Sveučilište u Zagrebu

Filozofski fakultet
Ivana Lučića 3

Šime Demo

Valentnost glagolâ u hrvatskim gramatikama latinskoga

Doktorska disertacija

Zagreb, 2008.

Mentor: prof. dr. Ivo Pranjković, red. prof.
Komentor: prof. dr. Mate Križman, red. prof. u miru

Sadržaj

Tumač kratica

Abl – ablativ

Acc – akuzativ

Ag – agens

As – asocijat

At – atribucija

Bab – BABYCH (1712)

Be – beneficijar

Ci – cilj

con – konjunktiv

Dat – dativ

Ek – eksperijens

Gen – genitiv

GGP – GORTAN i dr. (1954)

Gol – GOLIK (1910)

GZ – gramatika zavisnosti

inf – infinitiv

interrog – upitna zamjenica

Is – ishodište

Jur – GIURINUS (1793)

Ka – kauzator

Kra – KRALJEVIĆ (1863)

Ma – maleficijar

MaM – MARIANOVICH (1822)

MaS – MARIANOVICH (1823)

Mik – ALVARUS (1637)

Mj – mjera

Na – način

Nom – nominativ

Pa – pacijens

Pav – PAVEC (1881)

Po – položaj

praep – bilo koji prijedlog

Pu – put

Re – relat

rel – odnosna zamjenica

Sev – POLICARPUS SEVERITANUS (1518)

Si – sila

Sr – sredstvo

St – stimulus

Šit – LAURENTIUS DE GLIUBUSCHI (1713)

Te – tema

TV – teorija valentnosti

V – glagol

Veb – WEBER (1853)

Voc – vokativ

Način referiranja u navodima iz rimskih pisaca preuzet je iz *Oxford Latin Dictionary* (ur. P. G. W. Glare), Oxford 1968-1982.

Uvod

Jedno je jasno:

valencijski odnosi moraju imati mjesto u svakom potpunom opisu jezika.

(ALLERTON 1994: 4886)

Nedvojbena je činjenica da je metoda opisa jezika promjenjiva veličina, koja se i sinkronijski i dijakronijski pojavljuje u različitim varijantama. Iz perspektive povijesnoga razvoja možemo reći da ona "evoluira". Dva su glavna pokretača njezina razvoja: stupanj ljudskoga razumijevanja naravi jezika (nazivan "stupnjem znanstvenoga razvoja") i potrebe zajednice unutar koje se opis pojavljuje.

Osobit su proizvod opisa jezika gramatike. One sublimiraju spoznaje dobivene opisom jezičnoga ustrojstva svodeći ga na ograničen prostor, rabeći ograničenu terminologiju i iznoseći ograničen broj podataka. Valja prvenstveno imati na umu to da su gramatike (u prošlosti gotovo isključivo, a danas većinom) namijenjene nestručnjacima, onima koji

strukturu jezika žele upoznati iz praktičnih, neznanstvenih pobuda. Ponajviše su u proteklih nekoliko stoljeća (a gramatikama iz tih stoljeća bavi se ovaj rad) te pobude bile vezane i ograničene učenjem jezika. Tek je dvadeseto stoljeće donijelo (ne sasvim jasnu) razdiobu između didaktičkoga priručnika i opisa jezika koji nije didaktički oblikovan.

Ako se ograničimo na latinske gramatike i na naš prostor, zaključit ćemo da su gramatike pisane isključivo za upotrebu u školi i da u metodi opisa slijede priručnike iz zapadne Europe, odakle su dolazili i drugi kulturni utjecaji. Stoga povijest opisa latinskoga jezika na hrvatskom prostoru otprilike odražava, uz manje ili veće "kašnjenje", povijest opisa latinskoga jezika u europskoj matici. Gledajući na strukturu gramatičkoga opisa, zaboravivši na trenutak posebnosti u pojedinostima koje je uvjetovala činjenica da su ciljana skupina govornici hrvatskoga, gramatike nastale za Hrvate i na hrvatskom prostoru ne izdvajaju se od sličnih djela iz ostatka Europe. Školska vlast, bila ona ostvarena kroz isusovački ili franjevački red ili pak kroz veliku habsburšku državnu zajednicu, propisivala je za porabu prerade raznih stranih gramatika, odnosno djela koja su strukturu preslikavala iz svojih izvornika. Tek u drugoj polovici 19. stoljeća, s potpunim pohrvaćenjem školskih knjiga i školskom reformom koja je donijela moderne priručnike, autori postaju slobodniji u izboru i kombiniranju stranih (poglavito germanskih) izvora, pa i u vlastitim obuhvatnijim intervencijama u načinu izlaganja gradiva. Kroz dvadeseto se stoljeće pak odvija ono još ranije proklamirano razdvajanje "školskog" i "znanstvenog" pristupa – od polovice toga stoljeća, dakle u vrijeme pojave gramatike GGP, koja kao da stoji na najkritičnijoj točki naprezanja između ta dva pola (u vrijeme nastanka mogla se koristiti i u mnogim srednjim školama, a krajem prošlog stoljeća profesori se znanje mnogih pojedinosti iz nje nisu "usuđivali" zahtijevati ni od studenata) dogodila se, usporedno sa smanjenjem udjela nastave latinskoga jezika u školama, proliferacija školskih gramatičkih priručnika (prvi su autori tih poslijeratnih udžbenika upravo Gortan, Gorski i Pauš), s gramatikom "razvodnjenom"

slikama, vježbama i civilizacijskim sadržajima. Udžbenici su time sve više poprimali današnji oblik, a gradivo je u skladu s novim školskim programima suženo.

Prvi dio ovoga rada izdvaja jedan segment gramatičkoga opisa i promatra način njegove prezentacije u hrvatskim gramatikama latinskoga od Sev (1518) do GGP (1954). Radi se o segmentu koji obuhvaća odnos između glagola i njegovih karakterističnih zavisnika i time predstavlja jedno od središnjih područja opisa sintakse. Jezikoslovlje 20. stoljeća prepoznalo je taj segment kao fenomen glagolske valentnosti, danas u znanosti gotovo općeprihvaćen, a prije toga implicitan, ali prisutan. Taj gramatikološki[1] dio radnje pokazat će konstante i mijene u tradiciji i postaviti njezino današnje stanje u njegov znanstveni i izvanznanstveni kontekst.

To će istraživanje utvrditi koliko su jezikoslovne teorije koje se bave sintaksom kod nas primijenjene u gramatičkim djelima, pogotovo u udžbenicima. Već letimičan pogled u npr. sintaksu u GGP (1954) i onu u Pav (1891), pokazuje nam da je jako malo toga promijenjeno, unatoč strelovitom razvoju jezikoslovlja u međuvremenu. Današnji školski udžbenici latinskoga, gradeći metodu gramatičkoga opisa na temelju GGP, nastavljaju se na predstrukturalističku tradiciju.[2]

Pitanje je: zašto bi se metode uopće i mijenjale? Jesu li te promjene jamac napretka u didaktičkoj praksi? Nije li i nelingvistima poznato da je lingvistika dvadesetoga stoljeća postala do krajnosti hermetična, često nerazumljiva svima osim uskom krugu stručnjaka, tako da, kako je u znamenitoj opasci prije pola stoljeća primijetio É. Benveniste, u SAD lingvisti s jednoga sveučilišta, da bi uopće razumjeli radove svojih kolega s drugoga sveučilišta, prvo

[1] O gramatikologiji kao "unutrašnjoj povijesti gramatike" usp. TAFRA (1993: 9): "Ona istražuje i opisuje različite metodološke aparate gramatičkih opisa. Ako je gramatika jeziku metajezik, onda je gramatikologija metajezik gramatici, odnosno metametajezik jeziku koji gramatika opisuje. Gramatikologija, dakle, govori o gramatikama kao različitim modelima opisa jezičnog ustrojstva."

[2] Izuzetak je SALOPEK i dr. (1982), i to samo dijelom.

moraju njhovu terminologiju prevoditi na svoju? Čemu dakle opterećivati učenike/studente/predavače šumom termina koji se često međusobno preklapaju, osebujnom metaforikom teško shvatljivom svima osim autora i nekoliko najboljih znalaca, konstruktima koji će se možda već sutra pokazati prekompliciranima, neadekvatnima i nepotrebljivima? I naposljetku, kako iz sve te zbrke izabrati metodu najpogodniju za naše ciljeve? Nije li bolje ostati na sigurnom tlu tradicionalnih razdioba i terminologije[3] i svu pažnju usmjeriti na što uspješniju prezentaciju podataka takvih kakvi jesu, odnosno na isključivo didaktički vid problematike?

Možda bi najbolji odgovor na posljednje pitanje bio: i ne i da.

Ne, zato što se zaista pokazalo da su (neka) novija dostignuća jezikoslovlja neodvojiva od napretka didaktičke znanosti i da su stare metode poučavanja jezikâ nadvladane ponajviše zahvaljujući promjenama u jezikoslovlju – prema tome, ne osvrtati se na razvoj jezikoslovlja u poučavanju jezika bila bi velika šteta, ako ne i neoprostiv propust.[4]

Da, jer premda se pokazalo da su nove teorije korisne za unapređenje učenja jezika, proces ne bi uspio iz tehničkih razloga, i to zato što bi (barem na određenim razinama nastave latinskoga) reforma koja bi adekvatno primijenila veći broj suvremenih jezikoslovnih spoznaja na nastavu latinskoga iziskivala resurse koji daleko nadilaze našu realnost: financiranje dodatnoga jezikoslovnog obrazovanja klasičnih filologa, promjenu dugogodišnjih navika stotina školskih nastavnika latinskoga, odobrenje državne birokracije za radikalne

[3] Domena termina "tradicionalan" mijenja se jednako brzo kao i značenje termina "nov". Zato se kroz ovaj rad on i ne može upotrebljavati uvijek u istom smislu. Na ovom mjestu "tradicionalno" je ono što je kao normu uvelo 19. stoljeće. Iz perspektive 19. stoljeća "tradicionalno" je dakako nešto drugo. Konačno, taj se termin može upotrebljavati i za "sve prije 20. stoljeća"; štoviše, i unutar novijih teorija (npr. generativizam) postoji podjela na "tradicionalno, klasično" (npr. standardna teorija iz 1965), i "novo, avangardno" (npr. leksičko-funkcionalna gramatika). Prema tome, dvojstvo tradicionalno-novo nije jednoznačno.

[4] Francesco Della Corte izrazio je prije više desetljeća "svoju uvjerenost da više nije moguće zamisliti filologa koji ne prati razvoj jezikoslovlja". MILANESE (1992: 9).

promjene programa i za financijsku potporu novom načinu obrazovanja nastavnika i tiskanje novih udžbenika.

Rješenje vidim u srednjem putu. Promjene ne moraju u prvoj fazi dirati u srednjoškolske gramatike – dovoljno je za početak da se na fakultetskoj razini u nastavu uključe neki noviji koncepti, malo odmaknutî od tradicionalne gramatike. Može se očekivati da će studenti, ako su pravilno vođeni, biti otvoreni prema takvim inovacijama i spremni plodno ih primjenjivati u trenutku kad sami postanu nastavnici. Prema tome, nekom budućem fakultetskom udžbeniku koji će zamijeniti gramatiku GGP treba poželjeti da ne bude samo prepisana ili neznatno redizajnirana verzija gramatike GGP.

Za traženje novih putova u našoj su situaciji pogodne teorije koje zadovoljavaju dva uvjeta – moraju biti: a) dovoljno "prihvaćene", razrađene i stabilne da ih se može smatrati općim dobrom jezikoslovne zajednice i b) dovoljno "jednostavne" da ih i latinisti bez jakog lingvističkog i filozofijskog predznanja mogu razumjeti.

Učenje o valentnosti, po prvi puta u cijelosti razrađeno u TESNIÈRE (1959), zadovoljava oba ta uvjeta. Štoviše, zbog toga je već primjenjivano na učenje jezika, pa i klasičnih. Radi se o središnjem dijelu sintakse, nečemu što je moralo biti prisutno u svim gramatikama u kojima se ona obrađivala, ali je bilo različito percipirano i različito prikazivano.[5]

Teorija valentnosti osobito je pogodna za to i zbog svoje bliskosti sa starim sintaksnim učenjima (većinom također zasnovanima na konceptu zavisnosti) – ona se često i naziva najtradicionalnijom od svih u 20. stoljeću nastalih sintaksnih teorija, nečime što je zapravo njihov nastavak. Jedan dio "novih" prijedloga ima svoje prethodnike u davnoj prošlosti – u

[5] Vrlo je važno imati na umu to da u gramatici zavisnosti sintaksa predikata obuhvaća velik dio sintakse jednostavne rečenice, a pokriva i dio sintakse složene rečenice. Zato je teorija o glagolskoj valentnosti primjenjiva kao teorija dijela strukture jednostavne rečenice.

nekim pojedinostima vezanima za glagolsku valentnost starije su gramatike iznenađujuće sretno spojile didaktičnost i znanstvenost. Jasno je dakle da se radi o gramatičkom problemu osobitoga tipa i o strategijama njegova "rješavanja" koje su se zapravo razvijale kroz proces od više stotina godina i koje je kao takve moguće prikazati i upravo se tako na njih nadovezati.

Valencijski modeli u zadnjih tridesetak godina sve se više okreću uključivanju semantičke i izvanjezične stvarnosti u valencijski opis, čime se uključuju u reakciju na sintaksni formalizam koji je desetljećima vladao jezikoslovljem. Na tom je tragu i model opisa valentnosti predložen u ovom radu, koji semantičku razinu i njezinu vezu s izvanjezičnom stvarnošću postavlja u središte prikaza, a morfosintaksne oznake dodaje kao površinske specifikacije.

Kada se u 19. stoljeću razvila dijakronijska lingvistika, školska ju je gramatika počela malo-pomalo uključivati u svoj vidokrug. Nakon što je 20. stoljeće u fokus stavilo jezičnu sinkroniju, mnogi su se latinisti osjetili pozvanima jezične činjenice u latinskome osvijetliti iz novih kutova. Ukazivanje na glagolsku valentnost samo je jedna od mnogih novijih jezikoslovnih spoznaja koje se mogu uključiti u prikaz latinske gramatike bez temeljitog "izokretanja" tradicije na koju smo navikli. To će pokušati učiniti ovaj rad.

1.

Naše gramatike latinskoga

Ovo pristupno poglavlje daje pregled naše (latinske) gramatikografske tradicije, smještajući je u općepovijesni, crkvenopovijesni, školski i jezikoslovni okvir. Pokušavaju se identificirati glavne značajke pojedinih razdoblja, povezati ih sa širim kontekstom i utvrditi tokove utjecaja, bez ulaženja u razmatranje pojedinih gramatika. Istaknut će se pomaci za koje su pojedini autori zaslužni, ali i kontinuitet kakav se školskim i ostalim kulturnim vezama održavao (osobito kod franjevaca).

Zatim se daju osnovne informacije o svakoj od gramatika koje su u radu analizirane. Nisu svi priručnici latinskoga uključeni u korpus djela zanimljivih za ovaj rad. Štoviše, uključeno je svega desetak djela, a zna se da je broj priručnika višestruko veći. Više je razloga za tu selekciju. Ovdje se mogu sažeto navesti kriteriji kojima sam se vodio pri odabiru gramatika koje su u istraživanju uzete u obzir.

Uzete su u obzir samo gramatike koje su napisali **domaći autori**, premda se u određenim razdobljima na nekim mjestima učilo i iz stranih gramatika koje bi inače zadovoljavale kriterije za uvrštavanje.

Analizirane su, uopće, samo **gramatike u kojima se hrvatski jezik pojavljuje kao metajezik** ili u kojima se uočava **autorska intervencija hrvatskoga autora**. Time se isključuju i izdanja u kojima se od hrvatskoga teksta pojavljuju samo glose uz latinske primjere, jer je riječ o pukim reprodukcijama stranih djela uz neznatne izmjene (makar priređivač bio Hrvat).[1]

Uključeni su samo oni priručnici koji sadržavaju **sustavan prikaz latinske sintakse** (izostavljeni su dakle morfološki kompendiji i tablice, čitanke, vježbenice, sažetci, kratki prikazi pojedinih tema, historijske gramatike koje se bave uglavnom fonetikom, fonologijom i morfologijom…). Da bi djelo moglo biti uzeto u obzir za analizu ovakvoga tipa, mora imati neku vrstu sustavnoga prikaza onoga što danas nazivamo glagolskom valentnošću. Nabrajanje svih sintaksnih podataka raspršenih po morfološkom dijelu svih gramatika samo bi nagomilalo građu, a ne bi doprinijelo jasnoći izlaganja.[2]

U 2. polovici 19. stoljeća naša latinska gramatikografska tradicija bitno mijenja svoj karakter. Nova paradigma izgleda ovako: u pojedinom vremenskom odsječku od nekoliko desetljeća postoji jedna cjelovita gramatika, koja se koristi u školi i ima **karakter referentnoga djela**, no dolazi i do proliferacije školskih udžbenika latinskoga: vježbenica,

[1] Ovo se prvenstveno odnosi na brojna, uglavnom zagrebačka i trnavska, izdanja Alvaresove gramatike iz 18. stoljeća. Stoga ovdje postoje dvije iznimke. Gramatika I. P. Severitana (1518) nema hrvatskoga teksta, a na našem je prostoru rabljena u vrlo ograničenoj mjeri. Međutim, taj je šibenski humanist napisao gramatiku sa sintaksnim opisom tipa jednakoga onome kod naših gramatičara do 19. stoljeća. On se i potpisao pod to djelo i može se u većoj mjeri smatrati autorom negoli priređivači Alvaresa iz 18. stoljeća. Mikaljina preradba Alvaresa iz 1637. sva je (osim glosa) na latinskom, ali ima i napomene o "ilirskom" jeziku. Osim toga, ona stoji na početku alvaresovske tradicije u hrvatskih autora.

[2] Takvih podataka ima i moguće ih je istraživati.

čitanki s komentarima, pregleda književnosti, a u 20. stoljeću i integrativnih priručnika prošaranih gramatičkim gradivom, civilizacijskim odjeljcima, vježbama i ilustrativnim materijalom. Iako niti jedna naša gramatika latinskoga ni do danas nije preuzela ulogu istovrsnih stranih referentnih djela, posljednje od njih najviše su se približile tom statusu. Ovdje su analizirane samo te "glavne" gramatike (Pavec, Golik, Gortan-Gorski-Pauš), dok su izostavljeni svi spomenuti "manji" udžbenici, jer u strukturi gramatičkoga opisa ne donose ništa novo u odnosu na analizirana djela.

U obzir su uzeta samo **tiskana djela**. Osim što rukopisne gramatike koje su si pojedini profesori sastavljali kao pomoć u radu redovito nisu upotrebljavane izvan škole u kojima je sastavljač djelovao (a u većini slučajeva autor je bio i jedini koji ih je upotrebljavao), one koje poznajem ne sadržavaju u sebi ništa što se ne bi nalazilo u ostalim suvremenim im latinskim gramatikama.[3]

Time je broj analiziranih gramatika sveden na jedanaest: po jedna iz 16. i 17. stoljeća, tri iz 18. st, četiri iz 19. st. (jedna od njih u dva dijela) i dvije iz 20. stoljeća. Obuhvaćeno vremensko razdoblje traje 487 godina (1518-2005).[4]

U posljednjih pola stoljeća nije u nas izdano novo djelo koje bi odgovaralo postavljenim kriterijima.

---

[3] Svakako, njihovo detaljnije proučavanje i eventualno tiskanje moglo bi donijeti zanimljivih novosti.

[4] Navodim godinu 12. izdanja gramatike Gortana, Gorskog i Pauša, jer se njegov sadržaj nimalo ne razlikuje od prvoga (1954) i jer je ta gramatika još danas u Hrvatskoj, da tako kažem, "na snazi".

1. 1. Pregled tradicije

U gotovo pola tisućljeća, koliko obuhvaća ovaj pregled, gramatike su latinskoga na hrvatskom prostoru[5] pisane isključivo kao školski udžbenici.[6] One su nudile znanje koje je predstavljalo polazište za daljnje učenje i usavršavanje znanja latinskoga jezika i za kasnije snalaženje u latinskim tekstovima – nije dakle postojala "znanstvena" gramatika u današnjem smislu, odnosno gramatika kojoj bi jedini cilj bio konzistentan znanstveni opis. Autori udžbenikâ i rječnikâ naglašavaju: *Lingua Latina non tam scientia, quam scientiarum instrumentum est.*[7] Kroz devetnaesto stoljeće na naš prostor snažno prodiru ideje o znanstvenom opisu kao različitom od udžbeničkog,[8] ali nova znanost, lingvistika, uglavnom se u udžbenike uvrštava tek u aspektu etimoloških tumačenja. Imajući u vidu "prioritet" hrvatskoga jezika u vremenu odlučne etape njegove standardizacije, razumljivo je da se u 19. stoljeću suvremene jezikoslovne ideje primjenjuju prvenstveno na gramatiku hrvatskoga, a da

---

[5] U taj prostor uključujem, u razdoblju do posljednje franjevačke gramatike (1863), i Hrvatima naseljeno područje Bosne i Hercegovine, koje je jezikom, teritorijalnom organizacijom Katoličke crkve i kolanjem ideja s Hrvatskom činilo barem u određenom smislu jedinstvenu cjelinu. Možemo generalizirati: u BiH latinski su jezik učili (gotovo) isključivo Hrvati, odnosno rimokatolici – njih su se dakle ticale gramatike o kojima je ovdje riječ. Ne postoji valjani razlog za isključivanje bosanskih i hercegovačkih Hrvata iz ovoga razmatranja, osobito imajući u vidu ulogu koju su bosanski i hercegovački franjevci odigrali priređujući gramatike alvaresovsko-grigeljevske tradicije.

[6] Osim donekle GGP. Nije mnogo drugačije bilo ni s gramatikama modernih stranih jezika: "Općenito se može reći da sve te gramatike [tj. talijanske gramatike na hrvatskom napisane do 1900., Š. D.] imaju praktičan karakter i da su uglavnom bile namijenjene školskim potrebama." (JERNEJ 1981: 133).

[7] Početak predgovora rječniku *Primitiva seu Radices Latinae* adligiranoga kao *Privez 1* izdanju 1. knjige zagrebačkoga izdanja Alvaresove gramatike iz 1750. Ovo je, kako ćemo vidjeti, odjek humanističke reakcije na srednjovjekovnu usmjerenost na gramatičku teoriju (v. odjeljak 2.3.).

[8] Tako 1877. Adolfo Veber, polemizirajući implicitno s Vatroslavom Jagićem, raspravlja o razlikama između znanstvene i školske gramatike (usp. PRANJKOVIĆ 2005: 200). Veber nam je zanimljiv i zato što se nalazi među autorima obuhvaćenima ovim istraživanjem.

latinski tu ostaje u sjeni i da se znanstvene metode opisa počinju primjenjivati prvo na jezik na koji je premješteno težište društvene relevantnosti.[9]

Stoga, kad autori (osobito franjevci) u predgovorima uporno naglašavaju praktičnu namjenu svojih gramatika i odriču im šire ambicije, to dijelom možemo pripisati općem mjestu skromnosti, ali ne i držati takve izjave potpuno neutemeljenima. Znanstvena potpunost i elegancija opisa ne poklapaju se uvijek sa zahtjevima didaktičke prakse,[10] i toga su naši autori često bili svjesni.[11] Valja dakle biti oprezan sa zaključcima: ono što može izgledati kao nemar, neznanje ili neznanstvenost, zapravo je većim dijelom primjena didaktičkih metoda u okviru tadašnjih dosega znanosti.[12] Budući da iz toga razdoblja nemamo "neudžbeničkih" gramatika, u rekonstruiranju tadašnjih pogleda na pojedine gramatičke probleme i mogućnosti njihova prikaza "osuđeni" smo na udžbenike, što izaziva bitno suženje perspektive.[13]

---

[9] Može se reći da se takvo stanje održalo do danas. Domaća gramatika koja je sada u nas standardna, a to je GORTAN et al. (1954, [12]2005), zapravo je prijelazan oblik između referentne gramatike i udžbenika, a napisana je prije pojave nekih od najutjecajnijih novijih pristupa jeziku (i gramatičkom opisu), generativizma Chomskoga (1957) i gramatike zavisnosti Tesnièrea (1959). U svjetskim razmjerima možda se ne može zamijetiti tako jasna korelacija, ali činjenica je da je upravo engleski jezik, društveno najrelevantniji jezik u 2. polovici 20. stoljeća, "rodno mjesto" američkog strukturalizma, transformacijsko-generativne gramatike, kognitivne lingvistike itd.

[10] Primjerice, nikako nije najpoželjnije početnicima ispredavati cijelu povijesnu gramatiku kako bi se pokazalo da i morfološki "nepravilni" oblici slijede određene (isprva manje uočljive) pravilnosti.

[11] Tako ŠITOVIĆ (1713: 239) spominje kako postoje mišljenja da gerund ima homomorfemni dativ i ablativ, ali ne želi "produljivati ovu gramatiku", pa eliminira dativ. (Kasnije će i Grigely imati samo tri gerunda, usp. DUKAT 1908: 29).

[12] Didaktički su motivirane intervencije npr. izostavljanje pojedinih "manje važnih" napomena, davanje veće važnosti češćim pojavama u djelima značajnijih pisaca, mnemotehnički stihovi, umetanje vježbi itd. Opis jezika u načelu ne mora imati veliku osjetljivost na vlastite realne ostvaraje: trebalo bi da česte (didaktički relevantne) i rijetke (didaktički nerelevantne) pojave imaju ravnopravan status.

[13] STOLAC (2004: 39-40), govoreći o metodološkim pretpostavkama proučavanja starijih gramatika, naglašava potrebu da se, nakon individuiranja građe koja će se proučavati (što je kod dvojezičnih gramatika često samo po sebi zahtjevan posao), gramatičko nazivlje i kategorizacija "prekodiraju" u suvremeno pojmovlje. U ovom radu za opis metode u gramatikama rabit će se pojmovlje iz GGP, upotpunjeno naznakama "predznanstvenih" ideja koje se mogu smatrati *de facto* prethodnicima valencijskoga opisa.

Poznato je da je latinski jezik još od vremena prihvaćanja kršćanstva bio glavni nastavni jezik u Hrvata i da je pismenost na latinskom prethodila pismenosti na narodnom jeziku. Na **prvim organiziranim učilištima** u našem narodu (samostanske benediktinske,[14] katedralne i svjetovne gradske škole) nastavni je jezik bio, nakon ovladavanja njime, latinski (usp. npr. FRANKOVIĆ 1958: 8-10, 21, 23; ZANINOVIĆ 1990: 24). Tako je ostalo i u kasnijim redovničkim školama, prvo po osnivanju prosjačkih redova,[15] koji su kao voditelji škola potisnuli benediktince (usp. KUJUNDŽIĆ 1994: 34),[16] i kasnije dolaskom pavlina i isusovaca[17] i snažnim zamahom osnivanja njihovih učilišta na svim obrazovnim razinama.

U razdoblju prije nastanka preradbi latinskih gramatika za Hrvate na našim su se prostorima kao udžbenici pojavljivale strane gramatike, od kojih je najstarija i kroz srednji i početak novoga vijeka jedna od najutjecajnijih bila gramatika kasnoantičkog autora **Elija Donata** (4. st.) odnosno njezina skraćena verzija.[18] Njegova se gramatika u kraćoj obradbi (*Ars minor*) upotrebljavala u Dalmaciji do 16. st., a u franjevačkim školama do početka 18. st. (usp. URLIĆ 1919: 21, BEZINA 1989: 56).[19]

[14] Prva je osnovana 852. u Rižinicama kod Splita (usp. KUJUNDŽIĆ 1994: 33).

[15] I kod dominikanaca i kod franjevaca na početku je školskoga sustava stajala gramatika (naziv koji je značio učenje latinskog jezika, a katkad i sam latinski jezik) (usp. RADELJ 1994: 41, 44, KAPITANOVIĆ 1994: 55).

[16] Valja dakako imati na umu da se djelovanje tih redova u narodu nikako ne može ograničiti na institucionaliziranu školsku nastavu, a još manje na podučavanje latinskoga i na latinskome. Raznim oblicima osnovnoga poučavanja i prosvjećivanja u onome što možemo uvjetno nazvati pučkim školama ti su redovi, osobito franjevci i pavlini, stoljećima bili i bez latinskoga živo prisutni i djelatni u našem narodu.

[17] I kod isusovaca je latinski bio jezik nastave (usp. KORADE 1994: 77).

[18] Elije Donat (*Aelius Donatus*), osim što je sastavio gramatiku, poznat je i kao komentator Terencija i Vergilija. Njegova je *Ars grammatica* podijeljena u 3 knjige, a u nastavi se upotrebljavala skraćena verzija pod nazivima *Ars minor, Donatus, Donatus minor, Donatus parvus* i sl. Osobito je rabljena bila srednjovjekovna obrada pod nazivom *Ianua*.

[19] BEZINA (1989: 56) tvrdi da se sve do Babića i Šitovića (početak 18. st.) u dalmatinskim franjevačkim samostanima latinski učio iz gramatike Elija Donata *Rudimenta grammaticae* (tj. *Ars minor*), dok se u drugom razredu učilo iz gramatike Donata ili iz Alvaresa.

Donatova će gramatika (i njezine srednjovjekovne obradbe koje su izlazile pod Donatovim imenom) svojim sadržajem te rasporedom i načinom izlaganja građe biti jedan od glavnih uzora našim (i ostalim europskim) gramatičarima u njihovim slovničkim djelima: premda je s vremenom potisnuta od novijih gramatika, ona je, uz **Priscijanovu** gramatiku,[20] svojim tisućgodišnjim trajanjem bila glavna premosnica između antičke i novovjekovne jezikoslovne tradicije.

Nakon srednjega vijeka pojavljuju se školske **gramatike humanističkoga tipa**, koje se od srednjovjekovnih odmiču samo u smislu pojednostavljivanja pojmovno-konceptualnoga instrumentarija (prvenstveno u semantici). Mnogi autori za školske potrebe priređuju gramatičke kompendije, a među njima ima i našijenaca (Franjo Niger u 15. i 16. st., Ivan Polikarp Severitan i Šimun Trogiranin u 16. st.). Koliko god njihovi radovi bili značajni po tome što su im autori Hrvati, oni ni po čemu ne odaju da su pisani za Hrvate – pripadaju europskoj humanističkoj republici i kao takvi su međunarodno dobro. Osim toga, tada još nije postojala razina centraliziranosti u institucionalizaciji školskoga programa kakva se pojavila s isusovačkom *Ratio* (v. niže), već je autorima bio prepušten izbor metode i priručnika, tako da su pojedine gramatike imale vrlo ograničenu i nesustavnu uporabu. Međutim, u metodi gramatičkoga opisa (osobito sintaksnoga) već se ovdje (kad govorimo o hrvatskim autorima) započinje kontinuitet koji će potrajati do 19. stoljeća.

[20] Priscijan iz Cezareje (oko 500. g.), carigradski sveučilišni profesor, napisao je *Istitutio de arte grammatica* u 18 knjiga, najopsežniji antički opis latinskog jezika. Obilno su ga koristili kroz srednji vijek, te je snažno utjecao na oblikovanje novovjekovne gramatikografske tradicije. Ipak, njegov je utjecaj u osnovnoj gramatičkoj obuci bio mnogo manji od Donatova. Usp. ŠREPEL (1890: 177): "U logici bijaše jedini Aristotel, a u gramatici Donat (tek amo tamo i Priscijan)." Iz Priscijana se (uz još neke priručnike) učilo tek na višim stupnjevima. Međutim, Priscijan je, kako ćemo vidjeti (usp. odjeljak 2.1.), za razliku od Donata, cijele dvije knjige posvetio sintaksi.

Za uspostavljanje latinske gramatikografske tradicije na našim prostorima osobito su značajna dva muška crkvena reda: isusovci i franjevci – prvi uglavnom oblikovanjem školskoga sustava i pisanjem izvornih gramatika, a drugi prvenstveno rasprostiranjem humanističke naobrazbe na šire područje i prilagođavanjem isusovačkih gramatika domaćim potrebama.[21]

Važan korak u uspostavljanju novovjekovnog obrazovnog sustava u kojemu je latinska gramatika činila polazišnu točku predstavlja ***Ratio atque institutio studiorum Societatis Iesu***, program cjelokupnoga isusovačkog školskog sustava s uputama i pravilima za njegovu realizaciju.[22] Od 1599., kad je uprava isusovačkoga reda prihvatila konačnu verziju tog dokumenta obvezujućega za sve isusovačke obrazovne ustanove, *Ratio studiorum* nije se mijenjala sve do zabrane reda 1773. Po njoj se prvenstveno provodila nastava na isusovačkim učilištima, no i ostali su prihvaćali pojedine njezine dijelove.[23] Za nastavu latinske gramatike, koja je u školama imala temeljno mjesto,[24] *Ratio* je između mnogih tadašnjih raspoloživih

---

[21] Može se štoviše govoriti i o dvjema naglašenim strujama unutar gramatikografske tradicije. Usp. STOLAC (2004: 39): "…ne valja zanemariti i postojanje dviju koncepcija izrade gramatika. To su isusovačka i franjevačka koncepcija … Dok su neke isusovačke gramatike dobro obrađene, a neke čekaju svoje istraživače, franjevačke većim dijelom još čekaju suvremenu obradu. Nakon detaljne suvremene obrade ovih gramatika znat će se i više o uočenim, ali do sada nedovoljno precizno opisanim razlikama između isusovačke i franjevačke koncepcije sastavljanja gramatika." Autorica, dakako, kao kroatist govori prvenstveno o odnosu autorâ prema hrvatskom jeziku, njegovoj osnovici kao književnoga jezika i odnosu njegova opisa prema opisu latinskoga. U domeni će se pak gramatika latinskoga odnos isusovačkog i franjevačkog elementa u mnogo čemu izjednačiti s odnosom između inozemne (polazne, autorske i pokretačke) i domaće (nastavljačke, priređivačke i inovatorske) tradicije.

[22] O nastanku i razvoju *Ratio studiorum* v. VANINO (1939) i KORADE (1994: 76-78).

[23] Npr. pavlini (usp. SEKULIĆ 1994: 72), koji su i prije isusovaca imali latinsku školu u Hrvatskoj (Lepoglava, 1582). Počevši od 1607. g. (Zagreb) isusovci otvaraju svoje škole diljem hrvatskog prostora (Rijeka, Varaždin, Požega, Križevci, Osijek, Dubrovnik…). DOBRONIĆ (2004: 21-29) opširno opisuje organizaciju nastave u zagrebačkoj isusovačkoj školi prema *Ratio studiorum* (ali i odstupanja od te osnove). Mletačka je uprava isusovcima zabranjivala djelovanje na svome području, pa su glavni nositelji školstva ondje ostali franjevci.

[24] "Ukratko, svrha gimnazije bilo je učenje latinskog jezika koji je bio potreban u službama Katoličke crkve i u svim javnim i državnim i gradskim upravnim i sudskim službama" (DOBRONIĆ 2004: 23).

udžbenika odabrala i propisala[25] slovnicu portugalskog isusovca **Manoela Álvaresa** (lat. *Emmanuel Alvarus,* 1526-1583)[26] prvi put izdanu 1572. u Lisabonu. Do kraja 19. stoljeća ta je gramatika doživjela više stotina što potpunih, što djelomičnih, što jednojezičnih, što višejezičnih izdanja.[27] Izvorno izdanje opremljeno je autorovim komentarima (u kojima ima pregleda mišljenja drugih gramatičara, ali i polemiziranja i sa starijom tradicijom i s novotarijama u gramatikografiji); neki su od tih komentara prave male rasprave o pojedinim problemima.

Prva knjiga obuhvaća morfologiju (*De nominum declinatione, De verborum coniugatione*) ali njezin ostatak nije sasvim homogen (*Rudimenta sive De octo partibus orationis, Praecepta aliquot de constructione, De generibus nominum, De nominum declinatione* [detaljnije o deklinaciji]*, De verborum praeteritis et supinis*), druga sintaksu (prvo je obrađena *constructio intransitiva* za sve *partes orationis,* a onda *constructio intransitiva* za svaku pojedinu; na kraju je obrađena *constructio figurata*), a treća neke manje povezane teme o kvantiteti slogova (*De syllabarum dimensione, De incremento nominis* [o kvantiteti sloga kod nejednakosložnih imenica]*, De verborum incremento* [o kvantiteti slogova kod

---

[25] Još 1591., u prethodnoj verziji programa (usp. VANINO 1939: 121).

[26] Tako *Catholic Encyclopedia* (s.v. *Alvarez, Manoel*), SPRINGHETTI (1960/61: 286), *Enciklopedija Jugoslavije,* sv. 1 (1955: 86) i VANINO (1939: 128, *Hrvatska enciklopedija,* sv. 1, 1941: 292, 1969: 110). S druge strane, *Opća enciklopedija JLZ,* sv. 1 (1977: 123), *Enciklopedija Jugoslavije,* sv. 1, 1980: 127 i ŠTEFANIĆ (1940: 13) navode kao godinu smrti 1582. *Dictionnaire d'histoire et de géographie ecclésiastiques,* sv. 2 (1914: 867) tvrdi da je Álvares umro 30. prosinca 1583, a da pogrešnu godinu 1582. donose Backer i Sommervogel, što bi moglo biti ishodište i grešaka u našoj literaturi. Zbrka je mogla nastati zbog neujednačenoga uvođenja gregorijanskoga kalendara u zemljama Europe: do početka 1583. samo je dio zemalja (među njima i Portugal) prihvatio novi kalendar, tako da je u ostatku Europe 1582. godina trajala 2 tjedna duže. I na prelasku iz 1583. u 1584. velik broj zemalja još je računao vrijeme po starom kalendaru. Manoel Álvares (to je portugalsko pisanje; španj. Alvarez, fr. Alvres, it. Alvaro, lat. *Alvarus*; u hrvatskoj se novijoj literaturi [*pace* Pandžić u CASSIUS 2005] ustalilo pisanje Alvares, koje ću i ja od sada slijediti) rođen je na Madeiri; vrlo je uspješno poučavao klasične jezike (hebrejski, grčki i latinski), a bio je i rektor isusovačkih kolegijâ u Coimbri i Evori. Naslov je njegova gramatičkoga djela *De institutione grammatica libri tres*.

[27] Brojku od oko 400 izdanja navodi ŠTEFANIĆ (1940) koji je, po mišljenju nekih, prvi puta jasno i argumentirano ukazao na Alvaresovu važnost u povijesti naše gramatikografije (usp. RAGUŽ 1980/81: 100). Ipak, i ranije je Alvaresov značaj bio poznat (usp. DUKAT 1908: 2, bilj. 2). COLOMBAT (2000: 663) i Pandžić (CASSIUS 2005: 333, bilj. 145) spominju oko 530 izdanja, prema BACKER-SOMMERVOGEL (1890-1909: III, 1946).

glagolskih oblika koji imaju više slogova od 1.l.jed.ind.prez.akt.]; *De primis et mediis syllabis, De ultimis syllabis, De pedibus, De syllaba communi*), te neke metričke teme (*De pedibus, De carminum dimensione, De caesura*); zatim *De verbis poeticis* i *De prosodia.*

To je djelo (u znatno izmijenjenoj, tzv. rimskoj verziji) postalo osnova za većinu naših prvih gramatika latinskoga (ali i hrvatskoga[28] i talijanskoga[29]) – često su njegova skraćena izdanja služila kao školski udžbenici,[30] a u izdanjima koja su nosila ime domaćih autora odabir i raspored gramatičkih tema, formulacije pravila, pa i primjeri, preuzimani su uglavnom od Alvaresa.[31]

Već je 1584. izašlo prvo izdanje Alvaresa prilagođeno Talijanima, a priređivač je bio **Orazio Torsellino / Tursellino** (*Horatius Tursellinus*, 1562-1599). To je izdanje postalo uzor ostalim priređivačima.[32] Hrvati su još u 17. stoljeću priređivali Alvaresovu gramatiku, ali u

---

[28] Kašićevo prvenstveno oslanjanje na Alvaresa utvrdio je ŠTEFANIĆ (1940: 26-34), nasuprot tezama ŠREPELA (1890) o Aldu i STOJIĆEVIĆA (*Saopštenja i referati za III međunarodni slavistički kongres*, Beograd 1939, 62. – navodim prema ŠTEFANIĆ 1940: 26) o Bohoriču kao glavnom Kašićevu uzoru. KATIČIĆEVA (1981) analiza dodatno umanjuje Aldov utjecaj pokazujući kako se Kašić samo povremeno utjecao njemu (uglavnom kad je osjećao da je pojedinosti potrebno definirati i semantički). "Alvaresova gramatika poslužila je i Kašiću kao glavni strukturalni predložak pri izradbi njegove hrvatske gramatike iz 1604. godine, premda ne smijemo smetnuti s uma da je Kašić povremeno koristio i naučavanje ne manje znamenitog Alda Manucija" (JERNEJ 1990: 187). Pandžić (CASSIUS 2005) otkriva u gramatičaru talijanskoga Pierfrancescu Giambullariju (16. st.) još jedan važan Kašićev izvor (usp. i HORVAT 2001). Sedamnaesto je stoljeće, kao vrijeme posvudašnjega osnivanja isusovačkih zavoda u našim krajevima, presudno za Alvaresovo potiskivanje Donata i srednjovjekovnih gramatika iz nastave, prvo na isusovačkim, a prema kraju stoljeća i na franjevačkim učilištima.

[29] JERNEJ (1981: 174): "Međutim, jedva će se naći u Mikalje [tj. u njegovoj talijanskoj gramatici, Š. D.] veći tragovi talijanskih gramatičara: glavno vrelo ostaje (osim u dijelu o glagolima) Alvares i vlastito znanje i iskustvo."

[30] LISAC (1957: 136-139) u popisu udžbenika zagrebačke Klasične gimnazije navodi 24 školska izdanja različitih dijelova Alvaresove gramatike, tiskana između 1637. i 1817., uglavnom u Trnavi, Budimu i Zagrebu, od kojih je većina tiskana po više puta.

[31] O nastanku "rimskoga izdanja" i njegovim razlikama u odnosu na izvornu gramatiku v. odjeljak 2.4.

[32] Usp. GRIGELY (1841: IV): *"Ad normam grammaticae huius Alvarianae studio Horatii Tursellini scholis accomodatae, variae deinde in variis Europae provinciis in usum scholarum adornatae sunt* Institutiones grammaticae*"*. Kao zanimljivost može se spomenuti da *Catholic Encyclopedia* (1913: s.v. *Alvarez, Manoel*) kao

tim se izdanjima hrvatski jezik pojavljuje kao dodatak, a ne kao sastavnica koliko-toliko ravnopravna latinskoj.[33] Tradiciju prevođenja latinskih pravila na hrvatski i umetanja hrvatskih pojašnjenja začeli su franjevci Toma Babić i Lovro Šitović, a prethodnik im je u tome pisac talijanske gramatike iz 1649. isusovac Jakov Mikalja, koji u njoj kao metajezik također koristi hrvatski.[34] Mikalja je 1637. bio jedan od priređivača latinske gramatike (preradbe Alvaresove), koja od hrvatskoga teksta ima samo prijevode latinskih primjera, a kontrastivne napomene namijenjene Hrvatima napisane su na latinskom; drugo izdanje iz 1678. još nije pronađeno,[35] a trnavsko izdanje Alvaresa iz 1699. od hrvatskoga teksta sadrži samo oko 250 glagola.[36] Babić i Šitović, premda u velikoj mjeri kompilatori, ipak su unijeli u svoje gramatike i znatan doprinos na hrvatskom jeziku jer su, osim što su Mikaljine napomene prevodili, unosili i brojna vlastita pojašnjenja na hrvatskom. Nakon ove trojice postalo je uobičajeno unositi u gramatike i vlastita shvaćanja i preinake i već u predgovorima naglašavati (koliko god se često skromno isticala nevrijednost djela) novine koje dotična gramatika donosi. Porabom Babićeve i Šitovićeve gramatike prvo na franjevačkim učilištima,

---

jezike na kojima je Alvaresova gramatika adaptirana nabraja i "Croatian" i "Illyrian"! Inače, Antonio Nebrija još je oko 1486. napisao latinsko-španjolsku gramatiku latinskoga – radi se o preradbi njegove jednojezične gramatike *Introductiones Latinae* (usp. PERCIVAL 1996: 101).

[33] To su izdanja ALVARUS (1637, 1699). Izdanja Alvaresa iz kojih se u isusovačkim školama učilo prije 1637. nisu sačuvana (usp. DOBRONIĆ 2004: 23).

[34] Ta je Mikaljina gramatika, uz njegove rječnike, osobito značajna kao najstariji izvor naše gramatičke terminologije. Usp. JERNEJ (1981: 174-176, 1990: 190). U prerađenoj verziji istoga članka JERNEJ (1992: 299, bilj. 20) u bilješci domeće: "Tu će tvrdnju sada biti potrebno provjeriti nakon vrlo važnog nalaženja dosad nepoznata rukopisa Kašićevog Hrvatsko-talijanskog rječnika, što zahvaljujemo neumornom traganju našega zaslužnog povjesničara Vladimira Horvata D. I." O tom rječniku iz 1599, tiskanom tek 1990, v. HORVAT (2004: 95-101), kao i Horvatovu uvodnu studiju u KAŠIĆ (1990: VII-XXII). [Međutim, ako je točan podatak da je Kašićev rječnik u većem dijelu rezultat obrata iz Vrančićeva petojezičnika (usp. HORVAT 2004: 97) i da se samo oko 700 od oko 3820 riječi u njemu razlikuje od Vrančićevih (usp. HORVAT 2004: 98), a to je oko 18%, Kašićeve eventualne zasluge na polju stvaranja naše gramatičke terminologije morale bi se nalaziti u tih sedamstotinjak riječi.]

[35] Usp. ŠTEFANIĆ (1940: 22). Spominje ga bibliografija BACKER-SOMMERVOGEL (1890-1909: VIII, 130).

[36] Na to je izdanje upozorio RAGUŽ (1987).

a kasnije i drugdje, stvorena je tradicija priređivanja gramatika latinskoga koje su bile domaće u pravom smislu.[37]

Upotreba hrvatskoga kao metajezika gramatike počela je pedesetak godina nakon jednoga od najznačajnijih događaja u povijesti gramatikografije i jezikoslovlja – izlaska slavne gramatike iz Port-Royala (ali i ostalih Lancelotovih gramatika klasičnih i romanskih jezika naslovljenih *Nouvelle Methode…*), koja je prva dovela do "jasne podjele između jezika koji se uči i jezika na kojem se to učenje obavlja" (VINJA 2000: 15).[38] Iz toga se doduše ne bi moglo odmah zaključiti da su Babić i Šitović izravno bili upoznati s učenjem Port-Royala, ali možemo biti sigurni da su (uglavnom preko talijanskih gramatika) došli u dodir s općim ozračjem koje se u 17. stoljeću širilo po Europi i da su bez velikoga zakašnjenja uključili u nj i našu gramatikografiju. Ipak, oživljavanje logičkoga pristupa sintaksi i novo pojmovlje (subjekt, predikat) doći će k nama tek u 19. st. preko njemačkih gramatika (o tome v. odjeljak 3.3.1.).

S početkom naše gramatikografske tradicije opisa latinskoga koincidira i početak slovničkoga opisivanja i kodifikacije hrvatskoga jezika (Kašić 1604. i Della Bella 1728). Idejni okvir katoličke obnove kroz cijelo je 17. stoljeće pronosio u našim krajevima, prvenstveno znanstveno-prosvjetnim djelovanjem isusovaca, duh humanističkoga

[37] Franjevačka su učilišta kroz 17. i 18. st. prisutna posvuda na širokom području Hrvatske i BiH od Jadrana do Panonske nizine. O važnosti pouke latinskoga u franjevačkim gramatičkim školama 18. stoljeća (nazivanima i "latinskim") i o načinu djelovanja tih škola v. npr. za Provinciju Presvetoga Otkupitelja BRKAN (1984: 10-23) i BEZINA (1989: 56).

[38] Cijeli je proces započeo na izlasku iz srednjega vijeka, odnosno u renesansi. Latinskome, koji je do tada bio smatran jedinim jezikom vrijednim istraživanja uopće, pridružio se starogrčki, pa hebrejski i arapski, a naposljetku i suvremeni europski jezici (usp. BLOOMFIELD 1969: 7). Tu je fazu slijedila i promjena u paradigmi razmišljanja o metajeziku znanosti – latinski se i ovdje počinje povlačiti pred narodnim jezicima.

obrazovanja, što je stvorilo plodno tlo na kojemu je i kod nas, doduše nešto kasnije negoli kod zapadnoeuropskih naroda, započela produkcija temeljnih jezikoslovnih djela.[39]

Osamnaesto stoljeće predstavlja na našem prostoru nikada prije viđenu eksploziju izdavaštva priručnikâ latinskoga jezika: osim gramatika koje imaju više ili manje objašnjenjâ na hrvatskome (Babićeva, Šitovićeva, Lanosovićeva i Jurinova), u Zagrebu se tiska silan broj uglavnom parcijalnih kompendija Alvaresove gramatike na latinskom te školskih rječnika (anektiranih ili samostalnih).[40] Već početkom sljedećega stoljeća, kako latinski sve više uzmiče pred ostalim školskim predmetima (da bi polovicom stoljeća posvuda definitivno izgubio mjesto jezika nastave),[41] broj takvih izdanja opada, Alvares zastarijeva, dok u novim gramatikama hrvatski jezik i autorski zahvati u izlaganje dobivaju sve više mjesta.

Početkom 19. stoljeća pojavljuje se djelo koje će u sljedećih pola stoljeća (izravno ili preko prerada) u sjevernom dijelu Hrvatske biti neprikosnoveni vladar satova latinskoga. U četiri sveska izlaze *Institutiones grammaticae in usum scholarum grammaticarum regni Hungariae et adnexarum provinciarum* Mađara **Józsefa Grigelya** (1760-1818),[42] koje će u

---

[39] O tome usp. KRAVAR (1994: 83).

[40] Te su gramatike u potpunosti pisane na latinskom, osim što su u nekima primjeri (dakle izolirane glose) prevođeni na hrvatski.

[41] Latinski se kao nastavni jezik mogao, dakako, koristiti tek nakon što su ga učenici svladali. Do tada se nastava provodila na narodnom jeziku ili na jeziku vlasti. Kroz 18. st., a onda i početkom 19. st., na području mletačke (kasnije austrijske, pa francuske, pa opet austrijske) uprave u državnim su školama nametani talijanski i francuski. Usp. URLIĆ (1919: 110). U dijelu Hrvatske pod austrijskom vlašću nastavni je jezik do 1849. uglavnom bio latinski. Habsburgovci su u više navrata uvodili, pa povlačili, njemački kao nastavni jezik (Josip II. 1787-90, Bachov apsolutizam 1854-60), a pokušavalo se nametnuti i mađarski (1792, 1827). Što se tiče viših učilišta, latinski je kao jezik nastave osobito korišten kod redovnika u nastavi filozofije i teologije (ali i drugih predmeta), za koju su priređivani latinski priručnici. Mnogo je takvih franjevačkih priručnika ostalo u rukopisu (usp. KAPITANOVIĆ 1994: 65, JELENIĆ 1990 [1915]: 419, 430-431). O nastavnom jeziku u franjevačkim školama Provincije Presvetoga Otkupitelja i peripetijama vezanima za nj v. BEZINA (1984: 293-302).

[42] 1. i 2. sv. 1807, 3. sv. 1808, 4. sv. 1809. Biografske podatke o autoru daje DUKAT (1908: 1). Rođen u Hámoronu (Szepes), školovao se u Kecskémetu i Budimu, od 1777. do 1790. pripadao je redu pijarista, a većinu svoga vijeka proveo je kao gimnazijski profesor. Napisao je dvadesetak djela, među kojima ima i pjesničkih.

narednim desetljećima preuzeti Alvaresovoj gramatici mjesto glavnoga uzora našim gramatičarima.[43] Grigely je, po vlastitim riječima, svoje djelo zasnovao na Alvaresovoj gramatici. No glomaznost i opširnost Alvaresove gramatike i njezina neprilagođenost novopropisanom školskom programu,[44] kao i greške koje su se tijekom stoljeća uvukle u brojna izdanja gramatike, zahtijevale su novo, pomno revidirano izdanje.[45] Ta je jednojezična latinska gramatika u Hrvatskoj od 1806. bila propisana kao školski udžbenik, pa premda je sadržavala prijevode paradigmi na mađarski, njemački, slovački, a mjestimično i hrvatski, osjećala se potreba da se Grigely nadopuni ili zamijeni gramatikom koja će pravila davati na učenicima materinjem jeziku (usp. DUKAT 1908: 5). Njezina glomaznost, brojna ponavljanja

[43] O preradbama Grigelyeve gramatike na našim prostorima temeljnu je studiju napisao Vladoje DUKAT (1908), odredivši njihove veze s Grigelyem i međusobno, utvrdivši preuzimanja i inovacije, te opisavši ukratko svaku od njih. O bosanskim franjevcima koji su pisali obrade Grigelyeve gramatike (Marijanović, Matić, Kunić, Kraljević) piše JELENIĆ (1990 [1915]: 419-429). Ostali su Varaždinci Rožić i (franjevac) Hrgović, zatim Antun Mažuranić, te jedan anonimni autor. Dukat na str. 6. shematski prikazuje odnose utjecaja između tih gramatika: analizom sadržaja i tvrdnji samih autora Dukat je utvrdio da su isključivo iz Grigelya direktno uzimali samo Marijanović i Rožić, da su se Matić i Kunić koristili Grigelyem i Marijanovićem (Kunić i Mažuranićem), Kraljević Mažuranićem i Kunićem, Hrgović Rožićem, Mažuranić Rožićem i Grigelyem, a anonim iz 1851. Mažuranićem. Autori su rabili i neka djela izvan skupa navedenih gramatika.

[44] Taj je školski program izdan 1806. pod naslovom *Ratio educationis publicae totiusque rei litterariae per Regnum Hungariae et provincias eidem adnexas*. O njemu detaljno piše GOLLNER (1957). Isusovačka je *Ratio*... vrijedila do zabrane reda 1773., nakon čega je 1777. Marija Terezija donijela *Ratio educationis totiusque rei litterariae per Regnum Hungariae et provincias eidem adnexas*, po kojoj je početak učenja latinskoga pomaknut u zadnji razred osnovne škole, a gramatička je škola skraćena s 4 na 3 godine. *Ratio* iz 1806. vraća trajanje od 4 godine. Usp. ZMAJLOVIĆ (1957: 104). Reforme Marije Terezije i (u manjoj mjeri) njezinih nasljednika premještale su nadzor nad školama iz crkvene u državnu domenu (usp. *Školstvo*... 1896: 228; TUNKL 1958: 50), što je samo pospješilo konstantno smanjivanje udjela pouke latinskoga u školama. Pregled svih školskih reformi provedenih u hrvatskim krajevima pod austrijskom krunom daju BALENOVIĆ (1957: 14-40) i TUNKL (1958: 58-64).

[45] Usp. GRIGELY (1841: V): *"...data inprimis fuit opera ut regulae Alvarianae...iuxta Sciographiam in novissime inducto Systemate literario praescriptam ...accomodarentur ...ut ...errores ...auctoritate classicorum auctorum corrigerentur..."*. Predgovor je identičan onome iz prvoga izdanja.

koja su se mogla izbjeći, te s time povezana visoka cijena, bili su dodatni razlozi za nastanak skraćenih preradbi.[46]

Najveća dotadašnja **reorganizacija školstva** u austrijskom carstvu provedena je 1850. pod ravnanjem ministra prosvjete **Lea Thuna**. Latinski se u gimnaziji prestao učiti aktivno (sastavljanjem pjesama i govora), a naglasak je stavljen na prevođenje i tumačenje klasičnih autora. Tom se reformom dovršava proces u kojemu je gimnazija sve više gubila karakter poligona za nastavak filozofijskih i teologijskih nauka, intenzivno postajući općeobrazovna ustanova s cijelim nizom raznolikih predmeta (uključujući i one koji pripadaju prirodnim znanostima), u kojoj se učenici pripremaju za široku lepezu daljnjih studija. Osim toga, prestaje se s praksom razrednih učitelja: od sada svaki predmet predaje specijalizirani stručnjak. Od šk. g. 1849./50. u Hrvatskoj se nastava prestaje održavati na latinskom. Ipak, još uvijek gotovo četvrtina sati u nastavi otpada na latinski (usp. *Školstvo*... 1895: 233-237; ZMAJLOVIĆ 1957: 108-111).

Posljednja preradba Grigelya, ona Kraljevićeva (1863), koja simboličkom igrom sudbine[47] predstavlja amalgam grigeljevske i starije (pseudo-alvaresovske)[48] gramatičarske tradicije, predstavlja na našem prostoru definitivan kraj velikoga perioda započetoga prije više stotina godina.

Ovdje započinje novo razdoblje i u prosvjetnom smislu: na novoosnovanom Filozofskom fakultetu također novoosnovanoga zagrebačkoga sveučilišta pokrenuto je 1878. desetak učiteljskih znanstveno-stručnih studija, među kojima se ističe klasičnofilološki (u prvih tridesetak godina preko trećine kandidata na učiteljskim ispitima bilo je iz te skupine) (usp. *Školstvo*... 1896: 375, 398-399). Hrvatska će dakle od sada imati **predmetne**

---

[46] MARIANOVICH: (1822: VI): *"quo autem fit, ut tanta volumina nec a nobis procul positis facile procurari, nec etiam sine maiore sumtu (ascendente utpote omnium ad 10 piastras pretio) comparari possint."*

[47] Sasvim analognom onoj koja je odredila da se posljednji rimski car ima zvati Romul Augustul.

[48] V. odjeljak 2.4.

nastavnike klasičnih jezika koji su sustavno osposobljavani u zemlji, bez potrebe skupih odlazaka na udaljenija sveučilišta. Time se osigurao brojniji kadar koji je ujedno bio i stručan i obrazovan na hrvatskom.

Poslijegrigeljevske slovnice – Veberova (izdavana 1853...1877), a zatim i Pavčeva (1881...1901) i Golikova (1910...1933) – također su školski udžbenici, ali usustavljeni po sasvim novim načelima, s punom pažnjom posvećenom sintaksi i s preuzimanjem poticajâ uglavnom od njemačkih gramatičara. Veberova slovnica uz pravila za latinski daje i načine na koje se pojedinosti prevode na hrvatski, odnosno kroz cijelu knjigu izričito stavlja dva jezika u usporedbu. Pavčeva je i kasnije Golikova gramatika doduše namijenjena školama, ali ne kao jedina knjiga. U njima se nalaze gramatička pravila bez vježbi i štiva, koja donose drugi priručnici. Te druge knjige (npr. vježbenice Divkovića, Golika i Žepića, Petričevića i Horvatina), kao i razne čitanke i metrički priručnici, preuzimaju primat u školskoj obuci i, uslijed zamaha rasterećenja učenika koje je donio prijelaz u 20. stoljeće, u nekim školama potpuno istiskuju "velike" gramatike.[49] Što se "unutarnje" povijesti gramatike tiče, i to vezano za problem koji nas zanima, pristup odnosu glagola i njegovih dopuna koji je inaugurirao Veber (a prije njega Marijanović, slijedeći Grigelya) ostao je, kako će se vidjeti, do današnjega dana u našim gramatičkim priručnicima vrlo malo promijenjen.

Neposredno **nakon Drugoga svjetskog rata**, u vrijeme kada je količina nastave latinskoga u školama varirala između malo i ništa (usp. kretanje broja nastavnih sati latinskoga u gimnaziji u ZMAJLOVIĆ 1957), pojavljuje se *Latinska gramatika* Veljka Gortana, Otona Gorskog i Pavla Pauša. To je cjelovit prikaz osnova latinske fonologije,

[49] Tako npr. MIHAJLOVIĆ (1910: 135) potvrđuje da je Divkovićeva vježbenica tada "jedina školska knjiga za latinski jezik u II. gimnazijskom i IV. realnogimnazijskom razredu", dok se RABADAN (1911) kroz cijeli osvrt na Golikovu gramatiku pita kako će učenik shvatiti pojedinosti iz nje. HORVATIN pak (1911) o uputama vlade za sastavljanje vježbenice kaže da gradivo ostaje kao u Divkovićevoj vježbenici, a da se treba držati Golikove gramatike.

morfologije i sintakse, bez pretenzija za velikom iscrpnošću, ali i bez aparata koji je u prošlosti redovito pratio udžbenike – tekstova za vježbu, didaktičkih napomena i postupaka. Ona nije udžbenik, ali ima "karakter priručnika", kako u predgovoru naglašavaju autori. Način na koji je u njoj kodiran pristup gramatičkim temama može se smatrati prevladavajućom normom današnjeg načina prikazivanja latinskoga jezika u Hrvatskoj, odnosno okvirom kroz koji većina onih koji u Hrvatskoj nauče latinsku gramatiku promatra strukturu toga jezika. Školski udžbenici s vremenom ponovno ujedinjavaju gramatičko gradivo, štiva, vježbe i civilizacijski sadržaj u jednu knjigu, temeljeći prikaz gramatičkih pravila na gramatici Gortana, Gorskog i Pauša, dok ostali elementi uglavnom odražavaju propise školskoga programa i osobni autorov izbor.

Imati je također u vidu da se hrvatski gramatičari nisu istakli kao inovatori u opisu latinskoga jezika. Njihova su djela uglavnom reprodukcije, a dijelom i prijepisi stranih uzora, dok su se ideje o poboljšanjima formalizacije znanja o jeziku rađale i razvijale izvan našega prostora i redovito prije negoli su dospjele do njega. U nas nije bilo "probijanja leda" u gramatičkom opisu: naše gramatike pripadaju tradiciji "primijenjene lingvistike", praktičnoga rješavanja problemâ jezične didaktike na temelju već utvrđene teorijske baze.[50] Ono po čemu su ti autori zanimljivi kao inovatori nalazi se u onim dijelovima njihovih gramatika koji se odnose na hrvatski jezik, jer tu često nisu imali prethodnika izvan našega jezičnog prostora. Njihova usporedna zapažanja o jezicima otkrivaju pronicljivost im i razvijenost jezične i jezikoslovne svijesti. U ovoj nas radnji ne zanima to, već način na koji se svjetska gramatička misao ukorjenjivala i modificirala u našim gramatikama, te što nam danas promatranje toga procesa može reći. Obogaćen novijim spoznajana jezikoslovlja, kontinuitet nam tradicije može pružiti usmjerenje za svoj daljnji razvoj.

[50] Naravno, primjena jezičnoga znanja često je prethodnica i poticaj teoretskom napretku u znanosti i, posljedično, njegovoj institucionalizaciji u smislu promjene znanstvene paradigme (usp. ROBINS 1976: 15).

Osvrnemo li se još na mjesto ovdje obuhvaćenoga razdoblja u **razvoju hrvatskoga jezika**,[51] vidjet ćemo da ono počinje u razdoblju kada je hrvatski etnički prostor većim dijelom još pod vlašću ili vrlo blizu opasnosti od Osmanlija[52] i kada cvjetaju pokrajinske dijalektalne književnosti. Novoštokavština je u jugoistočnom kompleksu prihvaćena kao jedini književni jezik (na kojemu su pisane i latinske gramatike toga područja).[53] Polovica 18. st. predstavlja prijelaz iz predstandardnog u standardno razdoblje: pojedinačni regionalni razvojni putovi sve više međusobno konvergiraju, sve dok u prvoj polovici 19. st. novoštokavština nije prihvaćena kao osnovica standarda na cijelom području hrvatskoga, pa nestaje latinskih gramatika s prijevodima glosa na kajkavski; osim toga, Gajeva slovopisna rješenja istiskuju ostala i u gramatikama latinskoga. Prve postgrigeljevske gramatike izašle su (Veberova 1853. [3. izd. 1877]) u jeku polemike tzv. filoloških škola, još neko vrijeme nerazriješene, oko konačnoga oblika novoštokavštine.[54] Gramatike dakle latinskoga pisane hrvatskim mogu poslužiti i kao uzorak za proučavanje jezičnih promjena unutar hrvatskoga jezika – za gramatike 18. st. postoje radovi koji hrvatski jezik osvjetljuju s te strane,[55] dok je 19. st. u tom pogledu razmjerno slabo obrađeno, s obzirom na to da od tada naši gramatičari

[51] Opširno o razvoju hrvatskoga jezika v. u VINCE (1991), sažetije MOGUŠ (1995), još sažetije BROZOVIĆ (1987).

[52] To je razdoblje kad je Hrvatska nazivana onim sažalnim imenom *reliquiae reliquiarum*.

[53] Glavni pisci latinskih gramatika u tom razdoblju, franjevci, bili su najvažniji nosioci jezičnih procesa i u hrvatskom jeziku, i to je "činjenica kojoj se važnost nikada ne može dovoljno naglasiti" (BROZOVIĆ 1971/72: 42). Budući da su svi štokavski Hrvati tada bili obuhvaćeni krugom djelovanja redodržave Bosne Srebrene i(li) njenih kćeri, franjevci su predstavljali najintenzivniju svezu između (inače politički razjedinjena) sjevernog i južnog hrvatskog prostora. Nije stoga slučajno što su upravo oni prvi osjetili potrebu sastavljanja latinskih gramatika na narodnom jeziku.

[54] Može se reći da je oko 1870. hrvatski jezik gotovo potpuno standardiziran: štokavska ijekavica definitivno je nadvladala ostale varijante – u tijeku je još bilo rješavanje nekih pojedinačnih pitanja (npr. oblika množinskih padeža i pravopisa; NB pravopisni problemi ni do danas nisu riješeni).

[55] Npr. KUNA (1961), RAGUŽ (1978), KOSOR (1981), STOLAC (1992), TAFRA (1999), KNEZOVIĆ (2002), MAROTTI (2002), GABRIĆ-BAGARIĆ (2002, 2003). Leksikografskim pitanjima (vezanima za integrirane i anektirane popise riječi u sklopu latinskih gramatika 18. st.) bave se radovi Pavla KNEZOVIĆA (1988, 2001) i Igora GOSTLA (1997a, 1997b, 1998a, 1999).

svoje poglede na jezik eksplicitno izražavaju gotovo isključivo kroz sve brojnije gramatike hrvatskoga i spise ostalih vrsta, a kroz strane gramatike (prvenstveno latinskoga i njemačkoga) samo usputno ili nikako.[56] Dvadeseto stoljeće ovdje je, dakako, malo zanimljivo, budući da je hrvatski jezik tada do kraja standardiziran, a ni metajezik latinskih gramatika ne predstavlja neki otklon od toga standarda.

Kad se govori o **nastavi**, ni poučavanje modernih jezika kroz velik se dio obuhvaćenoga razdoblja nije metodološki puno odmaklo od prastarih uzora.[57] Sve su izmjene do polovice 19. stoljeća ostale ograničene na modifikacije detalja, dok je sustav pouke ostao uglavnom okamenjen. Što se tiče latinskoga, reforme su također krenule već krajem 19. stoljeća, ali polako i popraćene mnogim suprotstavljenim tendencijama, koje su često vodile u krajnosti. Tek se zadnjih desetljeća radi na radikalnijem razbijanju stare paradigme, povećanju funkcionalnosti nastave i njezinu prilagođavanju potrebama novoga vremena. Događa se isto što i s drugim područjima – "znanstveni" opis i "udžbenički" pristup divergiraju i prate vlastitu dinamiku, ali intenzivno surađuju koliko je to potrebno, zadržavajući i povećavajući razvojem jezikoslovlja i didaktike stečenu autonomiju.

[56] Latinska je gramatika utjecala i na usustavljenje hrvatske. Dakako da su prisilno "ukalupljivanje" hrvatskoga u shemu latinske gramatike i razne jezične pogreške uvjetovane prevođenjem s latinskoga prvo što se primijeti i ono o čemu je do sada najviše pisano, no za cjelovitu sliku bit će potrebno zahvatiti mnogo šire.

[57] "Borba za reformu nastave živih jezika počela je tek 1882. brošurom njemačkog fonetičara W. Viëtora *Qousque tandem: Das Sprachunterricht muss umkehren*" (JERNEJ 1981: 228). *Quousque tandem* bio je pseudonim pod kojom je brošura izdana. Jezikoslovac Otto Jespersen bio je jedan od onih koji su njegove ideje proširili na Skandinaviju.

1. 2. Pregled istraživanih gramatika

Slijedi kratak pregled djelâ obuhvaćenih istraživanjem.

1. Djelo **Ivana Polikarpa Severitana** (1472-1526) *Grammatices horisticae, methodicae et exegeticae libri tres...*, izdano u Perugi 1518, gramatika je humanističkoga tipa kakav je uveo Niccolò Perotti pedesetak godina ranije: sadrži morfologiju *(grammatica horistica, "quae tradit notitias octo partium orationis earumque accidentium, iuxta earum simplices naturas"),* sintaksu *(methodica, "quae docet constructionem, ut grammatica sit congrua et evitetur*[58] *incongrua"),* i stilistiku (*exegetica: "quae tradit eleganter loquendi praecepta"),* uz dodatke o epistolografiji, metrici i versifikaciji.[59] U gramatici nema hrvatskoga teksta niti bilo kakve naznake da je pisana za Hrvate.[60] Ovo će nam djelo poslužiti kao predstavnik ranoga, predalvaresovskoga gramatičkog pisanja kod hrvatskih autora, čime će se uočiti kontinuitet metode sintaksnoga opisa koju Alvaresova gramatika (ni izvorna, ni izmijenjena) nije bitno promijenila.

2. Isusovačka radna skupina koja je djelovala u Rimu, a u njoj su vjerojatno najaktivniji bili **Jakov Mikalja** (1601-1654) i **Bartol Kašić** (1575-1670), priredila je na zahtjev Kongregacije za širenje vjere (*Sacra congregatio de propaganda fide*) prvo izdanje Alvaresove gramatike namijenjeno hrvatskim mladićima u talijanskim isusovačkim kolegijima (*De institutione grammatica pro Illyricis accommodata a patribus eiusdem Societatis libri tres*).[61] Hrvatski je pisan predgovor i neki prijevodi primjerâ. Neke

[58] U izvorniku: "cvitetur".

[59] Na zadnjoj stranici (30^v) autor tvrdi da nije donio ništa novo, ali da je pisao *"cultius"*.

[60] Premda je Polikarp Severitan prisilno otišao iz Šibenika u Italiju još 1510, nema razloga sumnjati u to da je i u Šibeniku predavao gramatiku po uobičajenoj humanističkoj metodi kakvu ilustrira i njegova gramatika.

[61] O pitanju identiteta priređivača ove gramatike raspravlja se u Prilogu 1.

kontrastivne napomene koje se tiču hrvatskog jezika pokazatelj su činjenice da je ova knjiga početak tradicije pisanja gramatika latinskoga *za Hrvate* (Mik 5-6). Njezin će se utjecaj osjetiti kod ostalih autora, a neposredno kod Tome Babića. I sam priređivač piše u predgovoru: "ovo je prvi put da gramatika naški izrečena na sfitlost izhodi" (Mik 3). Mikalja po svemu sudeći tom gramatikom nije bio zadovoljan, pa je talijansku gramatiku koju je desetak godina kasnije priredio za Hrvate (i tiskao je na početku svoga rječnika *Blago jezika slovinskoga*) namijenio prevenstveno onim učenicima koji uče latinski, kako bi sa znanjem talijanskoga mogli učiti latinski iz talijanskih udžbenika.[62]

3. Dalmatinski franjevac **Toma Babić** (oko 1680-1750)[63] naslovio je svoju gramatiku *Prima grammaticae institutio pro tyronibus Illyricis accommodata* (Mleci [1]1712, [2]1745), a napisao ju je "za one koji počimaju učiti", i to "za moći lašnje ostale gramatike učiti" (Bab 3), dakle kao uvod u učenje iz većih gramatika. Babićeva revoltiranost nepostojanjem latinske gramatike na našem jeziku[64] odlučan je trenutak za našu gramatikografiju latinskoga, jer počevši od njega hrvatski autori daju objašnjenja i na našem jeziku. Po predgovoru i nekim napomenama možemo sigurnim smatrati da je imao u rukama Mikaljinu preradbu,[65] a sigurno je da je u izradi gramatike rabio i neku talijansku gramatiku iz donešto različite tradicije (v. odjeljak 3.1.2.). Drugo izdanje njegove gramatike više je nego trostruko opsežnije od prvoga,

---

[62] ŠTEFANIĆ (1940: 17) prema Mikaljinu neposrednom svjedočanstvu pretpostavlja da hrvatski ove njegove gramatike nadležnima u Propagandi nije bio "dovoljno bosanski" (usp. i JERNEJ 1981: 137-138). Osim što gramatici u odnosu na njezin predložak nedostaju neki dodatci, na brojnim mjestima konverzija iz govora o talijanskom u govor o hrvatskom nije provedena. Mikalja u svojem kasnijem rječniku *Blago jezika slovinskoga* ne spominje tu gramatiku.

[63] Kosorova studija o hrvatskom jeziku Babićeve gramatike (KOSOR 1981) nigdje ne ulazi ozbiljno u probleme primijenjene gramatikografske metode, premda ukazuje na neke odnose prema Šitovićevoj gramatici. Pregled gramatika bosanskih franjevaca dao je PAVIĆ (1983), a PEZO (1984) pisao je o gramatikama (rukopisnim i tiskanim) južnohrvatskih franjevaca u 18. st. Biobibliografske podatke o franjevačkim autorima daju i MATKOVIĆ (1896), ALILOVIĆ (1986), KOVAČIĆ (1991) i BEZINA (1994).

[64] " … zašto je u naš jezik malo, što je naša sramota; mnogi su naučni bili, a nisu tili na svitlosti izniti, što bi nami drago bilo" (Bab 4).

[65] Usp. ŠTEFANIĆ (1940: 18), RAGUŽ (1978: 130).

u prvom redu zato što su prilikom navođenja glagolskih sintaksnih klasa umetnuti dugački popisi glagolâ, zatim zato što su neki dijelovi u 2. izdanju preuzeti iz Šitovića, a i zbog toga što drugo izdanje nakon osnovnoga teksta gramatike ima još neke leksikografske dodatke.

4. Uz bok Babićevoj stoji gramatika hercegovačkog franjevca **Lovre Šitovića** (1682-1729) pod naslovom *Grammatica Latino-Illyrica ex Emmanuelis aliorumque approbatorum grammaticorum libris iuventuti Illyricae studiose accommodata* (Mleci [1]1713, [2]1742, [3]1781).[66] Nastala je kao rezultat nezadovoljstva (Šitovićeva osobnoga ili nadređenih otaca) Babićevom gramatikom, ali premda je tiskana kasnije, ne predstavlja dorađenu verziju Babićeva djela.[67] Ona je "prva cjelovita gramatika latinskoga jezika na hrvatskom jeziku" (RAGUŽ 1978: 133), jer osim morfoloških paradigmi i osnovnoga pregleda osam "dijelova govora" i njihove sintakse sadrži i dijelove o konstrukciji glagolskih imena, kao i neke dijelove koje je Babić u drugom izdanju dorječno prepisao od Šitovića.[68] Brojne mu se definicije poklapaju s Mikaljinima.

Sigurno je da su i prije Babića i Šitovića, barem u početnim stupnjevima učenja, učiteljeva objašnjenja morala biti davana na jeziku koji su učenici znali. "Dica blizu mora, koja znadu talijano" (Bab 4) mogla su koristiti postojeće udžbenike na talijanskom, ali ona koja su znala samo hrvatski morala su se osloniti na učiteljeva objašnjenja na hrvatskom. Predavalo se dakle na hrvatskom, a norma u rasporedu gradiva i prevođenju terminologije

---

[66] MATKOVIĆ (1896: *s. v.*) kao godinu prvog izdanja navodi 1742, a umjesto godine drugog izdanja stavlja upitnik, i to po KUKULJEVIĆU (1860: 86). Zanimljivo je da KUKULJEVIĆ takav podatak daje pod natuknicom "Ljubuški", a da pod natuknicom "Sitović, gledaj: Ljubuški Lovro" (str. 149) daje točne podatke o sva tri izdanja. Treće je izdanje pretiskano 2000, a prvo 2005. Osim po slovopisnim rješenjima, izdanja se međusobno ni po čemu ne razlikuju.

[67] Za razliku od Babića, Šitović na kraju knjige pod naslovom *Auctores ex quibus constat haec grammatica* nabraja svoje izvore.

[68] Radi se o poglavljima *De praepositione, De coniunctione* i *De adverbio* (u drugom Babićevu izdanju na str. 179-207, kod Šitovića u 2. izd. na str. 104-127).

svakako je postojala i prije početka 18. stoljeća.[69] Babićeva i Šitovićeva važnost leži u tome što su prvi *tiskali* svoje gramatike s hrvatskim tekstom i tako javno "kodificirali" hrvatski kao jezik na kojem se odvijala početna nastava latinskoga.

5. Nedugo nakon izlaska trećega izdanja Šitovićeve gramatike još je jedan franjevac, Dalmatinac **Josip Jurin** (1730-1801), izdao latinsku gramatiku s latinskim i hrvatskim tumačenjima, a pod dvojezičnim naslovom: *Slovkinja slavnoj slovinskoj mladosti đačkim, iliričkim i talijanskim izgovorom napravljena – Grammatica Illyricae iuventuti Latino Italoque sermone instruendae accommodata* (Mleci 1793).[70] Njena je novost što za većinu latinskih primjera uz hrvatski daje i talijanski prijevod,[71] no inače talijanski nije korišten kao metajezik.[72] Osim više stranih gramatika, koje sam navodi kao svoje uzore (Jur VIII), rabio je i domaće prethodnike, osobito Šitovića.

---

[69] RAGUŽ (1980/81: 110) ističe kako je Babićeva i Šitovićeva terminologija, budući da se u velikoj mjeri međusobno poklapa, a Šitović nije imao vremena prepisivati od Babića, postojala u praksi mnogo prije nastanka njihovih gramatika. Kao prethodnik im je u stvaranju velikoga dijela gramatičke terminologije mogao poslužiti Jakov Mikalja u svojoj gramatici talijanskoga; s druge strane, Raguž u navedenom članku navodi velik broj termina koji se kod Babića i Šitovića pojavljuju po prvi put.

[70] Osim što se na latinskom dijelu naslovnice pojavljuju tri greške (*intruemdae, Italoquae, iuventis*), hrvatska naslovnica nije vjeran prijevod latinske: latinski naime naslov u prijevodu glasi otprilike ovako: "Slovkinja priređena za poučavanje slovinske mladosti latinskom i talijanskom." I ostatak je hrvatskog dijela naslovnice više no što bi se očekivalo "neovisan" od latinskog dijela. Nadalje, još je KOSOR (1953: 42) dokazivao kako "njegova Gramatika nije nikakva trojezična *Slovkinja*, kako joj natpis obećaje, nego zapravo samo latinska gramatika napisana pretežno hrvatskim jezikom." Možda je, kako smatraju KOSOR (1953: 75) i TAFRA (1999: 14), trojezična gramatika bila Jurinova neostvarena namjera.

[71] BRKAN (1984: 18) donoseći dokumente provincijalne uprave pokazuje kako su tijekom 18. st. naši franjevci osobito pomno pazili na očuvanje narodnoga jezika. Kad je krajem stoljeća opasnost za očuvanje narodnoga jezika prestala, pojavila se zabrinutost zbog nepoznavanja latinskog i talijanskog, a s time u svezi i insistiranje uprave na pojačanom uključivanju talijanskoga u nastavu. Inače, u drugom izdanju Babićeve gramatike (ne i u prvom) obuhvatan popis glagola dan je trojezično (latinski, hrvatski, talijanski).

[72] Napomenimo ovdje kako su Mlečani 1767. g. zabranili primanje novih učenika u franjevačke škole, što je izazvalo njihovo zatvaranje na desetak godina (usp. FRANKOVIĆ 1958b: 32). Ponovno otvorenje škola 1778. moglo je biti uzrokom potrebe za tiskanjem trećega izdanja Šitovićeve gramatike, ali i nastanka (desetak godina kasnije) Jurinove gramatike s pridodanom talijanskom sastavnicom.

F. M. APPENDINI (1808: XIII) kratko ocjenjuje tri franjevačke gramatike: "gramatičica o. Tome Babića, koja je s pravom potpuno zaboravljena; gramatika o. Lovre iz Ljubuškoga, koja je bolja zamišljena i izvedena; i gramatika o Josipa Jurina, koja je vrednija od svih drugih".

S gramatikom Antuna Rožića, manjom i nepotpunom obradbom Grigelyeve gramatike, počinje razdoblje u kojemu se naši gramatičari, uz malobrojne iznimke, uglavnom oslanjaju na Grigelya (v. odjeljak 1.1).

6. Bosanski franjevački provincijal i preporoditelj školstva **Stjepan Marijanović** (1794-1848) izdao je u dva dijela latinsku gramatiku pod naslovom: *Institutiones grammaticae Latinae idiomate Illyrico propositae ad usum iuventutis provinciae Bosnae Argentinae compilatae*, Split 1822. (uglavnom morfologija), te *Syntaxis linguae Latinae iuventuti Bosnae Argentinae accommodata*, Mleci 1823. (sintaksa). Nju neki autori smatraju "jedinom našom [tj. bosanskih franjevaca] cjelovitom gramatikom, jer ona jedina sadrži i sintaksu u pravom smislu riječi" (PAVIĆ 1983: 84).[73] "On je prvi među franjevcima Bosne Srebrene koji kroatizira latinske gramatičke termine" (KOVAČIĆ 1991: 223). Sâm je Marijanović kasnije sastavio školski program za provinciju Bosnu Srebrenu. Prvi dio njegove gramatike sažeta je preradba Grigelyeva prva dva sveska, pisana većinom na hrvatskom, a drugi je skraćena latinska verzija trećega sveska. To ipak ne znači da nije zaglédao i u ostale gramatike (usp. MaM VII), prvenstveno, kako pokazuje odabir hrvatskih primjera, domaće preradbe i pretiske Alvaresa.[74]

---

[73] Marijanovićeva gramatika nema sintaksu rečenice, pa prema tome nije sasvim cjelovita. Pavić sintaksom "u pravom smislu riječi" vjerojatno smatra rekcijski sustav raspoređen po padežima i semantičkim skupinama glagola. To, međutim, nije nešto što ne bi bilo obrađeno i u ranijim franjevačkim gramatikama (i kasnije kod Kraljevića), ali je drugačije raspoređeno, u sustavu vrsta i redova. Marijanovićeva zasluga nije u tome što je cjelovitije uključio u izlaganje sintaksu, već što ju je (slijedeći Grigelya) prvi prikazao na nov način.

[74] Na početku prvoga sveska (MaM XI-XVII) Marijanović donosi dokument zanimljiv za povijest našega slovopisa, naime pismo svojega neimenovanoga "prijatelja" (Andrije Kujundžića) u kojemu se opisuje prijedlog

7. *Latinska slovnica za nižu gimnaziju* **Adolfa Vebera Tkalčevića** (1825-1889) iz 1853. (^{2}1865, ^{3}1877, pod naslovom *Slovnica latinska za male gimnazije*) prva je naša cjelovita latinska gramatika koja nije obrada ni Alvaresa ni Grigelya.[75] Ta slovnica, zasnovana na modernijim jezikoslovnim načelima, "zauvijek skrši gospodstvo Alvarezove gramatike u Hrvatskoj" (DUKAT 1908: 7). Ona dakle predstavlja značajno uključivanje suvremenije jezikoslovne znanosti u praksu pisanja udžbenika u nas.[76] Od 358 stranica njegove gramatike 157 je posvećeno "skladnji", a uključene su i do tada neobrađivane cjeline: sintaksa složene rečenice i neupravni govor. S druge strane, položaj je njegove gramatike hrvatskoga donekle oprečan: ona stoji *na kraju* jedne druge tradicije: "Veberovu *Slovnicu hrvatsku* "možemo smatrati posljednjom gramatikom koja pripada ilirskom krugu" (TAFRA 1993: 10).[77]

8. Provincijal hercegovačkih franjevaca i biskup **Anđeo Kraljević** (1807-1879) izdao je 1863. u Rimu priručnik *Grammatica Latino-Illyrica*, kronološki posljednju od alvaresovsko-grigeljevskih preradbi na našem prostoru (usp. DUKAT 1908: 93). Njegova se gramatika rabila uglavnom u franjevačkim školama Bosne i Hercegovine, ali njezina anakrona metoda nije imala izgleda za uspjeh na duži rok. Kraljević se uvelike služi i svojim subratom Marijanovićem, što izaziva mnoga poklapanja s Grigelyem, no opširno obrađena sintaksa predstavlja zakašnjeli izdanak stare alvaresovske tradicije prekinute nakon Jurina. Vraćanjem na sustav s rodovima glagola (v. odjeljak 3.2.2.) ona predstavlja korak unatrag u

---

pravopisne reforme, provedene u Marijanovićevoj gramatici, ali koja nije šire prihvaćena (usp. VINCE 1991: 347).

[75] U svojoj je temeljnoj studiji DUKAT (1908) ne obrađuje, ali je spominje kao različitu. Kako sam Veber veli u *Predgovoru* (str. 3): "bila su mi u pomoći ova djela: slovnice: dr. Ferdinanda Schultza i dr. Karla Eduarda Putschea i predavanja dr. Karla Grysara." Putsche mu je bio temelj.

[76] Za našu temu nije bez značaja činjenica da je Veber autor prve cjelovite sintakse hrvatskoga jezika uopće: VEBER TKALČEVIĆ (2005 [1859]). To je "po svoj prilici najoriginalnija hrvatska sintaksa sve do naših dana" (PRANJKOVIĆ 1993: 19).

[77] Veberov nam primjer zorno pokazuje rapidni prelazak žarišta gramatičarskoga interesa s latinskoga na hrvatski.

odnosu na promjene koje je u tom području donijelo 19. stoljeće, tako da je bliži renesansnim autorima negoli vlastitim suvremenicima ili neposrednim prethodnicima, te po metodi spada u razdoblje koju je Grigely već bio prekinuo.[78]

9. Veberovu je slovnicu odmijenila gramatika **Ivana Paveca** (1844-1896) (*Latinska slovnica*, Zagreb 1881) koja pokriva prijelaz iz 19. u 20. stoljeće i s kojom usporedno staju nicati i manji priručnici i vježbenice, koje se zajedno s njome upotrebljavaju u nastavi. Izdana 1881, četiri godine nakon zadnjega izdanja Veberove, Pavčeva se gramatika u pet izdanja malo mijenjala,[79] da bi neke manje izmjene proveo Julije Golik kao priređivač šestoga izdanja (1901).[80] Gramatika je nastavila s Veberovim oslanjanjem na njemačke autore, ali je proširila i ažurirala njihov popis istih.[81]

10. **Julije Golik** (1866-1924) prvo je nastupio 1901. kao priređivač Pavecove gramatike, a onu pod svojim imenom, prvi put izdanu u Zagrebu 1910 (*Latinska gramatika za srednje škole*, bez ikakva predgovora), priredio je do smrti još pet puta. Nakon toga je Slavoljub Kantoci priredio 1933. šesto izdanje. Može se dakle reći da su se u hrvatskim školama u prvoj polovici 20. stoljeća, sve do pojave gramatike trojca GGP, nastavnici latinskoga u Hrvatskoj oslanjali uglavnom na Golikovu gramatiku, uz porabu i drugih udžbenika i vježbenica. Ovaj je autor, kao vrsno obrazovani pedagog, nadasve oduševljen novim strujanjima u didaktici, nastojao i u teoriji (člancima u periodici) i u praksi (samim

---

[78] DUKAT (1908: 98) je primijetio da je Kraljević amalgam neke preradbe Alvaresa i Marijanovića. Koliko je Alvaresovoga u toj tradiciji, vidjet ćemo u 3. poglavlju. Kraljević u latinskom uvodu upućenom predavačima (str. V-XV) daje samo pedagoške i moralističke upute, a o svojim izvorima i metodi šuti.

[79] U analizi ću se referirati na 3. izdanje iz 1891.

[80] Pedagoške principe kojima se vodio u priređivanju ove gramatike Golik je odvažnije primijenio u vlastitoj gramatici devet godina kasnije. Stoga nije potrebno u analizi posebno izdvajati "međufazu" iz 1901.

[81] U 6. izdanju (1901: IV-V) priređivač nabraja njemačke školske gramatike Ziemera i Gillhausena, Harrea, Strigla, Scheindlera i Steinera, Schmalza i Wagenera, Waldecka, Steigmanna, Goldbachera, Müllera, Stolza i Schmalza, sve stare manje od 10 godina. Konzultirani su i srbijanski autori Malina i osobito Turoman, čija će se slovnica u Srbiji pretiskivati kroz više od pola stoljeća.

svojim udžbenicima i pedagoškim radom) provoditi nova načela, te je zanimljivim metodičkim potezima osigurao svojim udžbenicima višedesetljetni uspjeh.

11. **Veljko Gortan** (1907-1985), **Oton Gorski** (1886-1969) i **Pavao Pauš** (1908-1983) izdali su 1954. u Zagrebu *Latinsku gramatiku*, priručnik koji se nastavlja na prethodnu tradiciju i koji je učvrstio terminologiju i metodologiju gramatičkoga prikaza na kojima su poučavane generacije učenika i studenata u posljednjih pola stoljeća. Nije napisana u formi udžbenika, niti je propisana za porabu u školi – isti autori već su bili priredili udžbenike *Elementa Latina* i *Lingua Latina,* tako da je *Latinskoj gramatici* preostala uloga nešto opširnijega gramatičkoga kompendija, koji zbog svoje neopterećenosti štivima i vježbama, preglednosti i indeksa može poslužiti kao pomagalo pri različitim oblicima poučavanja i učenja latinskoga.[82] Ujedno, to je prva naša cjelovita gramatika latinskoga koja je rezultat suradnje više autora.[83] Do 2005. godine izašla je u 12 nepromijenjenih izdanja, čime predstavlja našu daleko najizdavaniju latinsku gramatiku.

---

[82] Dojam o dvojnosti statusa ove gramatike, koja se upotrebljavala na više razina obrazovanja, postojao je već u vrijeme njezina izdavanja: Ton SMERDEL (1956: 351) u njenu prikazu govori o, doduše ne idealnoj, ali "utilitarnoj simbiozi" učeničkog i studentskog/nastavničkog priručnika u ono poslijeratno doba, kada su "ovakva izdanja [koja] iziskuju manji trošak" bila nužnost.

[83] Zanimljivo je da i na početcima naše tradicije stoji izdanje koje je vjerojatno nastalo timskim radom (1637). Ono međutim nije ni približno cjelovito u mjeri u kojoj je to gramatika iz 1954, niti je u jednakoj mjeri izvorno djelo hrvatskih autora.

2.

Valentnost glagolâ u jezikoslovlju do kraja 16. st.

Premda se pojam glagolske valentnosti pojavio tek u 20. stoljeću, fenomen koji on obuhvaća uočen je daleko ranije. Većina onih koji su se bavili jezikom bila je svjesna činjenice da glagol kao nositelj predikacije utječe na izgled (barem) dijela ostatka rečenice, a to zapravo i jest najopćenitija definicija valentnosti. Razlike se javljaju samo u razini eksplicitnosti kojom se valentnost uvrštavala u opis i u snazi utjecaja koji se glagolu u okviru pojedinog modela pripisivao. Moguće je dakle predmet ove radnje promotriti u kontekstu europske jezikoslovne tradicije.[1] U ovom ću poglavlju zato promotriti na koji su način u toj tradiciji spojidbena svojstva glagola uvedena u jezični opis, kako se taj segment opisa mijenjao i koje je mjesto zauzimao u okviru proučavanja sintakse.

[1] Time, naravno, ne postuliram superiornost europske tradicije nad ostalima. Ona jednostavno predstavlja kontinuitet unutar kojega nastaju naše gramatike, ali i maticu u koju su se slijevali tokovi drugih tradicija sve do današnjega vremena, u kojemu, može se reći, ta utjecajima sa strane obogaćena "europska" struja predstavlja lingvistiku uopće (usp. ROBINS 1997: 7).

Ovdje valja upozoriti na prividni diskontinuitet u razvoju jezikoslovlja, osobito u starijim razdobljima. Uzrok je tomu loša očuvanost, a za neka razdoblja (osobito starija) i slaba dostupnost i proučenost pojedinih djela. Bez sumnje, postojala su razdoblja dugotrajne stagnacije (npr. nakon Priscijana), ali niti se do Priscijanove sume došlo nekim velikim skokom, niti je je renesansa 12. stoljeća došla odjednom i bez (višestoljetne) priprave. Poznate nam gramatike, koje se pojavljuju kao osamljeni otoci na nepravilnim razmacima, zapravo su brežuljci na kontinuiranom kopnu. Tek, razina mora u međuvremenu se podigla.

2.1. Antika

Antika je u području gramatike razdoblje stvaranja nazivlja i uglavnom morfoloških i semantičkih istraživanja – sintaksa se (osim u okviru logičkih istraživanja) još ne promišlja, ona se *uočava*. U antici će se doći do definiranja određenih tipova rečeničnih struktura, ali teoretiziranje o odnosima između pojedinih dijelova iskaza neće prije srednjega vijeka zagrebati duboko ispod površine.[2]

U helenskoj kulturi gramatika sve do aleksandrijskoga razdoblja ne predstavlja zasebno polje istraživanja. Pomaci do kojih je došlo bili su uglavnom sporedni produkt logičke raščlambe izričaja.[3] Tako **Platon** (izdvajanjem imenskoga i glagolskoga dijela iskaza kao njegovih minimalnih sastavnica)[4] i **Aristotel** (širenjem popisa "dijelova iskaza" /mšrh toà lÒgou/ i podjelom na dijelove bez značenja i one sa značenjem)[5] postavljaju jasne temelje za kasniji razvoj gramatičkih (a time i sintaksnih) studija.

---

[2] Dio ovoga pregleda mora se baviti grčkom tradicijom, i to zbog njezine uloge u stvaranju konceptualnoga i terminološkoga okvira u kojemu je nastala latinska gramatika, ali i presudnih izravnih utjecaja koji su imali dalekosežne posljedice (osobito Apolonija Diskola).

[3] Usp. HYMES (1974: 3-7); МАРИЦКИ-ГАЂАНСКИ (1975: 32); ROBINS (1997: 16); SCHMITTER (2000: 346); PINBORG (1975: 71).

[4] "Od samih pak imena uzastopce izrečenih nikada ne nastaje govor, a niti od glagola izrečenih odvojeno od imena" (PLATON 1975: 180, tj. *Sofist* 262a). "Jer riječi izrečene niti u ovom niti u onom slučaju nikakvu radnju niti negaciju radnje niti bitak bića niti nebiće ne izražavaju prije nego netko ne pomiješa s imenima glagole" (PLATON 1975: 181, tj. *Sofist* 262c). Odlomak je pomalo nekonzistentan i iz današnje perspektive zbunjujući, ali je sigurno da je u njemu jasno postulirana minimalna binarna struktura iskaza.

[5] Usp. PINBORG (1975: 75). Veći odlomci koji se bave jezičnim temama jesu *Pjesničko umijeće* 1456a-1459a, *Retorika* 1407b, *Prva analitika* I, 36, 48b-49a, *Sofistička pobijanja* 14, 173b-174a i 182a-b (usp. HOUSEHOLDER 1994: 214).

Razvijenu svijest o onome što danas nazivamo valencijskim svojstvima glagola prvi su pokazali **stoici**, koji su razvijajući tipologiju predikata došli do tipologije rečenične strukture utemeljene na svojstvu tranzitivnosti (usp. ROBINS 1997: 21). Osim toga, unijeli su u teoriju koncept nepotpunih i potpunih struktura: predikat je jezgra izričaja, ali nepotpun dok se ne popune mjesta koja kao obvezna otvara oko sebe (usp. SLUITER 2000: 378). Važno je za našu temu da je stoicima sasvim jasno kako je tip predikata (predikat je za njih "nepotpuna misao")[6] u međuodnosu s oblicima koji se uza nj javljaju: lični neprelazni glagoli traže jedan tip konstrukcije, lični prelazni drugi, bezlični s najviše jednim kosim padežom treći, a bezlični s više od jednoga kosog padeža četvrti.[7] U njihovu su učenju dakle postulirani osnovni pojmovi i polazišta od kojih će kretati sva kasnija proučavanja sintakse glagola i jednostavne rečenice, sve do najnovijega doba (usp. PINBORG 1975: 110-114).

U helenističko se doba razvija i rimska gramatička misao. **Varon** (1. st. pr. Kr.) prilično je samostalan, dok **Remije Palemon** (1. st.) preslikava pravila ustanovljena za grčki jezik na latinski. Što se tiče sintakse (nezavisne od logike), ona se kod svih sačuvanih rimskih gramatičara osim Priscijana pojavljivala samo u vidu normativnih napomena vezanih za izbjegavanje solecizama, ali ne i u nekom sređenom sustavu klasa i pravila (usp. BARATIN 2000: 464).

Apolonije Diskol (2.st.), "najvažniji grčki gramatičar" (PINBORG 1975: 118) i jedini koji se opširno bavio sintaksom, autor je najstarije sačuvane antičke rasprave o sintaksi, *Perˆ*

[6] Cjelovit izričaj (sa subjektom i predikatom u minimalnoj postavi) stoici nazivaju ¢x…wma.

[7] Ova podjela, premda skromna po artikulaciji, obuhvaća i "lijevu" i "desnu" stranu predikata. Toliko je utjecajna da je se školske gramatike mahom i danas drže, a na mnogim razinama našega općenja (i za većinu prosječnih nelingvista) ona je i jedina.

sunt£xewj. Apolonije bitno razrađuje sustav koji su razvili stoici, detaljno raspravljajući o pojedinim konstrukcijama na razini morfološke uvjetovanosti.[8] On daje nešto detaljniji pregled pojedinih glagola s obzirom na padeže s kojima se konstuiraju, iz čega se jasno vidi mjesto koje glagolska valentnost, koliko god implicitno i podsvjesno, zauzima u Apolonijevu sustavu. Njegov je pristup znakovit i moderan po tome što nastoji stvoriti sustav svodiv na opća pravila i stanovit broj racionalno objašnjivih odstupanja. Vrlo važna Apolonijeva napomena da se sva glagolska vremena, lica i načini istoga glagola u jednakom značenju konstruiraju s istim padežima (*The Syntax*... 1981: 223) pokazuje svijest o tome kako je upravo glagol kao leksička jedinica odgovoran za izgled konstrukcije.

Apolonije predstavlja pravi početak sustavnoga prikazivanja sintakse, barem dijelom emancipirane od isključivoga promatranja unutar logičkih relacija i postavljene na vlastitu empirijsku bazu. Na Apolonijevu će se sintaksu preko Priscijana, koji njegova pravila preslikava na latinski, nadovezati srednjovjekovna i novovjekovna gramatička tradicija.

Od 3. st. vodeću ulogu u zapadneuropskom jezikoslovlju definitivno preuzimaju Rimljani, odnosno proučavatelji latinskoga, dok početkom srednjega vijeka grčki gramatičari i filolozi počinju oblikovati zasebnu tradiciju unutar bizantskoga svijeta.

Za našu je temu među Rimljanima značajan jedino **Priscijan**, u sintaksnim pitanjima najutjecajniji rimski gramatičar. Njegova slabo organizirana sintaksa, zasnovana na radu Apolonija Diskola (u toj mjeri da često prevodi dijelove iz njega; usp. PERCIVAL 1987: 66; DESBORDES 2000: 472), postala je temeljem za srednjovjekovne studije s toga područja, budući da pisci uglavnom više nisu znali grčki. Priscijan je prvi objašnjavao eliptične konstrukcije izvodeći ih iz cjelovitih (teorija subaudicije, usp. PERCIVAL 1987: 70; HOVDHAUGEN 1994: 3597). Kroz Priscijanovo će djelo pravila o kongruenciji i rekciji

[8] Glagolskim se stanjem i s njime povezanim tipovima rečeničnih shema Apolonije bavi na kraju treće knjige *Sintakse*, u odjeljcima 147-189.

postati kroz više od tisućljeća opća svojina i neupitni temeljni koncept latinske sintakse.[9] Osim toga, kasnija je tradicija prihvatila i njegovu podjelu tipova rečeničnih struktura na prelazne, neprelazne, refleksivne i retranzitivne,[10] te metodu prikaza glagolske rekcije s polazištem u samim glagolima (podijeljenima u semantičke razrede) (usp. PERCIVAL 1987: 68-70).

Prikaz glagolske valentnosti zauzima relativno sustavan ali neobuhvatan odjeljak naslovljen *Quae genera vel significationes verborum quibus casibus construuntur* (str. 267-278), a potom i dugačak nesustavan popis grčkih i latinskih primjera različitih konstrukcija svih vrsta riječi s (ponajviše usporednim) napomenama (str. 278-377).[11] U njima se radi uglavnom o odstupanjima od općih pravila (uključujući sintaksne grecizme i slučajeve višestruke mogućnosti konstrukcije pojedinih glagola). Sve ove nebrojene slučajeve tek je srednji vijek usustavio, što je uvjetovalo bitno proširenje i razgranavanje od Priscijana naslijeđenih četiriju tipova rečenične strukture.

Važnom pomaku prema srednjovjekovnom shvaćanju rečenice kao hijerarhijske strukture pomogao je Priscijanov suvremenik **Boetije**, autor koji je u srednjem vijeku bio vrlo čitan, jer je u triviju njegovo djelo bilo "zaduženo" za logiku. Njegova misao da "niži" konstituenti u iskazu "semantički specificiraju" (*determinant*) ime-subjekt ili glagol-predikat razgranat će se kod srednjovjekovnih modistâ u postavljanje odnosa *terminans-dependens*

[9] Termin *regimen* u gramatiku su uveli tek srednjovjekovni gramatičari, dok je kod Priscijana implicitan: on rabi neutralnije izraze *(con/ad)iungitur, invenitur*.

[10] Priscijan ne izvodi opća pravila – on samo nabraja kombinacije imenica i glagola u morfološki ispravnu obliku. Taj će način prikaza prihvatititi srednjovjekovne didaktičke gramatike. Ipak, on rabi i naziv *verba transitiva*, premda misli na konstrukciju (PRISCIANUS (1855-1859) 3 /18/ 212). [Prvi broj u označavanju mjesta citata označava knjigu Keilova izdanja, posljednji broj stranicu u tom izdanju, a broj u kosim zagradama tradicionalni je broj jedne od 18 knjiga.]

[11] Primjeri su većinom citati iz književnosti, ali ima i modeliranih.

između svaka dva bliska konstituenta u rečenici (usp. PERCIVAL 1990: 33-35), a i u didaktičkoj će tradiciji utrti put postavljanju jednoga od elemenata (bit će to glagol) na mjesto upravnika cijeloga iskaza.

2.2. Srednji vijek

Gramatički udžbenici za napredni stupanj već od 9. stoljeća sadržavaju sintaksu, ali ne kao razradu i usustavljenje ranije utvrđenih morfosintaksnih odnosa, već kao izlaganje iz antike naslijeđenih (p)opisâ pojedinih stilskih figura i preinaka prisutnih u književnosti (usp. GRONDEUX 2000: 603). Ipak, neki termini iz novijih teorija, npr. rekcija (*regimen*), pojavljuju se i u udžbenicima kao odmak od Priscijana (usp. ROBINS 1997: 95; PERCIVAL 1994: 252). Najpoznatija su takva ostvarenja stihovane gramatike **Aleksandra iz Villedieua** /*Doctrinale*/ i **Eberharda iz Béthunea** /*Graecismus*/ s prijelaza iz 12. u 13. st., koje od kraja 13. st. potiskuju iz nastave Donata i Priscijana i ostaju u uporabi do humanizma.

U tom vremenu priručnici utemeljeni na Priscijanu i srednjovjekovnim stihovanim gramatikama postupno zadobivaju konzistentniji oblik. Najveći je pomak ostvaren na polju sintakse, osobito u opisu odnosa između glagola (nositelja predikata) i njegovih neposrednih imenskih zavisnika.

Od 10. stoljeća nadalje množe se gramatike koje nisu udžbenici jezika, već logike, i koje se ne bave podatcima, već teorijom, čime se utire put nastanku spekulativne gramatičke struje (usp. BURSILL-HALL 1974: 78-79; 1994: 2229-2230). Te su tendencije prvi zaokruženi izraz dobile u djelima **Vilima iz Conchesa** i njegova nasljednika **Petra Heliasa**[12] (1. polovica 12. st.) – ovaj drugi u svojoj *Summa super Priscianum* (oko 1150.) odvaja gramatiku od pukoga sredstva učenja jezika i stavlja naglasak na logičke aspekte jezika.[13] Kao

[12] Petar Helias (*Petrus Helias*, Pierre Hélie) predavao je u Parizu oko 1150. Njegova je gramatika, za razliku od većine modističkih, bila čitana po cijeloj Europi, te je u sintaksi izvršila utjecaj i na didaktičke gramatike.

[13] Isti je autor zaslužan i za dovršenje procesa konceptualnoga i terminološkoga razdvajanja gramatike i logike. Naime, nakon ponovnoga otkrića aristotelovske logike granica između tih dviju disciplina kroz dva stoljeća nije bila jasna (usp. HUNT 1941/43: 22-23).

rezultat ovih nastojanja dolazi do povećanja preciznosti u terminološkom instrumentariju. Tradicija o kojoj doznajemo iz Petrova djela umnogome anticipira današnju gramatiku zavisnosti: po njoj, glagol je taj koji upravlja određenim brojem ostalih dijelova rečenice (uključujući i nominativne) određujući morfološka svojstva, a promjena broja regiranih članova vezana je i za promjenu u značenju glagola. (usp. SEIDEL 1982: 274). Međutim, to se ne događa radi upotpunjenja značenja samoga glagola, već *ad perfectionem constructionis* (usp. COVINGTON 1984: 17).

Petar Helias nije ostavio zaokružen sintaksni sustav utemeljen na glagolskoj valentnosti, ali je njegovo djelo postalo temeljem za kasniji razvoj u tom smjeru (SEIDEL 1982: 275). Transformacija iz antičkoga u ranohumanistički sustav dogodila se postupno: tijekom otprilike **dva stoljeća (12-14)** gramatička tradicija u južnoj Francuskoj i Italiji postupno će se razviti u oblik koji će biti neposredan izvor humanističke gramatike. Tadašnji gramatički priručnici u Italiji poprimaju oblik kraćih traktata koji pokrivaju jednu ili više slabo povezanih sintaksnih tema i koji prikaz rečenične strukture temelje na valencijskim stvojstvima glagola. Glagol se postavlja u strukturni vrh propozicije, i s obzirom na njegova morfološka i sintaksna svojstva konstituira se podjela rečeničnih tipova, mnogo sofisticiranija od bilo čega što je nastalo u antici. Od 13. stoljeća kod autora kao što su bili Giovanni da Pigna, Pietro da Isolella i Folchino dei Borfoni sustav počinje poprimati jasnije obrise (usp. PERCIVAL 1978: 247-249). Upravo u tim priručnicima oblikuje se najrazrađeniji (iako ne i najekonomičniji) sustav prikaza glagolske valentnosti, onaj koji glagole dijeli na nekoliko glavnih rodova (*genera*), a svaki od njih na redove (*ordines, species*), prema padežima koji uz njih stoje.[14] Ovaj sustav na prvoj razini razlikuje lične (*personalia*) i bezlične glagole (*impersonalia*). Lični se potom dijele na pet rodova: *verba activa, verba passiva, verba*

[14] Taj vrlo raširen sustav prihvatit će i naše najranije gramatike, u kojima će se, kako ćemo vidjeti, održati (ne kontinuirano i ne kao jedini sustav) čak do Kra u 19. stoljeću.

neutra, verba communia i *verba deponentia*. Svaki se nadalje dijeli na tzv. redove, definirane preko morfosintaksnih značajki ostalih članova rečenične strukture. Taj će model prijeći u humanističku gramatiku i odigrati presudnu ulogu u sintaksi prvih gramatika latinskoga pisanih na narodnim jezicima.[15]

Djelo Petra Heliasa, osim što ima važno mjesto u razvoju didaktičke gramatike, bilo je polazište i za nastanak potpuno teorijske i s logikom povezane **spekulativne tradicije**. Modisti zapravo redom i nisu isključivo gramatičari zaokupljeni izgradnjom teorije jezika: oni su ujedno (a često i prvenstveno) logičari (BURSILL-HALL 1974: 80). Modistička gramatika anticipira današnju gramatiku zavisnosti (barem njezin klasični oblik) po svojem inzistiranju na funkcioniranju konstrukcije isključivo između zasebnih riječi, bez uspostavljanja frazne strukture. U razvijenoj verziji teorije događa se pomak: neke skupine od više riječi promatraju se kao jedan konstituent (usp. COVINGTON 1984: 96-102).

Posljednji stadij razvoja srednjovjekovne gramatike, ono što su rani humanisti zatekli i na što su nastavili nadograđivati, jasno se vidi kod kasnosrednjovjekovnoga gramatičara Talijana **Francesca da Butija** (1324-1406).[16] Srednji je vijek ustalio podjelu na slaganje (*concordantia*) i upravljanje (*rectio*) kao različite tipove odnosa između glagola i njegovih zavisnika.[17] S druge strane, subjekt aktivne rečenice i vršitelj radnje pasivne zadržavaju semantičku markaciju *agens*, a objekt aktivne i subjekt pasivne *patiens*. Ustalila se praksa po kojoj se *suppositum* predstavlja kao ono što stoji lijevo od glagola (*ante*), a *appositum* kao

---

[15] O tom će modelu opširno biti riječi u 3. poglavlju.

[16] Njegova se (neizdana) gramatika ponekad naziva *Regulae grammaticales*. Prikaz njegova valencijskoga sustava i sintaksne teorije dajem prema PERCIVAL (1972: 272-278; 1976c: 74-75).

[17] *Subiectum* i *predicatum* u to su vrijeme svjesno ograničavali na porabu u logici (usp. PERCIVAL 1975: 234, bilj. 2).

glagol.[18] Glagoli su i dalje podijeljeni na skupine prema morfološkim osobinama regiranih elemenata (odnosno zavisnika koji su "desno" od glagola), oni još uvijek upravljaju (*regunt*) sve nominalne elemente, tj. u vrhu su rečenične hijerarhije. Utjecaji koje glagol pruža nazivaju se *naturae*, a to su zapravo semantički odnosi između glagola i pojedinih argumenata. *Intrasitio* (odnos između nominativa *ante* i glagola) i *transitio* (odnos između glagola i objekta) samo su tipovi *naturae* i ne ugrožavaju položaj glagola kao neprikosnovenoga upravitelja rečenice.[19]

Sustav koji su srednjovjekovni gramatičari razradili kako bi dali preglednu sliku mogućih rečeničnih shema kod Francesca da Butija već je sasvim oblikovan i u budućnosti će doživljavati samo manje modifikacije. On je, kako je rečeno, preuzet kao temeljni dio sintaksnoga opisa u humanističke školske gramatike, a iz njih i u naše prve gramatike latinskoga.

---

[18] Premda se u stvarnosti latinski nije uvijek tako ponašao, taj su poredak filozofi smatrali logičnim. Stoga će u svim gramatikama koje imaju taj sustav ostati pozicijski nazivi za subjekt *(ante verbum, a parte anteriori, a parte ante, a parte sinistra)* i ostale imenske konstituente *(post verbum, a parte posteriori, a parte post, a parte dextra).*

[19] Za glagol se govorilo da upravlja nominativom *ex natura intransitionis*, a kosim padežom *ex natura transitionis.*

2. 3. Novi vijek

Otkrivanje brojnih antičkih spisa u ranom humanizmu postavilo je klasične autore na mjesto uzora ispravne porabe latinskoga. Školski je sustav dobio zadaću osposobiti intelektualce da pišu latinskim klasičnih pisaca – u udžbenike je dakle valjalo uvrštavati potvrđene riječi, oblike i konstrukcije koje su intelektualci morali nasljedovati (usp. PERCIVAL 1983: 311-312). Tadašnji školski priručnici (kao npr. onaj Lorenza Valle) zapravo su stilistički kompendiji u kojima se srednjovjekovna pragmatična, nekićena poraba latinskoga proskribira kao njegova najveća zloraba (usp. VERBURG 1974: 200-201). *Ars grammatica* transformira se u "latinsku lingvistiku" – latinski se ne proučava više kao jedini savršeni jezik, već kao *primus inter pares*; pristupa mu se kao jeziku jedne civilizacije, a ne više kao obrascu uobličavanja ljudskih misli (usp. ROMEO 1976: 162).

Premda je tada nabujalo kritičko raspoloženje prema cjelokupnoj srednjovjekovnoj gramatičarskoj tradiciji (i didaktičkoj i spekulativnoj) kao previše ograničenoj, i najžešći kritičari u praksi će vrlo polako stvarati odmak od srednjovjekovnih udžbeničkih normi.[20]

Prvi u pravom smislu humanistički gramatički priručnik (i uzor svim budućim humanističkim gramatikama), koji je napisao neposredni nasljednik Francesca da Butija **Guarino iz Verone** (o. 1370-1460),[21] donosi stanovite promjene, ali te se promjene sastoje manje od donošenja novina, a više od eliminiranja onih pojedinosti u opisu koje se u novom humanističkom usmjerenju gramatičarske prakse smatraju suvišnima (usp. PERCIVAL 1983:

[20] Ni sam se Valla nije potrudio napisati sustavnu gramatiku: *De elegantia linguae Latinae* prvenstveno je stilistički priručnik (doduše, s mnogo gramatičkih podataka) čiji naslov JENSEN (1996: 64) nadahnuto prevodi kao "Advanced Idiomatic Latin".

[21] *Guarinus Veronensis* (Guarino Veronese), veliki humanistički učitelj, napisao je nešto prije 1418. vrlo popularni i nasljedovani priručnik *Regulae grammaticales*, koji je do prvotiska kolao u brojnim prijepisima, a izašlo je pedesetak inkunabulskih izdanja (usp. PERCIVAL 1972: 273-274, 279; 1975: 239; 1976b: 77, bilj. 15).

315). U njegovu sustavu nema više mjesta za termine *suppositum* i *appositum*, kao ni za koncept *intransitio/transitio*: glagol kod Guarina jednostavno regira (*regit*) osnovne nominalne konstituente – svi su dodatci nepotrebna komplikacija (usp. COVINGTON 1984: 126). Podjela je glagola ista kao i u Francesca da Butija, ali izostavljene su *naturae* – semantička je dimenzija odnosa između glagola i zavisnikâ reducirana na oznake za *agens* i *patiens*. Humanisti su smatrali da se latinski može poučavati i bez ostalih koncepata – cilj je bio skratiti vrijeme eksplicitnoga uvođenja u gramatiku, kako bi se što prije moglo pristupiti uzornim tekstovima (usp. PERCIVAL 1976b: 252).

Srednjovjekovna (valencijska) forma prikaza glagolske okoline nije dakle u humanističkoj didaktičkoj tradiciji doživjela veće promjene. Prvi disonantni tonovi, koje su unosili teorijski orijentirani autori, kao npr. Giulio Pomponio Leto (1428-1498), nisu imali velikoga odjeka (usp. PERCIVAL 1976c: 84-86). Bolje je prošao **Thomas Linacre** (1460-1524), koji u svojoj knjizi pokušava eliminirati nedosljednosti u prikazu glagolske sintakse, pa uvodi dvije podjele glagolâ: semantičku (*activa, passiva, neutra*) i sintaksnu (*transitiva, intransitiva*).[22] Linacreov pristup možemo smatrati amfibičnim oblikom između strogo deskriptivnih početničkih priručnika tipa *Rudimenta grammatices* i racionalizirajućih neudžbeničkih filozofsko-logičkih jezičnih traktata kakvi su u kasnom srednjem vijeku procvali i nestali, da bi se u kasnoj renesansi probudili.

Najistaknutiji je kritičar mehaničke podjele glagola prema obliku glagolskih zavisnika i samoga glagola talijansko-francuski humanist **Julije Cezar Scaliger** (1484-1558), začetnik metafizičkoga razmišljanja o sintaksi u renesansi. U svojoj knjizi *De causis linguae Latinae libri tredecim* (1540)[23] Scaliger (pod nesumnjivim utjecajem Linacrea) glagole dijeli na *activa*

---

[22] Usp. PERCIVAL (1976b: 244-245). Šestosveščani priručnik *De emendata structura Latini sermonis* (1524) samo je jedno od brojnih djela toga engleskoga humanista.

[23] Teško bismo je mogli nazvati gramatikom. I sam Scaliger izričito to odbija: po njemu, knjiga je čisto filozofsko djelo (usp. PERCIVAL 1975: 241, bilj. 18).

i *passiva*, smatrajući sve daljnje podjele logički suvišnima.[24] On zapravo zastupa radikalniju verziju teorije elipse (subaudicije), poznate još od Priscijana (gdje se na bezbroj mjesta kaže kako nešto *intelligitur*). Scaliger je, dakako, za "školsku" gramatiku bio preapstraktan i premalo pragmatičan, tako da u njoj nije ostavio dubljega traga. Isto je bilo suđeno i ostalim predstavnicima teorijske struje: Franciscu Sánchezu de las Brozas (1523-1600)[25] i gramatičarima iz Port-Royala[26]. Sánchez će se u vrlo polemičnom stilu nastaviti na Scaligera i otići vrlo daleko u odbacivanju mnogih do tada prihvaćenih koncepata (usp. PERCIVAL 1975: 242-244). Zato će i biti zanimljiviji teorijsko-filozofskim autorima negoli piscima školskih udžbenika.

Premda renesansni gramatičari nisu ugrozili mjesto srednjovjekovnoga (*genera-ordines*) modela prikaza glagolske valentnosti u školskoj gramatici, važni su kao prethodnici gramatike Manoela Alvaresa, koja se smatra najvažnijim ishodištem novovjekovnih latinskih gramatika na narodnim jezicima, pa tako i na hrvatskome. Zato će se u sljedećem odjeljku u prikazu njegova pristupa glagolskoj valentnosti vidjeti obrisi te završne faze renesansne gramatičke misli.

---

[24] Prikazujem prema PERCIVAL (1976b: 240-241).

[25] Usp. PERCIVAL (1976b: 243). Poznat je i pod latiniziranim imenom *Franciscus Sanctius Brocensis*. Njegovo teorijski orijentirano djelo o latinskom jeziku zove se *Minerva, seu de causis Linguae Latinae* (1587).

[26] Usp. LAKOFF (1976). Radi se o djelima: Claude Lancelot, *Nouvelle méthode pour apprendre facilement et en peu de temps la langue latine* (1664); Claude Lancelot i Antoine Arnauld, *La grammaire générale et raisonnée* (1660).

2. 4. Alvaresova gramatika

Osobito mjesto u povijesti novovjekovnih školskih gramatika latinskoga jezika (uključujući i hrvatske) zauzima, kako je već naglašeno (v. odjeljke 1.1. i 1.2.), djelo Manoela Alvaresa. Sve naše latinske gramatike nastale prije kraja 18. stoljeća pozivaju se na njega kao na uzor ili polazište. Štoviše, većina autora tvrdi da su njihove gramatike samo prerade Alvaresove.

Premda u odmaku od tradicionalne metode mnogo suzdržaniji od primjerice Scaligera ili Sáncheza, Alvares gradi sintaksni dio svoje gramatike na sasvim novim načelima, stranima didaktičkoj tradiciji srednjega vijeka i ranoga humanizma. U sintaksi glagola Alvares, nadahnut Linacreovom slovnicom, nije prihvatio popularni koordinirani sustav rodova i redova, već je prikaz strukture rečenične jezgre nastojao utemeljiti na načelima logike (zapravo većim dijelom semantike glagola).[27]

Alvaresova osnovna podjela glagola nastoji odraziti opće koncepte radnje i trpnje: *"quaedam namque [verba] actionem significant, ut 'aedifico, curro, sequor'; alia passionem, ut 'vapulo, verberor', alia tum actionem, tum passionem, ut 'dignor, amplector' ... Alia denique nec actionem neque passionem significant, ut 'sedeo, iaceo'"* (ALVARUS 1859: 260).[28] Kod njega se *actio* mora odrediti po sintaksnim osobinama – aktivni je glagol onaj koji regira akuzativ, bez obzira na oblik glagola – kriterij je dakle sintaksno-semantički, ali nepovezan s morfologijom glagola, tako da su se u istoj skupini mogli pojaviti prelazni *'aedifico'*, neprelazni *'curro'* (*curro cursum*) i deponentni *'sequor'*. Veza između oblika,

[27] Rabim pariško izdanje iz 1859, priređeno prema mletačkome iz 1575, identičnome prvome (usporedio ih je VANINO 1939: 129).

[28] Semantičke oznake *agens* i *patiens*, rabljene od srednjega vijeka, Alvares izostavlja, smatrajući da one samo nepotrebno kompliciraju proces učenja (str. 226).

značenja i konstrukcije dinamičnija je negoli u krutom srednjovjekovnom pristupu. Ovakav pristup, izrečen uz eksplicitnu rezervu i svijest o njegovoj inovativnosti (*dicam enim quod sentio*), puno moderniji i od onoga kod kasnijih školskih gramatičara, koji su se i dalje držali samo Donata, bio je, čini se, za ondašnju nastavnu praksu previše heterodoksan.

Za podjelu na pojedine tipove glagola unutar jedne vrste Alvares nije preuzeo morfologizirani sustav redova, već je za nju rabio niz morfoloških, sintaksnih i semantičkih kriterija. Iz toga se može zaključiti o postojanju njegova osjećaja da mehanička morfološka podjela stvara prilično krutu, statičnu sliku sustava, koji je u stvarnosti mnogo kompleksniji.

Alvaresov pristup pokazuje sličnosti sa srednjovjekovnim, ali i znatan odmak od njega. Taj je odmak bilo teško prilagoditi nastavnoj praksi, tako da je ubrzo nakon izlaska prvoga izdanja velik dio Alvaresova modela napušten. Orazio Torsellino u Rimu je 1584. izdao kompendij Alvaresove gramatike s prerađenim sintaksnim dijelom: *De institutione grammatica libri tres. Quorum secundus nuper est ad veterum fere grammaticorum rationem revocatus*.[29] Takva izdanja s prerađenom drugom knjigom (koja su Nijemci pogrdno nazivali *ordo Italicus,* SPRINGHETTI 1960/61: 295) postajala su sve učestalija, sve dok nisu (barem u krajevima pod utjecajem talijanskih izdanja, a takvi su bili naši) toliko istisnula ona s izvornom Alvaresovom sintaksom, da se ta izmjena u naslovima i predgovorima prestala naglašavati, pa ni autori ni korisnici nakon nekog vremena više nisu ni znali da je izvorni Alvares izgledao drugačije. U našim gramatikama već od Mik Alvares figurira kao autor, ali su kao predlošci našim autorima služila izdanja s izmijenjenom drugom knjigom, i to bez naznake da se išta mijenjalo u odnosu na izvornoga Alvaresa. Zato možemo reći da je, što se tiče najvećega dijela prikaza glagolske valentnosti, "Alvaresova" gramatika djelovala na

[29] Romae, apud Franciscum Zanettum, MDLXXXIIII. To je tzv. "rimsko izdanje, u kojemu je malo šta ostalo od Alvareza" (VANINO 1939: 128).

hrvatske autore kao posrednik starijega (srednjovjekovnog) modela vrsta i redova, ali ne uvrštena od samoga Alvaresa, već odlukom kasnijih priređivača nakon autorove smrti. Alvares dakle u tom pitanju, za razliku od morfologije, prozodije i ostatka sintakse, nije smatran uspješnijim (u smislu prikladnosti za didaktičke svrhe) od starijih autora.[30]

Ostali dijelovi Alvaresove sintakse prešli su i u prerađeno izdanje. Tako su prihvaćena njegova *Praecepta aliquot de constructione*, koja većim dijelom govore o sintaksi glagola: pravilo 3 (nominativ ispred ličnoga finitnog glagola), 4 (akuzativ ispred infinitiva), 5 (dva nominativa uz *verba substantiva*), 6 (mogućnost pojave dvaju nominativa uz bilo koji glagol), 8 (akuzativ uz *verbum activum*), 9 (*a* + ablativ uz *verbum passivum*), 10 (prijedložni izraz uz bilo koji glagol), 11 (*dativus commodi* uz bilo koji glagol), 12 (izricanje vremenskog trajanja akuzativom ili ablativom), 13 (ablativ cijene, sredstva i uzroka uz bilo koji glagol). Ta će pravila u ovom ili onom redoslijedu preuzeti naši raniji gramatičari, a održat će se do 19. stoljeća (posljednji put kod Kunića 1857).

Osim toga, naše gramatike od Alvaresa preuzimaju i poglavlje *Communes omnium verborum constructiones* s odjeljcima o izricaju smještaja i kretanja, dativa koristi/štete, akuzativa i ablativa vremena, te alativa sredstva, uzroka, načina, obzira (on ga naziva *excessus*) i cijene.

Veći dio Alvaresova poglavlja o kongruenciji (*De constructione intransitiva*, str. 226-241), koje ima tradicionalne odjeljke o slaganju imena i glagola (tj. subjekta i predikata), pridjeva i supstantiva (tj. atributa i imenice), te relativa i antecedenta, također je, kako će se vidjeti, prihvaćen u novovjekovnoj gramatikografskoj tradiciji.

---

[30] Konačna verzija *Ratio Studiorum* iz 1599. odlučila se "za izvornog Alvareza, no provincijali su smjeli dopustiti upotrebu rimskog izdanja, a s privolom generala i koju drugu gramatiku, ako vrsnoćom gramatičkih pravila ne zaostaje za Alvarezovom" (VANINO 1939: 128). Alvaresova je sintaksa *per se* smatrana jako dobrom, ali za poučavanje nedostatno prikladnom (usp. SPRINGHETTI 1960/61: 292).

Naposljetku, i u dijelu o sintaksi glagolskih imena, te o zavisnim rečenicama uvjetovanima valentnošću (str. 321-344) Alvares je preuziman s vrlo malo izmjena.

Tradicija Linacrea, Scaligera i Sáncheza, koju je Alvares samo napola slijedio, predstavlja svojevrsnu reakciju na renesansni *"data-oriented"* pristup jeziku. Gramatika će se opet združiti s logikom, a vratit će se srednjovjekovna nastojanja oko iznalaženja univerzalne gramatike (usp. ROWE 1974: 366). Ta će se nastojanja, međutim, na školsku tradiciju latinske gramatike odražavati samo posredno i s odgodom.[31] Tek će neki (i to periferni) dijelovi sintakse iz Alvaresove gramatike ući u školsku tradiciju, dok će se jezgreni dio (pod štitom Alvaresova autoriteta) zamijeniti provjerenim srednjovjekovnim sustavom glagolskih rodova i redova.

[31] Primjerice, pojmove subjekta i zavisnih rečenica u našu latinsku gramatiku uvodi tek VEBER (1853), iako o njima govori već gramatika iz Port-Royala (1654).

3.

Opis valentnosti u našim gramatikama latinskoga

U ovome će se poglavlju podrobnije promotriti oni dijelovi naših gramatika latinskoga koji opisuju valentnost, uz identifikaciju teorijskih polazišta i utvrđivanje odnosa kontinuiteta i dinamike unutar tradicije. Ustanovit će se koliko je toga preuzeto iz srednjovjekovne, a koliko iz renesansne (alvaresovske) tradicije, te kada je i u kojoj mjeri napuštanje srednjovjekovnoga modela na europskoj razini utjecalo na naše gramatike. Pogled će se pružiti od predalvaresovca Ivana Polikarpa Severitana, preko gramatika koje su prerada Alvaresove i zaokreta u 19. stoljeću, do danas široko upotrebljavane gramatike Gortana, Gorskog i Pauša.

Srednjovjekovna se metoda pisanja gramatika u tradiciji didaktičke gramatike vrlo žilavo održala stoljećima nakon što su je humanisti deklarativno (ali ne i u praksi) odbacili. Ni renesansno otkriće nepriscijanovske antičke gramatike (npr. Varona) ni napuštanje sustava rodova u teorijskim djelima nisu uzdrmali ustaljen način sastavljanja jezgrenih sintaksnih

poglavlja. Ozbiljnije je pomake izazvao tek racionalizam 18. stoljeća, gradeći na temeljima koje su udarili gramatičari iz Port-Royala stoljeće ranije. Nakon nekoliko desetljeća ti su procesi odjeknuli i u našim gramatikama. Tada dolazi do velikoga zaokreta, kojega su rezultati do danas vrlo malo izmijenjeni. Zato će taj prijelazni trenutak biti vrijedno promotriti u širem kontekstu europske gramatikografije.

Prvo će se morati razjasniti koncepti i tehnički nazivi koje gramatičari rabe, jer su se kroz vrijeme mijenjali, a često ne odgovaraju današnjima (odjeljci 3.1.1.-3.1.3.). Nakon toga će se identificirati i pobliže promotriti dva velika metodička sustava prikaza valentnosti (sustav rodova i sustav padežâ) (odjeljci 3.2.1.-3.2.4.). Na kraju će se pokušati objasniti kako je, kada i zašto došlo do promjene modela, odnosno do prijelaza iz jednoga sustava u drugi (odjeljci 3.3.1.-3.3.2.).

Napominjem da filološka studija koja bi otkrila iz kojih su i preko kojih djela pojedinosti ulazile u naše gramatike ovdje nije mogla biti provedena. Ona je svakako potrebna, a bila je i do sada predmet nekih radova (npr. DUKAT 1908, KOSOR 1953, KNEZOVIĆ 1988). Dakako, smatram da i ovakva "unutrašnja" povijest gramatike može doprinijeti upotpunjenju slike njezine "vanjske" povijesti.

3. 1. Koncepti

Valencijski odnos glagola kao nositelja predikacije i rečeničnih elemenata koji se oko njega okupljaju sustavno je opisan u gramatikama koje su predmet ovoga rada u sklopu obrade sintakse, dok se u ostalim dijelovima daju samo raspršeni podatci. U gramatikama hrvatskoga sintaksa se počela dosta kasno opisivati,[1] premda su se naši gramatičari, kako se vidi iz prethodnoga poglavlja, itekako imali u što ugledati. Dio uzrokâ vjerojatno leži u činjenici da su latinski i hrvatski dva srodna, indoeuropska jezika, kod kojih je sintaksnu strukturu u jednostavnijim slučajevima bilo relativno lako "preslikati" iz jednoga jezika u drugi i prešutno prihvatiti tu sličnost kao dokaz da je takva struktura univerzalna. Međutim, ti jezici nisu toliko srodni da bi im se u istoj mjeri poklapali još i morfologija i leksik, zbog čega se i osjećala potreba za pisanjem gramatika i rječnikâ. Situacija se mijenja u 19. stoljeću, kada se gramatike hrvatskoga ne pišu više isključivo za strance, već se rađa želja da se precizno opiše jezični sustav štokavskoga narječja i da sami Hrvati budu načistu s time kako izgleda idiom koji prihvaćaju kao zajednički cijeloj naciji. Tada se javlja potreba i za razradom detalja u hrvatskoj sintaksi.

S gramatikama je latinskoga drugačije. Da bi priredili latinsku gramatiku za Hrvate, naši su najstariji autori morali samo pretiskati tekst neke talijanske gramatike, te uvrstiti što prijevode pravila, što hrvatske primjere, i to je bilo dostatno da svom uratku nalijepe etiketu: "za Hrvate / Ilire". Nisu se morali bojati znanstvene nedosljednosti, netočnosti i neprikladnosti – sve što su tiskali već je bilo stoljećima ovjereno diljem Europe. Njihove se zasluge nisu temeljile na inovativnosti u pristupu gradivu, već na samom poduzimanju priređivanja

[1] Tek s Appendinijem i Babukićem počinje pravo obrađivanje sintakse. "Sintaksa je onaj dio gramatičkoga opisa koji je obično u starijim hrvatskim gramatikama najslabije opisan, a neke gramatike nisu ni imale sintaktička poglavlja" (STOLAC 2002: 167).

latinskih gramatika i na uvrštavanju hrvatskoga kao metajezika u opis. Položaj je sintakse u tim gramatikama od samoga početka neupitan jednostavno zato što je takav bio i u latinskoj tradiciji.

Od davnina su za klasifikaciju kategorija vezanih za gradnju jednostavne rečenice bile presudne odrednice i podjele unutar dvaju polova odnosa između glagola nositelja predikacije i ostatka rečenice: na jednoj se strani radi o glagolu i njegovoj dijatezi, a na drugoj (imenskoj) o padežu. Njihovo je definiranje i klasifikacija osnova za prikaz sintaksnoga sustava, a često se definiraju već u morfološkom dijelu.[2]

Gramatički koncepti subjekta i predikata osnova su danas dominantne metode prikaza sintakse. Bez obzira na starost logičkih i gramatičkih pojmova *subiectum/predicatum,* odnosno *suppositum/appositum*, još se u srednjem vijeku uvriježilo njihovo isključivanje iz školskih priručnika i zadržavanje na padežnim oznakama i određenjima tipa *"a parte ante/post [verbi]"*. Potaknuti novim strujanjima u znanosti o jeziku, naši gramatičari počinju tek u 19. stoljeću i pojmove subjekta, predikata i objekta uvrštavati u sintaksna poglavlja svojih djela i to nastavljaju činiti do danas.

Naredni će se odjeljci baviti položajem sintakse u istraživanim gramatikama (odjeljak 3.1.1.), definicijom glagola (kasnije predikata) i glagolskih vrsta (odjeljak 3.1.2.), te načinima na koje su se shvaćali i definirali pojedini latinski padeži (odjeljak 3.1.3.).

[2] Misli se na klasifikaciju dijateze, koja se proširila na klasifikaciju glagola uopće. Dok se pogled na dijatezu često mijenjao, padež je kroz dva tisućljeća ostao tvrdoglava okamina. Tek se u posljednjih stotinjak godina ozbiljnije dovodi u pitanje opravdanost koncepta padeža kakav se poznavao prije.

3. 1. 1. Položaj sintakse u gramatici i njezina podjela

Dijelovi gramatike i položaj sintakse među njima

Sve naše gramatike latinskoga imaju eksplicitnu ili implicitnu podjelu građe na određene cjeline, od kojih jedna pokriva i ono što danas smatramo sintaksom. S obzirom na načelo podjele građe razabiru se dva razdoblja u tradiciji: prije MaM kao dijelovi se gramatike definiraju gradivne jedinice pojedine jezične razine (slovo/glas, slog, riječ, iskaz), dok se počevši s MaM oni određuju kao discipline koje se bave tim jedinicama. Prvo je gledanje nastalo u antici, a kod većine je naših gramatičara posljedica Alvaresova utjecaja, pa se i njezin nestanak poklapa s prekidom alvaresovske tradicije.

Prvo je razdoblje sasvim jedinstveno u podjeli gramatike.[3] Svi gramatičari prije MaM imaju istu podjelu gramatike na *littera* (slovo/glas), *syllaba* (slog), *dictio* (riječ) i *oratio* (iskaz). To je prastara antička podjela koja je preko Priscijana prešla u srednji i novi vijek. Neupitna je i svijest o vezi između različitih razina, odnosno o činjenici da manje jedinice grade veće.[4]

S ovakvim je pristupom povezana činjenica da je u toj tradicionalnoj podjeli gramatika zapravo sinonim za latinski jezik, njezine su razine konkretan jezični materijal, ne njegov apstraktan prikaz, odnosno sustav jezičnih pravila, a još manje skup disciplina koje se bave jezikom. Premda je u teorijskoj literaturi sam latinski jezik uvijek bio izdvojen od discipline koja se njime bavi, termin *gramatika* u značenju "latinski jezik" u školskim se početničkim

---

[3] Za alvaresovsku tradiciju (Sev, Mik, Bab, Šit, Jur, ponekad Kra) rabit ću nazive "prvo razdoblje", "starije gramatike", "stariji dio tradicije" itd., a za poslijealvaresovsku (Veb, Pav, Gol, GGP, u širem smislu i MaM/MaS) "drugo razdoblje", "novije gramatike", "noviji dio tradicije", "moderne gramatike" itd.

[4] PRISCIANUS (1855-1859 3 /17/: 108): *"Est enim oratio comprehensio dictionum aptissime ordinatarum, quomodo syllaba comprehensio literarum aptissime coniunctarum; et quomodo ex syllabarum coniunctione dictio, sic etiam ex dictionum coniunctione perfecta oratio constat."* ALVARES (1859: 101) prvo govori o *litterae*, a zatim: *"Syllaba fit ex literis… Dictio fit ex syllabis… Oratio fit ex dictionibus."* Usp. Sev (4) Mik (114), Jur (3). Bab (7) i Šit (11) imaju podjelu, ali ne naglašavaju vezu između jezičnih razina. Šit (11) jedini predlaže i hrvatsko nazivlje: slovo, slovka, rečenje, govorenje.

priručnicima dugo održao.

Sasvim drugačiji pristup, započet Grigelyevom reformom (v. odjeljak 1.1.), ponešto je heterogeniji.[5] Osim što se načelo podjele mijenja, ubrzo nakon pojavljivanja novoga sustava prestaju i njezina ekspliciranja – autori pukim rasporedom cjelina i njihovim naslovima daju do znanja kako se gramatika dijeli. Važnim se smatra podastiranje gramatičkoga sadržaja pred učenika, a detalji o ljušturama u koje je on smješten ostavljene su kasnijim fazama učenja, ako ih bude. "Višak" lingvističkoga metajezika postupno je eliminiran iz školske gramatike.

Evo tabličnoga pregleda podjele gramatike (s fonetikom, fonologijom i prozodijom) u pojedinim djelima, kronološki slijeva nadesno:

eksplicitna podjela		implicitna podjela			
starije gramatike	MaM, Kra[6]	Veb	Pav	Gol	GGP
(littera) *(syllaba)*	*orthoepia* *ortographia*	(nema ovoga dijela)	oblikoslovje	uvod	glasovi
(dictio)	*etymologia*	rječoslovlje		oblici	
(oratio)	*syntaxis*	skladnja		sintaksa	
	prosodia[7]	(dodatci)[8]			

Tablica 3.1.
Podjela gramatičkoga gradiva u pojedinim gramatikama.

Iz prikaza se vidi da je sintaksa u svim našim gramatikama latinskoga imala kroz cijelu tradiciju čvrsto mjesto, a u novijim gramatikama zadržala je oštre granice prema ostalim razinama, za razliku od fonetike, fonologije, morfologije i prozodije, koje su doživljavale međusobna stapanja, a neke i uklanjanje na margine slovničkoga gradiva. I s količinskom zastupljenošću sintaksnoga dijela u latinskim je gramatikama situacija u starijem

[5] On se kod nas pojavio s Grigelyem, odnosno MaM. Međutim, to ne znači da nije postojao i prije. U srednjem se vijeku afirmirala podjela gramatike na fonetiku, morfologiju (*etymologia*), sintaksu (*diasynthetica*) i prozodiju. Kod Sev će *grammatica horistica* kao disciplina pokrivati morfologiju, *grammatica methodica* sintaksu, a *grammatica exegetica* stilistiku, premda je prisutna i podjela po jezičnim jedinicama. Didaktičkim je gramatikama alvaresovske tradicije to izgledalo kao pretjerana komplikacija.
[6] Kra je, kako se vidi, premda inače u sintaksi predstavlja zadnji anakroni izdanak srednjovjekovno-alvaresovskoga pristupa, uvodni dio preuzeo iz doduše nešto novijih priručnika, ali tada već zastarjelih. On je kronološki iza Veb, ali ga uvijek možemo staviti ispred, jer se čvrsto drži starije tradicije (na njega Veb nije bitno utjecao) i zato što nije imao utjecaja na kasnije gramatike u Hrvatskoj.
[7] Kra (1) navodi i šesti dio: "Niki nadodaju *Calligraphia*-Krasnopis, koja slovo dobro načinjat uči."
[8] U novijim gramatikama "Dodatci" sadržavaju prozodiju i metriku, te razne druge manje segmente koji ne spadaju u gramatiku (rimski kalendar, mjere…).

razdoblju mnogo povoljnija negoli u gramatikama hrvatskoga:[9]

Sev: 62%, Mik: 44%, Bab: 23%, Šit: 32%, Jur: 32%, Kra: 42%, Veb: 59%, Pav: 55%, Gol: 47%, GGP: 46%.[10]

Prema tome, u čak 7 od 10 navedenih gramatika sintaksa obuhvaća više od 40% gradiva, a prosjek njezine zastupljenosti iznosi 44,2%. Ako te podatke pogledamo u kronološkoj perspektivi, uočit ćemo da (nakon Sev, koji je predalvaresovac, zbog čega se nalazi po strani od tradicija kojima pripadaju ostale gramatike, i Mik, koji također odskače, ali manje) udio sintakse konstantno raste i vrhunac doživljava kod Veb (koji je ponajviše revolucionaran upravo zahvaljujući pažnji koju je posvetio sintaksi), da bi nakon njega doživjela blagi pad. Kako ćemo vidjeti, sintaksa će glagola u takvoj koncepciji imati sasvim širok prostor, a kod nekih će autora gotovo sasvim zauzeti sintaksni dio gramatike.

Definicija sintakse

O poimanju sintakse (shvaćene kao odnos između rečeničnih elemenata) kod naših gramatičara može se mnogo saznati iz definicija sintakse i njezine podjele. Već sâmo (ne)postojanje definicije i eksplicitnost ili implicitnost unutarnje podjele ukazuje na pristup organizaciji sintaksnoga dijela njihovih gramatika.

Definicije sintakse nema samo u prvim gramatikama alvaresovske tradicije (Mik, Bab) i u najnovijim gramatikama. U ostalim gramatikama u definicijama se naglašava tradicionalna "uređenost", "ispravnost" koju sklop riječi mora zadovoljavati da bi sačinjavao sintaksnu konstrukciju: za Sev (4) *constructio* mora biti *congrua*, kod Šit (11) ispravna *sententia* jest *congrua* i *perfecta*, Jur (223) također ima termin *congrua*, MaS (1) rabi riječ *recta*, a Kra

[9] Detaljni grafički prikaz zastupljenosti pojedinih cjelina unutar sintakse nalazi se u Prilogu 2.
[10] Kod MaM i MaS teško je odrediti udio, jer se radi o jednoj gramatici u dvije knjige, pisane vrlo različitim slogom. Kra je ovdje stavljen ispred Veb, iz razloga navedenih u bilj. 7.

(177) "uredno slaganje".[11]

Moderna tradicija (gramatike od Veb nadalje) ne poznaje takav tip eksplicirane normativnosti. Veb i Pav uvode u definiciju "izreku", koja sama po sebi ne može biti nego *congrua, ordinata, recta* i smislena, pa se to više i ne mora naglašavati. Sada je sastavnica sintakse "riječ", a Pav uvodi i rečenicu kao konstruktibilan element:

Veb (167): "Skladnja uči kako se pojedine riječi u izreci slažu ili skladaju."

Pav (137): "Skladnja (*syntaxis*) uči kako se upotrebljavaju oblici pomenuti u prvom dijelu slovnice, pa kako od pojedinih riječi postaju izreke i kako se izreke jedna s drugom slažu."

Gol i GGP, kao i u toliko drugih slučajeva, izostavljaju definicije korisne za opće lingvističko obrazovanje, ali naučene u nastavi materinjeg jezika i ne od velike koristi za svladavanje latinske gramatike.

Osnovna podjela sintakse

Kroz cijelu se tradiciju provlači, na ovaj ili onaj način, osnovna podjela sintakse na slaganje (kongruenciju) i upravljanje (rekciju). Najvažniji je ovdje tip odnosa između elemenata: kod slaganja oni se smatraju ravnopravnima, njihove su kategorije "koordinirane" i međusobno se uvjetuju. Radi se tradicionalno o tri odnosa: subjekt-predikat, atribut-imenica i relativ-antecedent. Kad je glagol u pitanju, Sev, MaM/MaS i "alvaresovci" (Mik, Bab, Šit, Jur, Kra) govore ovdje o konstituentu koji se nalazi *"ante"* u odnosu na nj. Novije gramatike (Veb, Pav, Gol, GGP) nemaju nikakve eksplicitne podjele sintakse, ali zadržavaju načelo izdvajanja

[11] Te gramatike (kao ni ostale, sve do GGP) ne razlikuju jasno sintagmu kao "nedovršenu" konstrukciju (kojom će se njihove sintakse ponajviše baviti) od rečenice kao izraza cjelovite misli. Jur doduše "govorenje" dijeli (2-3) na potpuno (*oratio perfecta: Amor vincit omnia*) i nepotpuno (*o. imperfecta: Amor vincit*), jer "ako ne rečeš ono *omnia* …, ono govorenje ostaje necilovito". Ovo je bliže srednjovjekovnom odnosu *determinatum-determinans"* negoli nekoj svijesti o sintagmatskoj strukturi.

kongruencije na početak sintaksnoga dijela.

Upravljanje je dio sintakse koji se bavi zbivanjima "desno" od glagola nositelja predikata, odnosno elementima (obično su to imena u padežu ili prijedložnom izrazu) kojima oblik ovisi o glagolu koji njima upravlja i (osobito kasnije) o tipu dodatne informacije koju daju onome što glagol izriče.

Zanimljivo je kako se i ovdje, kao i kod definicije sintakse, eksplicitnost podjele javlja u kronološki srednjim djelima (Jur, MaS, Kra), dok je na početku i na kraju tradicije nema, premda su (osobito u prvim gramatikama) ta dva dijela u obradi jasno razdijeljena.[12]

Počevši s Veb (i preskočivši iz rečenih razloga Kra) mijenja se polazište u pristupu sintaksi i rasplinjuje uniformnost u njezinu prikazu. Veb (167) odmah jasno daje do znanja od čega kreće: "Svaka izreka mora imati subjekt i predikat. Subjekt je osoba ili stvar o kojoj se govori; predikat je ono što se o subjektu govori." Pav se nadovezuje, ali kreće od distinkcije između tipova rečenica: "Prosta je ona izreka u kojoj se potrebni dijelovi samo po jedan put nahode." Ti su potrebni dijelovi "subjekt" i "predikat", kojih je definicija jednaka Veberovoj. Gol i GGP nastoje ujednačiti unutarnju strukturu toga prvoga odjeljka, baveći se ravnomjerno svim glavnim "dijelovima rečenice" (subjekt, predikat, atribut, apozicija).

Ono što je prije obrađivano kao dio glagolske rekcije "preseljeno" je počevši od MaS u nauk o "sintaksi padeža", tako da rekcija više ne postoji eksplicitno kao odjeljak sintakse.[13] "Sintaksa glagola" sada više ne obuhvaća rekciju, već novostvorene cjeline, porabu vremenâ i načinâ,[14] a od Veb se u obradu postupno uključuje i složena rečenica (kod Veb i Pav

[12] Jur (224) dijeli sintaksu na složenje i upravljenje (ima samo podjelu na hrvatskom): "Složenje razumi se onda, kadno dili govorenja porađaju se među sobom u kojoj stvari." MaS (1) ima podjelu na: 1. *intransitiva sive concordantiae* (slaganja), *"quae connectit voces partium declinabilium, velut: genere, numero, casu et persona"*; 2. *transitiva sive regiminis* (upravljenja), *"quae efficit, ut una pars regat aliam; e.g. aliqua praepositio casum quempiam."* Kra (177): "*concordantiae*-slaganja" i "*regiminis*-vladanja".

[13] O ovoj će se promjeni detaljnije govoriti kad se bude analizirala sama obrada toga dijela sintakse, odnosno glagolske valentnosti (odjeljci 3.2. i osobito 3.3.).

[14] Zametke sintakse vremenâ i načinâ nalazimo već kod MaS (15-17), pa je i po tome ta gramatika prijelazna i odlučna za cijelu tradiciju.

uglavnom u okviru obrade glagolskih načina i pojedinih veznika, ali s već razrađenim nazivljem složenih rečenica; kod Gol i GGP u zasebnim odjeljcima).

Kod autora koji imaju eksplicitnu podjelu sintakse javlja se još jedna njezina podjela, dijelom usporedna s prvom, a dijelom nadređena joj. Još je naime u antici uočena pojava neslaganja nekih konstrukcija u tekstovima starih i poštovanih autora s utvrđenim gramatičkim pravilima. Njihov status cijenjenih autora (*auctoritas*) "spasio" je ovakve konstrukcije od izopćenja u područje solecizama i osigurao za njih posebno područje sintakse: *syntaxis figurata*.[15] U nju su spadale razne stilske figure i općenito odstupanja od pravilâ. Evo definicija:

Jur ima dvojezičnu podjelu: *regularis-figurata* (redno/poredno – neredno/ishitreno/izvedeno) (223): "*Syntaxis regularis ... est illa, quae sequitur ordinem naturalem componendo congruum sermonem cum regulis grammaticae. ... Syntaxis figurata ... est illa, quae recedit ab ordine naturali in dictione, ad amplectendum sibi quasdam locutiones breviores, aut longiores, vel elegantiores, quae adinventae fuerint a scriptoribus antiquis*." (224): "Slaganje poredno jest ono koje slidi način uprava naravni slažući govorenje pristojno naredbama gramatičke uprave. Slaganje neredno, ishitreno, jest ono koje ne slidi način uprava naravni, dali se od njh odmiče u govorenju, za sliditi nike okoliše u besidenju, za činiti da bude govorenje kraće ili dulje oli uljudnije, koje iznašasto jest od vrsnih i odavnih naučitelja."

MaS (1) dijeli sintaksu na "1. *analoga seu communis, quae communem videlicet loquendi consuetudinem sequitur*; 2. *figurata seu ornata, quae ab hac non nihil recedit, nititur tamen auctoritate probatorum scriptorum*." Zatim prvu dijeli na *intransitiva* i *transitiva* (tj. slaganje i upravljanje).

Kra (177) dijeli na "*simplex* oli *regularis*" i "*figurata* oli *irregularis*", ali ih ne definira.

Premda naša trojica franjevaca navode obje ove vrste sintakse, MaS i Kra obrađuju samo prvu od njih, a Jur ima i kratak pregled figura (340-343). Sev i Mik neće eksplicitno

[15] Odjeljak s tim naslovom ima ALVARES (1859: 383-402). O odstupanjima u morfologiji također se dosta raspravljalo, ali to izlazi iz okvira naše teme.

navoditi ovu podjelu, ali će također imati posebne odjeljke u kojima će dati pregled figura.

S druge strane, najnovije gramatike, prvo većinom u obliku napomena ("Opazke" u Veb), a kasnije i u zasebnim odjeljcima posvećuju više pažnje i ovim "odstupanjima", jasno dajući do znanja da postoji lingvističko objašnjenje za te pojave i da one pripadaju sustavu latinskoga jezika, a ne anomalijama koje se ne mogu obuhvatiti općim pravilima.[16] Bilo je potrebno odustati od krute normativnosti i pravila učiniti fleksibilnijima, pokazati da gramatika proizlazi iz jezične porabe, a ne obrnuto. Nakon što su mnogi problemi u morfologiji riješeni razvojem povijesnoporedbenog proučavanja jezika, suvremeno je jezikoslovlje zahvaljujući razvoju novih disciplina (semantike, stilistike, teorije informacija, pragmatike itd.) postalo sposobno na još adekvatniji način objasniti "anomalije" u sintaksi. To je u našim gramatikama latinskoga provedeno u vrlo ograničenoj mjeri.

[16] Pav (205-223): "Osobita upotreba imenâ i zamjenicâ u latinskom jeziku; Gol (195-208): "Gramatičko-stilistički dodatak"; GGP (175-186): "Osobitosti u upotrebi pojedinih vrsta riječi".

3. 1. 2. Glagoli i njihova podjela

Glagol nositelj predikacije i imenska riječ (u različitim padežima) nalaze se na polovima veze koja čini jezgru iskaza i koja je obilježena valentnošću glagola. O tome kako će se glagoli definirati i klasificirati (i koliko će se ta klasifikacija smatrati relevantnom i potrebnom) ovisit će i uspostava tipologije ostalih dijelova iskaza i samih rečeničnih struktura.

Definicija glagola

Shvaćanje pojma glagola i važnosti njegove definicije mijenjalo se kroz vrijeme, ali tendencije tih mijena pokazuju određenu stalnost.

U prvom se razdoblju definicija glagola zadovoljava navođenjem njegovih morfoloških karakteristika.[17] U našoj će tradiciji Sev (6) takvo definiranje uvesti i prije Alvaresa: *"Verbum est pars orationis variabilis per differentias temporum et modorum."* Navedene su dakle dvije *differentiae specificae* u odnosu na ostale "dijelove iskaza" (premda bi bilo koja od njih bila i sama dostatna). Većina će Alvaresovih priređivača na našem tlu prihvatiti njegovu vrlo sličnu definiciju (ALVARES 1859: 114), a u definiranju će biti prilično uniformni: *"Verbum est pars orationis, quae modos et tempora habet, neque in casus declinatur"*.[18]

[17] Ovakvo čisto morfološko definiranje nije novovjekovno: nalazimo ga u gotovo identičnu obliku i kod antičkih autora (Augustin, Servije, Pompej Maur).

[18] Mik (125), Šit (119), Jur (168). Jedine su razlike u tome što Šit i Jur imaju *"casu"*; a Jur iza *"orationis"* ima i *"coniugabilis"*.

Drugo radoblje počinje s Bab, koji svoju definiciju nije preuzeo od Alvaresa, već od tradicije koju možemo pratiti još od Dionizija Tračanina, a provlači se kroz školske gramatike do novoga vijeka. Ta definicija sadrži uz morfološki kriterij i semantički dio, u kojemu se kaže da glagol izriče radnju ili trpljenje (ponekad i stanje):

DIONIZIJE TRAČANIN (1995: 140): *"`RÁm£ ™sti lšxij ¥ptwtoj, ™pideiktik¾ crÒnwn te kaˆ prosèpwn kaˆ ¢riqmîn, ™nšrgeian À p£qoj parist©sa".*[19]

DONATUS (1864: 359):	PRISCIANUS (1855 /8/ 369)	Aldo (CASSIUS 2005: 318)[20]	Linacre (CASSIUS 2005: 318)
Verbum quid est? Pars orationis cum tempore et persona sine casu aut agere aliquid aut pati aut neutrum significans.	*Verbum est pars orationis cum temporibus et modis, sine casu, agendi vel patiendi significativum.*	*Quid est verbum? Pars orationis declinabilis, vel agendi vel patiendi vel utriusque significativa cum modis et temporibus sine casu.*	*Verbum est pars orationis quae modis et temporibus inflexa esse aliquid agereve aut pati significat.*[21]

Tablica 3.2.
Definicija glagola (Donat, Priscijan, Kašić, Linacre).

Na taj su način obuhvaćena i dva najčešća tipa strukture iskaza: aktivna i pasivna. Bab, grigeljevske gramatike i Veb prihvaćaju takav pristup (premda ga Bab neće provesti i u obradi). Kronološka raspoređenost pokazuje da je ovaj pristup u našim gramatikama prevladao nakon Alvaresova i odmijenio ga:

Bab (45-46):	MaM (47):	Kra (46):	Veb (68):
M. Quare est verbum? D. Quia cum modis[22] *et temporibus sine casu, agendi vel patiendi est significativum.*	Što je rič (*verbum*)? Jest ona strana govorenja koja pod istinitim vrimenom zlamenuje činjenje (*actionem*), trpljenje (*passionem*) ili biće (*esse*)	Rič jest oni dio govorenja koji zlamenuje činjenje oli trpljenje po sprezanju vrimena, načina, kipova i brojeva	Glagolji se zovu riječi koje naznačuju da koja osoba ili stvar što radi ili trpi.

Tablica 3.3.
Definicija glagola (Babić, Marijanović, Kraljević, Veber).

Nesumnjivo je na autore 19. st. utjecalo to što je i sam Grigely prihvatio takav tip definicije: *"[Verbum] est ea pars orationis, quae sine casu sub certo tempore actionem,*

[19] U prijevodu D. Škiljana na sljedećoj stranici: "Glagol je riječ bez padeža, kojoj pristupaju vremena i lica i brojevi, /i/ koja izriče aktiv ili pasiv."
[20] Radi se o Aldu Manuziju starijem (1449/50-1515). Djelo je izdano 1493.
[21] Djelo je izdano 1524.
[22] U izvorniku: *"modus"*.

passionem aut esse significat".[23] Jedino je MaM, slijedeći Grigelya, uključio i glagole stanja, dok Kra i Veb ovdje pokazuju manje osjećaja za stvarno stanje u jeziku.

Treći je period obilježen postupnim napuštanjem definiranja glagola kao vrste riječi u kontekstu prestanka definiranja vrsta riječi (imena i glagola) i početka definiranja sintaksnih pojmova subjekta i predikata.

Veb predstavlja prijelaz prema novijim gramatikama. Uz definiciju glagola (unutar morfologije) on će u sintaksnom dijelu prvi uvesti i definicije subjekta i predikata. Pav i Gol napuštaju definiranje glagola kao vrste riječi, ali smatraju potrebnim odmah na početku sintakse raščistiti pojmove subjekta i predikata:

Veb (167):	Pav (137):	Gol (105):
Subjekt je osoba ili stvar o kojoj se govori; predikat je ono što se o subjektu govori.	Subjekt … ono o čem se nešto kazuje. Predikat … ono što se o subjektu kazuje.	Subjekt … ono o čemu se u rečenici govori. Predikat … ono što se o subjektu u rečenici kazuje.

Tablica 3.4.
Definicija subjekta (Vaber, Pavec, Golik).

Gramatičari druge polovice 19. stoljeća ne definiraju glagol, kao ni ostale vrste riječi, jer su te definicije obrađene u gramatikama materinjega jezika, koji se počinje sustavno učiti prije latinskoga, što je opterećivanje latinskih gramatika njima učinilo suvišnim.[24] Još su stoici razdvojili *partes orationis* u smislu vrsta riječi od onih u smislu sastavnica iskaza (do danas je pojam dijelova govora/iskaza u tom smislu dvoznačan), no pojmovi su subjekta i predikata od tada bili rezervirani za domenu logike. U srednjem se vijeku kao zasebni jezikoslovni pojmovi javljaju *suppositum* (subjekt) i *appositum* (predikat), a tek gramatičari iz Port-Royala

[23] Citirano po DUKATU (1908: 65), gdje nije navedena stranica iz Grigelya.

[24] Danas je jedan od najvećih problema uvođenja novih jezikoslovnih spoznaja u učenje latinske gramatike nedovoljna koordiniranost s programom učenja materinjeg jezika. Na akademskoj razini to ne mora biti nepremostiva prepreka, ali srednjoškolcima *res novae*, neusklađene s onim što znaju iz nastave materinjeg jezika, donose samo zbrku i poteškoće. Mnogo ovisi i o sprem([lje]nost)i i fleksibilnosti nastavnika.

reaktualiziraju (ne bez prethodnikâ) pojmove subjekta i predikata i uključuju ih u gramatiku.[25] Kao i kod ostalih teorijskih pomaka, proći će neko vrijeme dok se te novosti ne uvedu i u školske priručnike (a još više vremena dok se to ne dogodi kod nas).[26]

Kod ovakvoga pristupa sadržaj svake od glavnih rečeničnih sastavnica više nije važan – *odnos* je ono o čemu se vodi računa. Subjekt je subjekt po svojoj centralnosti u rečenici, a predikat je predikat po tome što govori o subjektu. Tim je razdvajanjem omogućeno da se o subjektu i predikatu prestane govoriti u leksičkim kategorijama: s obzirom na to da predikat može sadržavati i imenski dio, a da subjekt može poprimiti svu silu različitih formi, nije ni praktično ni ispravno miješati ih s glagolom, odnosno imenom.

Posljednji je stadij ove treće faze potpuno izostavljanje definicije i glagola i predikata, što provode GGP. Oni kažu samo kakvi predikat (167) i subjekt (170) mogu biti, ali ih ne definiraju. Ogoljavanje gramatičkoga gradiva od lingvističkih definicija svladanih (u idealnom slučaju) u nastavi materinjega jezika ovdje je provedeno gotovo do krajnosti.

Podjela glagolâ

I u podjeli glagolâ na skupine uočava se razlika između alvaresovskih i modernih gramatika: dok u prvima imamo nekoliko ravnopravnih skupina glagola prema kojima se zatim organizira glavnina sintakse, u drugima je izvedena osnovna podjela na relativno mali broj skupina, a sve su ostale prikazane kao marginalne.

Starije gramatike (dakle sve do Kra osim Veb)[27] slijede staru Donatovu podjelu glagola na dvije osnovne skupine: *impersonalia* (bezlični) i *personalia* (lični). Bezlične

[25] Oni doduše predikat radije nazivaju "attribut".
[26] Više će riječi o ponovnom uvođenju pojmova subjekta, predikata i objekta u gramatiku biti u odjeljku 3.3.
[27] MaM ovdje također pripada starom sustavu, iako MaS većim dijelom spada u moderne gramatike.

glagole od ličnih u starijem sustavu gramatičari razlikuju isključivo prema morfološkim karakteristikama (lični imaju sva lica, a bezlični samo treće jednine).[28] U skladu s tom podjelom, bezlični su glagoli obrađivani kao skupina ravnopravna ličnima.

Nasuprot tomu, u novijim gramatikama (u kojima je definicija te skupine sinktaksna)[29] dosljednost je žrtvovana pragmatici: bezlični su glagoli, kao relativno rijetki, izdvojeni u zasebnu glavu, ali ne kao ravnopravni ličnima, već kao svojevrsna anomalija.[30]

Do promjena je došlo i u unutarnjoj podjeli bezličnih glagola. Starije gramatike opet slijede Donatovu, opet morfološku, podjelu na *activae coniugationis* i *passivae coniugationis*. Novi sustav donijet će neke promjene, vidljive iz sljedeće tablice (MaM je i ovdje predstavnik staroga sustava):

MaM (103)	Veb (119-121)	Pav (117-118)	Gol (90-91) i GGP (147-148)
activog zlamenja	glagoli koji su gotovo uvijek bezlični		pravi: *v. meteorologica* i neki gl. duševnog raspoloženja
	glagoli koji su samo u nekom značenju bezlični		nepravi
passivog zlamenja	bezlična poraba pasiva neprelaznih glagola (dodani u bilješci)	-	isto kao i Veb

Tablica 3.5.
Podjela bezličnih glagola (Marijanović, Veber, Pavec, Golik, Gortan i dr.).

Ta je razlika odraz promjene u teorijskom statusu glagolske dijateze koja je vidljivija kod ličnih glagola, pa će o njoj biti riječi niže.

Unutrašnja podjela ličnih glagola u starijem je sustavu utemeljena na kombinaciji morfoloških (završetak) i semantičkih (značenje) kriterija. Na toj će se podjeli u tim gramatikama zasnivati prikaz valencijskih svojstava glagola. Glagoli se s obzirom na te

[28] Šit (119-120): "*Verbum personale est quod omnes personas utriusque numeri habet…Verbum impersonale est quod prima et secunda persona utriusque numeri et tertia multitudinis fere privatur…*". Jur (87): "*Personale omnes personas utriusque numeri habet. Impersonale vero tertiam personam tantum numeri singularis, quae vices agit aliarum in utroque numero*." Slično i MaM (47) i Kra (46-47), koji imaju nazive "kipljivi" i "nekipljivi". Bab u uvodnom dijelu ne navodi *impersonalia*, ali ih kasnije obrađuje (98-102, 129-132), čime implicira osnovnu podjelu.
[29] GGP (147): "nemaju određena subjekta".
[30] Tako kod Veb (119-121, "glagolji neosobni"), Pav (117-119), Gol (90-91) i GGP (147-148).

kriterije dijele u pet (opet Donatovih) "rodova" (*genera*)[31]: *activa, passiva, neutra, communia* i *deponentia*.[32]

Raspored glagolskih rodova prema navedenim kriterijima može se (ne uključujući podtipove i bezlične glagole) prikazati tablično:

	Aktivno značenje	Pasivno značenje	Aktivno i pasivno znač.	Ni aktivno ni pasivno znač.
Završetak -*o*	*activa*	-	-	*neutra*
Završetak -*or*	*deponentia*	*passiva*	*communia*	-

Tablica 3.6.
Glagolski rodovi.

Kroz tri i pol stoljeća to će kod naših gramatičara biti shema koja će određivati pogled na glagolske (morfološke i sintaksne) tipove, a samim time i strukturu iskaza koji se oko njih okuplja. Većina će (Mik, Bab, Šit, Jur) čak i pri davanju sprezidbenih paradigmi navoditi i *communia, neutra* i *deponentia*, premda se te skupine morfološki nimalo ne razlikuju od *activa* i *passiva*.

S dolaskom grigeljevskoga tipa gramatike pristup podjeli glagola mijenja se iz temelja. U MaS/MaM još uvijek postoji morfosemantička podjela, ali ne radi se više o skupinama glagola, već o potkategoriji pojedinih glagola, "vlastitosti" glagola nazvanoj "glas" (*vox*). U skladu s time, u morfološkom su dijelu kao primjeri konjugirani samo aktivni i pasivni glagoli, kao što se to radi i danas. MaM ujedno iz podjele uklanja *verba communia*, podređujući ih skupini deponentnih glagola s povremenim aktivnim značenjem.

Ključna promjena koja se kod MaM/MaS dogodila, a kod kasnijih gramatičara do kraja razvila, tiče se statusa glagolske dijateze. U starijem je naime sustavu dijateza (odražena

[31] Naziv je naslijeđen iz srednjovjekovne tradicije (v. odjeljak 2.2.).
[32] Usp. Sev (6), Mik (125), Bab (46), Šit (119-120), Jur (87, 168-9; on rodove naziva i , "pleme" /266/, *"vox"* /269/, "glas" /285/), MaM (47, 103-104). Kra (46-47) opet ima prevedenice: dijeli lične glagole na "čineće" ili "činljive" (*activa*), "trpeće" (*passiva*), "sridnje" (*neutra*), "općene" (*communia*) i "smećuće" (*deponentia*).

morfološki) bila jedan od kriterija podjele glagola na rodove: svaki je glagol pripadao po jednoj skupini određenoj izgledom sintaksne strukture koja se oko njega okuplja. U novom se sustavu perspektiva okreće naglavce: jedan te isti glagol može okupljati više sintaksnih shema i imati značenje radnje, trpljenja ili jednoga i drugoga. Primjerice, *dico* u starom sustavu spada u *verba activa, dicor* u *verba passiva,* a *sto* u *verba neutra* (s objašnjenjem da se od njega ne može napraviti smisleni *passivum*). U novom sustavu *dico* i *dicor* spadaju u isti glagol koji se može ostvariti aktivno i pasivno, što izaziva promjene u okolnoj sintaksnoj strukturi, a *sto* je drugi glagol, ostvaren morfološki aktivno, ali neprelazan jer nema objekta u akuzativu – naglašavanje nemogućnosti da se iz njega načini pasiv (a još više njegovo definiranje pomoću te činjenice) u novom je kontekstu suvišno.

Prvi će to eksplicirati Veb. On (68-70) dijeli "glagolje" na tvorne (oni "koji naznačuju da koja osoba ili stvar što radi, tvori" i trpne ("naznačuju da osoba ili stvar što trpi"). Treća su vrsta "odložni" glagoli (*deponentia*). "Tvorne" i "odložne" dijeli na prelazne i neprelazne/srednje, čime su *neutra* stavljena pod okrilje "tvornih" glagola.[33]

Dijateza se u novom sustavu zadržala kao kriterij podjele na deklarativnoj razini, ali se iz sintaksne razrade vidi da autori aktiv i pasiv istoga leksičkoga glagola ne gledaju kao pripadnike različitih skupina glagola. Nekoliko manjih skupina, u kojima se morfološki, sintaksni i semantički moment razilaze, Veb je obradio u "opaskama" ("srednjo-trpni", koji imaju aktivan oblik i pasivno značenje: *vapulo, veneo* i *fio*; i druga vrsta, nazvana opet "srednjo-trpni ili poluodložni"[34]).

Proces se nastavlja u Pav. On u morfološkom dijelu (49-50) ima podjelu kao i Veb ("tvorna vrst" i "trpna vrst", s dodatkom "odložnih"). "Opaska" upozorava na glagole aktivnoga oblika i pasivnoga značenja (drugdje zvane *neutro-passiva*). U sintaksnom dijelu

[33] Još je MaS (27) aktivne glagole s objektom u akuzativu nazvao *"verba activa seu transitiva"*, bez daljnje razrade, čime je na neki način prethodnik ovoga izdvajanja skupine *intransitiva*.

[34] Njih dijeli na "potpuno poluodložne" (od part. perf. pas. tvore složena vremena: *audeo, gaudeo, soleo*) i "nepotpuno poluodložne" (part. pf. pas. ima akt. značenje: *coeno, prandeo, poto, iuro*).

(223-225) razrađuje tu podjelu. Pav rabi nazive "prelazan" i "neprelazan", ali ih nigdje ne definira. To daje naslutiti da su ti pojmovi upravo u to vrijeme (Veb ih još smatra potrebnim definirati) postali dio najobičnijega, podrazumijevanoga instrumentarija i u nastavi materinjega jezika i pri bavljenju latinskim.

Gol u morfološkom dijelu (36-37) slijedi Veb i Pav: dijeli glagole po "vrsti /*genus*/" na aktiv /"tvornu vrstu"/ i pasiv /"trpnu vrstu"/, pa dodaje *deponentia*. Zatim u bilješkama (37) rješava manje skupine: povratno značenje pasiva (*lavor…exerceor*), tzv. *neutro-passiva* (*vapulo…veneo*) i *semideponentia* (*audeo…ausus sum*).

GGP se nastavljaju na tradiciju uspostavljenu u Veb: u morfološkom dijelu razlikuju (78) "dva glagolska lika (*genera*)": aktiv i pasiv. Sasvim izdvojeno dana su *deponentia* (94) i *semideponentia* (98). Posebno su obrađene manje skupine: glagoli koji se javljaju i kao aktivni i kao deponentni, bez razlike u značenju (npr. *mereo* i *mereor*, 78), tzv. *neutro-passiva* pod nazivom *neutralia passiva* (143).

Može se zaključiti da morfološki kriterij u osnovnoj podjeli ličnih glagola u novome sustavu dobiva veću važnost, semantička svojstva služe za specifikaciju manjih skupina glagola, dok se sintaksne osobine (dijateza, prelaznost) izvode iz semantičkih.

Rečeno se može sažeti u sliku koja zorno prikazuje mijene u podjeli glagola:

	Sev, Mik, Bab, Šit, Jur	MaM/MaS	Veb	Pav	Gol	GGP
	activa	*activa*	tvorni	tvorni	tvorni/aktivni	aktivni
	passiva	*passiva*	trpni	trpni	trpni/pasivni	pasivni
personalia	*neutra*	*neutra*				
	communia					
	deponentia	*deponentia*	odložni	odložni	*deponentia*	deponentni
impersonalia	*impersonalia*	*impersonalia*	neosobni	bezlični	bezlični	bezlični

Slika 3.1.
Razvoj sustava podjele glagola od Polikarpa Severitana do Gortana i dr.

Manje skupine:

Neutro-passiva (glagoli aktivnih nastavaka i pasivnoga značenja): u starijem su sustavu unutar *neutra*, izdvojeno ih imaju Veb ("srednjo-trpni"), Pav (bez naziva), Gol (bez naziva) i GGP (*neutralia passiva*).

Neutro-activa (glagoli koji mogu i ne moraju imati objekt u akuzativu): u starijem su sustavu uvršteni u četvrti red neutralnih glagola, a izričito ih spominju novije gramatike (od Veb), i to kod sintakse akuzativa.

Semideponentia se u starijem sustavu ne izdvajaju; to čine tek Veb (dijeli ih na "potpuno poluodložne" i "nepotpuno poluodložne"), te Pav (u sklopu obrade participa u napomeni navodi glagole koji "imaju u participu perfekta pasivnom aktivno značenje"), Gol i GGP (*semideponentia*).

3. 1. 3. Padež

O valencijskim svojstvima glagola ovisi i oblik nekih imenskih riječi koje se pojavljuju u njegovoj okolini. Taj je oblik u našoj gramatikografskoj tradiciji nazvan padežom. Pogledi na padež i njegove definicije kroz tu su se tradiciju u stanovitoj mjeri mijenjali.

S obzirom na način definiranja padeža naše gramatike možemo podijeliti u četiri kronološki manje ili više koherentne skupine:

a) Padeži se ne definiraju.

U gramatike gdje pitanje definiranja i tumačenja pojedinih latinskih padeža nije niti dotaknuto spadaju Sev, Mik i MaM/MaS.[35] Oni barataju imenima pojedinih padeža i daju pravila gdje koji stoji, ali o ostalim značajkama ne govore ništa.

b) Rudimentarne semantičke definicije.

Bab (12-13) i Šit (15-17) kratko semantički definiraju značenje svakoga padeža: nominativ imenuje, genitiv označava posjedovanje, dativ davanje, akuzativ optuživanje (Bab), odnosno trpljenje (Šit), vokativ dozivanje, a ablativ oduzimanje.

c) Sintaksne definicije.

U ovu skupinu spadaju pristup Jurinov (226-227) i njegova sljedbenika Kraljevića (177-178), koji ukratko ponavlja ono što je napisao Jur. Jur dijeli sve latinske padeže u dvije skupine: oni koji ne mogu biti upravljani (nominativ, dativ i vokativ) i ostale,

---

[35] Mik (5-6) i Bab (11) bave se hrvatskim padežima: napominju da hrvatski jezik uz 6 padeža koje ima latinski ima još 2, a to su instrumental ("s gospodinom") i lokativ ("u gospodinu") koje u latinskom predstavlja ablativ. Oni, naravno, nemaju te padežne nazive. Mik, Bab i Šit spominju i homomorfemnost hrvatskoga genitiva i akuzativa u nekih imenica. Prvi je Kašić (CASSIUS 2005: 228-230) dodao sedmi padež u jednini (besprijedložni instrumental) i osmi u množini (lokativ).

koji mogu biti upravljani. Za razliku od njih, ostali su padeži od nečega upravljani: genitiv od imenice "ili od koga dila, koji ima jakost rečenog imena", pa bio on glagol ili pridjev; akuzativ ili od aktivnih glagola (koji se dijele na one kod kojih postoji "dilovanje" i na glagole tipa *amo*), ili od infinitiva (kao njegov subjekt), ili od prijedloga, "očitog ili skrovitog";[36] ablativ od prijedloga, bio on izrečen ili skrovit.[37] Ovaj pristup, koji je zapravo ostatak stare teorije elipse, neće ostaviti traga u kasnijih gramatičara, a čak ni Jur i Kra neće ga u praksi provesti, već će preuzeti sustav rodova i redova kakav nalazimo u ostalim gramatikama, u kojima se ne spekulira o padežnim značenjima.[38]

d) Sintaksno-semantičke definicije.

Kod "modernih" se gramatičara (Veb, Pav, Gol, GGP) u definicijama padeža osjeća snažna homogenost i međusobni utjecaj (doduše, znatno manje negoli u samoj obradi). Definicije su kod njih uspostavljene na temelju mješavine sintaksnih i semantičkih kriterija. Prvi od njih, Veb, započet će s praksom davanja naziva pojedinim semantičkim porabama padežâ (*ablativus limitationis* itd.). Uniformna struktura definiranja padeža (definiraju pojedini padež prije prelaska na njegovu sintaksu, a čak im je i redoslijed obrade isti) najbolje će se vidjeti iz usporednoga prikaza (u definicijama sam nazive padeža pokratio):

	Veb	Pav	Gol	GGP
Nom	"Subjekt svake izreke stoji u Nom-u. Ime kano predikat meće se u Nom." (175)	"Nom-om izražava se ne samo imenski subjekt … nego i imenski predikat." (145-146)	-	-
Voc	-	"U Voc-u stoji lice ili stvar koja se	-	-

[36] Tako *Doceo te litteras* dolazi od *Doceo te secundum litteras, Eo Romam* od *Eo in urbem Romam,* a *Studui tres annos* od *Studui per tres annos*.

[37] *Redeo [a] domo. Condemnabo te [de] eodem crimine. Abdicare se [a] magistratu. Natura vestivit oculos [cum] membranis tenuissimis. Tu es doctior [prae] tuo condiscipulo*.

[38] O teoriji elipse v. odjeljak 3.3.2.

		zove ili kojoj se govori." (146)		
Acc	"Acc se meće kad činjenje glagola prelazi na koju stvar; ova se stvar zove predmet (objekt); stoga mogu samo one izreke imati predmet u kojih je prelazan glagol." (176)	"Acc je padež upravnoga ili bližega objekta, te pokazuje predmet na koji kakva radnja prelazi." (146)	"Acc je padež upravnoga ili bližega objekta i stoji na pitanje «koga?» ili «što?»." (122)	"Acc po svom osnovnom značenju pokazuje smjer ili cilj prema kojemu je upravljena glagolska radnja." (187)
Dat	"Dat naznačuje uopće svrhu iz koje koji čin biva, te se meće kad naznačuje da se komu što daje ili uzima." (187)	"Dat je padež neupravnog objekta…" (159)	Definira samo Dat interesa: "pokazuje komu se na korist ili štetu što radi." (123)	Definiraju samo Dat svrhe: "Dat u latinskom izriče i svrhu na pitanje č e m u? ili z a š t o?"
Gen	"Gen se uopće meće kad se nesavršeni smisao riječi nadopunjuje." (196)	"Gen se upotrebljava za bližu oznaku imena, a ovisan od glagola označuje bliže nominalni pojam koji je u glagolu." (168)	"Gen se kao i u hrvatskom upotrebljava za pobližu oznaku imena… Gen uz neke glagole dopunja nomenski pojam koji je u glagolu." (127)	"Gen u prvom redu pobliže određuje ime ... kao njegov atribut. U toj službi Gen često stoji mjesto pridjeva. Nadalje on može kao objekt ili kao predikat biti uže povezan s glagolima, pridjevima i prilozima." (203)
Abl	"Abl se ne može svesti na jedno glavno značenje; pa ipak, prvobitno mu je i glavno značenje instrumentalno." (208)	"Abl je padež adverbijalnih oznaka predikata, te pokazuje ishodište… sredstvo… i način… mjesto … i vrijeme (181)	"Abl je padež adverbnih oznaka predikata. U njem su združena tri različna padeža" [pravi ablativ, instrumentalni ablativ i lokativni ablativ] (134)	"U latinskom Abl-u stopila su se tri stara padeža: ablativ, lokativ i instrumental." (213)

Tablica 3.7.
Definicije padežâ (Veber, Pavec, Golik, Gortan i dr.).

Odmah se uočava specifičan položaj nominativa i vokativa. Oni su izdvojeni na početak pregleda, u nekim gramatikama nisu ni definirani, a u nastavku se ne dijele u brojne sintaksne podtipove poput ostalih padeža. Nominativ je ograničen na subjekt i imenski predikat te je kod Gol i GGP već u odjeljku o kongruenciji dana minimalna nužna informacija, što je ponavljanje učinilo suvišnim. Vokativ se nalazi izvan osnovnoga rečeničnog ustrojstva, a njegovo je značenje jednostavno i intuitivno sasvim jasno. Osim toga, ova se dva padeža semantički najmanje razlikuju od hrvatskih ekvivalenata, tako da su Gol i GGP mogli pretpostaviti da se ovdje možemo pouzdati u naučeno na nastavi materinjeg jezika.

Očekivano, padeži koji se obično pojavljuju "desno od glagola", kako bi to rekli stariji

autori, zahtijevali su opće određenje u svakoj gramatici. Oni su potencijalni nositelji mnoštva rečeničnih funkcija, mogu stajati na različitim mjestima u sintaksnoj strukturi, izvor su velikih zabuna za učenika, a složenu povijest svakoga od njih valjalo je, prvenstveno u didaktičke svrhe, svesti na zajedničko polazište.

Akuzativ se sve do GGP veže za izravni objekt, odnosno za "ono na što radnja prelazi". GGP pak polaze od etimologije, utvrđuju prvotno značenje akuzativa (koje, usput, i nije značenje izravnoga objekta), a takvom odredbom dijelom obuhvaćaju i nagovještaj razvoja u objektno značenje.

Za dativ se autori slažu da može označavati svrhu, ali se ostale njegove uloge pokazuju previše heterogenima da bi se mogle obuhvatiti jednom značenjskom odrednicom. Zato naši gramatičari (uključujući i GGP, koji su inače najuspješniji u konzistentnosti) pribjegavaju maglovitom sintaksnom pojmu neupravnoga objekta.

Nakon pomalo preopćenite odredbe genitiva u Veb (primjenjive na gotovo svaki zavisnik), kod kasnijih se gramatičara ustaljuje razlikovanje dviju skupina njegovih poraba: dopunjavanje imena (kao atribut) i dopunjavanje glagola.[39]

Kod ablativa imamo dva vrlo različita određenja, ne toliko u suštini koliko u formulaciji: "etimološko" kod Veb i GGP, te "sintaksno" kod Pav i Gol. Veb je preštur, navodeći samo prvotno značenje (i to pogrešno jer, kako vele GGP, sva su tri polazišna padeža za ablativ postojala već u indoeuropskom prajeziku), a "adverbijalisti" (Pav i Gol) ne uspijevaju svojom definicijom dovoljno precizno omeđiti značenje ablativa (npr. i akuzativ /vremena/ i genitiv /cijene/ mogu biti u adverbnoj službi, a ablativ uz npr. *vescor* ili uz komparativ nije adverbna oznaka).

Neke gramatike, pa tako i MaM, koji inače ne definira padeže, upotrebljavaju tzv.

---

[39] GGP ovu potonju dijele na predikatnu (g *pretii* i uz *interest* i *refert*) i objektnu (g *memoriae* i *criminis*), dok se Pav i Gol oslanjaju na teoriju elipse, svodeći tako sve genitive na dopune imenâ.

padežna pitanja kako bi učeniku približile padežna značenja. Obično se na ta pitanja svodi sintaksa u gramatikama koje nemaju detaljnu sintaksu, ali je ipak na neki način žele obuhvatiti (npr. Hergović i Mažuranić). Od MaM je potpuno ista pitanja preuzeo Kra, a imaju ih još i Pav (za sve, osim naravno vokativa) i Gol (za nominativ, dativ i akuzativ). Bab ima samo pitanje za genitiv, a GGP samo za ablativ.

Novije su dakle gramatike, za razliku od starijih, uočile da padeži mogu imati i sintaksne i semantičke službe, da nisu uvijek uvjetovani značenjem. Međutim, u praksi su zanemarile razliku između pojavaka padeža uvjetovanih leksičkim svojstvima glagola i onih koji to nisu. Starije gramatike, s druge strane, u praksi su djelomično tu razliku provele, ali su je vrlo nepotpuno ili nikako povezale sa značenjima samih padeža.

3. 2. Opis valentnosti

Svi su naši gramatikografi na ovaj ili onaj način opisali vezu između glagolskoga i imenskoga pola valencijskog odnosa. Kao što se može i očekivati, gramatike se, prema međusobnoj sličnosti, razvrstavaju u skupine koje vremenski slijede jedna drugu. Promotrit ćemo koliko je u tim skupinama bilo kontinuiteta, koliko prijelomâ, te kako je tradicija rješavala neke danas nadvladane probleme, ali i neke koji i danas traže rješenje.

Prvo ću identificirati dijelove gramatika u kojima se valentnost obrađuje (odjeljak 3.2.1.), nakon čega ću prijeći na analizu dvaju sustava (starijega u odjeljku 3.2.2. i novijega u odjeljku 3.2.3.), kao i elemenata koji u njih nisu uklopljeni (odjeljak 3.2.4.).

3. 2. 1. Položaj valentnosti u gramatici

Već je bilo riječi o udjelu i važnosti dijelova posvećenih sintaksi u pojedinim gramatikama. Definicije, nazivi, pa čak i poimanje sintakse kroz vrijeme su se mijenjali, uglavnom u uskoj povezanosti sa samim sadržajem dijela gramatike u kojima su se njezini problemi pojavljivali.[40] Modificirala se dakle unutarnja struktura sintaksnih poglavlja, a okvir se prilagođavao onome što su gramatike obuhvaćale i načinu na koji su to željele obuhvatiti.[41]

Kao zajednički element svih cjelovitih latinskih gramatika od Sev do GGP može se izdvojiti podjela na sintaksu slaganja (kongruencija) i sintaksu upravljanja (rekcija). Ona je samo u prvom dijelu tradicije bila i eksplicitno definirana, dok je kasnije nastavila egzistirati bez posebnih definicija. Prema tome, na početku sintakse svih gramatika u ovom se ili onom obliku nalazi relativno kratak odjeljak koji se bavi slaganjem subjekta i glagola nositelja predikacije, atributa i njegove imenice, te relativa i antecedenta. Premda Sev i priređivači Alvaresa preuzimaju srednjovjekovni sustav prikaza glagolske valentnosti, u kojem je glagol onaj koji kao glavni konstituent uvjetuje postojanje i oblik svih ostalih, oni shvaćaju da su elementi "na lijevoj strani" u različitom odnosu prema glagolu od onih "na desnoj".[42] Takvo će se shvaćanje zadržati do danas (s time da se u poslijealvaresovskim gramatikama definiraju pojmovi subjekta i predikata, pa se imenski dio predikata integrira u nj i uključuje u kongruenciju, budući da se slaže sa subjektom).[43]

Može se reći da je dio o kongruenciji jedino što sve gramatike dijele. Dio sintakse koji se bavi "neravnopravnim" odnosima između konstituenata (obično obuhvaćanima pojmom

[40] Ovdje "sadržaj" valja razlikovati od "predmeta". Predmet je uvijek isti: odnos između riječî u latinskom iskazu. Sadržaj ovdje pomišljam kao način prikaza predmeta. Naravno, sadržaj će uvjetovati preferiranje ili uklanjanje pojedinih dijelova predmeta, pa možemo reći da se zastupljenost dijelova predmeta također mijenja.
[41] Dijagramske preglede postojanja i zastupljenosti pojedinih sintaksnih (i uopće gramatičkih) cjelina u našim gramatikama v. u *Prilogu 2*.
[42] Za te pojmove v. odjeljak 2.2.
[43] U starijem je modelu taj element promatran kao "desna" nadopuna prvoga reda neutralnih glagola.

"rekcije") bio je kroz vrijeme znatno podložniji modifikacijama, a kroz prvu se polovicu 19. stoljeća promijenio do neprepoznatljivosti u odnosu na prethodno stanje.

Posebnost većine Alvaresovih prerada (Bab, Šit i Jur, dakle svih osim prve i posljednje) i MaM predstavljaju takozvana *Praecepta generalia (de constructione)* – 13 ili 14 sintaksnih pravila kojima su se nastojale obuhvatiti glavne sintaksne teme, a uključene su i kongruencija i rekcija.[44] Školski je program zahtijevao da se ta pravila na samome početku učenja sintakse nauče napamet (*tyronibus ediscenda*), kako bi olakšala snalaženje u kasnijoj sintaksi. Pravila su preuzeta izravno od ALVARESA (npr. 1859: 134-135), ponekad uz manje varijacije.[45] Kao cjelina su prilično nestrukturirana, a većina ih se obrađuje i u kasnijim dijelovima sintakse.[46] MaM nije preradba Alvaresa, ali ih donosi, i to u morfološkom dijelu svoje slovnice, vjerojatno po inerciji (premda su ona u 19. st. zaista posvuda bila nestajala). Inače vrlo konzervativni Kra neće ih imati.

Najveći se dio sintaksnih dijelova u svim gramatikama bavi sintaksom glagola i imena. Sve gramatike (osim Sev i Bab) imaju i skupine manjih odjeljaka u kojima se obrađuje sintaksa komparativa i superlativa, zamjenica, prijedlogâ, prilogâ, uzvikâ i veznikâ. Počevši od MaS u gramatike se uvodi nauk o slaganju vremenâ, a počevši od Veb (isključujući Kra), gramatike se posebno bave i sintaksom složene rečenice.

Valencijski su odnosi najvećim dijelom obuhvaćeni u poglavljima gramatika koja se bave odnosima između glagola i objekata, tj. prvenstveno odnosima rekcije. S obzirom na način obrade te problematike naše se gramatike mogu podijeliti u dvije oštro razdvojene skupine: u prvoj su Sev i gramatike alvaresovske tradicije (Bab, Šit, Jur i Kra), odnosno gramatike do 1863., isključujući MaS i Veb. Drugu skupinu čine MaS, Veb, Pav, Gol i GGP – dakle gramatike od 1823. do danas, isključujući Kra. Te su dvije skupine međusobno vrlo

[44] Većina ih naših gramatičara naziva – na latinskom ili hrvatskom – *Četrnaest pravila*, pa ću ih tako i ja nazivati.
[45] Kašić ih je pokušao primijeniti na hrvatski (usp. CASSIUS 2005: 518-525).
[46] Kasnije će biti govora o onim pravilima u kojima se obuhvaćaju dijelovi naše teme.

različite, a unutar sebe prilično homogene, tako da možemo govoriti o dvama pristupima sintaksi glagola i imena koji su dominirali u dvama razdobljima naše gramatikografske tradicije. MaS spada u drugu skupinu, ali još nema mnoge karakteristike kasnijih gramatika, što je čini svojevrsnim prijelaznim slučajem.

Najsažetije se ta dva pristupa mogu odrediti u terminima dvaju polova glagolsko-imenskoga odnosa o kojima je bilo riječi u prethodnim odjeljcima: prvi pristup polazi od glagolskoga pola (njegova dijateza i značenje), a drugi od imenskoga (njegov padež i značenje). Već se pri površnom pregledu uočava kako je u prvoj skupini gramatikâ obrada podijeljena na odjeljke pod naslovima *"Verba activa", "Verba passiva"* itd., a u drugoj na "Nominativ", "Vokativ", "Akuzativ" i sl. Starije gramatike polaze od glagolskih rodova, i zato ću za taj sustav rabiti naziv *"genera"*, dok mlađe gramatike polaze od pojedinih padeža, zbog čega taj model nazivam sustavom *"casus"*. Bez podrobnijega pregleda nezamjetno je da i jedan i drugi sustav imaju namjeru rastumačiti otprilike iste jezične pojave. Zato ne bi bilo metodološki opravdano sve gramatike staviti u usporedbu odjednom – prikaz bi bio vrlo nepregledan, a zaključci teško dohvatljivi. S obzirom na rečenu unutrašnju koherentnost i međusobnu različitost obaju sustava, valja riješiti partikularije unutar svakoga od njih zasebno, a ujedno se pozabaviti i prijelazom između njih i eventualnim konstantama koje se u oboma pojavljuju.

Nakon što je došlo do odlučne promjene kod MaS, Veb unosi još neke važne dorade u pojedinostima prikaza sintakse: osim već spomenutoga početka eksplicitne obrade složene rečenice i uvrštavanja pojmova subjekta i predikata, dolazi do uklanjanja participa iz popisa vrsta riječi (dijelova govora) i njegova uključivanja među glagolska imena. Osim toga, ista gramatika prva se počinje sustavno baviti i sintaksom glagola izvan njegova odnosa prema imenskim konstituentima – radi se o obradi značenja i porabe glagolskih načinâ i vremenâ.[47]

[47] Ova tema nije neposredno vezana za glagolsku valentnost, tako da ne ulazi u obzir za obradu ovdje.

Možemo dakle zaključiti (a to je dijelom vidljivo i iz odjeljka 3.1.) da se prijelaz odvio u dvije faze: starije razdoblje završilo je s pojavom MaS, ali je sustav dodatno transformiran u Veb, nakon čega će se mijenjati u znatno manjoj mjeri.

U zadatke postavljene pred ovaj rad spada prije svega analiza svih onih mjesta u kojima su naši gramatičari na ovaj ili onaj način dijelove iskaza prepoznali kao elemente karakteristične za pojedini glagol ili tip strukture. Razina sustavnosti i strukturiranosti njihova uvrštavanja u sintaksno gradivo bit će glavni indikator načina rješavanja pitanja glagolske valentnosti u promatranim djelima.

3. 2. 2. Sustav ''*genera*''

U ovom će se odjeljku promotriti opis odnosa glagola i imenskih elemenata koji se oko njega nalaze u gramatikama sa starijom metodom prikaza glagolske sintakse, tj. u Sev, Mik, Bab, Šit, Jur i Kra. Ta je metoda u naše gramatike (izuzevši, naravno, Sev) preuzeta iz preradbi Alvaresove gramatike (poteklih iz tzv. rimskoga izdanja, a ne iz izvornoga Alvaresa, kako je pokazano u odjeljku 2.4.), a uzore ima u srednjovjekovnim gramatikama (usp. odjeljak 2.2.).

S obzirom na metodu opisa ove se gramatike mogu podijeliti u dvije skupine: prvu čini Sev, a drugu svi ostali, dakle sve alvaresovske gramatike. Glavna je razlika u tome što Sev za svaku klasu glagola iznosi semantičke odrednice preuzete iz srednjovjekovnih gramatika, dok alvaresovske preradbe tek nabrajaju neke semantičke skupine glagola koji spadaju u određenu klasu (Sev nema takvih skupina, premda se glagoli koje daje kao primjere lako dadu svrstati u njih).[48] Inače, struktura je svakoga odjeljka u ovim gramatikama ustaljena: prvo se definira pojedina potklasa glagolskoga roda (koja se naziva *ordo*, dj. "red") navođenjem oblika imenskih konstituenata koje glagoli te klase "traže", zatim eventualno slijede primjeri, pa popis glagola te skupine, a na kraju ponekad niz manjih napomena o odstupanjima od pravila i posebnim slučajevima (osobito kod Mik, Jur i Kra).

Kongruencija

Još je u radu antičkih logičara uočeno da nominativni element koji se prototipno nalazi s "lijeve" strane glagola (*ante verbum, a parte sinistra*), ima osobit položaj. S njime se, naime,

[48] Severitanove definicije, inače vrlo zanimljive jer predstavljaju i danas aktualne pokušaje semantičkoga obuhvaćanja sintaksnoga ponašanja glagola, nisu ostavile traga u nastavku tradicije, pa ih neću navoditi.

slaže lice glagola nositelja predikacije. Stoga je odnos između toga elementa i glagola u gramatikama obuhvaćen u zaseban odjeljak o tzv. sintaksi slaganja (kongruencije).[49]

Premda obrada kongruencije ima svoje stalno mjesto u svim gramatikama (na početku sintakse) i premda se u svima obrađuje isti problem, pristup u starijim gramatikama razlikovat će se od onoga u novijima, s time da će MaM/MaS, kao i u mnogočemu drugome, predstavljati prijelazni oblik.

Prva je karakteristika starijih gramatika to da većina njih kongruenciju obrađuje na dva mjesta. U Alvaresovih *Četrnaest pravila* (kod Bab, Šit, Jur i MaM) govorit će vrlo uniformno: *"Verbum personale finiti modi postulat ante se nominativum eiusdem numeri et personae."*[50] U spomenutom odjeljku o kongruenciji na početku sintakse formulacije su, kao i način i opseg obrade, nešto raznolikiji, ali se sva pravila svode na to da se taj nominativ sa svojim glagolom slaže u licu i broju.[51]

Druga je važna razlika starijih gramatika u odnosu na novije njihovo smještanje akuzativa s infinitivom u kontekst kongruencije. Nadalje, kad infinitiv ima svoj subjekt u akuzativu, odnos nominativ-finitni glagol "preslikava" se na odnos akuzativ-infinitiv, i to prvenstveno u *Četrnaest pravila*, koja inače imaju visoku pragmatičnu vrijednost, ali minimalnu strukturiranost, tako da u njima nije ni postavljano pitanje što spada u kongruenciju, a što ne. Jedno od *Četrnaest pravila* kaže: *"Verbum infiniti modi ante se accusativum habet*," što preuzimaju i naše gramatike.[52] Neki autori to "slaganje" umeću i u odjeljak o kongruenciji.[53] Vidljivo je dakle da još nema kasnijega dijakronijskoga tumačenja ili promatranja infinitiva kao glagolske imenice. Vjerojatno pod utjecajem načina na koji se

---

[49] Samo jedno od nekoliko pravila kongruencije bavi se ovim odnosom. Ostala se, budući da nisu relevantna za našu temu, ovdje neće spominjati.

[50] Bab (105) Šit (138-139), Jur (182); vrlo slično MaS (1-2) i MaM (121). Većina spominje i mogućnost glasovnog neostvarivanja toga nominativa, usp. Mik (182), Šit (188), Jur (225), MaM (121), Kra (178, 180).

[51] Sev (14^v), Mik (182), Bab (105), Šit (185), Jur (224).

[52] Bab (105), Šit (185) Jur (185), MaM (121).

[53] Mik (182), Šit (188), MaM (218-219); opreznije Jur (224) i Kra (178), koji samo napominju da "njeki" autori imaju to pravilo kao dodatni tip kongruencije.

konstrukcija prevodi na moderne jezike, autori su samo registrirali površinski fenomen.

U starijim se gramatikama pristup kongruenciji subjekta i predikata većim dijelom podudara s današnjim. Uočeno je da uz glagol "na lijevoj strani" stoji (ili se može pomisliti) kongruentan nominativ, i to je kao takvo registrirano. Infinitiv rabljen kao ime, koji morfološki nije nominativ, predstavlja u takvoj konstelaciji problem. Odnos infinitiva s vlastitim subjektom i onoga bez njega (npr. uz *verba servilia* ili *verba inchoandi*) još nije na zadovoljavajući način raščišćen.

Rodovi i redovi

Podjela glagola na pet glagolskih "rodova" ličnih glagola, uz posebno mjesto za *impersonalia*, te uz njihovu potpodjelu na "redove", u starijoj je skupini gramatika bila osnova reprezentacije spojidbenih svojstava glagola.[54]

Verba activa

Ovi glagoli otprilike odgovaraju današnjim prelaznim aktivnim glagolima. Svima im je zajedničko da imaju "na lijevoj strani" nominativ vršitelja radnje i "na desnoj strani" akuzativ trpitelja radnje. S obzirom na egzistiranje i oblik preostalih konstituenata ovi se glagoli dijele na šest skupina.[55]

Kod većine su redova izdvojene pojedine semantičke skupine glagola prema kojima se može prepoznati kojem redu koji pripada. Drugim riječima, u nekim je slučajevima uočeno da je tip dopune u korelaciji sa značenjem glagola. Te skupine gotovo da i nisu doživljavale

[54] Premda je, kako je rečeno, kongruencija u svim gramatikama izdvojena u zaseban odjeljak, nominativ "lijevo" od glagola koji je tamo obrađen redovito će se navoditi i u sustavu rodova kao jedan od elemenata iz okoline glagola. Kako će se vidjeti u odjeljku 3.3.1., sustav obiluje sličnim redundantnostima.

[55] Sev i Bab razlikuju se od ostalih gramatika po tome što jedini imenuju pojedine skupine: 1. *simplex*, 2. *possessivum* (Sev nema naziva, očigledno propustom), 3. *acquisitivum*, 4. *transitivum*, 5. *effectivum*, 6. *separativum*), dok ih ostali označavaju rednim brojevima (*primus ordo* itd.).

promjene kroz vrijeme.[56] Evo usporednoga pregleda:[57]

Red	Konstrukcija	Koje glagole sadrži
1.	Nom + V + Acc	ne navodi se
2.	Nom + V + Acc + Gen/Abl	*accusandi, absolvendi, damnandi, emendi, vendendi, locandi, aestimandi, admonendi*
3.	Nom + V + Acc + Dat	*dandi, reddendi, committendi, promittendi, declarandi, anteponendi, postponendi*
4.	Nom + V + Acc + Acc	ne navodi se
5.	Nom + V + Acc + Abl	*vestiendi* (i suprotni), *implendi* (i suprotni), *onerandi* (i suprotni), *liberandi* (i suprotni), *multa ... privandi*
6.	Nom + V + Acc + *ab*Abl	*petendi, removendi, auferendi, abstinendi, accipiendi*

Tablica 3.8.
Verba activa *u sustavu* "genera".

<u>*Verba passiva*</u>

Verba passiva po definiciji su, značenju, izgledu, konstrukciji i unutarnjoj klasifikaciji vezana za *activa*. Svi ih autori izvode od *verba activa* dodavanjem slova/glasa *r* i transformacijom konstrukcije. Redovito je na ovom mjestu navedeno i pravilo za tu promjenu:

Nom + V + Acc > Acc + V + *(ab)*Abl.

Nazivi su im jednaki kao i *activa*, kao i broj skupina.[58]

<u>*Verba neutra*</u>

Gramatike donose jedinstvenu definiciju *verba neutra*: njihova je razlikovna karakteristika da završavaju na *o* ili na *um*, a za razliku od *verba activa* ne tvore pasivne oblike. Međutim, oko njihova rasporeda po skupinama ne postoji razina konsenzusa kakvu

[56] Valja ponovno upozoriti na to da Mik, Šit, Jur i Kra imaju svu silu manjih, uglavnom nesređenih napomena koje se nalaze nakon glavnih pravila. O toj nespretnosti sustava i nemogućnosti da se svi ti slučajevi svedu na uređena pravila (što jezikoslovlje ni do danas nije sasvim riješilo) bit će još govora. Ovdje nas zanima oblik koji je imao sustav kao cjelina.
Napominjem i to da u nekoliko slučajeva neki autori ne daju nazive semantičkih skupina, ali iz popisâ se jasno vidi na koje skupine misle. Isto tako, Bab redovito daje i latinski i hrvatski naziv, a Kra samo hrvatski naziv. Premda hrvatski nazivi mogu biti zanimljivi za povijest naše gramatičke terminologije, njihovim bi se navođenjem samo povećao tekst.

[57] Sev (15-16), Mik (189-203), Šit (191-200), Bab (108-113), Jur (235-246), Kra (204-215). Bab ne navodi zadnje dvije skupine glagola drugoga reda.

[58] Nazivi se opet pojavljuju samo kod Sev (16-17) i Bab (114-115), dok ih ostali nazivaju naprosto redovima (*ordines*): Mik (204-206), Šit (202-203), Jur (250-251), Kra (216-218).

susrećemo kod ostalih rodova. Bab ima 7, Sev 9, a svi ostali 6 redova.

Zamiješćeno je da se ti glagoli, osobito oni prvoga reda, mogu konstruirati i bez elemenata "desno" od glagola, dakle samo s nominativom "ispred" sebe.[59] Podjela na redove služi za one "česte" slučajeve u kojima uz subjekt ipak postoji još jedan element.[60] Slijedi usporedan pregled redova unutar ovoga roda: [61]

Red	Konstrukcija	Koje glagole sadrži
1.	Nom + V (+ Nom)	*sum* sa složenicama, ostali kopulativni glagoli
2.	Nom + V + Gen/Abl	*egendi, abundandi, memoriae*
3.	Nom + V + Dat	označavaju *auxilium, commodum, incommodum, favorem, studium, obsequium, obedientiam, submissionem, repugnantiam*
4.	Nom + V + Acc	*verba rustica,* glagoli s tzv. unutrašnjim objektom, glagoli u kojima nema semantičke tranzitivnosti (npr. *inclamo, anhelo, horreo…*)
5.	Nom + V + Abl	ne navodi se[62]
6.	Nom + V + *ab*Abl	*neutro passiva,* tj. glagoli aktivnoga oblika i pasivnoga značenja[63]

Tablica 3.9.
Verba neutra *u sustavu* "genera".

Verba communia

Ovaj rod sadrži nekoliko semantički raznorodnih glagola pasivnoga oblika koji mogu imati aktivno ili pasivno značenje (*aspernor, dignor, hortor, populor, testor…*), a jedini se ne dijeli dalje na redove. Konstrukcija im je kao u *activa* ako su aktivnoga značenja, a kao u *passiva* ako su pasivnoga.[64] Semantički su vrlo raznorodni, pa se ne navode skupine.

---

[59] Kra (220), Šit (204), Sev (17).

[60] Mik, Šit, Jur i Kra, po običaju, numeriraju pojedine redove ovoga roda, dok im Sev i Bab daju imena: 1. *simplex* (Sev), *similium copulativum* (Bab); 2. *possessivum*, 3. *acquisitivum*; 4. *transitivum*; 5. *effectivum*; 6. *passivum* (Sev), *neutrum passivum* (Bab); 7. *absolutum* (imaju ga samo Sev i Bab). Sev ima još dva reda: *permanens* i *anomalum*.

[61] Sev (17-18^v), Bab (116-121), Šit (204-213), Jur (260-266), Kra (220-222). Budući da zagrebačkom primjerku Mik nedostaje list s relevantnim stranicama (209-210), nisam mogao do kraja utvrditi kakvo je tu stanje. Vjerojatno nema odstupanja od alvaresovske tradicije.

[62] Jedino Kra (230) navodi da u tu grupu spadaju inhoativni glagoli (a ablativ tu znači uzrok).

[63] Sedmi red imaju Samo Sev (18^v) i Bab (121), a obuhvaća adverbijale uz glagole kretanja (kod Bab i smještaja). Osmi red ima samo Sev, a obuhvaća adverbijale uz glagole smještaja. Deveti red, koji ima samo Sev, sadrži *verba meteorologica* koja imaju Acc ili Abl (npt. *sanguinem pluit*).

[64] Sev (18^v), Mik (219), Šit (216), Bab (122), Jur (270), Kra (233).

Verba deponentia

Ovi se glagoli od *communia* razlikuju po tome što im je značenje aktivno ili neutralno (slijedom toga, i konstrukcija).[65] Kao i *communia*, ti su glagoli semantički teško svodivi na zajednički nazivnik. Ova skupina homogena je s ostalima samo kod Bab i Sev, kod kojih se obrada razlikuje od one u drugim gramatikama:

<table>
<tr><th>Mik (220-227), Šit (217-222), Jur (271-279) i Kra (234-238)</th><th>Bab (123-128)</th><th>Sev (18^{v}-20)</th></tr>
<tr><td></td><td>Nom + V + Nom</td><td></td></tr>
<tr><td colspan="3">1. Nom + V + Gen</td></tr>
<tr><td colspan="3">2. Nom + V + Dat</td></tr>
<tr><td colspan="3">3. Nom + V + Acc</td></tr>
<tr><td>4. Nom + V + Dat + Acc</td><td></td><td></td></tr>
<tr><td>5. Nom + V + Acc + Abl</td><td></td><td></td></tr>
<tr><td>6. Nom + V + Acc + abAbl</td><td></td><td></td></tr>
<tr><td>7. Nom + V + Ab</td><td></td><td></td></tr>
<tr><td></td><td colspan="2">Nom + V + Abl / ob/propterAcc[66]</td></tr>
<tr><td></td><td colspan="2">Nom + V + [praep]Abl/Acc + abAbl[67]</td></tr>
<tr><td></td><td colspan="2">Nom + V + (praep)Acc/(praep)Abl[68]</td></tr>
</table>

Tablica 3.10.
Verba deponentia *u sustavu* "genera".

Verba impersonalia

Kako je već rečeno, tzv. bezlični glagoli suprotstavljeni su svim rodovima ličnih glagola kao zasebna, ali hijerarhijski ravnopravna skupina. Sve gramatike prvo ih izričito dijele prema obliku na aktivne (*activae vocis*) i pasivne (*passivae vocis*).

Samo se *impersonalia activae vocis* dijele na redove:[69]

Red	Konstrukcija i što obuhvaća[70]	Red	Konstrukcija i što obuhvaća
1.	(Nom +) V - *verba meteorologica*	4.	Nom/Inf/X + V + Acc - tip *decet*
2.	Nom/Inf/X + V + Gen - *interest, refert*	5.	Nom/Inf/X + V + *ad*Acc - tip *pertinet*
3.	Nom/Inf/X + V + Dat - tip *licet*	6.	Gen/Inf/X + V + Acc - tip *pudet*

Tablica 3.11.
Verba impersonalia *u sustavu* "genera".

[65] Sev (18^{v}), Mik (219), Bab (123), Šit (217), Jur (270), Kra (234). Prisutno je i tradicionalno shvaćanje o "odlaganju" aktivnoga značenja u takvih glagola (Sev, Jur).
[66] Uglavnom *verba affectuum* s naznakom uzroka emocije.
[67] Između ostalih, obuhvaća glagole rađanja s naznakom podrijetla.
[68] Uglavnom deponentni glagoli kretanja s naznakom ishodišta ili cilja.
[69] Mik (227), Bab (129-131), Šit (222-227), Jur (279-286), Kra (235).
[70] "X" će ovdje označavati nedefiniranu vrstu riječi ili tip strukture (sintagme, zavisne rečenice).

Kod Sev (20-20^{v}) javljaju se tri razlike u odnosu na ostale: *verba meteorologica* smješta u *neutra*; nema 5. red ostalih autora; ovdje uvrštava *verba famulatoria (servilia)*, tj. glagole koji traže infinitiv (npr. *incipit*), a ostali će ih autori obrađivati kod sintakse infinitiva.

Impersonalia passivae vocis konstruiraju se kao *passiva* – mogu dakle imati neizrečenog ili na razne načine izrečenog vršitelja radnje (*statur ab omnibus*). Uglavnom nastaju impersonalizacijom od 3. l. jed. neutralnih glagola, a od 3. l. jed. pasiva razlikuju se po tome što u tom značenju ne mogu imati ostala lica pasiva.

Glagol *sum*

Osobitost je ovoga glagola (i njegovih složenica) u morfološkome smislu njegov jedinstveni završetak, u sintaksnome njegova sposobnost da se konstruira s većim brojem padeža "na desnoj strani", a u semantičkome to što je glagol "ispražnjena" značenja. Budući da ne označava "prelazak" radnje s entiteta na entitet, svrstava se pod *verba neutra*. Njegove različite konstrukcije prikazane su na sljedeći način:[71]

Konstrukcija	Gdje je obrađena unutar *verba neutra*[72]	
	Sev, Bab i Jur	Mik i Šit
Nom + *sum* (+ Nom)	1. red	1. red
Nom + *sum* + Gen (*possessivus*) u značenju posjedovanja	1. red	2. red
Nom + *sum* + Dat (*possessivus*) u značenju posjedovanja	1. red	3. red
Nom + *sum* + Dat + Dat (*finalis*)	1. red	3. red
Nom + *sum* + Gen/Abl (*qualitatis*)	1. red	2. red
Nom + *sum* + (*praep*)Acc/(*praep*)Abl (*loci*)	1. red	5. red

Tablica 3.12.
Konstrukcije glagola sum *u sustavu* "genera".

Kra (232) izdvaja *sum* i detaljno ga obrađuje nakon neutralnih glagola ("Opaz općeni o pomoćnoj riči"), navodeći da se slaže s Nom, Gen ("posidovanja"), Dat ("imati"), Acc (razni

[71] U tablici su značenja pojedinh padeža preuzeta iz danas aktualnih gramatika.
[72] Mik (206), Bab (117), Šit (204), Jur (257). Za Sev (17) *sum* sa složenicama čini cijeli taj red.

prijedložni izrazi), *in*+Abl, Gen/Abl (*qualitatis*).

Manje skupine kod Sev

Ovdje se može spomenuti da Sev (20ᵛ-21) uz 6 "velikih" sintaksnih skupina dodaje i 5 skupina deverbativnih glagolskih izvedenica (*augmentativa, desiderativa, frequentativa, motiva, diminutiva*) koje su zapravo samo morfološki izdvojene. Bez obzira na to, on govori i o konstrukciji svake od njih.

Sustav je rodova, dakle, kroz cijelo vrijeme svojega postojanja ostao prilično nepromjenjiv. Općenito gledajući, Sev pokazuje najviše različitosti u odnosu na ostale gramatičare, što je i razumljivo s obzirom na to da ne pripada alvaresovskoj tradiciji. Manji odmak, ali ipak zamjetan, vidi se kod Bab, koji je očigledno crpao iz druge tradicije prerada Alvaresa, dok su Mik i Šit presudno utjecali na oblikovanje tipa prikaza kod Jur i Kra. Stablo srodnosti sintaksnoga opisa u tim gramatikama izgledalo bi stoga ovako:

Slika 3.2.
Međusobna sličnost opisa sintakse u sustavu "genera".

Padežni elementi izvan sustava

Elementi koji su u sustavu *genera* navođeni "s desne strane" glagola manje su ili više karakteristični za pojedine glagole ili skupine glagola. Ostali elementi, oni dakle koji se mogu (ali redovito ne moraju) javiti uz velik broj glagola iz različitih skupina, morali su iz ovoga

sustava biti izostavljeni i prikazani zasebno.

Adverbijalna poraba padežâ bez prijedloga

Ova je poraba padeža dijelom šturo obuhvaćena u *Četrnaest pravila*, a ostatak je obrađen u jednom ili više posebnih odjeljaka koji su uglavnom prelazili s pisca na pisca, zadržavajući čvrst oblik. Evo pregleda obrade tih slučajeva:

Padežna poraba	Gramatika	Mjesto obrade
Izražavaje smještaja i kretanja	Sev (18), Bab (131)	uključeno u sustav (v. bilj. 16)
	Mik (238-242), Šit (227-230), Jur (287), Kra (245-250)	obrada izdvojena u zaseban odjeljak
Dativ koristi/štete	Bab (106), Šit (154), Jur (183), MaM (123-124)[73]	*Četrnaest pravila*
	Mik (242), Šit (230), Jur (295), Kra (250)	*De communi omnium verborum constructione*, pod naslovom *De dativo communi*
Ablativ i akuzativ vremena	Bab (106-107), Šit (154), Jur (183), MaM (124)	*Četrnaest pravila* (samo vremenska poraba)
	Mik (243-244), Šit (230), Jur (295-296), Kra (250-254)	*De communi omnium verborum constructione* u zasebnom paragrafu
Ablativ cijene, sredstva, uzroka, načina	Bab (107), Šit (154), Jur (183-184), MaM (123)	*Četrnaest pravila*
	Mik (245-247), Šit (234-235), Jur (298-300), Kra (256-258)	*De communi omnium verborum constructione*, u zasebnom paragrafu

Tablica 3.13.
Adverbijalna poraba padežâ bez prijedloga.

Prijedložni izrazi

Perifernom dijelu rečenice pripadaju i prijedložni izrazi, koji mogu vršiti funkciju identičnu onoj padežâ bez prijedloga. Neki su obuhvaćeni u sustav *genera*, a ostali se dijelom nalaze u *Četrnaest pravila*, a dijelom u zasebnom poglavlju o sintaksi prijedloga. Iz njihova se prikaza vidi kako nisu uočene razlike između prijedložnih izraza kao karakterističnih za pojedine glagole i onih koji su slobodni dodatci ostvareni u istoj formi.

Jedno od *Četrnaest pravila* govori o prijedložnim izrazima uz glagole: ''*Quodvis*

[73] MaM se ovdje spominje zato što ima *Četrnaest pravila*. MaS ga uključuje u sustav padežne sintakse.

verbum admittit praepositionem cum suo casu".[74] Zanimljivo je da se kao primjeri uzimaju i situacije u kojima ti izrazi nisu čisti cirkumstancijali, već su pomaknuti prema jezgri rečenice, jer je ona bez njih nepotpuna: *Fui in templo. Pauci perveniunt ad senectutem. Eo in gymnasium. Etiam sine magistro vitia discuntur.*

Većina gramatika ima i zaseban odjeljak o prijedložnim izrazima[75] koji govori o:

a) fakultativnim prijedložnim izrazima najrazličitijega značenja uz *neutra*, bez razlikovanja slučajeva u kojima su oni dio valencijskoga okvira (*Cum ... in lecto Crassus esset*) i onih u kojima to nisu (*Antonius autem cum Cotta ambularet*),
b) fakultativnim prijedložnim izrazima najrazličitijega značenja uz *activa transitiva* (misleći pritom, kako pokazuju primjeri, na sva *activa*),[76]
c) složenim glagolima koji regiraju padeže prijedlogâ s kojima su složeni.

U nekim se od navedenih slučajeva radi o elementima koji su obvezatni ili barem očekivani uz pojedini glagol ili skupinu glagola, čime ulaze u njihov valencijski okvir (za razliku od npr. *in schola* u rečenici: *Dedi tibi librum in schola*). Naše stare gramatike ne ističu tu pojedinost, a noviji udžbenici (uključujući GGP) ne samo da je ne uočavaju, već ni ne spominju prijedložne izraze kao konstituente u rečenici. U njima je funkcija podređena formi – značenje prijedložnoga izraza "opravdava" se značenjem prijedloga, a u slučajevima kad sintagma mijenja funkciju pod utjecajem značenja drugih konstituenata ili cijele fraze (npr. *in schola esse / in scholam ire* ili *loqui de domo / descendere de monte*) jednostavno se prijedlogu pripiše višezačnost.

[74] Bab (106), Šit (153), Jur (183), MaM (122).
[75] Mik (293), Šit (260-261), MaS (48), Kra (281).
[76] Budući da je ovaj dio gramatike ostao neizmijenjen u talijanskim izdanjima Alvaresa, ovdje je preuzet i njegov termin, koji je ostao neusklađen s terminom iz srednjovjekovnoga sustava *genera*.

Semantičke oznake padežâ uz glagol

Razrađeni srednjovjekovni sustav oznaka za semantičke uloge imenskih konstituenata u rečenici sveo se već pred kraj srednjega vijeka na dvije glavne: *agens* (vršitelj radnje) i *patiens* (trpitelj radnje),[77] te desetak njih koje se odnose na neki "treći" imenski konstituent. Ove će oznake, kao i neke nove, ostati prisutne na stalnim mjestima u gramatikama humanizma i alvaresovske tradicije. Međutim, u 19. i 20. stoljeću semantički su pojmovi *agens* i *patiens* zamijenjeni pojmovima subjekta i objekta (premda jedni drugima ne odgovaraju, jer se odnose na različite razine jezičnoga opisa), dok će ostali prijeći u moderne gramatike. Na osobit će način semantički koncepti "uskrsnuti" u teorijama 20. stoljeća, ponajviše u gramatici padeža (Case Grammar).[78]

Agens i *patiens*

Ove se oznake pojavljuju u svim starijim gramatikama osim Mik i Šit.[79] Uz *neutra* nazive donose samo Sev i Bab,[80] a posljednja dva reda *neutra*, kako je već rečeno, ima samo Sev.

Klasa glagola	Agens	Patiens
activa[81]	*ante verbum* (Nom)	*post verbum* (Acc)
passiva	*post v.* (*ab*Abl)	*ante v.* (Nom)
neutra (2, 3, 5. i 6. red)	*post v.* (razni padeži)	*ante v.* (Nom)
neutra (4, 7, 8. i 9. red)	*ante v.* (Nom)	*post v.* (razni padeži)
communia (akt. konstr.)	*ante v.* (Nom)	*post v.* (Acc)
communia (pas. konstr.)	*post v.* (Acc)	*ante v.* (Nom)

Tablica 3.14.
Nazivi agens *i* patiens *u sustavu* "genera".

[77] V. odjeljak 2.2.
[78] Ovdje rabim latinske nazive, a hrvatske prilagođenice ("agens" i "pacijens") rabit ću u drugom značenju u kontekstu semantičkih uloga kako ih definiraju današnje teorije (v, odjeljak 4.3.1.).
[79] Nalaze se ondje gdje se govori o pojedinim klasama, pa nije potrebno ponovno navoditi stranice.
[80] Uz njih, jedino Jur još spominje *agens* i *patiens* u 4. (*verba rustica*) i u 6. redu (*verba neutra passiva*).
[81] Sev i Bab imaju i uz *verba deponentia* iste nazive kao i uz *activa*.

Ostale oznake

U starijim se gramatikama sporadično i nesustavno javljaju neke semantičke oznake koje predstavljaju začetke razrađenog nazivlja kakvo će se pojavljivati u kasnijem razdoblju. Navodim ih po abecednom redu:[82]

- cijena: uz *verba mercaturae* stoji Gen (ili Abl) cijene
- količina: Abl količine može stajati uz *sum*
- krivnja: *verba iudicialia* traže Gen krivnje
- lice, stvar: Acc lica i Gen stvari mogu stajati uz neke bezlične glagole (tip *pudet*); *activa* trećega reda imaju Acc lica i Acc stvari; *verba monendi* osim Acc traže Gen stvari
- odnos: *activa* trećega reda mogu imati i Dat "odnošaja, koristi ili štete"
- posvojnost: Gen posvojni može stajati uz *sum*
- razlog: *activa* prvoga reda mogu imati *ob/propter*Acc u značenju razloga

[82] Sev (15-16), Mik (191), Bab (111, 209), Šit (191, 196), Jur (235, 237, 241, 242, 258), Kra (204, 206-208, 210, 224, 232).

3. 2. 3. Sustav ''*casus*''

Kako je već više puta rečeno, u prvim desetljećima 19. stoljeća u svijetu se i kod nas napušta alvaresovski tip gramatike i uobličavanja gramatičkoga opisa, koji otad u svojim osnovama nije dramatično mijenjan. U zadnjih se gotovo dva stoljeća latinski uglavnom uči iz gramatika i udžbenika pisanih u skladu s tada definiranim konvencijama. Institucionalno i intelektualno ozračje za prisvajanje te nove forme kod Hrvata nije stvorila samo pojava Grigelyeve gramatike i njezino propisivanje za čitavu tadašnju državu, već i preusmjeravanje pažnje naših vodećih gramatikografa (latinskoga, ali i hrvatskoga) s mediteranskog (talijanskog) na srednjoeuropsko (germansko) kulturno žarište. Franjevci, tradicionalno školovanjem vezani za Italiju, postupno su kao autori školskih gramatika zamijenjeni građanskim intelektualcima obrazovanima na sveučilištima Habsburške monarhije, podložnima utjecajima njemačke (a preko nje i francuske) filozofske i jezikoslovne misli. Razvoj Kantove filozofije i rođenje indoeuropeistike uvjetovali su nastanak klime u kojoj je kroz nekoliko desetljeća Pruska bila glavni pokretač zbivanja u jezikoslovlju. Ti su se utjecaji osjetili i na latinskoj školskoj gramatici.[83]

Najveće su se promjene tada dogodile u načinu prikaza sintakse. Od staroga sustava ''*genera*'' ostali su samo rudimenti u vidu morfosintaksne podjele na aktivne (prelazne i neprelazne), pasivne i deponentne glagole, s tom razlikom da polazište prikaza nije više glagol, već imenski element. Padežima se pridjeljuju razna značenja, koja se samo u nekim slučajevima vežu za pojedine skupine glagola, i to grupirane ne više morfosintaksno, već isključivo semantički. Time je omogućeno da onaj koji uči umjesto dugačkih popisa glagolâ pamti značenjske koncepte, što je mnemotehnički opravdanije, pa je metodički predstavljalo

[83] U odjeljku 3.3. detaljnije ću pokazati kako se odvila transformacija iz alvaresovskoga u noviji tip.

velik korak unaprijed. S druge strane, međusobna morfosintaksna i semantička uvjetovanost glagola i pripadajućeg imenskog elementa u novom je sustavu zamagljena, čime je opis u određenoj mjeri osiromašen.

Transformacija se kod nas (kad govorimo o cjelovitim gramatikama, a zanemarimo one koje su uz svaki padež navodile tek kratku semantičku karakterizaciju i padežna pitanja) odvila u dvije faze.

Prvo je u MaS izdvojeno poglavlje *De syntaxi verborum personalium et impersonalium* u kojem se govori o genitivu, dativu, akuzativu i ablativu uz glagole, s time da su za svaki padež prvo dani slučajevi porabe uz lične, a zatim uz bezlične glagole. Još MaM ima podjelu glagola na četiri *genera*, a i MaS daje sintaksu padeža unutar poglavlja o sintaksi glagola. Međutim, izlaganje nije više raspoređeno po glagolskim rodovima i redovima, već po padežima.

Drugi korak u tom prijelazu predstavlja Veb, koji u prvom poglavlju "Skladnje" ("O imenu") govori "O porabi padeža", te su redom obrađeni: nominativ, vokativ, akuzativ, dativ, genitiv i ablativ. Kod njega se, kao i kod Pav, Gol i GGP, *promiscue* govori o padežima uz imenice, pridjeve i glagole, jer je njihova funkcija (gotovo uvijek eksplicirana i tehničkim nazivima) polazni kriterij usustavljenja. Sada je sintaksa padeža izdvojeni dio imenske sintakse, a unutar poglavlja o glagolskoj sintaksi od Veb nadalje obrađivat će se samo poraba glagolskih vremena i načina.

Nakon Veb sustav sintakse padeža ne mijenja se u znatnoj mjeri. Pav unutar "Nauka o padežih" nakon kratkih odjeljaka o nominativu i vokativu prelazi na odsječke o akuzativu, dativu, genitivu i ablativu, unutar kojih govori o pojedinim njihovim porabama s time da ih, osobito ablativne, nastoji rasporediti prema povijesnom razvoju (kako autor sam kaže u predgovoru, "tako, da se može razabrati, kako se je jedno znamenovanje razvilo iz drugoga" (IV). Kod Gol glava "Padeži" obrađuje kratko nominativ i vokativ, a onda akuzativ, dativ,

genitiv i ablativ. Kao i Veb i Pav, govori o padežima uz glagole, imenice i pridjeve. GGP o nominativu govore u odjeljku "O dijelovima rečenice", a onda obrađuju akuzativ, dativ, genitiv i ablativ uz glagole, imenice i pridjeve. Latinski vokativ smatraju sasvim paralelnim hrvatskom, pa se ni ne osvrću na njegovo značenje.[84]

Ovaj će odjeljak kroz usporedne prikaze sintaksnoga sustava *"casus"* u novijim gramatikama nastojati, slično kao što je napravljeno sa sustavom *"genera"*, izdvojiti zajedničke crte i tendencije, ali i varijacije kroz vrijeme. Kod svakog je padeža uočljiv prijelazan karakter MaS, a dijelom i Veb, kao i postojanost novouspostavljene tradicije kod Pav, Gol i GGP, čiji su pristupi međusobno usporediviji – zapravo, to je jedan te isti pristup koji kod njih doživljava manje modifikacije.

Kongruencija

Novije gramatike zadržavaju stari odjeljak o kongruenciji, ali uvode pojmove "subjekt" i "predikat" umjesto "nominativ" i "glagol".[85] Zahvaljujući konceptu subjekta rečenični se konstituenti mogu definirati preko položaja u sintaksnoj strukturi, a ne više morfološki. Tako se počevši od Veb (167-171) navode svi konstituenti koji u sintaksnoj strukturi mogu biti na mjestu subjekta (bilo koja imenska riječ, infinitivna konstrukcija ili cijela zavisna rečenica). Isto tako, nominativi "desno" od glagola (koji ne moraju uvijek biti nominativi) sada su obuhvaćeni konceptom imenskoga predikata. Pav (138) će osobito naglašavati fakultativnost glasovne realizacije subjekta. On prvi uvodi i podjelu subjekta na gramatički i logički, čime su razriješeni nominativni *patiens* i ablativni *agens* kod pasivnih oblika, što je anomalija koju su stari gramatičari uzimali zdravo za gotovo. Gol (104-105) i GGP (170) neće u tom pogledu donijeti ništa novo.

[84] Nije naodmet navesti pretjeranu uvodnu simplifikaciju iz GGP (16): "Prvih pet padeža podudara se s našim padežima, a ablativ singulara odgovara našem lokativu i instrumentalu."
[85] *Četrnaest pravila* u novijim se gramatikama (osim MaM/MaS) više ne pojavljuju.

Akuzativ kao subjekt infinitiva noviji gramatičari više ne svrstavaju u kongruenciju, već ga obrađuju kod sintakse infinitiva.

Koncepti subjekta i predikata i njihova podjela na glagolski i imenski predikat, odnosno logički i gramatički subjekt, omogućili su razdvajanje morfološke i sintaksne razine u obradi kongruencije, čime je njezino područje u novom pristupu postalo i obuhvatnije i jasnije definirano.

Padeži

Velika je izmjena paradigme opisa latinske sintakse provedena kod MaS i Veb. Sintaksa glagolskih rodova zamijenjena je sintaksnom padežâ – oblikovan je moćan sustav koji će na mnogo sažetiji način obuhvatiti odnos glagolskog i imenskog konstituenta u iskazu.

Nominativ

Nominativ koji se pojavljuje "desno" od glagola obrađen je u sustavu *"genera"* unutar prvoga reda *neutra*, a u alvaresovskim gramatikama i unutar *Četrnaest pravila*. Prijelaz je između toga načina prikaza i obrade u GGP, gdje se takvi nominativi smatraju dijelom predikata, bio postupan.

MaS (2-3) u odjeljku *"De verbis duplicem nominativum habentibus"* navodi glagole s tom konstrukcijom, ali proširuje njihov popis[86] i prvi naglašava da je tzv. predikatna, kako je kasnije nazvana, poraba pridjeva u toj poziciji moguća uz mnoge glagole.[87]

Veb donosi važnu novost: uvodi koncept predikata: to je prvi put u našoj

[86] Nabraja sljedeće glagole: *"1. sum, forem* (!)*, fio, evado, existo, maneo, nascor, orior … 2. verba passiva nuncupandi, existimandi et cognoscendi …"*
[87] *Verba, quae statum aut gestum rei significant, ut 'nemo saltat sobrius', 'iacet supinus', 'incedit rectus'."* Autor izdvaja kao grecizme slučajeve koje smatra primjerima adverbijalne porabe: *"'Venio ad te frequens' pro 'frequenter', 'Lubens tibi serviam' pro 'lubenter' etc."*

gramatikografiji latinskoga da se taj pojam rabi u modernom značenju.[88] Osim toga, s obzirom na to da prvi odjeljuje pridjeve od imenica kao vrstu riječi, predikatnu porabu jednih i drugih obrađuje na različitim mjestima. Pridjev kao dio predikata naziva Veb "atributom" ili "predikatom" ("Cezar bijaše hrabar") i razlikuje ga od "epiteta" koji s imenicom nije povezan kopulom ("Pametni se ljudi nikad ne srde"). Pridjev u predikatnoj ulozi obrađuje unutar kongruencije imenice i pridjeva (171-172), ali samo uz glagol *sum*, dok adverbijalnu porabu ne spominje. Nominativ imenica obradit će u sintaksi padeža u glavi o sintaksi nominativa, koju imaju samo on, Pav i Gol.[89]

Kad je jednom uveden pojam predikata, na toj se osnovici nastavilo graditi. Pav (138-140) uvodi podjelu predikatâ na glagolske i imenske (koji pokrivaju ono što se prije obrađivalo pod "glagolima s dva nominativa"). Glagoli koji imaju tu konstrukciju nazivaju se *verba copulativa*, a spominju se i slučajevi tzv. predikatne porabe ("podpunbeni predikati" ili "predikativni atributi"), koji su detaljno podijeljeni po skupinama. Postoji poseban naslov "Dva nominativa" (jedan subjekta, drugi predikata) (146) u kojemu su ponovno nabrojani kopulativni glagoli kao oni uz koje ti nominativi stoje.

Gol (106) i GGP (167) izdvajaju porabu glagola *sum* u značenju: postojati, živjeti, nalaziti se, kao potpunoga predikata. Glede izostavljanja kopule (osobito u poslovicama) Gol tvrdi da je izostavljena, dok GGP donose etimološki motiviranu reviziju toga tumačenja, tvrdeći da nije riječ o izostavljanju, već o odrazu starijega stanja. Nadalje, GGP (169-170) izdvajaju i "Predikatnu upotrebu imenica i pridjeva" i mnogo su šturiji u klasifikaciji od Pav.

---

[88] Misli se na cjelovite gramatike. Nije isključeno da se u kakvom kratkom kompendiju taj izraz pojavio i prije 1853.

[89] Veb (175-176): Imenica dolazi kao predikat uz glagole *esse, exsistere, fieri, evadere, manere, videri, apparere, dici, vocari, appellari, putari, haberi, creari* itd.

Akuzativ

MaS (27-30) još nema sustavnosti koja će se u obliku koji danas poznajemo pojaviti tek kod Pav.[90] Kriteriji iz staroga sustava miješaju se s onima iz novoga. Tako kad kaže da akuzativ dolazi uz *omnia verba activa seu transitiva*, rabi naziv *activa* koja je u MaM definirao odredbom iz staroga sustava upravo tim akuzativom, ali ih izjednačava s *transitiva*, koja su u novom sustavu zapravo podskupina aktivnih glagola. Nadalje, spominje i *verba neutra*, kojih u novom sustavu nema. U odjeljku se obrađuju i neke kolokacije[91] i glagoli s dva akuzativa.

Ostale gramatike, osobito posljednje tri, imaju međusobno sličniji način prikaza, što je najbolje vidljivo iz usporednog prikaza:

<table>
<tr><th>Veb (176-187)</th><th>Pav (146-159), Gol (112-120), GGP (187-197)</th></tr>
<tr><td rowspan="2">usporedba između lat. i hrv. (glagoli koji su u jednom jeziku prelazni, a u drugom neprelazni)</td><td>Acc objekta (uz prelazni glagol)</td></tr>
<tr><td>izvanjski:
usporedba između lat. i hrv. (glagoli koji su u jednom jeziku prelazni, a u drugom neprelazni)
glagoli kretanja koji složeni s prijedlozima postaju prelazni</td></tr>
<tr><td>"miseret, pudet" itd. uz koje stoji Acc "osobe"</td><td>bezlični glagoli "Acc lica" i "Gen stvari"</td></tr>
<tr><td>-</td><td>unutarnji:
objekt je imenica koja je iste osnove ili istog značenja kao i glagol; objekt je imenica koja je atribut izostavljenom objektu (metonimijski, npr. iudicium vinco); objekt uz glagole koji znače zaudaranje i mirisanje[92]; objekt je zamjenica u srednjem rodu[93]</td></tr>
<tr><td colspan="2">dva Acc:[94]</td></tr>
<tr><td colspan="2">Acc objekta i Acc predikata (glagoli koji u pasivu imaju dva nominativa); akuzativ lica i akuzativ stvari (a. doceo, edoceo, celo; b. rogo, oro; c. rogo, interrogo; d. posco, reposco, flagito)</td></tr>
<tr><td colspan="2">ostali Acc</td></tr>
<tr><td colspan="2">Acc cilja;[95] prostora; vremena; uzvikivanja;[96] adverbijalni;[97] "grčki Acc";[98] "prostiji" Acc koji stoji kod pjesnikâ uz glagole koji znače "oblačiti, svlačiti se" i u pasivu[99]</td></tr>
</table>

Tablica 3.15.
Sintaksna podjela akuzativa u sustavu "casus".

[90] Ovdje valja reći da on kod svakoga padeža ima glavnu podjelu na porabu uz lične i uz bezlične glagole. Kod bezličnih su nabrojani slučajevi koje imamo i u novijim gramatikama, tako da se neće nabrajati.
[91] Npr. *dare / persolvere poenas, debere vitam*.
[92] GGP im dodaju: *sitio*, pa prema tome ne mogu zadržati stariju semantičku odredbu za cijelu skupinu.
[93] Za GGP i pridjevi (*multum valere*).
[94] GGP, za razliku od ostalih, dva akuzativa svrstavaju pod "Izvanji objekt".
[95] Pav (195-197) i Gol (141-145) izdvajaju ga u poseban odjeljak nakon sintakse padežâ, a GGP ga, u želji da prate povijesni razvoj padežnih značenja, smještaju na početak obrade akuzativa.
[96] Gol ga svrstava pod izvanji objekt.
[97] Njih GGP obrađuju kod unutrašnjeg objekta, jer su se iz njega razvili.
[98] GGP ga spominju u bilješci kod Abl *limitationis* (227), a Veb ga smješta pod "grčki Acc".
[99] GGP ga nemaju, a Veb ga svrstava pod "grčki akuzativ".

Pregled pokazuje da se sustav *"casus"* postupno modificirao između MaS (1823) i Pav (1881), ali da se između Pav (1881) i GGP (1954, [12]2005) u pojedinostima nije gotovo nimalo promijenio, premda je pristup težio ka pojednostavljenju metajezika i većoj makroorganiziranosti. Razumno je pretpostaviti da će nam usporedna analiza prikaza ostalih padeža omogućiti da slično zaključimo za sustav u cjelini.

Dativ

U prikazu sintakse dativa jasno se vidi evolucija načina podjele njegovih poraba uz glagole, odnosno definiranja semantičkih koncepata koje obuhvaća.

<table>
<tr><th>MaS (22-26)</th><th>Veb (187-195)</th><th>Pav (159-168)</th><th>Gol (120-126)</th><th>GGP (197-203)</th></tr>
<tr><td rowspan="7">Dat koristi/štete[100]</td><td colspan="2" rowspan="2">Dat neupravnog objekta</td><td colspan="2">Dat indirektnog objekta</td></tr>
<tr><td colspan="2">Dat objekta</td></tr>
<tr><td colspan="4">promjenjiva konstrukcija</td></tr>
<tr><td rowspan="3">Dat koristi/štete[101]</td><td rowspan="2">Dat koristi/štete</td><td colspan="2">Dat učešća</td></tr>
<tr><td colspan="2">Dat koristi/štete</td></tr>
<tr><td colspan="3">etički Dat</td></tr>
<tr><td colspan="4">Dat vršitelja radnje</td></tr>
<tr><td colspan="5">posvojni Dat</td></tr>
<tr><td rowspan="2">dvostruki Dat</td><td colspan="2" rowspan="2">dvostruki Dat + Dat svrhe</td><td colspan="2">Dat svrhe</td></tr>
<tr><td colspan="2">dvostruki Dat</td></tr>
<tr><td></td><td></td><td colspan="2">"prostiji Dat"[102]</td><td></td></tr>
</table>

Tablica 3.16.
Sintaksna podjela dativa u sustavu "casus".

Može se zaključiti da se u razvoju promijenilo sljedeće: Veb je u odnosu na MaS smanjio obuhvat dativa koristi/štete i uveo neke nove kategorije; Pav je izdvojio etički dativ; dodao "prostiji dativ" i počeo sa stvaranjem triju skupina dativnih semantičkih uloga; Gol je grafički dosljedno riješio podjelu na te skupine; GGP uklanjaju "prostije dative", a sve ostalo

[100] MaS gotovo sve tipove dativa koji dolaze uz glagole svrstava u tu skupinu.
[101] Počevši od Veb, ovaj dativ nije više dativ uz glagole koji ga svojim značenjem traže (a MaS ih uključuje u tu skupinu), već dativ uz glagole koji imaju nezavisno značenje (*disco, nascor, quaero*) i kojima upravo taj dativ daje dimenziju koristi ili štete.
[102] Dat koristi/štete u pjesnika uz glagole u značenju "odvraćati, braniti"; Dat uz *certare, pugnare, bellare* (umjesto *cum*+ab); Dat uz glagole kretanja (umjesto *ad/in*+ak) *(It clamor caelo).*

preuzimaju od Gol.

Ne može se dakle reći da se otkad je grigeljevska paradigma zamijenila alvaresovsku ništa nije promijenilo, ali nesumnjivo je da te promjene nisu bile drastične i da su više dirale u širi okvir opisa negoli u njegove pojedinosti.

Genitiv

Kao što je slučaj s dativom, prikaz službî genitiva uz glagole mijenjao se postupno i sporo. Razlike između autorâ javljaju se više u rasporedu i grupiranju negoli u samom izboru tema koje se obrađuju. MaS (18-22), za razliku od ostalih, piše o genitivu uz glagole izdvojeno od genitiva uz imenice i pridjeve; Veb (196-207) nema neke kompleksnije organizacije izvan navođenja pojedinih poraba, dok posljednja trojica imaju skupine kojima obuhvaćaju pojedine tipove genitiva: Gol (127-134) pokazuje manje razlike u odnosu na Pav (127-134), a GGP (203-213) gotovo u potpunosti slijede Gol.

Svi gramatičari razlikuju sljedeće porabe genitiva uz glagol:

1) posvojni genitiv uz *sum* i druge kopulativne glagole
2) posvojni genitiv uz *sum* koji prevodimo dodajući: dužnost, zadaća, svojstvo…
3) genitiv vrijednosti
4) genitiv uz *interest* i *refert*
5) genitiv sjećanja
6) genitiv krivnje i kazne

Jedina je razlika u tome što se u najnovijim gramatikama pojavljuje okupljanje u

skupine:[103]

	1)	2)	3)	4)	5)	6)
Pav	subjektni Gen				objektni Gen	
Gol	subjektivni Gen (uz imenice)		Gen uz glagole			
GGP	posvojni Gen (uz imenice)					

Tablica 3.17.
Sintaksna podjela genitiva u sustavu "casus" *kod Pav, Gol i GGP.*

Prikaz je genitiva dakle u posljednjih dvjestotinjak godina evoluirao blago kao i prikaz dativa, a za razliku od obrade akuzativa. Tu jedva da se išta sržnoga mijenjalo.

<u>Ablativ</u>

Ablativ je padež kojega se shvaćanje kroz 19. stoljeće najviše mijenjalo (usp. BURKARD 2003). Najveći se jaz u načinu obrade ablativa javlja između MaS i Veb. MaS (30-34) od ablativnih funkcionalnih skupina poznaje samo ablativ odvajanja (i oskudice), obilja i cijene. Ostale stavke poklapaju se sa starim sustavom *''genera''*: govori se o ablativu *agentis* uz pasivne glagole, ablativu uz aktivne i neutralne glagole odvajanja, te o pasivnoj konstrukciji *neutro-passiva*. Gotovo svi neobvezatni ablativni dodatci isključeni su iz obrade, što je u skladu sa starim sustavom, u kojemu su oni izdvajani u poseban odjeljak. Sada kada je obrada raspodijeljena prema padežima, a ne više prema glagolskim klasama, takvo odjeljivanje narušava dosljednost pristupa. MaS dakle započinje prijelaz prema transformaciji, ali je ne provodi do kraja.

Ostale gramatike slažu se u popisu semantičkih skupina ablativa.[104] Međutim, raspored obrade nije jednak. Veb ne ističe nikakve skupine značenja ablativa. Pav na početku obrade ablativa navodi kojoj skupini koji pripada, ali ih u izlaganju ne razvrstava porabe u skupine. Gol i GGP preuzimaju tri skupine iz Pav, ali ih i raspoređuju u zasebne odjeljke. U Gol i GGP

[103] Brojevi u zaglavnom retku predstavljaju brojeve iz gornjega popisa.
[104] Pav (134-141), Gol (134-141), GGP (213-228). Veb (208-222) se razlikuje po tome što ablativ uz deponentne glagole (*utor*...) naziva ablativom objekta, a ne ablativom sredstva

ablativne su uloge raspoređene ovako:

Pravi ablativ	Lokativni ablativ	Instrumentalni ablativ	
odvajanja (uključujući i abl. oskudice), podrijetla, uspoređivanja	mjesta, vremena	sredstva (uključujući abl. obilja i abl. uz *opus est*), društva, uzroka,	načina, svojstva, obzira,[105] mjere, cijene

Tablica 3.18.
Sintaksna podjela ablativa u sustavu "casus" *kod Gol i GGP.*

Premda se sama obrada u stotinjak godina malo mijenjala, u shvaćanju ablativa GGP su se odmaknuli od svojih neposrednih prethodnika (v. odjeljak 3.1.3.). Dok se kod Pav i Gol u definiciji ablativa uočava osatatak staroga gledanja na taj padež kao na oblik zadužen za adverbijalne oznake, gotovo izopćen iz društva padežâ, GGP u etimološkom tumačenju vide opravdanje za smatranje ablativa padežom kao i svaki drugi. Karakteristično je i znakovito za neizvorne gramatikografske tradicije (a to je za latinski kroz 19. i 20. stoljeće naša svakako bila) da različiti aspekti izvorne tradicije (nazovimo ih ovdje teorijskim /definicija/ i provedbenim /raspored i obrada građe/) ulaze u različitim trenutcima u gramatike, ali ne utječu odmah jedan na drugoga. U ovom slučaju kod Pav i Gol teorijski element kasni za provedbenim, jer i oni ablativ obrađuju kao sinkretički padež, a ne kao neki izolirani adverbijal, kako bi se moglo očekivati iz njihove definicije.[106]

Zadaća je ovoga odjeljka bila prikazati razvoj sustava prikaza sintakse latinskih padeža u okviru naše gramatikografije od njegova uvođenja (MaS) do posljednje gramatike iz našega korpusa (GGP), ali i podsjetiti na sadašnje stanje (GGP). Premda se u načelu radi o jednom te istom sustavu, on je doživljavao unutarnje promjene manjega ili većega opsega. Kod različitih padeža do promjena je dolazilo u različito vrijeme i u različitom opsegu. Pokušat ću zorno predočiti koliko se taj ritam po pojedinim padežima mijenjao.

[105] Gol ga smješta u pravi ablativ.
[106] BURKARD (2003: bilj. 23) kaže: "Još će Doeleke [1814], imajući u vidu ovu osobitost ablativa, ustvrditi da ablativ 'kao što se zna, zapravo i nije padež."

U donjoj su tablici slovima, brojevima i bojama označena različita relativna stanja sustava, te stupnjevi njihove promjene. Velikim su slovima označene faze u kojima se sadržaj prikaza znatnije mijenjao, a brojevima manje modifikacije u rasporedu cjelina unutar jedne faze:

	MaS	Veb	Pav	Gol	GGP
akuzativ	A	B 1	B 2	B 3	B 3
ablativ	A	B 1	B 2	B 3	B 3
dativ	A 1	A 2	A 3	A 4	A 4
genitiv	A 1	A 2	A 3	A 4	A 4

Tablica 3.19.
Dinamika mijenâ opisa u sustavu "casus".

Iz ovoga se prikaza dadu izvesti najmanje dva zaključka:

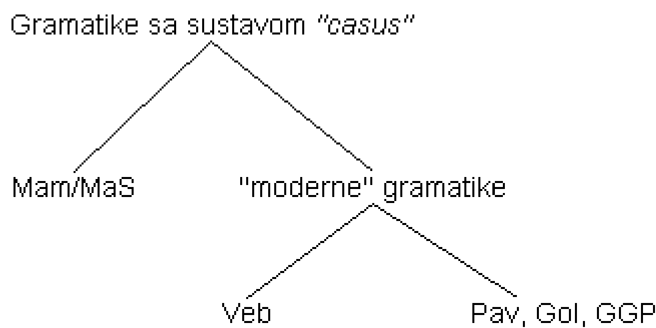
1. veće izmjene paradigmi dogodile su se samo u prikazu akuzativa i ablativa, i to samo po jednom i kod istoga gramatičara

Iz toga slijedi da se odjeljci gramatike koji se bave sintaksom akuzativa i ablativa nisu bitnije promijenili između Veb (1853) i GGP ([12]2005), a da se oni koji se bave dativom i genitivom nisu bitnije promijenili između MaS (1823) i GGP ([12]2005)

2. Veb, Pav i Gol kod svih su padeža donosili novine, dok su GGP kod svih padeža bez većih odstupanja pratili Gol

Iz toga slijedi da se odabir i način obrade pojedinih funkcionalnih skupina nisu između Gol (1910) i GGP ([12]2005) ni kod jednoga padeža gotovo ni u čemu bitnome promijenili

Prema razlikama između gramatika njihova se međusobna bliskost može prikazati u obliku obrnutoga stabla:

Slika 3.3.
Međusobna sličnost opisa sintakse u gramatikama u sustavu "casus".

Adverbijalna poraba padežâ bez prijedloga

Većina je alvaresovskih gramatika (v. odjeljak 3.2.2.) izdvajala opis načina izricanja smještaja i kretanja u zaseban odjeljak, a tako će ostati do 20. stoljeća u većini gramatika. MaM (125-126) u odjeljku *De nominibus locorum* polazi od imena gradova itd. kojima dodaje pojedine riječi koje se jednako konstruiraju. U MaS (34-35) odjeljak *Syntaxis verborum: Cum nominibus locorum* ima jednako polazište s nepromijenjenom organizacijom, ali je mnogo opširniji. Pav (195-197) kao "Dodatak nauku o padežih" ima "O konstrukciji imenâ gradova", ali se govori i o imenicama *domus* i *rus*. Gol (141-145), kao i Pav, ima "Dodatak nauci o padežima" u kojemu je odjeljek "Određivanje mjesta, prostora i vremena".

Iznimke su Veb (184-185), koji izricanje smještaja i kretanja objedinjuje u sklopu obrade akuzativa, i GGP, koji ga obrađuje pod pojedinim padežima: kretanje prema mjestu pod akuzativom (187-188), odvajanje pod pravim ablativom (214-215), a smještaj pod lokativnim ablativom (217-219).

Sve do Pav stari se lokativ nazivao genitivom; on i Gol naglašavaju razliku, dok GGP nijednom riječju ne spominju zabunu s genitivom.

3. 2. 4. Valencijski elementi izvan sustavâ

Kao što su u sustave *"genera"* i *"casus"* ušli neki elementi koji nisu valencijski vezani, tako su i izvan tih sustava ostali neki elementi koji su vezani valentnošću. Ti elementi nisu ušli u sustave naprosto zato što nisu promatrani kao imenske riječi (bilo zbog toga što nemaju padeže, npr. zavisne rečenice, ili zato što se osjećalo da pripadaju drugoj vrsti riječi, npr. glagolska imena).

Infinitiv i infinitivne konstrukcije

Gramatičari su uočili da se uz određenu skupinu glagola (*soleo, incipio, debeo, coepi, desino, possum…*) redovito pojavljuje infinitiv. Te su glagole u starijem sustavu nazvali "služećim" glagolima[107], dok noviji gramatičari ne rabe taj naziv.[108]

Kod Sev (20^{v}) ti glagoli imaju prilično nejasan status. Obrađuju se kao red bezličnih glagola, ali se napominje da preuzimaju (bez)ličnost svojih infinitiva (npr. *incipio* u *incipio amare virtutem* bit će ličan, a *vult* u *hoc frigus vult nos taedere sui* bezličan). Već se kod Mik (251) taj popis proširuje na bliske glagole.[109]

Pomak donosi MaS. Tu se infinitiv gleda kao alternativa akuzativu "desno" od glagola, a to je ono što danas poznajemo kao izravni objekt. Time *verba servilia* prestaju u sintaksnom smislu biti podređena.

Odatle je samo jedan korak do Veberova (286-294) identificiranja imenske naravi

---

[107] Sev (20^{v}), Mik (248), Šit (238) upućuje na ALVARESA (1859: 326-327), Jur (301), MaM (218-219), Kra (262).
[108] Veb (289), Pav (269), Gol (146-147), GGP (231). Pav i Gol zovu ih "glagoli s nepotpunim smislom".
[109] *Queo, nequeo*, zatim glagoli *"quibus voluntatis prosecutio significatur": volo, malo, cupio, aveo, appeto…* i njima suprotni: *nolo, recuso, respuo …*

infinitiva, koju će preuzeti i svi nasljednici:[110] infinitiv se dakle može uzimati kao imenica srednjega roda u nominativu ili u akuzativu. Kao subjekt se rabi kad se o njegovu činjenju što izriče, a može biti i subjekt svih bezličnih glagola. Negdašnji slučajevi s *verba servilia* smješteni su sada pod infinitiv u službi objekta. Glagole uz koje dolazi infinitiv kao objekt najpotpunije navode GGP, raspoređujući ih po značenju.

Od samoga početka tradicije spominje se i akuzativ s infinitivom (ACI), uočava se zamjenjivost te konstrukcije zavisnom izričnom rečenicom (Sev 21-21[v]), kao i to da je subjekt infinitiva u akuzativu (npr. jedno od *Četrnaest pravila*). Međutim, Sev, alvaresovski autori i MaS ne razdvajaju infinitiv kojemu je subjekt jednak subjektu glavne rečenice od akuzativa s infinitivom.

Tek od Veb (289-294) počinje to razdvajanje, a odmah se uočava i paralelizam: i ACI može, poput infinitiva, biti u rečenici subjekt i objekt. Dok je kod Veb popis elemenata koji regiraju ACI još prilično nesređen, noviji gramatičari imaju skupine i kategorije koje danas poznajemo iz GGP.[111]

Na ACI isti autori nadovezuju NCI, s jednakom evolucijom u sistematizaciji regirajućih elemenata kod Pav i njezinim održanjem do danas.[112]

Participi

Stariji gramatičari isticali su samo sposobnost participa da prima objekt(e), posljedicu njegove glagolske naravi, ali na mogućnost da on djeluje kao nadopuna glagolu prvi se osvrće Veb (306), bilježeći kako particip prezenta stoji uz glagole osjetnoga opažanja (*cognosco,*

[110] Pav (268-269), Gol (105, 146), GGP (230-231). Tek je kod GGP (170) ta spoznaja smještena u širi, teorijski dosljedniji kontekst: "Subjekt može biti svaka vrsta riječi, pa i čitava rečenica."

[111] Pav (270-279), Gol (147-151) i GGP (235-238). Pav tumači subjekt akuzativa s infinitivom mehanički, kao akuzativ koji stoji na mjestu subjekta hrvatske izrične rečenice. Gol (i po njemu GGP) nudi historijsko objašnjenje: konstrukcija je nastala od akuzativa i infinitiva kao zasebnih nadopuna koje su se s vremenom povezale.

[112] Veb (294-295), Pav (279-281), Gol (151-152), GGP (235-238).

video, audio) i govornog navođenja (*facio, induco, fingo*), uz objašnjavanje razlike između infinitivne i participske dopune. Od njega će tu napomenu preuzeti i kasniji gramatičari.[113]

Pav (291) i GGP (244) spominju porabu participa perfekta pasivnoga kao nadopune glagola *habeo* i *teneo*.[114]

Bitnu činjenicu ekspliciraju tek Gol (105) i GGP (242), govoreći o mogućnosti supstantivizacije participa, odnosno njegova preuzimanja funkcija imenice (a samim time i svih položaja u strukturi rečenice koje imenica može zauzimati).

Gerund, gerundiv i supin

Neki priređivači Alvaresove gramatike izdvajaju slučajeve u kojima akuzativ gerunda dolazi uz glagole kretanja prema mjestu.[115] Kasnije će se ti slučajevi u gramatikama obuhvatiti pod općenitiju sposobnost akuzativa gerunda i gerundiva da označavaju svrhu, pa se glagoli neće posebno izdvajati.

Gotovo će svi gramatičari naglasiti značenje svrhe koju akuzativ gerundiva s *ad* ima uz glagole *do, loco, conduco, redimo, mando, curo, habeo, trado, attribuo, praebeo, relinquo, suspicio, deposco, obiicio, propono, sumo, assumo…*,[116] a isto tako i mogućnost da dativ gerunda (za GGP i gerundiva) dođe uz glagole koji i inače traže dativ (*studeo, operam do, praeficio, sufficio, satis sum, praesum, intersum…*).[117]

S druge strane, značenje sredstva ili modaliteta koje ima ablativ gerunda primijećeno je tek kad je on definitivno razdvojen od dativa, a to je donio kraj alvaresovskoga sustava.[118] MaS dakle prvi naglašava tu njegovu ulogu, kao i mogućnost da prima ablativne prijedloge.

Naravno, autori spominju i ostale, sporedne uloge ovih oblika (npr. *ad*+Acc gerunda

[113] Pav (290-291), Gol (157) i GGP (244). GGP ovdje uvode pojam participa koji stoji u predikatnoj službi.
[114] Kod GGP i ovo je predikatni particip. Pav ima samo *habeo*.
[115] Mik (257), Jur (313) i Kra (268).
[116] Mik (259-260), Jur (314), MaM (218), Kra (263-264), Pav (291), Gol (153), GGP (160, 254).
[117] Mik (257), Jur (311), Veb (320), Kra (268), Pav (300), Gol (154), GGP (253-254).
[118] MaS (40), Veb (321), Pav (302), Gol (154), GGP (153).

uz *verba impediendi*), ali samo u vidu napomena, bez neke usustavljenosti.

Za supin na -*um* autori se slažu da dolazi uz glagole kretanja.[119]

Kod supina na -*u* postoji neslaganje. Šit (252-253) i (pozivajući se na njega) Jur (319) tvrde da supin na *u* ne dolazi uz glagole kretanja, jer da u primjerima *cubitu surgat, venatu redeo* nije supin na *u* (kako će kasnije tvrditi MaM i Kra), već imenica 4. deklinacije.[120] MaS (42), nasuprot tomu, veli da supin na *u* može doći *"cum nonnullis verbis motus ad questionem 'unde?'"*, s čime se slažu Veb (324) i Kra (274). Kasniji se gramatičari neće osvrtati na tu porabu, što ne znači da su pitanje ostavili neriješenim, već je zaključeno da polemika nije imala smisla: supin jest imenica 4. deklinacije, ali je ujedno i riječ glagolskoga podrijetla. Djelomično su dakle prevladana stroga razgraničenja između vrsta riječî, što je proces koji u našim gramatikama još nije bio dovršen.

Zavisna rečenica

Danas je među sintaktičarima vrlo utjecajno metodološko polazište koje tvrdi da se zavisne rečenice mogu promatrati kao članovi ustrojstva glavne rečenice, odnosno imati status pojedinih postojećih konstituenata i biti zamjenjive samostalnim riječima ili sintagmama.[121] Prema tome, neke zavisne rečenice spadale bi u elemente koji su zavisni o jednoj riječi u glavnoj rečenici. Kad je regirajuća riječ glagol, zavisna rečenica podliježe zakonitostima njegove valentnosti i može se promatrati slično kao njegovi ostali zavisnici.

Gramatika latinskoga u nas zasad nije eksplicitno usvojila taj stav, ali odavna je registrirala slučajeve u kojima izbor glagola nositelja predikata glavne rečenice uvjetuje pojavu i vrstu zavisne rečenice. Dodatan je problem nepostojanje pojma i koncepta zavisne

[119] Sev (22^{v}), Mik (261), Šit (252-253), Jur (313), MaM (216), MaS (42), Veb (322), Kra (272), Pav (302), Gol (160), GGP (255).
[120] ALVARES (1859: 339) navodi to kao mišljenje starijih gramatičara koje mu *non displicet*.
[121] Usp. SILIĆ i PRANJKOVIĆ (2005: 329).

rečenice prije Veb, tako da su sve što raniji autori govore o ovoj temi sporadične i neusustavljene napomene koje jedva da mogu ilustrirati razvoj pogledâ na status zavisne rečenice. Gotovo sve ono što prije Veb nalazimo o zavisnoj rečenici čije postojanje ovisi o predikatu glavne nalazi se u odjeljcima o sintaksi infinitiva i govori o mogućnostima pojavljivanja finitnoga glagola s veznikom (tj. zavisne rečenice) umjesto infinitiva (tj. ACI). Tijekom vremena u gramatike se sve više uvrštavaju i slučajevi gdje nema te bliskosti s ACI.[122]

Autori rabe različite nazive za pojedine konfiguracije i različito ih raspoređuju unutar svojih sustava. Može se općenito govoreći reći da razina organiziranosti raste kako se pomičemo prema novijim gramatikama.

Vidljivo je da su do MaS sve gramatike slučajeve zavisnih rečenica kao glagolskih nadopuna nabrajale na jednom mjestu, i to kao alternativu akuzativu s infinitivom. Kod MaS prvi puta nalazimo većinu tih slučajeva, doduše nabrojanih još uvijek u sklopu odjeljka o sintaksi infinitiva i bez ikakve strukturiranosti u prikazu ili tehničkih naziva. Veb u poglavljima posvećenima porabi konjunktiva u zavisnim rečenicama dijeli građu po veznicima koji uvode te rečenice, pa tamo (još uvijek bez nazivâ za pojedine porabe) obrađuje i elemente koji će kasnije biti nazvani zavisnim rečenicama. On rabi termine "glavna izreka" i "zavisna izreka", nesustavno i rijetko se referirajući na određene tipove. Pav ima današnje nazive za sve vrste zavisnih rečenica, ali gradivo ne dijeli po njima (izdvaja samo pogodbene, odnosne s konjunktivom i upitne), već prema veznicima i porabi pojedinih načina *(ut finale, ut consecutivum…)*. Tek Gol prvi u izlaganju fizički izdvaja poglavlje o složenim rečenicama od ostatka sintakse. Dijeli ih na usporedne i podložne, što će prihvatiti i GGP (nezavisno i zavisno složene).

---

[122] Bab, za razliku od ostalih gramatičara, od sintakse ima samo kongruenciju i sustav *"genera"*, nakon kojega njegova gramatika završava. Ni Sev ne spominje zavisne rečenice.

Gramatike 20. stoljeća jedine uvode i važnu načelnu tvrdnju da zavisne rečenice mogu funkcionirati kao subjekt glavne.[123]

Kako se prikaz mijenjao kroz vrijeme najbolje se može vidjeti iz usporedne tablice. Kod svakoga su autora zatamnjena polja u kojima se tema navedena u prvom stupcu pojavljuje.

	Mik	Šit	Jur	MaS	Veb	Pav	Gol	GGP
fore, ut umjesto inf. fut. pas.[124]	■	■	■	■	■	■	■	■
ut uz *v. dicendi, curandi, postulandi*[125]	■		■	■	■	■	■	■
ut uz *v. timendi* i *impediendi*[126]			■	■	■	■	■	■
ut uz *v. eventus*[127]			■	■	■	■	■	■
posljed. reč. sa zanijekanom glavnom[128]				■	■	■	■	■
quod uz *v. affectuum*[129]				■	■	■	■	■
ut uz *interest, refert*[130]				■	■	■	■	■
an/num uz *v. dubitandi; si* s upit. reč.[131]				■	■	■	■	■
zav. konjunkt. reč. uz gl. egzistiranja[132]					■	■	■	■
upitne rečenice s *ne, num, nonne*[133]						■	■	■
quod uz *(non) est, (non) habeo*[134]							■	■

Tablica 3.20.
Zavisne rečenice kao valencijski vezani elementi u sustavu "casus".

Tablica pokazuje da se i u ovom području sintakse najviše promjena dogodilo kod MaS, što je i očekivano s obzirom na već spomenuti prijelazni karakter te gramatike. MaS,

[123] Gol (195), GGP (170).
[124] Mik (250), Šit (237), Jur (306), MaS (39), Veb (237), Pav (282), Gol (145), GGP (234).
[125] Kad se izriče zahtjev, a ne činjenica. Mik (252), Jur (271, 300-303), MaS (37-38), Veb (297), Pav (243-247, 273), Gol (149, 178), GGP (236, 280-282).
[126] Jur (303), MaS (38), Veb (270). Pav (247-248, 250-251), Gol (179), GGP (282-284). Iznenađujuće je to da Veb uopće ne spominje *verba timendi*, ali zato prvi uvodi *verba impediendi*.
[127] Jur (302), MaS (38), Veb (296), Pav (249-250), Gol (180) i GGP (296-297). Naziv *verba eventus* za bezlične glagole tipa *evenit, usuvenit, attigit, contigit* rabi MaS. Počevši od Veb registriraju se i slučajevi rečenice s *ut* uz glagole *sequitur* i *restat*, dok Pav navodi i rečenice s *ut* uz *verba efficiendi*.
[128] MaS (38), Veb (269), Pav (252), Gol (181), GGP (298-299). MaS ima samo slučaj *non dubito, quin*; Veb širi popis gotovo do današnjega stanja; Pav samo dodaje izraze tipa *nihil praetermitto, quin; retineri non possum, quin; vix me teneo, quin*; Gol i GGP ne mijenjaju popis.
[129] MaS (37), Veb (292, 299), Pav (275-276), Gol (182-184), GGP (292-293). MaS samo ukazuje na tu mogućnost; Veb govori i o razlici u značenju (isticanje uzroka nasuprot isticanju objekta); Pav dodaje slučajeve *quod* uz glagole sa značenjem "hvaliti, kuditi, tužiti, suditi" i uz *bene/male accidit, fit, evenit…*
[130] MaS (21-22), Veb (207), Pav (177), Gol (133), GGP (213).
[131] MaS (38); Veb (283-284) ne navodi slučajeve s *an*; Pav (252, 264-165), Gol (175), GGP (278-279).
[132] Veb (279-280), Pav (259), Gol (192), GGP (315).
[133] Pav (252, 264-165), Gol (175), GGP (278-279).
[134] Gol (182-184) i GGP (292-293) donose svojevrsnu gradaciju rečenica s *quod*, prema stupnju njihova razvoja iz odnosnoga prema uzročnom značenju. Tako će najbliže odnosnom značenju biti "faktično *quod*" (*accidit…*), u prijelazne će slučajeve spadati rečenice uz glagole čuvstvovanja, hvaljenja itd…, a u "uzročno *quod*", između ostaloga, uz izraze *(non) est, quod; (non) habeo, quod*.

ako i nije obuhvatio većinu slučajeva, barem je "načeo" svaku od skupina, da bi posao nastavili Veb, Pav i Gol. Današnji registar zavisnih rečenica koje nadopunjavaju pojedine glagole/glagolske izraze utvrdio je Pav, a eksplicirali su ga Gol i GGP.

3. 3. Transformacija sustava

Iz prethodnih je odjeljaka vidljivo da se između alvaresovske i grigeljevske metode opisa glagolske valentnosti dogodio značajan obrat. Sada valja pobliže promotriti taj trenutak velike promjene te prikazati njezine pojedinosti i prednosti koje je novi sustav donio u odnosu na stari. Potom će se osvijetliti i korijeni i uzroci promjene. Budući da je unutarnji razvoj svakoga od sustava već prikazan i da se transformacija nije dogodila odjednom, kao referentne će točke služiti njihove razvijene faze, tj. Šit i Jur za stariji, a Gol i GGP za noviji sustav.

Presudne se promjene mogu obuhvatiti u dvjema međusobno povezanim cjelinama. Prva je promjena fokusiranje sintaksnoga opisa na padežna značenja umjesto na glagolske klase (to se dogodilo kod MaS), a druga je uvođenje pojmova subjekta, predikata i objekta (kod Veb).

3. 3. 1. Od polazišta u glagolu do polazišta u padežu

Sustav *"genera"* dijelio je glagole na rodove prema njihovim morfo-sintaksno-semantičkim svojstvima, a rodove na redove isključivo prema sintaksnim osobinama, primjećujući tu i tamo da oblik nadopunâ može ovisiti o semantici glagola i njih samih. Time su dobivena 33 reda glagola koje su učenici morali pamtiti ne bi li uspješno ovladali tim temeljnim segmentom latinske sintakse.

U novom sustavu, naprotiv, glagoli su na temelju dijateze i svojstva prelaznosti podijeljeni u samo dvije osnovne skupine (aktivni i pasivni glagoli), čime su se zahtjevi postavljeni pred učenikovu memoriju sveli na pamćenje semantičkih glagolskih skupina i padežnih uloga. Mnoge su pojedinosti iz staroga sustava time postale redundantne, a riješene su i neke nejasnoće i uklonjene nezgrapnosti. Tako postavljen sustav donio je nekoliko promjena koje su imale dalekosežan učinak na općem planu – one su bitno pridonijele pojednostavnjenju pojmovnoga instrumentarija i same klasifikacije. Nestanak sustava rodova odvio se prije svega zahvaljujući tome što je primijećeno da se većina glagolskih rodova razlikuje međusobno samo po odnosu morfološkog oblika glagola i njegove dijateze. Ove su načelne promjene sačinjavale taj prijelaz:

1. Napomenom da svaki aktivni glagol (i prelazni i neprelazni) može imati subjekt u nominativu uklonila su se mnoga ponavljanja s nominativima "lijevo" od glagola.
2. Pasivni su glagoli shvaćeni samo kao oblik istoga glagola od kojega je nastao aktivni pandan, pa je cijelu podjelu bilo moguće reducirati davanjem pravila za konverziju iz aktiva u pasiv, dok su se sve druge semantičke uloge (osim ulogâ *agens* i *patiens*) mogle obrađivati na jednome mjestu.
3. Svi su prvi akuzativi uz *activa* obuhvaćeni pojmom izravnoga objekta, tako da se

valjalo pozabaviti samo preostalim padežima.

4. Podjela glagola prema prelaznosti omogućila je sažimanje mnogih padežnih uloga kod aktivnih i neutralnih glagola u jednu.

5. *Verbum commune* jednostavno je glagol koji može biti deponentan ili pasivan, pa nije potreban u sustavu.

6. Deponentni je glagol definiran kao poseban slučaj, ali po sintaksnim osobitostima paralelen aktivnomu (što prelaznom – *activum* iz starog sustava; što neprelaznom – *neutrum* iz starog sustava), tako da i on izlazi iz osnovne podjele.

Bezlični su glagoli uključeni u sustav *"casus"* kod padeža koji se uz njih javljaju, tako da ih nije bilo potrebno izdvajati kao posebnu sintaksnu vrstu.

Te malobrojne promjene drastično su reducirale prikaz, u tolikoj mjeri da su uklonile potrebu za postojanjem sustava rodova. Na grafičkom se prikazu najbolje vidi zamašaj tih izmjena:

activa			*passiva*			*neutra*			*communia*			*deponentia*		
N	Ac		N	aAb		N	*(N)*		N	Ac		N	G	
N	Ac	*G/Ab*	N	aAb	G	N	*G*		N	aAb		N	D	
N	Ac	*D*	N	aAb	D	N	*D*					N	Ac	
N	Ac	*Ac*	N	aAb	Ac	N	Ac					N	Ac	D
N	Ac	*Ab*	N	aAb	Ab	N	*Ab*					N	Ac	Ab
N	Ac	*aAb*	N	aAb	aAb	N	aAb					N	Ac	aAb
												N	*Ab*	

Tablica 3.21.
Promjene u prijelazu iz sustava "genera" *u sustav* "casus".
Okomito su dani rodovi, a vodoravno redovi. Kod svakog reda lijevi stupac kazuje što stoji "ispred", a srednji i desni što stoji "iza" glagola (ako ih nema, ostaju prazni, a ako je samo jedan, onda krajnji desni ostaje prazan). Označeno je ono što je zahvaljujući navedenim promjenama postalo nepotrebno navoditi. Ono što je postalo suvišno u sustavu uslijed inovacije označene brojem 1 slabije je zasivljeno, broj 2 – slabije zasivljeno i prekriženo jednom crtom, 3 – jače zasivljeno, 4 – jače zasivljeno i prekriženo jednom crtom, 5 i 6 – slabije zasivljeno i prekriženo dvjema crtama. One uloge koje su ostale nepokrivene označene su kurzivom.)

Iz tablice se vidi da je sam sustav rodova, usprkos svojoj glomaznosti i prividnoj obuhvatnosti, uslijed goleme redundantnosti imao relativno malu informativnu vrijednost. Od

65 slučajeva padežnih dopuna uz glagole nakon rečenih je preinaka u sustavu 54 njih postalo nepotrebno navoditi (oko 83%). Većina je sintaksnih pojedinosti ipak prepuštana izoliranim i slabo organiziranim napomenama i beskrajnom čitanju klasičnih pisaca. Sustav organizacije po padežima izbjegao je pamćenje velikih skupina glagola koji se slično konstruiraju. Preostalih je desetak pojedinosti moglo biti riješeno u sklopu obrade odgovarajućih padeža:

> *Activa*:
>
> Gen – genitiv krivnje i kazne; (genitiv ili ablativ) unutar ablativa cijene; genitiv vrijednosti; genitiv sjećanja. Dat – dativ neupravnog objekta. Acc – akuzativ stvari ili objekta unutar konstrukcije dvaju akuzativa. Abl – ablativ odvajanja (uz *verba liberandi* i *privandi*) ili ablativ sredstva (uz ostale glagole). *A* + Abl – ablativ odvajanja za izricanje osoba.
>
> *Neutra:*
>
> Nom – imenski predikat (uključujući i adverbijalnu porabu pridjeva). Gen – genitiv sjećanja. Dat – dijelom dativ objekta, a dijelom dativ koristi/štete. Abl – dijelom ablativ uzroka, a dijelom ablativ sredstva.
>
> *Deponentia:*
>
> Ablativ uz deponentne glagole izdvojen je u heterogenu skupinu glagola uz koje se javlja ablativ sredstva.
>
> I porabe glagola *sum* s kosim padežima koje su u starom sustavu kod većine autora nabrojane bez neke usustavljenosti nakon 1. reda *neutra* novi sustav svodi na sintaksne uloge tih kosih padeža: genitiv svojstva i posvojni, dativ svrhe i posvojni, te ablativ svojstva.

S obzirom na to da u novom sustavu većinom nije važno što koji glagol "traži", sve padežne porabe koje stare gramatike imaju u izdvojenim odjeljcima (padežni adverbijali, tipovi ablativa) mogle su biti obrađene unutar sustava. Iz istog razloga neke padežne porabe koje u starijim gramatikama nisu spominjane (akuzativ uzvikivanja i obzira, etički dativ, te ablativ društva, mjere i obzira) mogle su biti obuhvaćene u novijima. Nadalje, u starijim gramatikama (osobito kod Mik, Jur i Kra) mnogo je padežnih poraba koje se nisu uklopile u sustav navedeno u opaskama. Sva je ta sila pojedinačnih slučajeva nakon promjene sustava istisnuta iz gramatike u područje rječnika.

Usprkos evidentnim prednostima, noviji je pristup pojedine jezične činjenice obuhvatio lošije od staroga. Tako je zanemarivanje prijedložnih izraza kao sintaksnih jedinica

izazvalo izostanak registriranja mnogih jezično relevantnih i didaktički potrebnih činjenica (npr. konstrukcija prijedložnog izraza s *ad* uz glagole tipa *spectat, pertinet* ili izricanje mjesta, vremena, uzroka i drugih semantičkih relacija pomoću prijedložnih izraza).

Zanemarivanje kriterija karakterističnosti za pojedinu skupinu glagola ili obvezatnosti uz nju također je urodilo osiromašenjem opisa.[135]

Ukratko – primjena sustava padežnih značenja u opisu sintakse bitno je ekonomizirala opis time što je uklonila redundancije i prilagodila gramatiku smanjenom broju školskih sati raspoloživih za učenje latinskoga. Veća uloga semantičkih kriterija koja je zamijenila čisto distribucionalističke olakšala je usvajanje gradiva, ali je nepotpuno provođenje tih kriterija ostavilo neke pojedinosti neobuhvaćenima.

[135] Ti se kriteriji, dakako, nisu mogli potpunosti izbjeći (npr. oblici uz glagole sudbenoga postupka).

3. 3. 2. Podrijetlo promjena – Burkardovo objašnjenje

Bitne promjene koje su se dogodile u prijelazu iz staroga u novi sustav dogodile su se na dvije razine, odnosno vezane su za primjenu dvaju novih koncepata u opisu jezika: padežnih značenja s jedne strane, te subjekta, predikata i objekta s druge. Vidjeli smo da je na naše područje prvi skup tih inovacija došao s Grigelyevom slovnicom (1807-1809) i njezinom prvom cjelovitom preradbom (MaS), a drugi sredinom 19. stoljeća iz njemačkih gramatika preko Veb, koji se na njih otvoreno u predgovoru poziva. S obzirom na to da je i Grigely bio inspiriran njemačkim autorima, jasno je da kod njih moramo tražiti izvore promjena koje su dalekosežno utjecale i na našu gramatikografsku tradiciju.

U novijoj studiji Thorsten BURKARD (2002) na temelju proučavanja 53 izvorna (jezikoslovna i filozofska) djela utvrđuje izvorišta i glavne tokove ovih promjena.[136] Po njemu, cijeli proces prihvaćanja novih koncepata u gramatiku i njihovo potpuno etabliranje (tj. odmjena stare paradigme) odvio se u Njemačkoj u razdoblju između 1780. i 1840. Nakon toga neće više biti kolebanja koja su karakterizirala prijelazno razdoblje, osobito početak 19. stoljeća.

Nastanak sustava semantičkih padežnih funkcija

U našim je gramatikama alvaresovske tradicije većina valencijskih pojava već opisana, ali nedostajali su teorijska podloga i terminološki instrumentarij pomoću kojih bi se one raspodijelile u skupine koje danas poznajemo. Ta je teorijska podloga pronađena u filozofiji, a identificira je Burkard.

Padežna značenja koja je starija teorija poznavala nisu dovođena u međusobnu

[136] Tekst je izdan na internetu u formatu HTML bez paginacije, tako da se ne mogu pozivati na pojedine stranice.

semantičku vezu[137] sve do procvata škole iz Port-Royala, koja prva obraća pažnju na značenja pojedinih padeža neovisno o njihovu položaju u odnosu na druge konstituente, pa se padeži sve više počinju definirati semantički. Tadašnji interes za opću gramatiku, za univerzalije, pomiče fokus istraživanja sa sintaksne razine na semantičku, budući da druga ima manju razinu akcidentalnosti i varijabilnosti po jezicima. Važno je u ovom procesu, a vjerojatno i presudno, pojednostavnjivanje padežne morfologije u romanskim jezicima, u kojima je jedan te isti padežni oblik mogao imati sve padežne funkcije (za razliku od npr. njemačkog ili latinskog), što je izazvalo jasno uočavanje stupnja neovisnosti između oblika i funkcije (usp. ALBRECHT 1999: 195-196). I doista, najvažniji i najbrojniji poticaji u tom smjeru došli su od romanskih autora (Port-Royal; ranije kod J. C. Scaligera i F. Sáncheza nailazimo na zametke tih ideja).[138] Još jedan romanski autor, opat Gabriel Girard, učinio je 1747. odlučan korak u razdvajanju pojmovlja za vrste riječi od pojmovlja za rečeničnu analizu.[139]

Čvrst okvir za semantički sustav padeža koji će uspjeti ući u školske gramatike pronađen je u Kantovoj *Kritici čistoga uma* (1781) u obliku ondje navedenih temeljnih kategorija. Nakon početnih kolebanja u gramatikama se 1820-ih godina ustalila shema osnovnih značenja padežâ povezanih s pojedinim kategorijama (Grotefendova gramatika, 1820): ovisnost, prostor, vrijeme – akuzativ; uzajamnost – dativ; inherencija – genitiv; prostor, vrijeme, uzrok, modalitet – ablativ.

Usporedno s Kantovim kategorijama na gramatički opis djeluju i lokalističke teorije koje sva padežna značenja izvode iz polazišnih mjesnih koja se šire na vremenske, uzročne, modalne itd. Burkardov je primjer Kühnerova grčka gramatika iz 1836.: akuzativ – kamo > dokad > učinak, posljedica, rezultat; genitiv – odakle > otkad > uzrok, izvor, posjednik; dativ

---

[137] Ili "logičku", kako se tada govorilo. Burkard u bilješci 48 veli da je u to vrijeme "logički" u jezikoslovlju značilo ono što danas znači "semantički".

[138] Drugi je dio gramatike iz Port-Royala, logički orijentiran, prema ALBRECHTU (1999: 199) prvi koji "sadrži naznake polaganoga prijelaza s padežne sintakse na sintaksu rečeničnih funkcija."

[139] Usp. ALBRECHT (1999: 299). Djelo nosi naslov *Les vrais principes de la langue françoise*, Paris 1747.

> gdje > kada > sredstvo, oruđe.[140]

Kombinacija tih dvaju utjecaja dovodi do potpunoga opisa kakav nalazimo u našim gramatikama latinskoga od Veb nadalje. Akuzativ se već od Veb sažima u značenje izravnoga objekta, odnosno onoga na što radnja prelazi, ali će tek GGP eksplicirati lokalističko tumačenje usmjerenosti "prema" kao izvorištu svih akuzativnih značenja. Dativ se vezuje za pojmove svrhe i neizravnoga objekta, u kojima samo maglovito prepoznajemo Kantovu kategoriju uzajamnosti. Genitiv kao izraz kantovske inherentnosti preživio je u "bližoj oznaci", odnosno atributu, koji donose naše gramatike. Jedini padež kojega je definiranje značajnije mijenjano jest ablativ – Veb, Pav i Gol tumače ga prema kantovskim kategorijama, a GGP ga svode na osnovna lokalna značenja.[141]

Može se zaključiti kako je definiranje pojedinih padežâ u naše prve poslijealvaresovske gramatike preuzimano iz njemačkih uzora koji su imali već sasvim ustaljenu terminologiju motiviranu Kantovim kategorijama, ali izmijenjenu u skladu s potrebama gramatike, a da tek GGP dosljednije provode, pozivajući se na etimološke potvrde, ne tako novo lokalističko tumačenje akuzativa i ablativa.

Subjekt i predikat, objekt

I pojmovima "subjekt" i "predikat" BURKARD (2002) nalazi podrijetlo u filozofiji, odnosno u jednoj njezinoj grani, logici. Odlučan je za njihovo uključenje u opis jezika bio razvoj opće gramatike, koja je u sintaksnim odnosima vidjela akcidencije, a u semantičkim ("logičkim") ono što je jezicima zajedničko i što zapravo jedino spada u gramatiku. Njezini prvi nositelji, gramatičari iz Port-Royala, zovu ih "sujet" i "attribut", tj. "ono o čemu se u rečenici govori" i "ono što se o subjektu govori". Afirmira se definiranje rečenice kao

[140] Posljedica je stapanja raznih utjecaja i skokovitoga širenja novih koncepata velika neujednačenost u gramatičkoj terminologiji 17, 18. i 19. stoljeća.
[141] Kako je već rečeno (usp. odjeljak 3.2.3.), razlike se javljaju u definiciji, ali ne i u obradi.

zaokruženog izraza misli.

Daljnji razvoj prema funkcionalnoj, semantičkoj porabi tih pojmova bio je postupan. Englez James Harris u djelu *Hermes* (1751, na njemački prevedeno 1788) razlikuje "logičku vezu" subjekta i predikata (ona pripada općoj gramatici, tj. svim jezicima) i "gramatičku vezu" subjekta i atributiva (razlikuje se od jezika do jezika). Postupno se (npr. u hebrejskoj gramatici J. S. Vatera iz 1797) subjekt i predikat počinju promatrati kao pojmovi nadređeni morfološkim kategorijama i vrstama riječi (tako se *nigredo* i *color niger* smatraju u logičkom smislu jednakima, bez obzira na akcidentalno različit izraz).

Iz potrebe da se ukratko logički (semantički) odrede subjekt i predikat pojavljuju se na prijelazu iz 18. u 19. st. u njemačkim gramatikama njihove definicije: "Subjektom se zove ono o čemu se što govori; predikatom se zove ono što se o subjektu govori." [Burkard kao prvoga navodi Brödera (1793)]. Te definicije potpuno odgovaraju onima što ih imamo u našim modernim gramatikama, tj. od Veb do Gol (v. odjeljak 3.1.2.), gdje su zapravo vjerni prijevodi njemačkih.

Burkard utvrđuje da je prvi korak u razdvajanju filozofskoga pojma objekta od jezičnoga učinio spomenuti Gabriel Girard, koji je iskovao termin "objectif" za jezični izraz objekta (predmet, Gegenstand), čime je razdvojio razinu izraza od razine sadržaja. U skladu s filozofskom terminologijom, pojam objekta označavat će u početku stvar (*res*) u opreci s osobom (*persona*), prvenstveno kod opisa glagola koji imaju obje nadopune, a ponekad će se razlika između subjekta i objekta postavljati kao razlika između osobe i stvari (npr. kod Brödera 1793).

Karl Ferdinand Becker, član Frankfurtskog učenog društva za njemački jezik,[142] uspostavit će 1820-ih godina sustav semantike padeža koji će se proširiti po Njemačkoj i

[142] Osnovano 1817. pod imenom *Frankfurtische Gelehrtenverein für deutsche Sprache*. Pripadali su mu, uz Beckera, brojni važni jezikoslovci 19. stoljeća (Georg Friedrich i August Grotefend, Raphael Kühner, Raimund Jakob Wurst itd.).

kakav danas poznajemo.

Promjene koje su se dogodile u području padežne (ali i rečenične) sintakse počele su se dakle intenzivno odvijati u 17. stoljeću u Francuskoj, ali tada još ne ulaze u školske gramatike. To se počinje događati u 2. polovici 18. stoljeća u Njemačkoj, da bi prvi val promjena (sustav padežnih značenja) na naše područje došao institucionalno podržan, s Grigelyevom gramatikom. Tada se Alvaresova gramatika (i s njome sustav rodova) povlači, doduše ne odjednom (to dokazuje npr. *Syllabus vocabulorum* iz Alvaresove gramatike, izdan 1817.) i ne svugdje jednako (npr. Kraljevićeva gramatika kao kasni izdanak alvaresovske metode).[143]

Pojmovi subjekta, predikata i objekta uključuju se u cjelovitu školsku gramatiku s Veberom, a burna povijest pojmova subjekta i objekta u jezikoslovlju uzrok je njihove nejasnosti koja je i kasnije ponekad uzrokovala njihovo odbacivanje (npr. u klasičnoj verziji teorije valentnosti, v. odjeljak 4.3.2.).

[143] Osim toga, u našim obalnim krajevima rabila se latinsko-talijanska gramatika Francesca Soavea, koja je sustav *"casus"* donijela i prije Grigelyja.

4.

Valencijski model za latinske glagole

Kao što je pokazano u prethodnom poglavlju, sve su gramatike latinskoga u svojim sintaksnim poglavljima pokušavale opisati odnose između glagola kao središnjega elementa u rečenici i elemenata koji su s njime u neposrednoj (sintaksnoj ili semantičkoj) svezi. Pokazalo se da zadnja obuhvaćena (danas "važeća") gramatika, GGP, svoj opis preuzima iz tradicije koja je u naše krajeve došla preko Grigelyevih slovnica s početka 19. stoljeća.

Sada, 200 godina nakon Grigelya, postavlja se pitanje: Može li jezikoslovlje 20. i 21. stoljeća ponuditi model opisa tih odnosa koji bi bio potpuniji i primjenjiviji u novim okolnostima u kojima se proučavanje latinskoga jezika i tekstova napisanih na njemu nalazi?

Ovo će poglavlje pokušati postaviti teorijsku i empirijsku osnovicu za osuvremenjenje opisa valentnosti latinskoga glagola kao jednoga od polazišta pri sastavljanju nekog budućeg opisa latinske sintakse za Hrvate.

Znanstvenu će osnovu za to dati osnovni postulati **teorije valentnosti (TV)**, ideje koja u svojoj prvoj zaokruženoj formulaciji potječe od francuskoga jezikoslovca Luciena Tesnièrea (1893-1954). Njezine su postavke i središnji problemi u desetljećima nakon objavljivanja izvorne verzije proširivane, redefinirane ili čak uklanjane iz istraživanja, tako da se teorija u pojedinostima poprilično udaljila od zamisli svoga oca. Time se nije ugasila, već je dobila čvršću znanstvenu utemeljenost i veće mogućnosti primjene. Tesnière je smjestio TV u kontekst veće cjeline, **gramatike zavisnosti (GZ)**, čija će revidirana verzija bitno odrediti perspektivu gledanja na fenomen valentnosti i metodu njezina utvrđivanja i opisivanja predloženu u ovom radu.

Tesnièreovu su teoriju 1960-ih i 1970-ih razvili, i još uvijek je razvijaju, poglavito stručnjaci iz područja germanistike, koji su iznimno plodno iskoristili neke Tesnièreove ideje, i u teorijskom i u praktičnom smislu. **"Klasični" model** TV razvijao se do kraja 1980-ih godina, a obilježilo ga je (barem deklarativno) isključivanje semantike iz valencijskih istraživanja. Pojavom nove generacije, tzv. mladovalencijanistâ, skupine teoretičara koji su nastupili 1990-ih, nametnuto je potpuno novo gledanje na problem valentnosti.[1] Mladovalencijanisti su preciznom teorijskom i empirijskom analizom došli do zaključka da su pitanja koja je klasična teorija valentnosti postavljala posljedica simplicističkoga gledanja na problem i pretjeranoga pouzdanja u moć formalizacije. Osim toga, proučavanje kognitivnih procesa aktivnih pri jezičnoj djelatnosti pokazalo je da u terminima strogih razdioba nije moguće adekvatno zahvatiti jezičnu stvarnost.

S druge strane, TV je ulazila u **međudjelovanje s različitim "praktičnim" istraživanjima**, kojima razrađivanje valencijskoga sustava nije bilo cilj, već ili pomoćno sredstvo ili nusproizvod: valencijska leksikografija – jednojezična i dvojezična – etablirala se kao važno i široko primjenjivo područje leksikološko-gramatičkih istraživanja; didaktička je

---

[1] Naziv *"Jungvalenzianer"* rabi ÁGEL (2000), i sam pripadnik te struje.

primjena (poglavito u poučavanju stranih jezika) donijela svoje zahtjeve i modifikacije; razvoj semantike uklonio je svaku sumnju u potrebu i mogućnost semantičkoga opisa valentnosti; proučavanje gramatičke strukture tipološki udaljenih jezika osvijetlilo je neke nepoznanice kod valencijskoga opisa dobro poznatih europskih jezika.

TV je od svojih ranih godina ulazila u **kombinacije s drugim gramatičkim modelima**: gramatikom padežâ, tradicionalnom gramatikom i drugim strujanjima, i iz tih susreta izrodila brojne podteorije (usp. HELBIG 1995: 87-88). Njezina otvorenost, univerzalnost i nadasve fleksibilnost otvara joj prostor da se uklopi u jezična istraživanja i opise s najrazličitijim teorijskim bazama, već prema potrebama koje se istraživaču / opisivaču nameću. Ovdje predloženi model ponajviše se, uz TV i GZ, oslanja na dostignuća semantike, kognitivne lingvistike, gramatike padeža, jezične tipologije, a u provedbenim fazama i korpusnih i dijakronijskih istraživanja.

Valencijski je način prikaza razumljiv i nestručnjacima, a u jednoj matrici može usporedno obuhvatiti više jezika, što je vrlo važno u sastavljanju opisa koji će rabiti širi krug ljudi. Naime, treba da budući opis valentnosti latinskih glagola bude u službi praktičnih primjena: učenja latinskoga jezika (kao baza za sastavljanje udžbenika), sastavljanja referentnih djela (kao izvor građe za gramatike i rječnike), unaprijeđenja i poticanja znanstvenih istraživanja latinskog jezika (kao polazište za označavanje elektroničkih korpusa, za jezičnoporedbene studije, za strojno prevođenje…) itd.

Jezične teorije, poznato je još od de Saussurea, nisu inherentne jeziku, njihova polazišta nisu "skrivena" u materiji koja se proučava – one moraju izabrati svoje polazište u skladu s danim jezikom i svojim ciljevima. Neuspjeh u pronalaženju konačne, jedinstvene gramatičke teorije pokazao je istinitost te tvrdnje (usp. ÁGEL 2000: 7). Kao i svaki jezični opis namijenjen praktičnoj primjeni, i ovaj će se morati dijelom odreći preciznih determinacija i raditi s aproksimacijama koje su dovoljno dobre za praktične potrebe (usp.

ROE 2003: 272). To je nužno da bi opis bio upotrebljiv. Međutim, opisivač na svakom mjestu na kojem odluči prestati "cijepati dlaku" mora biti svjestan zašto je to učinio i predvidjeti posljedice koje bi nastale da to nije učinio.

Poglavlje se započinje osvrtom na nastanak i razvoj koncepta valentnosti, koji se onda i definira u skladu s novijim tendencijama u TV i praktičnim potrebama opisa (odjeljak 4.1.). Nakon toga se omeđuje područje u kojem valentnost djeluje (odjeljak 4.2.). Zatim se postavlja teorijska baza opisa, vodeći računa o nizu specifičnih problema koje pred istraživača postavlja jezik bez živih izvornih govornika (odjeljci 4.3.1., 4.3.2., 4.4.). Na kraju se donosi osvrt na dosadašnje (redom inozemne) primjene teorije valentnosti na latinski jezik (odjeljak 4.5.).

4. 1. *Pojmovi zavisnosti i valentnosti*

Zavisnost je veza koja se uspostavlja između pojedinih jezičnih jedinica, a pokazuje da odnos između tih jedinica nije ravnopravan, već da jedna na neki način "zavisi" od druge. **Valentnost** pak glagola možemo definirati kao sposobnost glagola da organizira dio svoje okoline. Time se tvrdi da se analizom samoga glagola može predvidjeti kako će taj dio izgledati.

Premda se u bavljenju zavisnošću i valentnošću javljaju različita teorijska polazišta, u popisu bibliografije uz svaki obuhvatniji rad o GZ i(li) TV već se pola stoljeća uporno održava postumna knjiga Luciena Tesnièrea *Éléments de syntaxe structurale* iz 1959. Premda nije prvi uočio zavisnost ili progovorio o problemima valentnosti ili postavio glagol u vrh rečenične hijerarhije ili stematski prikazivao sintaksne strukture, Tesnière se smatra ocem moderne GZ i TV. On je, naime, prvi dao cjelovitu sintaksnu teoriju u kojoj su temeljni koncepti tih modela definirani i povezani u koherentan sustav. Ti će koncepti, promijenjenih naziva i modificirana značenja, do danas ostati dio fundamentalnog instrumentarija GZ i TV.

Zavisnost i valentnost prije Tesnièrea

Kako se može vidjeti iz 2. i 3. poglavlja ovog rada, ideje zavisnosti i valentnosti nisu nastale s Tesnièreom – on ih je samo uključio u svoj inovativni sustav. Štoviše, cijela se gramatika još od antike temeljila na odnosima zavisnosti (doduše, neprecizno definiranima), i to kako u smislu sintaksne nužnosti, tako i u smislu semantičke modifikacije.[2]

[2] Neki stoga sumnjaju u opravdanost naziva GZ kad je i tradicionalna gramatika utemeljena na zavisnosti. Taj se naziv nakon Tesnièrea uglavnom doživljavao kao oprečan u odnosu na alternativnu gramatiku neposrednih konstituenata, u kojoj se zavisnost "zaobilazi" preko viših čvorova. GZ jest jedna od zakonitih sljednica

Monocentričnost, karakteristična za GZ, odavna je prisutna u gramatikografskoj tradiciji. U visokom srednjem vijeku (i u školskim gramatikama sve do 19. stoljeća) glagol je u prikazima bio nadređen subjektu, a riječ se nadovezivala na riječ. Izvaneuropska gramatika (Pāṇini i arapska srednjovjekovna tradicija) u nekim je konceptima još bliža suvremenoj GZ negoli njezini europski prethodnici (npr. razlikovanje funkcije i kategorije, usp. KRUIJFF 2002: 8, 18-19).

I ideja valentnosti ima prilično dugačku i bogatu "pretpovijest". Već u tradicionalnom konceptu (in)tranzitivnosti možemo identificirati prethodnika te ideje. Njime je glagolu priznato da vlastitom "snagom" može organizirati dio svoje sintaksne okoline, doduše samo "desno" od sebe (usp. ÁGEL 2000: 15). Klasifikacija glagolskih rodova prema njihovoj okolini, kakvu smo susreli u našim gramatikama latinskoga (v. 3. poglavlje), prilično eksplicitno govori o valentnosti glagola.

U modernom se jezikoslovlju primjeri valencijskoga pogleda na jezik množe: u 19. stoljeću Tesnièreovi su najznatniji prethodnici W. von Humboldt, K. P. Becker, J. Grimm, J. W. Meiner, F. Gouin, te neki ruski gramatičari.[3] U 20. stoljeću istaknuli su se S. D. Kacnel'son, L. Hjelmslev, V. Brøndal, K. Bühler, te K. Boost.[4]

Tesnière i sam navodi neke svoje prethodnike (osobito Ch. Ballyja, A. C. Jureta, te G. Gougenheima, É. Benvenistea, J. Kuryłowicza i A. Dauzata) koji su istovremeno s njime 1920-ih i 1930-ih godina došli do spoznaje o promjeni strukturne kategorije koju doživljava jezični znak, ali bez mijenjanja morfološke kategorije (što je važno za koncept translacije). Spominje i ruske gramatičare koji su neovisno o njemu rabili stematski prikaz (usp.

---

tradicionalne gramatike, ali tradicionalna je gramatika miješala razine opisa i nije, osim određivanja morfološke (i dijelom semantičke) determinacije, jasno definirala pojmove vezane za zavisnost (usp. MRAZOVIĆ 1975: 5).

[3] Usp. HERINGER (1993: 304), ÁGEL (2000: 24), MAXWELL (1987: 569-573), FRANIĆ (2001: 63, bilj. 6), ROBERTS (2003).

[4] Usp. SAMARDŽIJA (1987: 85-86, bilj. 1).

TESNIÈRE 2001: 32-33, bilj. 7; 2001: 227-229).[5]

Premda je imao brojne prethodnike, Tesnière je s pravom priznat kao otac i suvremene GZ i suvremene TV. On je naime prvi dao teoriju koju je nastojao potpuno utemeljiti na konceptima zavisnosti i valentnosti, čime je postavio arhimedsku točku na koju su se oslanjali svi kasniji ogranci TV i GZ.

Pojam zavisnosti

GZ strukturu rečenice opisuje kao hijerarhiju (usp. TARVAINEN 1983: 13). Za nju je asimetrični odnos zavisnosti temeljan odnos među rečeničnim elementima (a najvažniji su punoznačne riječi, predstavljene strukturnim točkama).[6] Pojam je zavisnosti, kako smo vidjeli, postojao i u tradicionalnoj gramatici, ali su mu definicije bile vrlo raznolike, ako ih je bilo. Tradicionalni, intuitivni doživljaj toga pojma blizak je i novijim definicijama, premda se ne poklapa sasvim s njima.

Pojam zavisnosti otac GZ, Tesnière, spominje tek usput, ne određujući ga precizno. Zapravo, njegov se pojam koneksije, koji je kao takav nestao iz većine kasnijih radova, prelio dijelom u pojam funkcije, a dijelom u pojam zavisnosti.

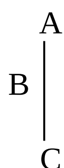
Tesnièreova je genijalna novina što je svaku sintagmu razložio ne na uobičajena dva, već na tri dijela: nadređeni element – **upravnik** (*régissant*), podređeni element – **zavisnik**

---

[5] Struktura se rečenice, kao i u TG gramatici, kod Tesnièrea i njegovih nasljedovatelja vizualno predočuje shemom u obliku obrnutoga stabla nazvanom **stema**. Važna je razlika u odnosu na prikaze generativaca u tome što su u dependencijskim stemama svi čvorovi terminalni, tj. imaju izravnu vezu s leksikonskim unoscima.

[6] Što je to riječ, staro je problematično jezikoslovno pitanje. Ne ulazeći u problem, ovdje ću samo napomenuti da se "zdravorazumska" definicija riječi kao bjeline između gušćeg "bloka" tinte ne može pomiriti s gramatičkim i intonacijskim pokazateljima. Zato je nužno da GZ ponekad operira i na jedinicama koje su "više" ili "niže" od "zdravorazumske" riječi.

(*subordonné*) i koneksiju (vezu) među njima.[7] Budući da su svi elementi u frazi nadređeni i(li) podređeni, struktura fraze (koja je predmet proučavanja strukturalne sintakse) zapravo je hijerarhija usmjerenih koneksija u njoj.[8] Nadređeni se element naziva čvorom, te se postulira da načelno svaki podređeni element može imati samo jedan nadređeni čvor. Čvorovi grade hijererhiju čvorova, tako da svaka fraza ima samo po jedan središnji čvor (rečenični čvor u pravilu glagolski) od kojega se granaju koneksije do svih dijelova fraze (usp. TESNIÈRE 2001: 29-33):

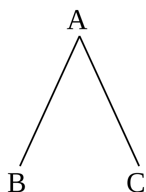

Slika 4.1.
Dvočlana sintagma prema Tesnièreu.
A – upravnik, B – koneksija, C – zavisnik.

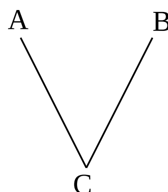
a.

b.

c.

Slika 4.2.
Dopuštene i nedopuštene steme. a. b. Dopuštene steme, c. Nedopuštena stema.

Tesnière je uzeo odnose zavisnosti kao danost i nije ulazio u pitanje kako do njih doći. Zato se nakon njega postavilo pitanje operacionalizacije postupka utvrđivanja zavisnosti.

Kasniji su istraživači utvrdili da se zavisnost javlja na više razina, a da su za gramatičku strukturu relevantne tri: semantička, sintaksna i morfološka (usp. MEL'ČUK 1988: 116).

---

[7] ŽEPIĆ (1975: 20) predlaže prema njemačkoj terminologiji "regens" i "dependens". Engleski su termini *head* i *modifier*. Problem bi s mojim purističkim *ad hoc* prijedlogom mogao biti u tome što "upravnik" već ima svoje značenje. Ipak, smatram da je u ovom slučaju lako postići jezikoslovnu konotaciju (svakako lakše negoli s "glavom"). Inače, u našoj se literaturi pojavljuju i nazivi "ovisnik" i "gramatika ovisnosti", koje bi, po mojem mišljenju, valjalo napustiti zbog jake interferencije značenja iz psihopatologije.

[8] **Fraza** je naziv za strukturnu jedinicu kojim operira Tesnière. Ona se sastoji od čvora (punoznačne jedinice) i svega što od njega zavisi.

Semantička je **zavisnost** ona s kojom je operirao i Tesnière, a proizlazi iz hijerarhijske strukture ljudske misli. Neke koncepte doživljavamo kao važnije, centralnije, a ostali se na njih nadovezuju, od njih su zavisni. Tako će atribut biti semantički zavisan od svoje imenice zato što u shvaćanju ljudskoga uma njegov referent daje dodatnu informaciju o referentu imenice, a ne obrnuto.[9]

U slučaju valentnosti glagola semantička se zavisnost zasniva na svojstvu glagola da označava **predikator**, koji povezuje više **argumenata** (sudionici, njihova svojstva, okolnosti) u cjelinu koja daje informacije o nekoj radnji, stanju ili zbivanju. On je jezični izraz "vezivnoga tkiva" konceptualizacije stvarnosti, preko njega su ostali elementi povezani.[10] Zato GZ glagol postavlja na mjesto jezične oznake nadređenika svih njegovih argumenata.[11]

Ishodište je semantičke zavisnosti izvanjezična situacija (tj. tip izvanjezične situacije, v. odjeljak 4.3.1.) koja nalazi svoj izraz prvo u ljudskoj misli, a onda i u konkretnom jezičnom izrazu. Na toj se razini još ne pojavljuju pojedinačni glagoli (isti glagol može predicirati vrlo različite stvari, a različiti glagoli iste stvari).[12] Budući da te situacije postoje i doživljavaju se neovisno o jeziku koji netko rabi, možemo ih smatrati univerzalijom. U trenutku kad na scenu

---

[9] To ne znači da je nemoguće zamisliti i obrnuto: umjesto da npr. kategoriziramo pse po njihovoj boji, mogli bismo kategorizirati bijelu boju prema bićima i predmetima koji je imaju. U. ENGEL (1977: 28) u svojoj je teoriji stoga krenuo konkomitance, tj. puke činjenice da se neki elementi javljaju zajedno u rečenici. Koji će od njih biti upravan, a koji zavisan, stvar je konvencije, odnosno gramatičarove odluke. Svaka je gramatika za njega konstrukt koji je u velikoj mjeri rezultat autorova nahođenja, odnosno osjećaja za svrsishodnost pojedine metode opisa. Međutim, Engelova odluka da odabere tradicionalni "osjećaj za smjer zavisnosti" još je jedna potvrda da su i on i tradicija osjećali da je svrsishodnije poštovati način na koji ljudski um kategorizira stvarnost.

[10] Termine i koncepte logičke reprezentacije rabim zbog njihove prikladnosti za prikaz mentalne strukture, a ne zato što jezične odnose izvodim iz logičke strukture.

[11] Opet, mogli bismo zamisliti postavljanje nekog argumenta u središte strukture. To bi, međutim, bilo vrlo nepraktično: s mnogo ćemo manje kombinacija struktura imati posla ako pođemo od glagola negoli ako pođemo od argumenta (polazeći, naime, od argumenta, moramo prvo predvidjeti sve tipove glagola, a onda uza svaki tip i njegove preostale argumente). I ovdje se radi o posljedici načina na koji radi ljudski um.

[12] Ipak, u velikoj je većini slučajeva (barem kad se radi o latinskom i hrvatskom) sličnost pojedinih glagola u dvama jezicima tolika da će se parovi glagola moći rabiti kao "pivoti" i na ovoj razini.

stupe konkretni glagoli, mentalni koncepti oblikuju se u semantičke, dakle jezične, jedinice. U semantičkom je opisu pokazano kako pojedini jezik značenjske koncepte raspoređuje u leksičke jedinice i kako se odnosi među njima mogu poopćiti.

Odnosi semantičke zavisnosti u jezičnoj se porabi odražavaju u odnosima **sintaksne zavisnosti**. O njoj se kroz povijest GZ najviše pisalo, a u nekim je njezinim razdobljima smatrana jedinom relevantnom vrstom zavisnosti. Međutim, pokazalo se da je vrlo teško govoriti o sintaksnoj zavisnosti ako se elementi značenja iz njezina određivanja sasvim isključe, osobito u slučaju jezika kao što je latinski.

Nijedan od semantike lišenih kriterija za postojanje odnosa sintaksne zavisnosti i za njegovo usmjerenje (Hjelmslevov *appel nécessaire*[13], Zwickyjevi (1985) uvjeti [određivanje obligatornosti zavisnog elementa, njegovo morfološko uvjetovanje, subkategorizacija nadređenog elementa, distribucijska ekvivalentnost], grupiranje po klasama riječi[14]) nije uvijek dostatan za uspješno određivanje tih parametara.[15]

Jezikoslovci otvoreno priznaju da nisu u stanju dati preciznu definiciju sintaksne zavisnosti (usp. MEL'ČUK 1988: 129). Kod jezika kao što je latinski (a njegova je najproblematičnija posebnost u tome što danas nema izvornih govornika) ne možemo primijeniti jedan od najpouzdanijih kriterija za određivanje njezina postojanja: prozodijsku korelaciju (sposobnost elemenata da zajedno tvore prozodijsku jedinicu). Možemo se, naravno, pozivati na analogiju s današnjim jezicima, ali nikada nećemo biti sigurni jesmo li u svakom pojedinom slučaju točno pretpostavili način na koji su Rimljani grupirali prozodijske jedinice. Drugi kriterij, linearnu korelaciju (tj. određivanje položaja elementa u odnosu na drugi, usp. MEL'ČUK 1988: 129) zamagljuje velika sloboda kojom je poredak riječi u

---

[13] L. Hjelmslev, "La notion de rection", 1939, tiskano u: *Essais linguistiques*, Copenhague 1959. Navodim prema: BAUER (1979: 308).

[14] Usp. SGALL i PANEVOVÁ (1989: 74); PANEVOVÁ i SGALL (1990: 187).

[15] Usp. FRASER (1994: 860); KRUIJFF (2002: 8).

latinskoj književnoj produkciji (osobito pjesničkoj) obilježen.[16]

Ipak, nemoguće je strukturu rečenice opisati pozivajući se samo na semantičke koncepte i veze s izvanjezičnim referentima. Jezik mora bezbrojne kombinacije relacija iz izvanjezičnoga svijeta kodirati ograničenim brojem formalnih sredstava koja su mu na raspolaganju (podijeljenih u ograničen broj gramatičkih morfema, kombinacija poretka riječi i intonacijskih obrazaca). Zato će jedna te ista sintaksna relacija redovito moći služiti za indiciranje više semantičkih relacija. U pojedinim ćemo slučajevima moći samo izdaleka naslutiti koja je semantička motivacija za konstrukciju,[17] u drugima će ona biti sasvim transparentna.[18]

Ponekad je učestala poraba nekog strukturnog obrasca uzrokom njegova "okamenjivanja", tj. nastanka (određenog stupnja, ali nikad potpune) nezavisnosti od značenja (v. odjeljak 4.3.2.). Takvi se slučajevi moraju navoditi u valencijskom (i gramatičkom) opisu, a budući da se radi o postupnom prijelazu, istraživač će morati uočiti njegove stupnjeve i postaviti za opis najkorisnija razgraničenja.

Morfološka zavisnost javlja se kada jedna riječ određuje barem jednu morfološku vrijednost druge riječi. Prema tome, slaganje pridjevskog atributa i člana s imenicom, slaganje lica i broja glagola sa subjektom, određivanje padeža subjekta glagolom, te određivanje padeža imenice prijedlogom mogu se ubrojiti o ove tipove zavisnosti (usp. MEL'ČUK 1988: 107-108). Premda je i ovaj tip zavisnosti posljedica semantičke, ta veza nije uvijek

---

[16] To ne isključuje mogućnost da će opsežna istraživanja jednom doći do preciznih zaključaka o interakciji stilističkih, pragmastilističkih, semantičkih i gramatičkih uvjeta poretka riječi u latinskome (neki su već doneseni, usp. ELERICK 1994).

[17] Primjerice, subjekt i izravni objekt mogu ukazivati na cijeli niz semantičkih relacija. Suvisao je pokušaj da se oni dovedu u vezu sa semantičkim relacijama npr. DOWTYJEVO (1991) razlikovanje protoagensa i protopacijensa.

[18] Npr. dativ će u latinskom uglavnom kodirati ideju kretanja prema entitetu koji je njime označen ili osobu koja ne sudjeluje u radnji, ali je za nju zainteresirana.

neposredno razvidna,[19] a nerijetko će morfološki oblik biti isprepleten sa sintaksnom okamenjenošću.[20] Morfološku je dakle zavisnost moguće promatrati u uskoj svezi sa sintaksnom, odnosno postaviti je na istu razinu s njome i govoriti o **morfosintaksnoj zavisnosti**.[21] Time će se stratifikacijski prikaz valentnosti još bolje prilagoditi potrebama kojima je opis namijenjen (v. uvod u ovo poglavlje).

Jedinice kojima većina teoretičara zavisnosti operira na središnjoj razini zavisnosti, semantičkoj, postavljene su na razinu punoznačnih riječi (**leksički semantemi**). Može se operirati i sa svim značenjskim jedinicama većima od riječi (možemo ih nazvati **nadleksičkim semantemima**), kojima se pojedine značenjske jedinice pridružuju kao dijelovi njihove unutrašnje strukture. Unutrašnju pak strukturu tih jedinica možemo promatrati kao analognu vanjskoj, tj. poći od semantičkih uvjeta koji su mogli biti uzrokom nastanka određene strukture ili tražiti obrazac u koji se ta konstrukcija "ukalupila".[22]

---

[19] Referenti pridjeva i člana (negdašnji deiktik) usko su povezani s referentom imenice uz koju stoje; subjekt se može promatrati kao apozicija morfemu za lice (tj. inkorporiranom subjektu, usp. ÁGEL 2000: 221-222); prijedlog možemo shvatiti kao način markacije imenice (i glagola), ponekad pleonastičan (u jezicima s morfološkim padežima), a ne kao element nadređen imenici.

[20] Primjerice, akuzativ kao kôd za visoko gramatikaliziranu (ali ne neovisnu o značenju) sintaksnu relaciju izravnoga objekta.

[21] Upravo zato neki istraživači ne izdvajaju morfološku valentnost kao posebnu razinu (usp. FRASER 1994: 860).

[22] Pristup je dakle samo dijelom leksikalistički; značenje se, naime, ne mora uvijek izraziti jednim leksemom. Time se priznaje postojanje neterminalnih čvorova, ali samo na razini reprezentacije. Ljudski je um sposoban analizirati značenja do sema, ali i sintetizirati ih do vrlo kompleksnih strukura koje će se izražavati malim brojem riječi (ili jednom riječju). O opisivačevoj odluci i potrebama opisa ovisi koja će razina razgodbe značenja ući u opis (premda će se ona, dakako, najčešće kretati što bliže razini riječi). Prema tome, nije riječ o metodološkom procjepu između dependencije i (binarne) konstituencije, čiji odnos predstavlja teorijski problem koji je obilježio sintaksu druge polovice 20. stoljeća, a koji se pokazao posljedicom promatračeve perspektive, a ne nečega inherentnoga jeziku (usp. o tom problemu HAYS 1964; GAIFMAN 1965; ROBINSON 1970; ANDERSON 1971; HUDSON 1980a: 191-196, 1980b: 494-495 i 1993: 329, 336; DAHL 1980: 487; PLATZACK 1988; PANEVOVÁ i SGALL 1990: 189; KRUIJFF 2002: 4-5).

Pojam valentnosti

Valentnost je termin preuzet iz kemije, a označava sposobnost atoma da za sebe vezuje druge atome. Tvorac je pojma valentnosti kakav danas rabimo u jezikoslovlju L. TESNIÈRE (2001, osobito 157-160, 168-170), koji je istaknuo činjenicu da u jeziku različiti glagoli otvaraju oko sebe određen broj praznih mjesta koja moraju biti popunjena određenim elementima da bi rečenica bila potpuna.

Premda spominje mogućnost da neke valencije budu prazne, tj. nerealizirane, Tesnière nije riješio pitanje definiranja "potpunosti" rečenice, kao ni pitanje strukturne, semantičke i komunikacijske nužnosti, promjenâ valentnosti izazvanih njihovim međudjelovanjem, te mogućnosti valentnosti ostalih vrsta riječi.

U narednim su se desetljećima znanstvenici žustro prihvatili tih zadataka. Oni su pak valentnost različito definirali: shvaćana je kao svojstvo kombiniranja riječi (Kacnel'son), potencija povezivanja (Admoni), potencija stvaranja praznih mjesta (Bräuer, Brinkmann), sposobnost privlačenja dopuna (Schumacher), skup zakonitosti kombiniranja (Stepanowa i Helbig), određivanje vrste i broja dopuna (Erben) (usp. SAMARDŽIJA 1987: 86-87). Zajedničko je svim tim pogledima da valentnost smatraju jednim osobitim, središnjim aspektom fenomena zavisnosti. Zato je poželjno fenomen valentnosti uključiti u širi kontekst zavisnosti, kako bi se zahvaljujući jedinstvenom istraživačkom i opisnom instrumentariju rezultati TV mogli inkorporirati u rezultate GZ.

Otkako je G. Helbig (HELBIG i SCHENKEL 1969) jasno razlučio područja sintakse i semantike u valentnosti, otvoren je prostor da se u njezinu određivanju krene s jedne od tih dviju razina.[23] Za samoga Helbiga područje je valentnosti potpuno u domeni sintakse,

[23] I TESNIÈRE (2001: 57-58) je naznačio tu distinkciju, ali nije dosljedno razdvojio razine.

određene sposobnošću glagola da oko sebe otvori prazna mjesta za dopune (usp. MRAZOVIĆ 1979: 36). To je bio i proklamirani stav germanističkih valencijskih škola 1970-ih godina. Međutim, odmah su se pojavili glasovi o nepotpunosti i nedorečenosti desemantiziranoga i dementaliziranoga pristupa. Zato se strogo morfosintaksni opis nužno stao otvarati prema semantici, što je i bila jedna od Tesnièreovih zamisli.

Neki su istraživači, na marginama najutjecajnijih modela, od samih početaka TV naglašavali prvenstvo semantičke komponente, kojoj je morfosintaksna struktura samo ostvaraj. K. Heger (1966), W. Bondzio (1970-te) i K. Brinker (1970-te) rani su, osamljeni predstavnici stava da adekvatan opis glagolske valentnosti omogućuje samo "dosljedno semantički zasnovan pojam valentnosti" (usp. SAMARDŽIJA 1986: 36, 76; 1987: 89-90). I FINK (1977: 3) temelji svoj model pedagoške valencijske gramatike na "semantičkim rečeničnim strukturama".

I "središnja struja" teoretičara valentnosti postupno je uvidjela da nije dostatno semantiku smjestiti samo na rubna područja teorije (neke priložne odredbe, leksikalizirani i semantički prazni elementi…). Tako ENGEL (1980: 43) tvrdi: "bez podataka o semantičkim restrikcijama rečnik valentnosti je samo relativno upotrebljiv". "Engel se u nekoliko navrata [npr. 1980] branio od prigovora da je u svojoj klasifikaciji uvažavao i elemente semantičkog usprkos isticanju načela o neuvođenju semantičkog u proučavanje valentnosti glagola" (SAMARDŽIJA 1986: 121). I naši proponenti TV priznaju: "i kad se proučavanje valentnosti ograniči na sintaktičku valentnost, kao što ćemo mi činiti, značenjsko je i tada neizbježno" (SAMARDŽIJA 1986: 42). Mnogi autori koji kreću od gramatičkih kriterija pri određivanju valentnosti slažu se s Nikulinom tvrdnjom da je "opis valentnosti uvijek u isto vrijeme opis semantičke valentnosti" (ROE 2003: 205).

U 1980-im su godinama te tendencije poprimile konkretniji oblik. Sâm je HELBIG (1979), praveći svojevrsnu bilancu prvih 20 godina teorije valentnosti, kao najnoviju njezinu

tendenciju istaknuo širenje valentnosti sa sintaksne na logičko-semantičku razinu, pa je, s obzirom na to da sintaksni elementi rečenice nisu dostatni za semantičku interpretaciju, podržao uvođenje semantičke razine (u smislu Fillmoreovih semantičkih padeža), ali pored sintaksne, a ne kao zamjenu za nju. Otprilike u isto vrijeme i Engelov manhajmski krug postupno uvodi semantičku komponentu u leksikografsku obradu valentnosti glagolâ. SOMERS (1984: 520-530), utemeljuje klasifikaciju glagolskih dopuna na semantičkoj bliskosti u odnosu na glagol. Na tom je tragu i HERINGER (1984, 1985) koji "gleda na sintaksne fenomene kroz semantičke naočale".

Novije teorije zavisnosti sve češće nastoje operacionalizirati činjenicu da je značenje ono iz čega svaka sintaksna struktura polazi. Stoga sve više modela (usp. MEL'ČUK 1988, LANGACKER 1995) polazi od kompleksne semantičke (u krajnjoj liniji mentalne) reprezentacije, iz koje se uspinju prema "materijalnijim" razinama. Ako tako shvaćenu valentnost uključimo u gore opisan model zavisnosti, jasno je da njezin opis kreće od semantičke razine a odvija se u okviru neposrednih glagolskih zavisnika. Na toj razini argumenti iz misaone strukture poprimaju obrise semantički definiranih **aktanata** (čiji su referenti sudionici), **komplemenata** (čiji su referenti svojstva sudionika) i **modifikatora** (čiji su referenti okolnosti). Njihova unija predstavlja semantičku valencijsku okolinu dotičnoga glagola:

aktanti ∪ komplementi ∪ modifikatori = semantički valencijski okvir

Rezultati opisa semantičke valentnosti zatim se morfosintaksno specificiraju (v. odjeljak 4.3.2.).

Semantičke generalizacije, ako žele biti sažete i upotrebljive, nužno sadrže idealizacije, aproksimacije i izjednačavanje neizjednačivoga. To je nužno ako želimo dobiti jezikoslovno zanimljive rezultate (usp. MEL'ČUK 1988: 52). Također, u slučaju jezika kao

što je latinski nije sigurno hoćemo li i kada moći utvrditi koje je mentalne koncepte latinski pisac pri pisanju imao u umu, u koje ih je značenjske jedinice transformirao, koji su oni jezični izraz poprimili i, napokon, koji su mehanizmi i kako djelovali na razinama mentalnoga, komunikacijskoga, semantičkoga, sintaksnoga, morfološkoga, fonološkoga i fonetskoga. Cjeloviti je model teško realizirati, ali sigurno je da valja nastojati dobiti što više iz onoga što imamo – i nepotpuno uključivanje komponente značenja, uz potrebne ograde, bolje je od nikakvoga.

Ako kao cilj opisa valentnosti postavimo određivanje semantičke okoline na koju utječe pojedini glagol i njezina odraza na strukturnom planu, jasno je da valencijske relacije možemo promatrati kao skup relacija zavisnosti, tj. dio relacija zavisnosti određenih jednim glagolskim leksemom (tj. unijom njega i njegova semantičkoga sadržaja, gore nazvanom **leksičkim semantemom**). Valentnost, dakle, u procesu određivanja zavisnosti počinje na semantičkoj razini (ne postoji na izvanjezičnoj), u trenutku kada je odabran glagol, tj. jedan njegov semantem, i završava na morfosintaksnoj (zalazeći, po potrebi, i u tvorbenu). Jedan se **valencijski okvir** toga glagola izabire za **osnovni**,[24] a one koji se od njega razlikuju (s varijacijama na različitim jezičnim razinama, v. odjeljak 4.4.) nazvat ćemo **izvedenima**.

[24] Redovito je to onaj koji se javlja u aktivnim afirmativnim izričnim rečenicama u sadašnjem vremenu, na početku diskursa, s neutralnom komunikacijskom namjerom.

4. 2. Doseg valentnosti

Iz definicije je valentnosti vidljivo da glagol redovito organizira samo dio svoje okoline u iskazu.[25] TV mora dati odgovor na pitanje gdje se nalazi vanjska granica toga dijela i kako je odrediti.

TESNIÈRE (2001: 86) smatra da su aktanti obvezatni (vezani glagolskom valentnošću), a cirkumstanti fakultativni (slobodni od valentnosti). Time je distinkciju u potpunosti odredio prema kriteriju obvezatnosti, koji je vezao za semantički kriterij. Ipak, i sam primjećuje kako neki cirkumstanti izmiču njegovim definicijama i postaju obvezatni, pa priznaje da "granica između aktanata i cirkumstanata nije apsolutno čvrsta". Osim toga, uočava i to da i aktanti mogu biti fakultativni (tzv. slobodne valencije), ali ne ulazi u analizu tih slučajeva.[26] Taj je problem Tesnière ostavio nastavljačima, koji se pak oko njega nisu složili – ne samo da se nije došlo do jedinstvenoga kriterija za određivanje obligatornosti, već su neki autori potpuno odbacili uključivanje fakultativne valentnosti u istraživanje (usp. SAMARDŽIJA 1993a: 7).

S obzirom na način određivanja granice između elemenata obuhvaćenih valentnošću i onih koji to nisu, teoretičari se valentnosti u desetljećima nakon Tesnièrea mogu podijeliti u dva "tabora":

---

[25] Budući da nam je u slučaju latinskoga dostupna samo komunikacijska (govorna) realizacija (*langue*), a da nam je pristup do samoga jezika kao sustava (*parole*) zbog nepostojanja izvornih govornika vrlo ograničen, dobro je valentnost za početak promatrati na razini iskaza, a kasnije donositi eventualne zaključke o rečeničnoj razini. Termin "rečenica" rabit ću u tradicionalnom značenju "dijela teksta između dviju točki" ili pak kao sinonim za "klauzu".

[26] Npr. slučaj subjekta ili primjeri kao *"Pater legit (librum)"* i *"Pater possidet librum"*. Usp. TESNIÈRE (2001: 157).

- pripadnici prve generacije teoretičara i njihovi istomišljenici, koji (kao i Tesnière) smatraju da se (punoznačni) elementi u okolini glagola mogu svrstati u dvije više ili manje jasno razdvojene skupine, od kojih je jedna valencijski vezana, a druga nije
- skeptici, koji su se pojavili 1970-ih godina (uz neke iz prethodne skupine koji su im se pridružili), a koji tvrde da prijelaz između glagolu "bližih" i glagolu "daljih" elemenata karakterizira postupnost ili kontinuiranost[27]

Binarne podjele

Dio je teoretičara valentnosti na Tesnièreovu tragu nastojao razdvojiti elemente u glagolskoj okolini na one kojima pojavljivanje i svojstva određuje glagol i na one s kojima to nije slučaj. Za razliku od njega, oni su nastojali da se ta granica utvrdi nekim pouzdanim postupkom.

U skladu s vlastitim pojmom sintaksne, tj. strukturne valentnosti, G. Helbig (u HELBIG i SCHENKEL 1969) dijeli neglagolske elemente na one koji su strukturno nužni (dopune, *Aktanten*) i na slobodne dodatke (*freie Angaben*). Dopune nadalje dijeli na obligatorne i fakultativne. U razlikovanju dopuna od slobodnih dodataka Helbig polazi od razlikovanja dubinske i površinske strukture, pristupajući problemu generativistički.[28] Dopune se javljaju u dubinskoj strukturi, na kojoj je sve sintaksno nužno, dok se dodatci pojavljuju izvan dosega glagola kao upravljajuće riječi na površinskoj razini, gdje imamo "rečenicu

[27] I u jednoj od ranih primjena transformacijsko-generativne teorije na latinski naglašena je ta postupnost (usp. STEINTHAL 1979: 227).

[28] Dependencijalne su gramatike vrlo raznolike u određivanju broja sintaksnih razina. Tako neke teorije, u kojima relacijske kategorije igraju važnu ulogu, dopuštaju samo jednu razinu: npr. kategorijalna gramatika, *Lexicase*, Hudsonova gramatika riječî, Andersonova teorija (usp. HUDSON 1993: 331).

iznad rečenice".[29] Preneseno u jezik logičkih funkcija, dopune bi bile argumenti glagola, a dodatci predikacije o rečeničnoj jezgri. Zato se dodatci mogu identificirati kao komprimirane zavisne rečenice, a dopune ne mogu (rečenicu *Obiit Romae* možemo razviti u *Obiit dum Romae erat*, ali rečenicu *Habitabat Romae* ne možemo razviti u *Habitabat dum Romae erat*).[30] S druge strane, obligatorni se dodatci od fakultativnih razlikuju po tome što se prvi, za razliku od drugih, ne mogu izostaviti bez remećenja gramatičnosti rečenice (*Consumo* nije gramatično bez npr. *malum*, a *Edo* je gramatično i bez *malum*) (usp. MRAZOVIĆ 1979: 36-42; MAXWELL 1987: 566-567; HERINGER 1993: 306).

Pripadnost argumentskoj strukturi predikacije kojoj je na jezičnoj razini jezgra glagol kao kriterij za razlikovanje dopuna od dodataka teorijskom su i empirijskom kritikom pobili mladovalencijanisti (v. uvod u ovo poglavlje). Logička je struktura iskaza izvanjezična i nema je smisla rabiti na razini analize konkretnog jezičnog materijala. Kritika empirije pronalazi zamjerke testu za utvrđivanje ove relacije (tzv. *geschehen/tun/machen* test): izvještačenost testnih rečenica, preklapanje s relacijom nužnosti, interferencija s distribucijskim osobinama testnih glagola, različitost rezultata kod različitih podtipova tekstova itd. (usp. ÁGEL 2000: 176-179).[31]

Nužnost kao kriterij razgraničenja također je problematičan. Još je 1970-ih godina uočeno (Engel, Engelen) da se ona može promatrati na više razina. Mladovalencijanisti su strogo razlučili razine nužnosti, koje uvjetuju različite relacije nužnosti (usp. Storrer 1992:

---

[29] Prema tome, zavisne od glagola bile bi samo dopune, ali ne i dodatci, čime se suprotstavlja Tesnièreu i tradicionalnoj gramatici, ali i intuiciji većine govornika. Većina je verzija GZ nastavila glagol gledati kao nadređenik svih ostalih elemenata u rečenici – međutim, one rade samo na jednoj (površinskoj, fonetski realiziranoj) razini opisa.

[30] Uključivanjem i prijedložnih izraza u glagolsku valentnost prevladan je prigovor da je valentnost isto što i tradicionalna rekcija, samo izražena drugim riječima. Inače, Helbig daje ukupno 9 postupaka za razgraničavanje fakultativnih dopuna od dodataka. Međutim, ni njegovi ni pokušaji drugih nisu urodili nekim definitivnim postupkom razgraničavanja (usp. SAMARDŽIJA 1987: 102).

[31] O Serbatovoj ranoj kritici primjene ovoga testa na latinski u Happovoj studiji v. odjeljak 4.5.

105 i d., u ÁGEL 2000: 75). Element može biti u jednom kontekstu obvezatan, a u drugom ne, u jednoj se sintaksnoj konfiguraciji pojavljivati, a u drugoj ne. Tip teksta, komunikacijska namjera, prethodni tekst – sve to može utjecati na izgled glagolske okoline. Kad je element zahvaćen "gravitacijom" glagola toliko da se neovisno o tekstnoj i pragmatičko-komunikacijskoj okolini mora javiti uz pojedini glagol, radi se o fenomenu subtekstne nužnosti koja obuhvaća dvije relacije: semantičku nužnost, tj. nemogućnost da se glagol upotrijebi bez elementa koji ima određenu semantičku karakteristiku; i sintaksnu nužnost, koja očuvanje gramatičnosti uvjetuje postojanjem elementa koji "zaokružuje" sintaksnu konstrukciju (usp. ÁGEL 2000: 172-176).

Jasno je da je posljednja dva uvjeta jako teško razdvojiti, osobito ako uzmemo u obzir to da je u definiciji sintaksne nužnosti Jacobs (1993) rabio vidljivo "semantičke" izraze "leksičko nadopunjanje" i "interpretacija" (usp. definiciju u ÁGEL 2000: 172-173). Može se reći da je sintaksna nužnost "gramatikalizirana" semantička, a semantička nužnost "leksikalizirana" komunikativna (usp. ÁGEL 2000: 176). Budući da su gramatikalizacija i leksikalizacija gradualni fenomeni, to predstavlja problem za binarna razgraničenja.

U Engelovoj se i Helbigovoj teoriji unutarnja podjela dopuna vrši prema formalnim kriterijima. Time se implicira da je specifična osobitost pojedinih glagola to da zahtijevaju određene formalne značajke pratilaca. Prema tome, ova relacija može služiti i za ekstenzivno i za intenzivno razgraničenje valentnosti. Međutim, valencijski vezani elementi mogu imati vrlo široku slobodu formalne markacije (npr. *maneo Romae / in ea condicione / incolumis / sub Iove*), što bi ih svrstalo u valentnošću nevezane elemente (usp. *curro Romae / in ea condicione / incolumis / sub Iove*). S druge strane, stroga formalna specifikacija uopće ne mora (ili može jako malo) ovisiti o valencijskom potencijalu nositelja valentnosti (npr. u slučaju oblika subjekta). Jako je teško, a u slučaju latinskoga jezika možda i nemoguće, samo na temelju formalne analize odrediti granicu između gramatikaliziranih i slobodnih

morfoloških značajki. Premda je u valencijskom opisu potrebno, radi potpunosti opisa, zabilježiti stupanj formalne vezanosti pojedinih elemenata i sam njihov oblik, tek opsežnija istraživanja na velikim korpusima, poduprta tipološkim usporednicama, mogu pomoći pri određivanju njihove precizne uvjetovanosti semantičkim i(li) gramatičkim relacijama u svakom pojedinom slučaju.

Kad se radi o jeziku kao što je latinski, situacija se dodatno usložnjava. Kod definiranja i dijagnosticiranja sintaksne nužnosti presudan je pojam "gramatičnosti", koji se oslanja na intuiciju izvornoga govornika. Imajući u vidu činjenicu da se ni izvorni govornici ne slažu uvijek u određivanju gramatičnosti, može se ustvrditi kako nitko od današnjih poznavatelja latinskoga, koliko god dobar bio, nema legitimitet određivanja (ne)gramatičnosti svake pojedine rečenice klasičnoga latinskog jezika, osobito ako se ta rečenica stavi u svoj civilizacijski kontekst (o kojemu imamo veliko, ali ipak nepotpuno znanje).

Tarvainen još 1973. priznaje da je "na kraju krajeva ipak jezična intuicija ili kompetencija izvornog govornika ta koja odlučuje je li preostali dio rečenice gramatičan ili negramatičan, a time i je li određeni rečenični dio po gramatičnost rečenice nužan ili nije". Još ranije (1970) Heringer ustvrđuje isto to, premda je relacija sintaksne nužnosti presudna za njegov pojam valentnosti. Isto priznaju i u manhajmskom krugu na čelu s Engelom (usp. PAPE 1976: 32; BIERE 1976: 168; SAMARDŽIJA 1986: 73, 78, 81-82).

H.-J. Heringer, B. Engelen i U. Engel[32] u svojim radovima iz 1970-ih godina dijele glagolske zavisnike na temelju njihove distribucije: oni koji su specifični za pojedinu skupinu glagola (pojavljuju se samo uz nju) nazivaju se dopunama (*Ergänzungen*), a oni koji se mogu

[32] Oni su predstavnici zapadnonjemačkoga dijela proučavatelja valentnosti. Helbig je pak sa svojim suradnicima djelovao u NjDR.

javiti uz bilo koji glagol, pa su prema tome nespecifični, dodatcima (*Angaben*).[33] Valentnost obuhvaća samo dopune – ona je zapravo podskup rekcije, tj. rekcija ograničena na podklase riječi.[34] Obvezatnost i neobvezatnost njih ne zanimaju, jer pripadaju razini jezične porabe (usp. ENGEL 1970: 372; HERINGER 1993: 306).[35] Samo dopune, dakle elementi koje selegira određena podklasa glagola, spadaju u domenu valentnosti.

Kriterij distribucije dobro pokazuje odnos zavisnosti, jer se subkategorizacija može događati samo između zavisnika i upravnika. Međutim, dok ova relacija kreće od cijeloga skupa glagola i propituje njihove zajedničke osobine prihvaćanja pojedinih zavisnika, valentnost kreće od pojedinih glagola i otkriva njihovu potenciju organiziranja rečenice – ide dakle u obratnom smjeru. Mladovalencijanisti prihvaćaju ovaj kriterij za utvrđivanje relacije zavisnosti, ali ne i kao valencijsku relaciju (usp. ÁGEL 2000: 191). Granica koju postavlja ovaj kriterij ne poklapa se s granicom između valencijski vezanih i valencijski nevezanih elemenata. Glagol naime može utjecati i na pojavljivanje/oblik elemenata koji nisu specifični za pojedine glagole (*ne mihi in carcere habitandum sit*, *CIC.Agr.101*),[36] dok elementi specifični za pojedine glagole mogu biti valencijski slobodni (*Simul illorum calamitatem commemorando augere nolo*, *CIC.Ver.14*). Stoga se taj kriterij ne može uzeti za kriterij određivanja valencijskih značajki.

K. Brinker (1972) jedan je od ranih predstavnika semanticističke struje u GZ, premda

---

[33] Za razliku od Helbiga, oni i dodatke smatraju zavisnima od glagola (usp. MAXWELL 1987: 567-568). Glagolski se zavisnici u anglofonoj tradiciji nazivaju *complements/adjuncts/elaborators* (dopune) i *modifiers/adjuncts/peripherals* (dodatci) (usp. ALLERTON 1994: 4880). Inače, takva binarna podjela nije strana ni nevalencijskim teorijskim okvirima (usp. SOMERS 1984: 508).

[34] Helbig pojam rekcije shvaća tradicionalno, pa je prema njemu ona uži pojam od valencije, dok je kod Engela valencija uži pojam, s rekcijom kao obratom pojma zavisnosti.

[35] Transformacijskim rječnikom rečeno, obvezatnost i neobvezatnost pojavljuju se tek u transformacijama između dubinske i površinske strukture.

[36] I oni teoretičari koji svrstavaju mjesnu odredbu u dopune nekih glagola slažu se da ona nije subklasno specifična.

nije funkcionalistički usmjeren. Njegov je prijedlog da se ne traži sintaksna struktura, već značenjska cjelina (semantem), koju čine glagol i njegovi argumenti (koji su semantemno konstitutivni). Uklanjanjem nekoga od njih rečenica može postati negramatična, ali i gramatična s promjenom vrijednosti čitave semantičke strukture.[37]

Gradualne podjele

Nudeći niz manjkavih testova, valencijska teorija nije ni na razini sintakse ni na razini semantike opravdala dihotomiju na dopune i dodatke, kao što nije uspjela dati čvrste kriterije za utvrđivanje granice između njih (usp. HERINGER 1985: 80; SAMARDŽIJA 1993a: 7).

Mladovalencijanisti su – prvi među njima Jacobs (1993) – uočili da prethodni istraživači nisu razlučivali dijagnostičke testove od onoga što oni pokazuju. Različiti naime testovi pokazuju različite relacije, a ne različite stupnjeve iste relacije. Ne postoji dihotomija na "dopune", koje pozitivno reagiraju na sve testove, i "dodatke", koji na njima "padaju": u većini se slučajeva rezultati raznih testova ne poklapaju, a ondje gdje se svi poklapaju prije možemo govoriti o iznimkama negoli o pravilima. Ukratko, niti jedna se od rečenih relacija ne može izjednačiti s valentnošću – neke valentnost obuhvaća, a neke se nalaze izvan nje.

Stupnjevitost formalne i semantičke specificiranosti elemenata u okolini glagola, pa i čestoće njihova pojavljivanja uz pojedine glagole, navele su neke istraživače da odustanu od nastojanja oko binarnih podjela i da pokušaju izgraditi pojam valentnosti utemeljen na

---

[37] Usp. ŽEPIĆ 1975: 24-25; SAMARDŽIJA 1987: 103-104. Npr. u segmentu *"addidit maiorem historiae sonum" (CIC.de Orat.2.54)* podcrtani element neće biti semantemno konstitutivan jer je njegovim uklanjanjem semantička vrijednost samo umanjena za uklonjenu informaciju, dok u segmentu *"anticipate atque addite calcar" (VAR.Men.48)* uklanjanje izaziva promjenu semantičke vrijednosti cjeline. Ne radi se, dakle, o gramatičkoj nužnosti, već o semantičkoj "slijepljenosti" glagola i satelita, upravo o razini leksikalizacije. Ako nam polazište nije površinski izraz, već izvanjezične situacije, odmah je u početku jasno da se radi o dvjema različitim strukturama, koje na jezičnoj razini mogu poprimiti vrlo sličan izraz.

višedimenzionalnim podjelama glagolskih pratilaca. Došli su do zanimljivih rezultata, potvrđenih i istraživanjima kognitivnih jezičnih procesa, koje karakteriziraju upravo postupnost, prelijevanje i nepostojanje jasnih granica (usp. FORQUET i GRUNIG 1971; VATER 1978; HERINGER 1984, 1985; SOMERS 1984). Nova istraživanja pokazuju kako način na koji mozak percipira, procesuira i proizvodi jezik (djelovanjem skupina električnih signala) često ne poznaje oštre razdjelnice, što izaziva nemogućnost binarnih podjela svugdje u sintaksi (tzv. *language fuzziness*).

Praktični razlozi zahtijevaju da opis glagolske okoline bude što potpuniji, ali ne i redundantan. Ne smije se dakle ispustiti ništa što bi moglo biti karakteristično za danu izvanjezičnu situaciju izraženu pomoću danoga glagola. S druge strane, ono što može biti dio bilo koje ili gotovo bilo koje situacije (npr. mjesto, vrijeme, način, izrazi s prijedlogom *sine*…) mora se uključiti u opis samo u slučajevima kada je toliko karakteristično za situaciju izraženu pojedinim glagolom da se natprosječno često pojavljuje uza nj (bilo u istoj rečenici kao zavisnik, bilo u izvedenoj strukturi, bilo nadoknađeno iz konteksta).

Osnovni metodološki postulat mora biti: pitati izvorne govornike. Jedini medij kroz koji nam se izvorni govornici latinskoga obraćaju jesu pisani tekstovi. Iz njih se podatci najbrže i na najkvalitetniji način mogu prikupiti istraživanjem što obuhvatnijih korpusa latinskih tekstova iz razdoblja kada je postojao kao materinji jezik. Nakon postavljanja semantičkih parametara, odlučivanje o izgledu osnovnih valencijskih okvira pomoću čestoće pojavljivanja pojedinih elemenata može se provesti kvantitativnim analizama korpusa.[38]

[38] Još je HERINGER (1968: 448) utvrdio da bi takav postupak bio najpouzdaniji, čak i za moderne jezike. Premda DRESSLER (1979: 176) upozorava da sačuvani latinski tekstovi nisu reprezentativan primjerak nebrojenih govornih činova izvornih govornika latinskoga, istraživanja na cijelom sačuvanom korpusu ("totalni opis", v. odjeljak 5.3.3.), nadopunjena introspektivnim i jezičnoporedbenim podatcima, zasigurno bi donijela velike pomake.

4.3. Elementi obuhvaćeni valentnošću

Nakon što su u odjeljku 4.1. određeni pojmove zavisnosti i valentnosti, a u odjeljku 4.2. naznačene metode određivanja vanjske granice valentnosti, potrebno je provesti i unutrašnja razgraničenja, tj. definirati klase u koje možemo podijeliti glagolske zavisnike. Dakako, povijest TV puna je pokušajâ da se takve podjele i izvrše.

Tesnière glagolske zavisnike dijeli u tri skupine koje zove aktantima. Prvi mu je tradicionalni subjekt, što znači da glede njega nije donio nikakvu novost, osim što ga je spustio na razinu ostalih glagolskih zavisnika. Osim toga, semantički ga definira kao "ono od čega polazi glagolski proces", što se ne slaže s najmanje jednim od primjera koje odmah daje ("majka pati"). Drugi aktant jednostavno mu je tradicionalni upravni objekt, a treći aktant biće na čiju se korist ili štetu radnja odvija (premda je i to nejasno, jer ga u praksi poistovjećuje i s tradicionalnim trećim glagolskim zavisnikom, što je ipak nešto obuhvatniji pojam). On uspostavlja paralelizam između prvog aktanta aktivne rečenice i drugog aktanta pasivne (vršitelja radnje, koji naziva kontrasubjektom), što nije problematično; međutim, ovaj drugi ni po obliku ni po sintaksnim značajkama nije istovjetan s drugim aktantom aktivne rečenice, tako da se postavlja pitanje preciznosti pojma drugog aktanta, odnosno pitanje primjenjivosti tih i takvih aktanata u analizi pasivnih rečenica nekog jezika (usp. TESNIÈRE 2001: 79-81).

Unatoč proklamiranoj nezavisnosti i odijeljenosti gramatičke strukture od semantičke, koju dijeli s generativcima, TESNIÈRE (2001: 59-60) priznaje da "strukturno izražava semantičko" i da "značenje zavisnika pridonosi značenju upravnika", čime odnos između upravnika i zavisnika definira u semantičkim terminima. To se protivi gornjoj tvrdnji, ali je u potpunom skladu sa središnjim stavom kognitivne gramatike da su značenje i gramatika

nerazdruživi (usp. LANGACKER 1995: 13-14).

Germanističke valencijske škole dijele elemente zavisne od glagola prema njihovu obliku, što se pokazalo praktičnim sredstvom u valencijskoj leksikografiji i u didaktičkim primjenama. Međutim, kretanje od površinske razine nužno je dovelo do miješanja kriterija, tj. rabljenja sintaksnih i semantičkih distinkcija ondje gdje morfološka nije bila dovoljna ili gdje je mogla dovesti do pogrešne analize.[39] Tako je nastala mješavina kriterijâ među kojima su se, već prema potrebi, naglašavali sad jedni, sad drugi. Potpunija razgodba mogla se provesti samo dosljednim provođenjem TESNIÈREOVA (2001: 51) kopernikanskog obrata provedenoga u odnosu na tradicionalnu gramatiku – ne kretati od zvukovnoga odraza jezika, već od procesâ koji su taj odraz izazvali.

Ono što izaziva nastanak jezične djelatnosti nalazi se, kako je još od Aristotela poznato, izvan jezika. Različite situacije (stvarne ili pomišljene, istinite ili neistinite) koje sadrže jednu i samo jednu predikaciju nazivamo **scenama** (usp. FILLMORE 1977: 80). Scene se mogu opisati intuitivno, praktično, prilagodljivo potrebama opisa. One su izvan jezika, a jezikom su samo djelomično opisive. Sastoje se od referenata na koje upućuju jezični znakovi. Poželjno je da scene budu na najvišoj mogućoj razini konkretnosti, ali da i dalje budu zajedničke svim jezicima čija se usporedba želi provesti.[40] Tako scena služi kao most između opisivanih jezika, dok će ostale razine biti onoliko bliske (ili potpuno analogne) koliko bude izražena genetska, tipološka ili kontaktna bliskost jezikâ.

Scene se promatraju kao dio općeljudske intuicije i zato se o njima može zaključivati i

---

[39] Obvezatne priložne oznake ponekad se oblikom ne razlikuju od objekata (*stomachari totum diem licet, CIC. Att.16.1.1*), a subjektu je često oblikom jednak tzv. predikativ (*Immo meretrix fuit, PL.Cist.565*).

[40] Čak i kad se piše o jednom jeziku (ovdje je to latinski), ako je metajezik opisa neki drugi (ovdje: hrvatski), radi se o svojevrsnoj (ponajviše implicitnoj) usporedbi. Zato se kod određivanja scena moraju imati na umu oba jezika.

za jezik koji nije materinji; za razliku od njih, logička dekompozicija i testovi gramatičnosti uvijek se vežu za kompetencije izvornoga govornika.

Scene se odražavaju u jeziku na taj način da se dijelovi stvarnosti grupiraju u diskretne grozdove koncepata predstavljene leksičkim jedinicama. Različiti jezici to čine na različite načine, a obično se i unutar jednoga jezika javljaju varijacije.[41] Prema Bierwischu, upravo "semantička analiza određenog jezika mora objasniti na koji se način rečenice tog jezika interpretiraju i postavljaju u svezu sa stanjima, procesima i predmetima u svemiru" (BERRUTO 1994: 136).

Domena odnosa između stvarnosti i semantike još nije obuhvaćena u jedinstvenu disciplinu, već je razbacana po filozofiji, psihologiji, kognitivnoj znanosti, logici, dokumentaciji, umjetnoj inteligenciji… Semantička se reprezentacija iz stvarnosti dobiva uz pomoć uspostave odnosa između kognitivne reprezentacije, internoga tezaurusa govornika, pragmatike dane govorne situacije i drugih faktora (usp. MEL'ČUK 1998: 47).

Svaki dio stvarnosti-scene možemo svrstati u jedan od **ontoloških koncepata** pomoću kojih ljudi kategoriziraju svijet: entiteti, zbivanja-stanja-radnje, osobine entiteta, osobine zbivanja. Jezici pronalaze načine kako da te koncepte pretoče u izraz: ponekad će oni biti izdvojeni u zasebne leksičke jedinice, ponekad će više njih biti smiješano u jednu, a ponekad će jedan biti raspodijeljen na više leksičkih jedinica.

S obzirom na sposobnost da scenu "drži na okupu", na mjesto nositelja scene najpraktičnije je postaviti zbivanje-stanje-radnju, čiji je jezični izraz prototipno glagol. U danom jeziku obično više glagola može nositi scenu, ali i jedan glagol može nositi više scena. Svaki pojedini slučaj u kojemu imamo odnos "jedan glagol – jedna scena" promatramo kao

[41] Usp. POTTS (1978: 399). SCHERER (1975: 18) te mogućnosti zove "putovi prema izražavanju misli".

polazište za opis valentnosti.[42]

Zavisnici se glagola raspoređuju u četiri ontološka koncepta, koji će dijelom upravljati i njihovom morfosintaksnom realizacijom. Svaki od njih, premda ima svoje konkretno značenje, može dobiti i svoju semantičku generalizaciju (relaciju). Za prikaz semantičkih relacija glagola i elemenata obuhvaćenih njegovom valentnošću prikladnom se pokazala poraba koncepta **semantičkih uloga** (semantičkih padeža, dubinskih padeža), koji je prvi razvio Charles FILLMORE (1968). Uza sve nedostatke, semantičke generalizacije daju se dobro iskoristiti u praktičnim primjenama TV. Tako generalizirani elementi čine posebnu strukturiranu konfiguraciju oko glagola zvanu **semantičkim okvirom** (usp. FILLMORE 1977: 61) (usp. odjeljak 4.3.1.).

Odraz je ontoloških koncepata i semantičkih relacija stanje na morfosintaksnoj razini, tj. sâm **tekst**. Njegova reprezentacija uključuje određivanje sintaksnih relacija subjekta i objekta, utemeljeno na teorijskim (usp. ÁGEL 2000) i empirijskim (usp. LAZARD 1998) istraživanjima, te bilježenje morfološke markacije i općenito fonološkoga ostvaraja ostalih elemenata (odjeljak 4.3.2.).

Pragmatički moment može djelovati na bilo kojoj razini. Najčešća/najuobičajenija varijanta uzima se kao polazna-pragmatički neutralna.

Ovakva procedura najbliža je idejama iz MEL'ČUKOVA (1988: 46) modela "značenje-tekst" (*Meaning-Text Model, модель "Смысл-Текст"*), u kojemu je slika jezične djelatnosti predstavljena u sljedećoj, reverzibilnoj formi:

[42] U širem smislu, svaki predikator može nositi scenu; tako izraz *misit ad frumenta legatum praestituta die ([QUINT.]Decl.12.tit)* može imati sljedeće predikacije-scene (u ovoj bilješci prikazane kao logičke predikacije): a) "poslati" (*[is], legatum, ad frumenta*); b) "biti" (*dies, praestituta*); "u vrijeme" (*misit, praestituta die*). U opisu glagolske valentnosti zanimaju nas samo predikatori ostvareni glagolima.

IZVANJEZ. STVARNOST}[43] ⇔ {SemR}[44] ⇔ {FonR}[45] ⇔ {JEZIČNI ZVUKOVI[46],

ali je shema u praksi provedena samo u smjeru slijeva nadesno.

[43] Tj. scena.

[44] Semantička reprezentacija.

[45] Fonetska reprezentacija.

[46] Tj. tekst.

4. 3. 1. Od scene do okvira

Jezik možemo promatrati kao jedno od sredstava prenošenja obavijesti. Onaj tko želi odaslati obavijest mora je prvo koncipirati u svome umu. Tada pomoću svoga jezičnoga znanja kodira koncipiranu misao u niz jezičnih znakova koji određenim kanalima (vizualnim, auditivnim itd.) dolaze do primatelja obavijesti. Ako primatelj zna dekodirati poslani kôd (npr. zna jezik kojim je obavijest kodirana), obavijesti je otvoren put do njegova uma. Motivacija za jezičnu djelatnost nastaje dakle izvan jezika.

Izvanjezična je stvarnost zajednička svim ljudima – ona je ista, bez obzira na to kojim je jezikom izražavamo. Odsječak stvarnosti u kojem se nešto predicira nečemu nazvan je u teoriji semantičkih relacija **scenom** (v. uvod u odjeljak 4.3.). Idealan opis scene bio bi takav da iz njega govornici svih jezika nedvosmisleno razumiju u čemu se ona sastoji. Međutim, budući da se za opis rabe različiti jezici, scena se prirodnim jezikom ne može adekvatno prikazati. Nepraktičnost egzaktnog definiranja svakog konkretnog slučaja neke scene uvjetuje uopćavanje situacije: npr. premda je moguće prespavati jutro i doručkovati iza podne, scena doručka obično je smještena u jutarnje sate. Izgled scene (i njena padežnog okvira) koji je zajednički pretpostavkama svih ljudi s jednakim znanjem o civilizaciji naziva se **prototipnom scenom** (PETRUCK 1996: 3). Ona će dopuštati i postojanje **izvedenih** scena, razumijevanje kojih će pretpostavljati i znanje o posebnim civilizacijskim, literararnim ili pragmatičkim uvjetima njihove porabe. Stoga će opis uvijek biti aproksimacija.[47]

Doživljaj se scene u ljudskom umu, prema postavkama leksičke semantike, sastoji od skupa malih dijelova – **sema** – i veza između njih.[48] I seme možemo shvatiti kao univerzalne

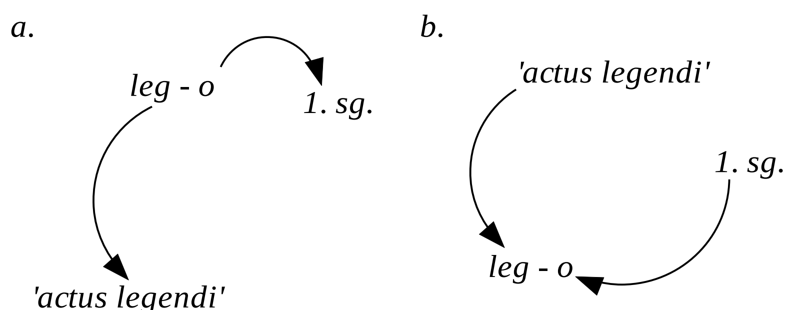
[47] Latinski je primjer riječ *cena*, koju možemo neprecizno povezati sa scenom "večere", ali budući da civilizacijska obojenost obaju termina nije jednaka, *cena* će prije biti "otprilike večera".

[48] Pojmove sema, leksema i semantema preuzimam iz LYONS (1977: 326) i BERRUTO (1994: 79-80)

(usp. DEVOS 1996: 25), ali semantička razina nije univerzalna, jer se u različitim jezicima semi iz iste scene na različit način grupiraju i ulaze međusobne odnose. Stoga jedina "interlingua" u jezičnom opisu može biti samo nepotpuno opisiva izvanjezična situacija.

Uzimanjem u obzir scene u jezični opis nastoji se empirijskim metodama premostiti jaz između iskustva i jezika, prema shemi: izvanjezična stvarnost > mentalni koncepti > semantika > gramatika / fonologija. Time se tradicionalni slijed okreće naglavce: umjesto da se krene od oblika i konstrukcija i u njima traži značenje, kreće se od realne (ali uopćene) situacije i propituje kako je ona izražena u jeziku.

Još je TESNIÈRE (2001: 49-53) nastojao provesti taj obrat. On uvodi pojam morfološkog markanta kao inverziju pojma značenja – polazi se od označenog i u skladu s njime traži se markacija, tj. vanjski oblik koji reflektira označeno. Morfologija se bavi markantima.[49]

Slika 4.3.
Tesnièreov "Kopernikanski obrat" u pristupu tekstu.
a. Tradicionalno polazište – od oblika se dolazi do značenja. b. Tesnièreov put od značenja prema vanjskoj manifestaciji.

I sâm koncept scene, kako priznaje njegov tvorac, FILLMORE (1995: 94), ima korijene u TESNIÈREOVOJ (2001: 73) metafori "drame", na kojoj je on izgradio svoju

[49] Tesnière napominje da oni mogu biti i nulti, što dotadašnja "morfologizirana" sintaksa nije uzimala u obzir, čime je brojne fenomene ostavila neobjašnjenima.

stukturalnu sintaksu.

Ontološki koncepti i nastanak leksema

Semi se u jeziku obično ostvaruju okupljeni u **semanteme** (npr. semantem *"manus"* možemo dekomponirati na sastavnice "dio", "tijelo", "živo biće", "izdužen", "stršeći"…, pa se neki od njih mogu rastaviti na daljnje komponente itd.).[50] Semantem ima strukturu semantičke mreže, koja specificira njegovu semantičku dekompoziciju.[51] Semantička se dekompozicija može provesti do sema, ali u praksi bi takav prikaz bilo neupotrebljiv – zato su "kanonske" semantičke reprezentacije što pliće, bliže onome što je u jeziku ostvareno (usp. MEL'ČUK 1988: 56-57). Semantemi tendiraju sačinjavati zasebne riječi, kada ih nazivamo **leksičkim semantemima**. Ponekad više riječi pripada jednoj značenjskoj cjelini (npr. *homo novus*), čime nastaje skup koji sam nazvao **nadleksičkim semantemom**. Cijelu rečenicu, pa i diskurs, možemo promatrati kao vrlo složene semanteme, ovisno o tome na koji se način uključuju u više jedinice, tj. u cjelokupni prikaz stanja stvari (usp. LYONS 1977: 320).[52]

Grupiranjem sema nastaje semantička struktura specifična za pojedini jezik. Kognitivno znanje poprima oblik posebne strukture, koja se mijenja ovisno o tome na koji se način želi prikazati scena. Dio strukture čiji su referenti neposredni argumenti pojedinoga

[50] Upravo seme vidim kao vezu između jezika i izvanjezične stvarnosti. Elementarni koncepti (npr. da je ljudsko biće jedinka odvojena od drugog ljudskog bića; da živo biće, za razliku od neživoga, prelazi iz stanja života u stanje smrti i sl.) traže svoj način da se izraze u jeziku. Zato osnovne jedinice doživljavanja stvarnosti smatram neodvojivima od osnovnih jedinica jezičnoga izražavanja, pa i jedne i druge obuhvaćam nazivom "semi".

[51] Prema tome, linearnim nizanjem sema, kakvo imamo u primjeru, ne možemo dobiti ispravno značenje semantema – semi u prikazu moraju biti hijerarhijski predstavljeni (usp. BERRUTO 1994: 135). HELBIG (1992: 11-13) asimilira koncepte semantičke dekompozicije u TV.

[52] Mnoge pristaše leksičke semantike smatraju kako je unutrašnja semantička struktura leksema analogna strukturi rečenice (usp. BERRUTO 1994: 138, 146).

predikatora zove se **semantičkim okvirom**.[53]

Elementi izvanjezične stvarnosti mogu se podijeliti u četiri osnovne kategorije (zbivanja-stanja-radnje, entiteti, svojstva zbivanja-stanja-radnji, te svojstva entiteta) i odnose između njih (što su kategorije na temelju kojih ljudski um koncipira svijet, usp. DELANCEY 2001: 38-41). Snaga takve konceptualizacije u ljudskome umu može se uočiti i u jeziku, gdje svaka od četiri kategorije ima tendenciju biti označena zasebnom vrstom riječi: glagolom, imenicom, prilogom i pridjevom, što je primijetio već TESNIÈRE (2001: 71).

Glagol se u toj strukturi nalazi u sredini kao vezivni element oko kojega se ostali okupljaju. On dakle, shvaćen funkcionalistički, označava predikaciju – relaciju između ostalih elemenata (usp. FRANIĆ 2001: 67), bila ona predstavljena kao radnja, zbivanje, pridijevanje svojstava, svrstavanje u neku skupinu ili što drugo.

Aktanti označavaju entitete – bića, konkretna ili apstraktna, koja mogu imati nezavisnu egzistenciju ("drvo", "čovječanstvo", "nada", "činjenica", "tko god je to pomislio" i sl.). U jeziku se obično izražavaju imenicama ili zamjenicama, premda ih je moguće izraziti i drugim vrstama riječi, konstrukcijama, pa i rečenicama. U valencijskom okviru aktanti prvenstveno označavaju sudionike u sceni, koji se mogu realizirati kao subjekti i izravni objekti.[54]

---

[53] Usp. PETRUCK (1996: 1). Premda bi izbacivanje veze između jezika i izvanjezične realnosti iz jezičnoga opisa bilo njegovo bitno osiromašenje, te razine ne treba miješati (usp. BERRUTO 1994: 81). Semantičke su jedinice način na koji jezik označava koncepte kojima ljudi predstavljaju izvanjezičnu stvarnost. Valja imati na umu i to da ovdje ne govorimo o konkretnim situacijama: "izvanjezična stvarnost" ovdje je zapravo "ona izvanjezična stvarnost koja je predstavljena". To znači da svaku izjavnu potvrdnu rečenicu možemo uvesti na sljedeći način: "Govornik kaže slušatelju da…". Prema tome, za semantički opis nije presudna istinitost same komunicirane rečenice.

[54] Termin je preuzet od TESNIÈREA (2001), ali je njegova podjela aktante definirala isključivo preko njihove markacije, čime je morfologija nadređena sintaksi.

Komplementi se od aktanata razlikuju po tome što u scenu ne uvode nove entitete, već daju dodatnu informaciju o njima (referenti su im prošlo, sadašnje ili buduće, stvarno ili pomišljeno svojstvo entiteta ili njegova identifikacija s nečime). Time spadaju u atribute i apozicije, ali se razlikuju od njih time što je predikator preko kojega se uvode eksplicitno označen glagolom.

Modifikatori ne označavaju niti entitete niti njihova svojstva, već preciziraju scenu koju glagol nosi. Gramatički se obično kodiraju priložnim izrazima (prilozi, priložne zavisne rečenice), a najbliži su tradicionalnim priložnim oznakama. Vrlo su rijetko valencijski relevantni.

Glagol kao središnji element semantičkoga odraza scene

Za jezični je izraz scene važno to da se njezin predikator, tj. dio koji je aktivira i drži na okupu, može označiti glagolom, a da bi se izrazila u jeziku najčešće se uspostavlja određeni broj relacija između glagola i okolnih elemenata. Tako će u svakom jeziku postojati način da se uz glagol koji označava bol izrekne tko trpi bol, koji je njezin uzrok, mjesto, vrijeme itd. Međutim, različiti će jezici na različit način strukturirati tu poruku (usp. FILLMORE 1977: 64). Premda svi elementi koji se pojavljuju uz glagol omogućuju jezični ostvaraj cijele scene, izbor glagola presudan je za izgled okvira. Zato je glagol nositelj okvira, element čijom se promjenom mijenja sâm okvir. Ako, dakle, neku scenu možemo izraziti većim brojem glagola, toj će sceni pripadati onoliko okvira koliko ima glagola kojima se ona može izraziti.

Takve glagole, koji pripadaju istoj sceni, te im je značenje blisko ili se barem odnosi na sličnu situaciju, korisno je okupiti u skup koji možemo nazvati **semantičkom klasom glagola** (usp. PALMER i dr. 2005: 3). Klase imaju tendenciju aktivirati barem dio zajedničkih

semantičkih uloga, jednako ili različito raspoređenih u sintaksnom okviru. Razlike u značenju između glagolâ i njihovih poraba zrcalit će se u izgledu semantičkoga okvira. Klase pružaju zgodan okvir za jedinstven gramatički opis glagolskih valencija (dakako, s leksikografskim implikacijama).

Nositelji valentnosti

Kao što je rečeno, granica riječi ne mora biti granica semantema. U određenoj sceni neki element može biti predstavljen zasebnom riječju, koja ipak ne označava argument predikatora, već dio predikatora. Imenica koja sudjeluje u stapanju redovito nema referenta, već ima tendenciju stvoriti s glagolom semantičko jedinstvo (usp. LAZARD 1998: 16). U takvim slučajevima glagol i taj element smatramo nadleksičkim semantemom, a glagol će se razlikovati od **glagolskog nositelja valentnosti** (*verbaler Valenzträger,* usp. ÁGEL 2000). Taj će semantem imati unutrašnju strukturu, čiji će tekstni ostvaraj biti prenesen iz druge scene ili će preslikavati neki od prototipnih obrazaca u danom jeziku.[55]

Primjerice, izraz *boves ago* predstavlja scenu gonjenja govedâ, u kojoj je glagol *ago* označava nositelja scene. S druge strane, u izrazu *partes ago* riječ *partes* ne označava argument predikatora {goniti}, već se scena temelji na predikatoru {vršiti dužnost},[56] u kojem je riječ *partes* rabljena u vrlo općenitu značenju, a govornici je više ne osjećaju kao oznaku entiteta odvojena od referenta glagola. Značenje glagola *ago* ovdje je također poopćeno i nerazdruživo od značenja riječi *partes*, dok će pravi argument predikatora {vršiti dužnost} biti predstavljen genitivom kao atributom riječi *partes*. *Partes* dakle "ulazi" u značenje glagola te i *ago* i *partes* gube svoju semantičku samostalnost, čime je zapravo započet proces

[55] U literaturi se za taj proces rabi termin **leksikalizacija**, a takvi su spojevi nazvani **sastavljenicama** (usp. TAFRA 2005: 121).

[56] Za opise izvanjezičnih scena i njihovih elemenata u ovom ću radu rabiti hrvatske nazive u vitičastim zagradama.

leksikalizacije.[57] Riječ je o glagolima koji su sami po sebi vrlo uopćena značenja, a suvremena ih literatura svrstava u tzv. perifrazne glagole i razlikuje od slobodnih glagolsko-imenskih sveza time što se imenica ili izraz uz perifrazni glagol ne može parafrazirati (usp. SILIĆ i PRANJKOVIĆ 2006: 188-192).

Drugačiji su slučajevi potpune inkorporacije, u kojima zavisnici postaju dio glagolskoga leksema. Primjerice, u glagolu *manumitto* još možemo razlučiti glagol *mitto* i ablativ *manu* kao početnu točku otpuštanja. U takvim slučajevima glagol neću razdvajati od inkorporiranoga zavisnika, jer je sastavljeno pisanje pokazatelj da su i Rimljani osjećali te elemente kao cjelinu. Štoviše, imamo slučajeva u kojima takvi elementi nisu razlučivi, npr. *educillo* pripada situaciji trgovanja kao i hrvatski glagol "prodavati", ali to je prodavanje osobite vrste, pa se u hrvatskome mora naznačiti posebnim modifikatorom ("na malo").[58]

U slučajevima djelomične inkorporacije (*benedico, bene dico*) inkorporirani elementi mogu se promatrati zajedno, dok će se kod rastavljenih u svakom pojedinom slučaju odrediti postoji li ili ne ekvivalencija s inkorporiranim parnjakom. Ipak, često je nemoguće utvrditi granicu između konvencionaliziranih i leksikaliziranih sljedova glagol-imenica (usp. TAFRA 2005: 119), što je još jedan pokazatelj postupnosti i relativnosti procesa leksikalizacije.

Glagol "biti" kao glagol najopćenitijega značenja ima poseban položaj. U slučajevima kada služi kao spona između više elemenata (kada dakle ne znači puku egzistenciju) može se postaviti pitanje o statusu elementa koji stoji "nasuprot" subjektu, tj. tradicionalnog predikativa. U pojedinim je slučajevima jasno da on označava argument (npr. kod pridijevanja svojstva */canis ingens est/* ili svrstavanja u skupine */canis animal est/*). Međutim, kad je "biti" dio glagolskoga oblika (*canis ingressus est*), značenje mu blijedi, a particip zajedno s njime

[57] Isto je s *vitam ago*, premda bi se tu već moglo govoriti o potpunoj leksikalizaciji, tj. sinonimnosti s *vivo*. Što je viši stupanj leksikalizacije takve skupine, to je manja argumentivnost aktanta na mjestu subjekta.

[58] U jeziku nekih razdoblja u ovaj je glagol inkorporiran i aktant "vino".

čini nadleksički semantem koji nosi valentnost.[59]

Drugi je osobit slučaj pojava infinitiva kao aktanta uz modalne i fazne glagole. Organizacija je jezične reprezentacije takvih scena osobita, jer je riječ o dvjema glagolima predstavljenim scenama koje su stopljene u jednu. Scena izražena infinitivom konkretnija je, a scena izražena finitnim glagolom općenitija komponenta te složene scene. Njihovo zajedništvo pokazuje i činjenica da postoji argument koji pripada objema scenama (taj je argument u morfosintaksnoj strukturi ostvaren subjektom). Semantički je centralnija scena infinitiva, jer ostali argumenti pripadaju njoj. Na razini teksta, modalni / fazni glagol jest taj koji je u kongruenciji sa subjektom.

Razgraničenja između glagolskih zavisnika

Kao što se granice nositelja valentnosti ne poklapaju uvijek s granicama glagola, tako se ni granice vrsta riječi kojima se pojedini referenti najčešće označavaju ne poklapaju uvijek s granicama između tipova valencijskih elemenata, tj. naravi uloge njihovih referenata u sceni.

Aktant – komplement

Komplemente sam definirao kao elemente koji daju dodatnu informaciju o već postojećem entitetu. Tipičan je slučaj kada se on uvodi pridjevom (*Homo iste* <u>*caecus*</u> *est*). Međutim, nešto se može karakterizirati i pomoću drugoga entiteta (*Marcus est* <u>*homo*</u>. *Domus est* <u>*patris*</u>. *Anulum tibi* <u>*dono*</u> *dat*). Takvi entiteti nisu uvedeni u opis scene kao izravni sudionici (ne povećavaju dakle broj sudionika), već se samo uvjetno u nju uključuju, i to

[59] Usp. TARVAINEN (1983: 16), gdje se složeni glagolski oblici gledaju kao nositelji valentnosti, ali i TARVAINEN (1983: 21), gdje se priznaje da i glagol "biti" ima neku vrst značenja – "stanje, sličnost, identičnost…".

preko karakterizacije drugoga entiteta. Prema tome, komplemente možemo podijeliti na one kojima referenti nisu entiteti (takvi su tipičniji) i one kojima oni to jesu (oni su bliski aktantima).

Aktant – modifikator

Modifikatori govore o osobinama zbivanja, njihovi referenti nisu entiteti. Ipak, i osobine zbivanja mogu se označiti preko entiteta (najčešće prijedložnim izrazima, ali i čistim padežima). Problem je u tome što ne postoje stroge morfosintaksne razlike u označavanju osobina zbivanja i entiteta (usp. FILLMORE 1995: 94, LAZARD 1998: 94). Zato bez pozivanja na semantičku razinu nije moguće odrediti označavaju li podcrtani izrazi u *Athenis delector*, *ad populum oravit* i *de monte narras* sudionike ili pozadinu scene (distinkcija koja ovdje otprilike odgovara tradicionalnoj granici između objekata i priložnih oznaka).

Kognitivna lingvistika distinkciju između sudionikâ i osobinâ zbivanja (*participants* i *settings/locations*) postulira kao osnovnu konceptualnu distinkciju ovisnu o načinu na koji ljudski um doživljava svijet, a ne o jezičnim kriterijima (usp. LANGACKER 1995: 35).[60] Stoga je razumljivo da neće svi aktanti označavati entitete što sudjeluju u sceni, već će se neki odnositi i na "pozadinu" scene, dakle njezin položaj u vremenu i prostoru, način odvijanja, trajanje i sl.

Komplement – modifikator

Ni granica između komplemenata i modifikatora nije uvijek vidljiva na površinskoj razini. Primjerice, u rečenici *Marcus vacillans venit* pridjev je nesumnjivo komplement subjektnoga aktanta (usp. množinu: *Iuvenes vacillantes venerunt*), ali isto tako govori o

[60] *Setting* se može kodirati čak i subjektom, v. niže, pri kraju ovoga odjeljka.

načinu vršenja radnje, po čemu je modifikator. Analogna je situacija s odnosnim rečenicama koje imaju priložno značenje (one, osim toga, mogu lako biti parafrazirane u modifikatorske rečenice, npr. *Misit milites, qui pontem facerent* <> *Misit milites, ut fontem facerent*).

Oblikovanje valencijskoga okvira

U tako postavljenu modelu korisno je preciznije definirati elemente koje će semantička reprezentacija obuhvaćati, te pojmovni i simbolički instrumentarij kojim će ona raspolagati. Sve to ovisi o onome što valencijskim opisom želimo postići.

Svrha valencijskoga opisa kakav predlažem u ovom radu mogla bi se najjednostavnije definirati ovako: Valencijski opis mora što vjernije i sažetije upoznati korisnika (npr. osobu koja uči ili poučava jezik ili osobu koja pretražuje valencijski rječnik) s onime što može očekivati u tekstnoj okolini glagola kao leksičke jedinice. Međutim, pitanje je koji elementi mogu biti uključeni u valencijski opis bez njegova nepotrebna opterećivanja nedostatno specifičnim elementima.

Istraživanja njemačkoga jezika (usp. HERINGER 1985) pokazala su da među valencijski vezanim elementima nema jasne dihotomije između semantički nužnih elemenata i onih koji to nisu. Neka bi se razdjelnica doduše u pojedinim slučajevima mogla povući, ali to je samo "izravnavanje" izvorno gradualnih podataka, odnosno gubljenje njihove gradualnosti. Dodatni je problem jednak kao kod gramatičke nužnosti: nemamo izvornih govornika, zbog čega se ne može izvršiti istraživanje poput Heringerova. Najbolje bi (ali ne i potpuno) rješenje obaju problema bilo iznošenje kvantitativnih podataka. Statistički nas podatci (npr. postotak pojavljivanja pojedinog elementa u određenom korpusu) u situacijama kada nemamo na raspolaganju jezični osjećaj izvornoga govornika najbolje distanciraju od iznošenja dalekosežnih zaključaka na temelju našeg umjetno stvorenoga jezičnog "osjećaja" za npr.

latinski jezik. Zato je za sada najkorisnije krenuti od kvantitativnih podataka i na njima graditi valencijski okvir: oni elementi koji se često pojavljuju uz pojedini glagol bit će navedeni u njegovu valencijskom okviru. Opsežnijim se istraživanjima može doći do zakonitosti preslikavanja koncepata iz izvanjezične stvarnosti preko semantičkih funkcija na fonološku razinu (usp pojam *mapping* kod PANEVOVE i SGALLA 1990: 190).

Metodološki zahtjev da se sve značenjske varijante pojedinih glagola prikažu zasebno, tako da se utvrdi u kojoj su mjeri one gramatički legitimizirane (usp. DEVOS 1996: 57), i u ovom se modelu može slijediti, s time da će se nepostojanje ili postojanje značenjskih varijanata određivati pripadnošću ili nepripadnošću glagola istoj sceni – ako varijante istoga glagola pripadaju istoj sceni, one će se promatrati u istom valencijskom okviru, a ako pripadaju različitim scenama, i okviri će biti razdvojeni. Dakako, i različiti glagoli koji pripadaju istoj sceni promatrat će se zasebno.

Preteča valencijskih okvira u valencijskoj je teoriji koncept rečeničnih obrazaca, koji su germanističke škole stale razrađivati još prije dolaska Tesnièreova utjecaja (npr. Erben 1958 i Grebe 1959). Kasnije su glavni predstavnici TV (HELBIG i SCHENKEL 1969 i ENGEL 1977, s konceptima *Satzmodell* i *Satzmuster*) dalje razvili te ideje. Rečenične obrasce u pojedinom jeziku čine glagoli i one dopune koje taj glagol traži. Sastavljanje takvih obrazaca pokazalo se osobito korisnim kod poučavanja stranih jezika, ali i u leksikografiji.[61]

Premda je načelo gradnje okvira analogno onome po kojemu se stvara obrazac, razlika je u tome što obrazac nastaje većinom na temelju morfosintaksnih zapažanja i govorničke intuicije, a manjim dijelom na semantičkim pokazateljima, dok okvir gradimo na temelju semantičkih podataka, općeljudske intuicije i statističkih pokazatelja, uz naknadne

[61] Usp. MRAZOVIĆ 1979: 29, 33, 45-47). Rečenični obrasci nisu novost. Cijeli je sustav *genera* u tradicionalnoj gramatici bio implicitno izgrađen na načelu rečeničnih obrazaca (v. 2. i 3. poglavlje). Razlika je u tome što je kriterij za raspodjelu bio uglavnom morfološki, manjim dijelom semantički, a ponekad kombiniran.

morfosintaksne specifikacije.

Semantičke uloge

U izvanjezičnoj stvarnosti pojavljuju se konkretni argumenti koji predstavljaju (situacijske) uloge sudionika u sceni, kao i osobine same scene (npr. u sceni trgovanja to su kupac, prodavač, roba, vrijeme, mjesto itd.). Međutim, u jezičnom je opisu te uloge korisno uopćiti, aproksimirati, i tako dobiti uniformniji prikaz značenjske strukture za veće skupine glagola (usp. PETRUCK 1996: 1).

Na definiranju se i kategoriziranju značenjskih relacija u rečenici ozbiljnije počelo raditi nakon što je američki jezikoslovac Charles FILLMORE (osobito 1968, ali i drugi radovi) razvio koncept tzv. **semantičkih uloga** ili semantičkih padeža.[62] Predstavnici istočnonjemačke valencijske škole s jedne i Fillmore s druge strane naglasili su još 1974. mogućnost, korist i potrebu inkorporacije koncepta semantičkih uloga u TV (usp. FINK 1977: 38). Kao što je rečeno, pojedini značenjski elementi, okupljeni u rečenici oko glagola, označavaju entitete koji na različite načine sudjeluju u sceni, njihove osobine, te osobine scene. Načini njihova sudjelovanja mogu se označiti semantičkim ulogama. Svaki glagol kao nositelj predikacije propisuje jedinstven skup semantičkih relacija koje će se oko njega pojavljivati. Primjerice, u rečenici *Quae, dum erant occulta, necessario ab eis, qui ea tenebant, petebantur (CIC.Mur.26)* imamo uz glavni glagol ono što se tražilo (*quae*) i one od kojih se tražilo (*ab eis qui ea tenebant*). Takve se relacije mogu u manjoj ili većoj mjeri generalizirati (onaj koji je polazna točka, ono što je cilj činjenja). I one relacije koje se mogu pojavljivati uza sve ili gotovo sve glagole, tj. kojih postojanje glagoli pretpostavljaju, moguće

[62] *Semantic Roles, Semantic Cases*. FILLMORE je sam priznao (1977: 66) da naziv *Case Grammar* za njegovu hipotezu nije bio najsretnije odabran; nikada se, naime, ona nije razvila u koherentan gramatički sustav, već je najčešće uključivana u već postojeće teorijske okvire (kao što je, uostalom, to učinjeno i ovdje).

je generalizirati (vrijeme kada se tražilo, vrijeme *dum erant occulta* ili neko drugo vrijeme). Budući da se iste semantičke uloge mogu pojavljivati uz vrlo različite glagole, one su, za razliku od situacijskih, dijelom neovisne o značenju pojedinoga glagola i ostalih uloga koje taj glagol aktivira.

Semantičke uloge temelje se na konceptima koji su dani, ali njihov inventar, način identifikacije i kriteriji njihove razdiobe dijelom ovise o opisivanom jeziku, potrebama opisa te odluci i obaviještenosti opisivača. Zato do danas nije postignut konsenzus oko kataloga semantičih uloga, pa ni oko potrebe za njima.

Konceptu se semantičkih uloga prigovaralo to da u svakom slučaju postoje nijanse koje razlikuju ulogu uz jedan glagol od te iste uloge uz drugi glagol, zbog čega opis nije dostatno precizan. Npr. u rečenicama *Multi postea ex vulneribus periere (LIV.22.7.2)* i *Ob hoc, quia parum dignitatis in legatione erat, negaverunt pacem (LIV.30.30.28)* zasigurno se radi o različitim vrstama uzroka. Budući da su semantičke uloge generalizacije, iz njihove definicije proizlazi nužnost postojanja takvih slučajeva. Kao što je rečeno na početku ovoga odjeljka, potpuna je preciznost često moguća samo izvan jezika.

S druge strane, jedan te isti element može pripadati dvjema semantičkim ulogama. To je, primjerice, slučaj subjekta glagola *ambulo*, jer je kod njega onaj tko vrši radnju (pomiče) ujedno i ono što se pomiče. Tom se problemu može doskočiti na dva načina: ili dopustiti da jedan element nosi više generalizacija u vidu semantičkih uloga, ili uspostaviti hijerarhiju uloga i dodijeliti mu onu koja ima prioritet. Ovdje će se, radi izbjegavanja komplesnih semantičkih oznaka, izabrati drugi način.

Postoji mišljenje da je nemoguće dosljedno podijeliti rečenične elemente u diskretne semantičke uloge, već da su dvije tzv. protouloge – protoagens i protopacijens – samo polovi kontinuuma po kojemu se pojedine uloge raspoređuju (usp. DOWTY 1991). Po broju svojstava protoagensa ili protopacijensa koja određeni element ima određuje se njegovo

mjesto u hijerarhiji semantičkih uloga. Pravila selekcije zatim smještaju tako dobivene uloge na mjesta u morfosintaksnoj strukturi. To je, s obzirom na to da nam neuroznanost potvrđuje kako struktura ljudskoga mišljenja čini postupne prijelaze bitnom značajkom jezika (već spomenuti koncept *language fuzziness*), i očekivano. Međutim, polazište od kontinuuma s nizom ponekad vrlo kompleksnih kriterija za određivanje mjesta elementa u njemu, ktome i otvorenih dodatnim doradama, nije prikladno za gradnju praktično upotrebljivoga jezičnog opisa. Ipak, u pojedinim će slučajevima relativno mjesto na ljestvici protoagentivnosti biti korisno za razlučivanje varijanata kod bliskih uloga (v. stativne glagole niže).

Premda je koncept semantičkih uloga nesavršen, one su korisne kao semantička specifikacija kojom se izbjegava ponavljanje podataka iz opisa izvanjezične situacije. Generalizacije u semantičkoj strukturi, intuitivne i fleksibilne s obzirom na posebnosti opisivanoga jezika, mogu bitno upotpuniti informaciju u prikazu valencijskoga okvira. Zato je za potrebe koje imamo pred sobom bolja i manjkava poraba semantičkih uloga negoli nikakva. U tom je smislu od takvih aproksimacija, tj. okupljanja sličnih tipova uloga u jednu, više koristi negoli štete.

Budući da svrha ovoga rada nije definitivna obrada glagolskih valencija, već prikaz stanja te obrade u prošloj i sadašnjoj gramatikografiji latinskoga kao i postavljanje temelja za njezino osuvremenjenje, ovdje ne pretendiram na davanje konačnoga kataloga semantičkih uloga. Detaljnija istraživanja pokazat će koje su semantičke uloge dostatno praktične, primjenjive i precizne za uvrštenje u leksikografski i gramatički opis latinskih valencija za Hrvate. O valencijski relevantnim ulogama bit će više riječi u 5. poglavlju, a ovdje dajem sintezu najutjecajnijih pristupa njihovu popisu i razdiobi kroz četiri desetljeća postojanja modela. Analizom sve većega broja slučajeva nužno će doći do promjena u popisu i definicijama. Valja imati na umu i to da semantičke uloge shvaćam kao generalizacije

pojedinačnih slučajeva; naime, što koja semantička uloga predstavlja mora se promatrati u odnosu na scenu s kojom je uz dani glagol povezana. Zato u valencijskom opisu uvijek mora biti naveden i opis scene.[63]

1. Kod glagola koji izražavaju neku radnju ili zbivanje ponekad valja istaknuti ono što pokreće njihovo izvršenje (tzv. agentivne uloge).

    a. **Agens** (Ag) označava entitet predstavljen kao živ koji rabeći vlastitu energiju vrši radnju i ima visok stupanj kontrole nad njom *(copias suas Caesar in proximum collem subduxit, CAES.Gal.1.24.1)*. Radnja može biti i aktivno održavanje postojećega stanja *(per exploratores Caesar cognovit ... montem a suis teneri, CAES.Gall.1.12.2)*.

    b. **Kauzator** (Ka) označava nekoga tko ne vrši izravno radnju, ali je nalog došao od njega, a postoji i određeni stupanj kontrole *(Darius ... pontem fecit in Istro flumine, NEP.Milt.3.1)*.[64]

    c. Aktant čiji referent vrši radnju a nije agens, niti ga pokreće agens, već prirodne zakonitosti, naziva se **sila** (Si) *(feriuntque summos fulmina montis, HOR.Carm.2.10.9-10; cum per inane moveatur gravitate et pondere, CIC.Fat.24; ex vulnere mortem obiit, VELL.2.61.4)*.[65]

---

[63] Popis i definicije semantičkih uloga sastavljeni su na temelju izloženoga u sljedećim radovima: FILLMORE (1968, 1977), CHAFE (1970), CRUSE (1973), FINK (1977), COOK (1978), STAROSTA (1978), DOWTY (1991), ANDERSON (1994), WHALEY (1997), VAN VALIN (1999), PALMER (2006). Ovi se autori u svojim pristupima pozivaju i jedni na druge i na nenavedene autore. Jedini termini koje nisam našao u literaturi jesu relat i asocijat.

[64] Ovdje zapravo imamo dvije scene stopljene u jednu: Darijevo davanje naloga i samu gradnju mosta.

[65] U segmentu *novendiale sacrum fuit quia Veiis de caelo lapidaverat (LIV.27.37.1)* uzrok je održavanja obreda stanje stvari, dok je u rečenici *At ego Tironem ad Dolabellam cum litteris, quia iusseras, miseram*

d. Ono što agens rabi za izvršenje radnje označeno je **sredstvom** (Sr). To je entitet koji predstavlja neposredni fizički uzrok događaja, ali ga ne potiče sam *(Caesar Gallorum animos verbis confirmavit, CAES.Gall.1.33.1.); Caesaris verba Gallorum animos confirmaverunt).*

2. Kod radnje / zbivanja ponekad postoji i entitet na koji ta radnja / zbivanje utječe. Taj entitet može mijenjati položaj, izgled, sastav, pa čak i stanje (ne)postojanja.

a. Aktant čiji je referent uslijed radnje ili zbivanja promijenio položaj (u fizičkom ili mentalnom prostoru) zove se **tema** (Te) *(In aciem copias eduxit, LIV.1.2.5).* Tu se ubraja i sadržaj konverzacije, tj. transfera poruke, kao i fizički predmeti *(Id ubi dixisset, hastam in fines eorum emittebat, LIV.1.32.13).* Kod glagola percipiranja ono što izaziva percepciju jest tema, jer se stvara "preslik" entiteta u mentalnom prostoru *(Interdum iactari voces a iuvene Tarquinio audiebat se iniussu populi regnare, LIV.1.46.1; cum illi interea, qui te istic reliquerunt, spectarent communis mimos semisomni, CIC.Fam.7.1.1).* Tema označava i entitet koji zahvaljujući radnji / zbivanju ne mijenja svoj položaj *(sed ipsa in custodia retenta est, TAC.Ann.15.51.4).*

b. Aktant čiji se referent uslijed radnje ili zbivanja mijenja (uključujući nastajanje i nestajanje) naziva se **pacijensom** (Pa) *(Levem fugiens secat aethera pennis, Ciris 533); Ventis implevit vela secundis, VERG.A.7.21; Oppidum condunt, LIV.1.1.11; 'ego enim te in consulatu observaram,' ais, 'et fore ut te Caesar restituat', CIC.Fam.7.27.1).* Pacijens označava i entitet koji zahvaljujući radnji / zbivanju ne mijenja svoje stanje *(At te eadem tua*

(CIC.Att.15.12.1) uzrok dolaska radnja agensa zavisne rečenice. Kod zavisnih rečenica potrebno je, dakle, interpretirati i njihovu scenu.

fortuna servavit, *Cic.Deiot.21).* Osobit je slučaj kada nastaje nešto što već postoji, ali u drugim kontekstima *(Hoc carmen hic tribunus plebis non vobis, sed sibi intus canit, Cic.Agr.2.68).*[66]

3. Kod radnji i zbivanja mogu biti istaknute njihova početna i krajnja točka. Te točke shvaćene su vrlo široko: obuhvaćaju mjesni i vremenski kontinuum, kao i mentalni prostor. One su usko povezane sa smjerom konceptualizacije scene, odnosno tzv. mentalnim skeniranjem, kako ga definira LANGACKER (1995: 15-16).

   a. Semantička uloga kojoj je referent ishodišna točka nazvat će se **ishodište** (Is) *(quae si remansit in baca, saporem olei corrumpit, Col.12.52; ex ea non quam plurimi soni, hoc est non quam plurima nomina, possint exhiberi, [Prob.]104; Cur ego plebeios magistratus, cur Sicinium potentem video sub iugum missus, tamquam ab latronibus redemptus?, Liv.2.34.9*[67]*; agnum Martius a stabulis rapuit lupus).* Kretanje se može odvijati i u mentalnom prostoru *(exsistat ex rege dominus, Cic.Rep.1.69; Quidam vir Atheniensis eruditus, cum ictum lapidis capite excepisset, cetera omnia memoria retinuit, eruditionis totius oblitus est, V.Max.1.8.2*[68]*).* Tu ulogu imaju i materijal od kojega je nešto načinjeno i nedjelatni uzrok *([naves] factae ... ex umida materia, Caes.Civ.1.58.3; Ob hoc, quia parum dignitatis in legatione erat, negaverunt pacem, Liv.30.30.28).*

   b. Krajnju točku označit ćemo semantičkom ulogom **cilja** (Ci) *(Quemadmodum Puteolanus pulvis, si aquam attigit, saxum est, sic e*

---

[66] Ako su tema ili pacijens ujedno i agens (*curro*, odn. *lavor*), agens će imati prednost pri dodjeli semantičke uloge (v. niže hijerarhiju semantičkih uloga).

[67] Dakako, lopovi kao prodavatelji voljno su sudjelovali u radnji, ali u manjoj mjeri od kupca. Zato su više percipirani kao ishodište negoli kao agens.

[68] U ovom primjeru samo u odnosu na scenu koju nosi glagol *oblitus est*.

contrario haec aqua, si solidum tetigit, haeret et figitur, SEN.*Nat.3.20.3; Heu! quis te casus deiectam coniuge tanto excipit,* VERG.*A.3.317-318; ut propius spectent ad priorum temporum paenitentiam,* [QUINT.]*Decl.267.3*[69]). Ovamo spadaju i namjera i posljedica (*Nec ultra exspectato, quam dum sacrificii gratia Claudius Ostiam proficisceretur, cuncta nuptiarum sollemnia celebrat,* TAC.*Ann.11.26.3).*

c. Dio prostornog ili vremenskog kontinuuma u kojem se odvija kretanje od ishodišta do cilja označit ćemo semantičkom ulogom pod nazivom **put** (Pu) *(Magna multitudo hominum in proelio, maior cupidine praedandi palata per agros caesa est,* LIV.*33.19.4; Cito sanus fiet,* CATO *Agr.157.9).*

4. Neki glagoli na izriču radnju / zbivanje, već stanje.

a. Semantičku ulogu oznake entiteta koji se stavlja u statičan odnos s nekim drugim entitetom (i to elementa koji je istaknutiji, relevantniji, tj. prema DOWTYJEVOJ /1991: 572/ klasifikaciji ima više svojstava protoagenta: ljudskost, voljno sudjelovanje, svjesnost, postojanje neovisno od opisanoga stanja, dodajmo i entitetnost) možemo zvati **relatom** (Re). Referent relata može s drugim elementom biti u različitim statičnim odnosima atribucije.

b. **Atribucija** (At) pridaje relatu neko svojstvo, uspoređuje ga s nečim, svrstava ga u neku skupinu, pripisuje mu posjedovanje nečega *(in qua vel*

[69] Ova rečenica označava gledanje u smjeru žaljenja, bez nužnosti da se ono zaista i vidi (cilj – nije nužan prijenos mentalne slike), dok *spectare paenitentiam* znači gledanje s viđenjem (tema – prijenos mentalne slike). Isto tako, *spectare* na mjestu subjekta ima agens (voljno sudjelovanje), dok *videre* ima cilj (voljno sudjelovanje nije nužno).

praecipue laudabilis est ipsa illa novitas ac difficultas,[70] *QUINT.Inst.2.13.10; portus constitutus est …, ut ipsam urbem dignitate aequipararet, NEP.Them.6.1; Rationale enim animal est homo, SEN.Ep.41.8;*[71] *Omnia possideat, non possidet aera Minos, OV.Met.8.187; Nunc est mihi adeundi ad hominem tempus, PL.Bac.772-773).*

Postoje i semantičke uloge koje se jednako rabe i kod radnji / zbivanja i kod statičnih odnosa.

5. Prostornu ili vremensku točku u kojoj se stanje ili radnja smješta ili u odnosu na koju se ona odvija označit ćemo ulogom **položaja** (Po) *('Rhodi enim' inquit 'ego non fui', CIC.Planc.84; pendeat ex umeris uestis ut alba meis, OV.Tr.3.13.14; Haud convenit una ire cum amica imperatorem in via, TER.Eu.494-495; Quis tamen affirmat nil actum in montibus aut in speluncis?, IUV.6.58)*

6. Neki entiteti ne sudjeluju u sceni, ali ona na njih na osobit način utječe.

   a. Entitet koji ima ili bi trebalo da ima korist od scene označava se ulogom **beneficijara** (Be) *(Credet aliquis idem me pro illo fuisse facturum [QUINT.]Decl.9.14).*

   b. **Maleficijar** (Ma) označava entitet koji trpi štetu od scene ili protiv kojega je usmjerena *(Nemo errat uni sibi, SEN.Ep.94.54).*[72]

7. Situaciju u kojoj živo biće s intelektom prima ili ima emocionalni ili drugi izrazito

[70] Isprekidanom su crtom podvučeni relati, a punom atribucije.

[71] Statični odnos može biti i uključen i u kognitivno stanje: *Dives regio habebatur non auro modo, sed gemmis quoque margaritisque, ad luxum magis quam ad magnificentiam exculta. (CURT.8.5.)*

[72] U literaturi na engleskom ove se uloge zovu *benefactive / malefactive* ili *beneficiary / maleficiary*. Prvi naziv tvorbeno spada u niz naziva *agentive, patientive, locative…* s formantima koji se više rabe za morfološke odraze semantičkih relacija (to je osobito vidljivo u opisima jezikâ s mnogo padeža).

subjektivni doživljaj grade dva pola:

a. **Eksperijens** (Ek) označava živo biće koje prima ili ima taj doživljaj *(Tranquillas etiam naufragus horret aquas,* O*V.Pont.2.7.7; Ignosco et credo tibi,* P*L.Poen.1413).*

b. **Stimulus** (St) označava ono što neposredno izaziva stanje eksperijensa *(Nunc ergo conscientia exterritus apprehendit Caecilium Celerem,* P*LIN.Ep.1.5.8; commota adversus Phaedriam cogitur eum laudare, cui irata est,* D*ON.Ter.Eu.4.687.1).*

8. **Mjera** (Mj) je uloga koja označava kvantifikaciju scene (*ipse ab hostium castris non longius mille et quingentis passibus abesset,* C*AES.Gal.1.22.1; nec sane magno pretio, nummis aureis quadringentis, Dasio Brundisino praefecto praesidii corrupto traditur Hannibali Clastidium,* L*IV.21.48.9).*

9. **Način** (Na) odvijanja radnje / zbivanja ili postojanja stanja jezično se realizira istoimenom ulogom *(Quod Afranius poeta prudenter et lepide Sapientiam filiam esse Usus et Memoriae dixit,* G*EL.13.cap).*

10. Element koji se pridružuje drugom elementu u istoj semantičkoj ulozi, a nije s njime vezan pukom koordinacijom niti je apozicija, označava se ulogom koju ću nazvati **asocijatom** (As) *(Vedius mihi obviam venit,* C*IC.Att.6.1.25; Cenavisti mecum: ego accubui simul,* P*L.Am.804; Nulla controversia mihi tecum erit,* P*L.Aul.261; Ille a virtute summum bonum separavit,* C*IC.Tusc.3.20.47).*[73]

[73] U ovu skupinu možemo ubrojiti i negirano pridruživanje *(Nec vero hae sine sorte datae, sine iudice, sedes,* V*ERG.A.6.431).*

Slijedi hijerarhija semantičkih uloga koju ću poštivati prilikom njihova dodjeljivanja. Načelo je sljedeće: ako element ne pripada ulozi navedenoj na vrhu hijerarhije, spuštamo se stepenicu niže, sve dok ne dođemo do tražene uloge:[74]

Utječe na scenu neposredno, vlastitom energijom i s kontrolom - Ag

↬ NE - Na scenu utječe posredno i s kontrolom - Ka

↬ NE - Prirodna zakonitost koja potiče scenu - Si

↬ NE - Neposredni fizički uzrok scene, ali ne potiče je sam - Sr

↬ NE - Scena utječe na njega, tako da je duševno raspoloženje posljedica scene - Ek (Poticaj - St)

↬ NE - Ima korist ili štetu od scene - Be/Ma

↬ NE - (Ne)mijenjanje stanja posljedica je scene - Pa

↬ NE - (Ne)mijenjanje položaja posljedica je scene - Te

↬ NE - Kretanje u sceni kreće od njega - Is

↬ NE - Kretanje u sceni završava u njemu - Ci

↬ NE - Kretanje u sceni odvija se kroza nj - Pu

↬ NE - Položaj na kojem ili u odnosu na koji se odvija scena - Po

↬ NE - Pridijeva mu se kvaliteta - Re (Kvaliteta koja se pridijeva - At)

↬ NE - Izražava način odvijanja scene - Na

↬ NE - Kvantificira scenu - Mj

[74] Dakako, moguće je latinizirati i one semantičke uloge kojima su ovdje dani hrvatski nazivi.

Spajanje scena

Koncept valentnosti utemeljen na morfosintaksnim značajkama glagola i njegovih pratitelja zapada u probleme kad se radi o metaforičkoj porabi. Zato Engel i suradnici metaforične postave eksplicitno proglašavaju nezanimljivima za teoriju valentnosti (usp. SAMARDŽIJA 1986: 189). Metafore su obično gramatički "čiste", a njihovo se doslovno značenje (semantička struktura) lako može povezati s ostvarenim. Problem nastaje na razini odnosa između scene i okvira. Okvir, naime, semantički odražava scenu koja ne odgovara sceni koju govornik želi prenijeti. Primjerice, izraz *gallina scripsit* kad je metaforično upotrijebljen ne govori ni o kakvoj kokoši, već poruka glasi "ovaj je (ljudski) rukopis nečitak", tako da je govoriti o kokoši kao referentu agensa radnje pisanja besmisleno. Dakako, kad se govori o polazišnoj situaciji, koja je metaforu i motivirala, provediva je redovita analiza. A budući da svaka metafora ima svoje konkretno izvorište, može se očekivati da će analiza i takvih rečenica na korpusu latinskih tekstova ispravno pokazati valencijski osjećaj izvornih govornika. Ta će pak analiza biti to upotrebljivija ukoliko su paradigmatske varijante dotične rečenice češće rabljene.[75] Prema tome, kod istraživanja valentnosti glagolâ rabljenih u metaforama mora se uzeti u obzir samo njihovo nemetaforično značenje, u kojemu ostvarajni (morfosintaksni) obrazac odgovara "konkretnoj" sceni.

Uvjetovanosti i bliskosti između dviju scena uvijek postoje. Gramatičar odlučuje hoće li ih i u kojoj mjeri objašnjavati.

Preklapanja između rečenih dviju semantičkih struktura mogu imati raznolik opseg. U rečenici *Manus manum lavat* u značenju "Uzajamno se pomažu" nema nikakvoga preklapanja između zamišljene i izražene scene, pa tako ni u jednom elementu nema nikakve slobode

---

[75] *Gallina scripsit* rijetko će se upotrijebiti nemetaforično. Možemo zamisliti novinski tekst pod naslovom "Seljak iz Vrbove naučio kokoš držati olovku i pisati" u rubrici "Vjerovali ili ne" gdje će, izražavajući iste valencijske odnose, imati konkretno značenje.

leksičkog izbora. S druge strane, u rečenici *Pulvis et umbra sumus* u značenju "Prolazni smo" jedan je element zajednički situacijama ({mi}); zato taj element (i samo on) ima slobodu leksički se mijenjati. Isto tako, u metaforički upotrijebljenoj rečenici *Rem acu tetigisti* dva elementa ({ti} i {stvar}) pripadaju objema situacijama, dok {dodirivanje} i {igla} ne pripadaju.

Postoje krajnji slučajevi u kojima je metaforičnost izraza svedena na glagol, pa i izblijedjela. U rečenici *Cecidit Marcus pro patria* rabi se glagol *cado*, koji je toliko često rabljen kao eufemizam za "poginuti u boju", da se više ne moramo vraćati na scenu padanja i scenu umiranja, već kao jedinu uzeti scenu umiranja. *Cado* se dakle može u kontekstu bitke rabiti gotovo istoznačno s *morior*, a svi će elementi kod oba glagola biti na istim semantičkim položajima i imati veliku slobodu leksičkoga izbora.

Slična je situacija s postavljanjem leksema na za njih netipična mjesta u semantičkom okviru, kao u rečenici *Nullum Martia summo altius imperium consule* <u>*Roma*</u> *videt (Ov.Pont.4.9.65-66)*, gdje je prostorna točka, tipična za modifikatore, u tekstu izražena na poziciji tipičnoj za aktante. Ova situacija, o kojoj se u semantici već dugo raspravlja (usp. ANDERSON 1994: 461), može se prikazati uz pomoć pretpostavke o dvije scene. Jezgra scene koja se želi priopćiti (nazovimo je **koncipiranom scenom**) ima sljedeći (tipičan) opis:

{U mjestu zvanom "Rim" ne postoji entitet zvan "zapovjedništvo"…}.

Njezin bi očekivani jezgreni semantički ostvaraj, možemo pretpostaviti, bio ovakav:

sum : Re (*imperium*), Ø, Po_{Loc} (*Romae*).[76]

S druge strane, scena koje je izraz navedena rečenica (**realizirana scena**) ima

[76] U linearnom prikazu indeksirano pišem oznake za morfološku markaciju (Loc = lokativ). V. odjeljke 4.3.2. i 5.1.2.

netipičnu raspodjelu argumenata:

{Entitet zvan "Rim" ne vidi entitet zvan "zapovjedništvo"…}.

Semantička je struktura:

video : Ci (*Roma*), Te (*imperium*).

Svi su elementi osim nositelja valentnosti zajednički objema scenama, ali su im uloge različite. Jezično ostvarena varijanta scene netipična je zbog naravi referenta imenice "Rim", koji se redovito percipira kao dio prostora, a ne kao biće koje može gledati. Tekstni će ostvaraj slijediti atipičnu scenu, koja se pak konstruira na temelju istovrsnih scena u kojima je cilj tipičan, dakle živo biće sa sposobnošću percepcije.

Nefinitni glagolski oblici uključuju u scenu novu scenu, ali na mjestu zavisnika: aktanta (npr. infinitiv, dativ gerunda); komplementa (npr. participi, gerundiv), modifikatora (npr. ablativ gerunda) ili posredno zavisnih elemenata (atributa, apozicije). Nekima je argument označen subjektom zajednički s nekim od argumenata glavnoga predikatora, a preostale argumente zadržavaju u mjeri u kojoj zadržavaju karakter glagola (*Polyphemum Homerus ... cum ariete etiam colloquentem facit, CIC.Tusc.5.39*).[77]

[77] Kod ablativa apsolutnog subjekt se ne poklapa sa subjektom glavnoga glagola.

4. 3. 2. Od okvira do teksta

Latinski nam se pisci obraćaju preko **teksta**, konačnog proizvoda svoje jezične djelatnosti. On je jedina izravno dostupna razina te djelatnosti, na temelju koje donosimo većinu zaključaka o njezinim prethodnim etapama. Premda je morfosintaksni ostvaraj valentnosti ovisan o semantičkom sadržaju koji se želi prenijeti (kao i o pošiljateljevoj komunikacijskoj namjeri), ne može se reći da je njezin puki odraz. Dugotrajnom su se porabom (rutinizacijom, usp. DELANCEY 2001: 26-30) pojedini formalni obrasci toliko osamostalili od značenja, da su se strukture najrazličitijega tipa značenja stale izricati kroz identične gramatičke postave. Osobito je to izraženo u većini indoeuropskih jezika, u kojima je relativno malen broj obrazaca "gutao" druge strukture, koje su stoga s vremenom nestajale.

Potreba da se ograničenim inventarom jezičnih sredstava izrazi beskonačna raznolikost značenjskih odnosa izaziva proces gramatikalizacije funkcionalnih morfema, koji moraju proširiti svoju porabu daleko preko granica svoga izvornog značenja. Zato se u tekstu javljaju okamenjene sintaksne forme s čvrstim pravilima morfološkoga kodiranja. Ta diskrepancija, u različitim jezicima različito izražena, čini nepotpunim svaki opis valentnosti utemeljen isključivo na semantici i(li) jezičnoj pragmatici. Stoga je u valencijskom opisu potrebno naznačiti koji su elementi gramatikalizirani.

Isto tako, budući da i u manjoj mjeri gramatikalizirani elementi imaju morfološku markaciju, potpun i koristan valencijski opis mora sadržavati i njihovu specifikaciju.

Odnos između morfosintaksne i semantičke razine

Brojne je gramatikalizirane odnose već tradicionalna gramatika uočila i unijela u opis jezika. Klasična TV, u želji da nadiđe stare koncepcije, zatvorila je oči pred nekima od

postignuća tradicije, pa je nastojala fundirati poststrukturalističku sintaksu ne primjećujući da u većini slučajeva ili preskače razinu sintakse ili miješa semantički i sintaksni opis. Novija su tipološka i pragmalingvistička istraživanja pokazala da neki brojni sintaksni odnosi koje je tradicionalna gramatika uspostavila prilično dobro odražavaju stanje stvari u jezicima sličnima latinskome. Zato će se neki tradicionalni termini, djelomično redefinirani, moći "vratiti" u opis, što može samo pomoći prihvatljivosti i praktičnoj primjenjivosti valencijskoga pristupa. Drugim riječima, od valencijskoga opisa najviše novina ne bi trebalo očekivati toliko u opisu gramatičke razine kao takve, koliko u opisu njezina odnosa prema semantičkoj, što zapravo i jest područje koje tradicionalna gramatika nije adekvatno obuhvatila, premda bi ono trebalo biti jedan od glavnih zadataka jezikoslovlja.

Još je TESNIÈRE (2001: 61-66) uveo razlikovanje između čvora kao sintaksnoga i jezgre kao semantičkoga središta fraze, no nije povukao jasnu granicu između sintaksnih i semantičkih koneksija. Ako sintaksni čvor može imati manji doseg od semantičkoga, zašto pretpostavljati, kao što je on učinio, postojanje sintaksnih koneksija izvan područja dosega sintaksnoga čvora? Dakako, svi elementi jezika (pa i nadodsječni) spadaju u stanovitu jedinstvenu strukturu u širokom smislu, ali nije potrebno da svi elementi u rečenici imaju sintaksnu vezu s glagolom označiteljem predikacije, neovisnu o značenju. I Tesnièreova nam terminologija (aktanti i cirkumstanti) i metaforika (poznata slika rečenice kao drame, v. niže), daje zaključiti da je semantika u postuliranju njegove sintakse prisutna više negoli je on to bio u stanju priznati.

Jasno je da u tekstu postoje elementi kod kojih je morfosintaksna markacija jednostavan odraz njihova značenja, ali i elementi kojima markaciju diktiraju i svojstva cijeloga jezika i njihovo vlastito značenje. Međutim, prijelaz između neovisnosti o općim pravilima i ovisnosti o njima nije oštar – postoje stupnjevi predvidljivosti formalnih osobina pratilaca uz pojedine glagole (kako je 1989. utvrdila Eva Breindl, a navodi ÁGEL 2000: 180-

181). Zato je zajedno s Jacobsom možemo isključiti iz kriterijâ za određivanje granice valencijskoga dosega. Iz istoga razloga predvidljivost nije prikladna ni za unutrašnju razdiobu tih elemenata (koja je, uostalom, provedena već na semantičkoj razini).

Prema tome, posebno govoriti o sintaksnoj strukturi ondje gdje ona prati semantičku bilo bi redundantno; s druge strane, nužno je identificirati slučajeve u kojima se tekstni ostvaraj distancira od značenja.

U latinskom (i mnogim jezicima sličnima njemu) po svojoj se gramatikaliziranosti osobito ističu dva elementa: subjekt i izravni objekt (usp. LEHMANN 2002: 201). Oni mogu kodirati vrlo različite semantičke uloge, a ulaze i u osobite međusobne strukturne odnose. To je zamijetila tradicionalna gramatika, a klasična teorija valentnosti zanemarila. Stoga se treba posebno zadržati na tim sintaksnim elementima. Za vrlo kompleksan problem razine gramatikaliziranosti ostalih elemenata (usp. ANDERSON 1994: 454) potrebna su, u nedostatku kompetentnih informanata, opsežnija istraživanja na većem korpusu latinskih tekstova.

Subjekt

Tradicionalna je gramatika još od Platona i Aristotela uočavala i naglašavala posebnost gramatičke funkcije subjekta. Njegove osobitosti u grčkoj i latinskoj gramatici, na temelju kojih su stoljećima sastavljane gramatike ostalih jezika (kongruencija s glagolskim oblikom koji nosi predikaciju i predikativom, logička raščlamba iskaza na subjektni i predikatni dio, pravilna izmjena između subjekta i objekta prigodom pasivizacije, izricanje subjekta "kroz glagolski oblik", mogućnost raščlanjenja glagola na kopulu i pridjev blizak atributu subjekta) nametale su koncept subjekta kao univerzalnu i neosporivu jezičnu činjenicu.

Generativne su teorije glede subjekta, potaknute i njegovom ulogom u obavijesnoj strukturi iskaza, prihvatile ovo tradicionalno gledište – subjekt je smješten izvan glagolske fraze kojoj je postavljen kao sestrinski čvor, podređen samo rečeničnom čvoru (usp. ALLERTON 1994: 4881).

Sasvim drugim putem krenula je TV, koja je, počevši od Tesnièrea, odbacila ovo isticanje subjekta i hijerarhijski ga izjednačila s ostalim glagolskim podređenicima.[78] Izbjegavan je i sam naziv "subjekt", umjesto kojega su rabljeni "prvi aktant", "dopuna u nominativu (E_0)" itd. Rečenica se u tim teorijama gleda, u skladu s Fregeovom matematičkom logikom, kao jedinstvo predikata (predstavljenoga glagolom) i njegovih argumenata, u koje se ubraja i tradicionalni subjekt (usp. FISCHER i dr. 2003: 9). Takav je radikalni dependencijalistički pogled na glagol kao središte rečeničnog ustrojstva, a na sve podređene mu segmente kao na slučajeve njegove specifikacije, ostao temeljan i u nekim kasnijim sintaksnim teorijama, npr. u funkcionalnom generativnom opisu (usp. SGALL i PANEVOVÁ 1989: 75), zatim kod Heringera, Engelena i Engela, za koje je subjekt, kao element koji je, kao i npr. izravni objekt, uz jednu klasu glagola (lični glagoli) selegiran, a uz drugu (bezlični glagoli) nije, samo jedna od dopuna, potpuno ravnopravna drugima.

S druge strane, jedan od argumenata za postavljanje glagola na višu razinu od subjekta bila je i činjenica da glagol selegira aktante, ali ne i obratno (usp. ŽEPIĆ 1975: 21). Ipak, i aktanti selegiraju glagol jednako koliko i on njih, samo što je selegirane glagole teže semantički okupiti, pa radi veće svrsishodnosti gramatike znanstvenici proizvoljno određuju

[78] Neki su njemački gramatičari nezavisno od Tesnièrea insistirali na prvenstvu glagola u rečenici (Glinz, Grebe, Erben).

glagol kao selektor imenice.[79]

Takav pristup nije mogao donijeti zadovoljavajuće rezultate, što je primijećeno i u redovima samih pobornika GZ i TV. "Literatura o valentnosti ne nudi izravnog rješenja ovog problema, čak ni ona o valentnosti glagola u slavenskim jezicima. To je, zacijelo, uvjetovano i nesigurnošću što je proučavatelji valentnosti glagola očituju pri razinskom određenju ('lociranju') valentnosti" (SAMARDŽIJA 1986: 169). Budući da ni zastupnici strogog dependencijalizma nisu mogli previdjeti činjenicu da u većini rečenica jedan element možemo izdvojiti kao subjekt, u teoriji su se počela pojavljivati kompromisna rješenja.

Još je Erben (1958), premda ističući ravnopravnost nominativnog zavisnika s ostalima, zvao taj zavisnik "subjektom" i "agensom" i bilježio ga u shemama odvojeno od ostalih (usp. MRAZOVIĆ 1979: 32). I Helbig će subjektu, koji naziva nominalnom frazom, dati istaknuto mjesto, jer ga neće podrediti glagolu, već zajedno s glagolom i dodatcima onome što naziva "propozicijom", odnosno osnovnim sadržajem rečenice. Isto tako, Allerton (1982), premda polazi od glagola i bavi se njegovim valencijskim opisom (uključujući u dopune i subjekt), rečenicu smatra strukturom od dvaju ravnopravnih članova, subjekatske (SP) i glagolske fraze (VP), dakle isto kao i Chomsky.[80]

Neki su teoretičari ukazali na tzv. predikative, koji se svakako mogu smatrati

---

[79] To što su gramatičari zavisnosti utvrdili da odabir glagola kao polazišta u opisu rečenične strukture ne može biti motiviran nekim strukturi imanentnim razlozima (usp. SAMARDŽIJA 1993a: 4) nije ih spriječilo da radi ekonomičnosti opisa zadrže taj pristup.

[80] U knjizi *Valency and the English verb*, London 1982. Navodim po BETHKEU (2003: 16-17), kojemu nije jasno smatra li subjekt zavisnim elementom. Allerton je u drugom radu (ALLERTON 1994: 4881) određeniji: subjekt ima poseban status u odnosu na ostale glagolske zavisnike, ali i dalje je jedna od njegovih dopuna.

podređenicima subjekta,[81] pa su proširili ulogu modificiranja istoga subjekta i na finitni glagol i time uveli relaciju međuzavisnosti, čime se mogla elegantno "spasiti" dosljednost dependencijskog pristupa (usp. HUDSON 1980a: 190-191). Time bi se dopustilo da vrhovna razina rečenice bude definirana u pojmovima konstituencije (subjekt-predikat), a da ostali odnosi budu dependencijski (usp. BAUER 1979: 312).[82] S druge strane, KRUIJFF (2002: 13) smatra da semantički mogu biti dvije valentnosti, ali sintaksno samo jedna.

Reagirajući na nemoć TV da adekvatno opiše valencijski status subjekta, mladovalencijanisti su, promatrajući problem iz druge perspektive, istaknuli nekoliko činjenica:[83]

- Različitost subjekta u odnosu na objekte ne može biti argument za njegovo stavljanje na istu razinu s glagolom, kao što ni podređenost subjekta glagolu ne može biti argument za njegovo stavljanje na istu razinu s objektima – verbocentričnost i istaknutost subjekta u odnosu na objekte mogu koegzistirati.
- Referencija na formalnu logiku potpuno je nedopustiva i irelevantna – modeli logike ne mogu vrijediti za prirodne jezike.
- Nije potrebno tabuizirati termin subjekta u GZ dajući mu morfologizirane

[81] Ponekad ih čak smatraju izvedenima iz atributa (*miles gloriosus* > *miles est gloriosus* > *miles advenit gloriosus*). Daljnji razvoj (*Miles advenit gloriose*) pokazatelj je bliskosti između atributa, predikativa i priložne oznake – radi se o različitim stupnjevima strukturne bliskosti subjektu i glagolu, s malim pomacima u značenju. Dakako, bliskost pridjeva i (osobito stativnih) glagola, poznata od antike, također govori tome u prilog.

[82] To bi, dakle, uz neke prijedloge da koordinacija također bude prikazivana konstituencijski, bio još jedan slučaj udaljavanja od strogog dependencijalizma. Time se narušava "matematička" dosljednost teorije, ali se povećava njezina moć elegantnog prikazivanja jezičnih fenomena. Ipak, ne slažu se svi teoretičari s tim rješenjem. PANEVOVÁ i SGALL (1990: 194), primjerice, gledaju na predikative kao na zavisnike samo glagola, a morfološko slaganje sa subjektom objašnjavaju kao površinski fenomen.

[83] Usp. ÁGEL (2000: 83-100), gdje se uz autorove komentare izlažu pristupi problemu položaja subjekta nastali u posljednjih 20-ak godina: Eromsov, Heringerov, Engelov, Lobinov.

valencijske nazive kao što je "nominativna dopuna" – subjekt kao upravljani element može biti ostvaren i na druge načine. Zato je, premda je subjekt u pojedinim jezicima kategorijalno regiran, u okviru valencijskoga opisa pojedinoga glagola potrebno navoditi i semantičku funkciju i formu jedinice koja je na mjestu subjekta.[84]

- Subjekt semantički nije mnogo različitiji od objekata no što su oni međusobno – njegova je posebnost (u npr. latinskom, ali ne u svim jezicima) morfosintaksna.
- Budući da je (u njemačkom, a isto se može reći i za latinski) kategorijalno regiran, subjekt se može prikazati kao apozicija funkcionalnoga morfema finitnoga oblika (v. niže), ali i kao pripadnik valencijskoga okvira leksičkoga morfema u glagolu ili glagolskom kompleksu.

Teoretičar valentnosti Fritz PASIERBSKY (1981) uveo je iz jezične tipologije u TV ideju o mogućnosti označavanja sintaksnih funkcija unutar morfološke strukture glagola. Kongruencija subjekta i predikata može se promatrati kao aponiranje (izvanglagolskoga) subjekta subjektu koji već postoji unutar glagola. Primjerice, u rečenici *Marcus dormit* već je u morfemu -*it* izrečeno da je subjekt netko u 3. licu jednine. Upravo se po mogućnosti internoga naznačavanja subjekt u jezicima kao što je latinski razlikuje od svih ostalih glagolskih zavisnika.[85]

Za razliku od 3. lica, kod kojega je samo mali dio sadržaja naznačen u morfemu unutar glagola, kod 1. i 2. lica naznačen je mnogo veći dio sadržaja subjekta (*Dormio* – morfem -*o*

[84] Kategorijalna je rekcija ona u kojoj se određeni tip zavisnika pojavljuje uza sve članove pojedine klase (npr. sve imenice mogu imati genitivni atribut), dok kod leksičke rekcije on dolazi samo uz neke (npr. objekt u akuzativu samo uz neke glagole, ablativ uz neke prijedloge).

[85] Ovime je riješen i status subjekta kod bezličnih glagola. Oni naime nemaju semantičkih uloga agensa itd. koje inače stoje na mjestu subjekta (ta su mjesta semantički ispražnjena – nema "lica"), ali imaju subjekt, obilježen unutar glagola morfemom za 3. l. jed. (usp. KUČANDA 1999).

jednoznačno ukazuje na to da sam "ja" taj koji spava)[86]. Štoviše, aponiranje subjekta u 1. i 2. licu u latinskom je (za razliku od npr. engleskoga) obilježena poraba, za koju moramo imati semantičkih ili pragmatičkih razloga (isticanje: *Ipsi vincemus*, opreka: *Ego dormio, non tu*).

Zbog toga Pasierbsky u valentnost uvodi pojmove mikrovalentnosti i makrovalentnosti. **Mikrovalentnost** je sposobnost morfema unutar morfološke strukture glagola da reprezentira različite sintaksne uloge, a **makrovalentnost** se odnosi na morfosintaksne sveze između glagola i ostalih valencijski vezanih elemenata u rečenici. Nedostatak je tradicionalne gramatike u tome što je sintaksne odnose priznavala samo na makrovalencijskoj razini, dok je mikrovalencijsku realizaciju subjekta zanemarivala, gurajući je pod tepih teško objašnjivoga koncepta subjektno-predikatne kongruencije.[87]

Glagolski oblici koji imaju valencijsku mikrorazinu nazivaju se inkludirajućima, a oni koji imaju valencijsku makrorazinu implicirajućima. Te značajke glagolâ ovise o pojedinom jeziku. Tako su engleski i njemački glagoli implicirajući s obzirom na sve gramatičke uloge, jer sve moraju biti realizirane na makrorazini.[88] Mađarski su glagoli ili inkludirajući (objektivna konjugacija) ili inkludirajuće-implicirajući (subjektivna konjugacija).[89] Latinski se glagolski oblici, dok se ne izvrše detaljnija istraživanja ovoga aspekta, mogu "ugrubo" svrstati s obzirom na subjekt u inkludirajuće (za 1. i 2. lice) i inkludirajuće-implicirajuće (za 3. lice), a s obzirom na ostale elemente u implicirajuće sa sporadičnim slučajevima inkludiranosti (npr. kod glagolskih prefiksa).

Klasična je teorija valentnosti morala u jezicima s fakultativnim (makro)subjektom za

[86] Naravno, potpuno određenje referenta znaka "ja", a još više "mi", može se pronaći jedino ko(n)tekstno-situativno, u pojedinačnom ostvaraju scene (uostalom, tako je s bilo kojim znakom: npr. premda je moj djed od rođenja živio u istom selu, živio je, od Austro-Ugarske do Hrvatske, u pet država, da ne spominjem paradržave).

[87] Mikrovalentnost nudi objašnjenje i za etimološku bliskost ličih nastavaka i odgovarajućih zamjenica.

[88] Ako se uzme u obzir ta činjenica, razumljiva je kasna pojava ovoga koncepta u germanistici. S obzirom na subjekt djelomice su i inkludirajući, u mjeri u kojoj su im očuvani morfemi za lice.

[89] Ovu je širu teorijsku osnovu uspoređujući mađarski i njemački postavila Sarolta LÁSZLÓ (1988).

svaki model konstruirati još jedan podmodel. Koncept mikrorazine uklonio je potrebu za tom dvostrukošću. Subjekt u latinskome uvijek postoji, strukturno je realiziran (nekad samo mikrovalencijski, a nekad i makrovalencijaki). Prema tome, valencijski vezani elementi bit će mikro- ili makrorealizirani. Međutim, subjekt će i dalje ostati gramatikaliziran element, više ili manje neovisan o semantičkom valencijskom okviru glagola. Naravno, subjekt će u određenim slučajevima ulaziti u osobite odnose i strukturne varijacije s drugim elementima, ali to neće biti posljedica valentnosti pojedinoga glagola, već gramatičkoga sustava kao cjeline.

Važna je tipološka činjenica i to da subjekt nije jezična univerzalija, tj. da ima jezika u kojima se ne može morfološki odrediti element koji bismo mogli nazvati subjektom (npr. burmanski), kao i onih kod kojih subjekt ima jako malo osobitosti (lezgijski) (usp. LAZARD 1998: 110; FEUILLET 1996: 131). Ni kongruencija (mikrorealiziranost) nije opći indikator subjekta, jer je u nekim jezicima objekt mikrorealiziran.

Ipak, u većini europskih jezika, pa tako i u latinskome, subjekt ima toliko istaknutih osobitosti, da se uvijek može nepogrešivo identificirati u rečenici, što te jezike svrstava u jezike s "jakim" subjektom. Evo uvjetâ za identifikaciju subjekta u latinskome (usp. LAZARD 1998: 97-104):

i. nužan je za realizaciju predikacije s glagolom (ne postoji rečenica bez subjekta),
ii. u većoj je ili manjoj mjeri mikroindiciran unutar finitnoga glagolskog oblika,
iii. njegova je pozicija jedina od svih aktantskih pozicija blokirana kod glagolskih imena (npr. kod glagola nepotpuna značenja koji se nadopunjuju infinitivom uvijek je subjekt nepotpunoga glagola nosilac semantičke uloge subjekta infinitiva)

iv. pri pasivizaciji se premješta na mjesto fakultativnog konstituenta bez mijenjanja semantičke uloge koju je imao u aktivnoj konstrukciji,

v. kontrolira porabu refleksiva i reciproka (jedini mora koreferirati s posebnim oblikom zamjenice) (usp. LAZARD 1998: 48),[90]

vi. kodiran je neutralnim, najgramatikaliziranijim padežom (usp. LAZARD 1998: 5, "nulti padež": 25).[91] Zato je imenička fraza u nominativu funkcionalno ekvivalentna obliku nepadežnih elemenata u istoj funkciji (infinitiv, zavisna rečenica, bilo koja supstantivirana riječ),

vii. najčešća mu je linearna pozicija ispred predikata, jer na komunikacijskoj razini prototipno nosi dano (temu) iskaza.[92]

Sve te osobitosti toliko izdvajaju subjekt iz skupa ostalih glagolskih zavisnika, da će se u valencijskoj prezentaciji element predstavljen njime morati posebno naznačiti.[93]

S vremenom je uočeno da gramatička funkcija subjekta može i uglavnom mora koegzistirati s različitim semantičkim funkcijama koje se mogu pojavljivati u istoj riječi koja predstavlja subjekt. Razlika je u tome što se gramatička funkcija (subjekt) uvodi strukturom koju zadaje jezik, a semantičke funkcije osobinama glagola kao leksičke jedinice. Zato

---

[90] Doduše, u latinskom je moguće i da drugi padež kontrolira refleksiv (*senectutis suae [eum] paenitet*, LAZARD 1998: 253), ali to bi mogli biti samo pokazatelji prijelaza prema prototipskoj konstrukciji subjekt-predikat-objekt, koja će naposljetku i prevladati (usp. tal. *pentirsi* i španj. *arrepentirse*).

[91] Taj padež, za razliku od svih ostalih, i nema negramatikaliziranih funkcija. Što se tiče morfološke markiranosti, latinski nominativ nije potpuno nemarkiran, što je tipično za ergativne, a ne za akuzativne jezike, kakav je (pretežito) latinski (usp. LEHMANN 1982: 59).

[92] Budući da sam naziv "tema" iskoristio za jednu od semantičkih uloga, za "dano" u komunikativnoj strukturi ovaj model ne bi smio rabiti taj naziv.

[93] Naziv "subjekt", premda preuzet iz logike i često procjenjivan neprikladnim, zadržan je zbog tradicije. Činjenica da je subjekt prototipno dano izraza mogla bi opravdati i naziv *subiectum*, koji se može prevesti kao "položeno" (grč. *qÁma*).

makrorealizirani subjekt u ovome modelu ostaje podređen glagolu (iz razloga iz kojih su to i druge realizacije argumenata predikata, v. odjeljak 4.1.), dok će mikrorealizirani subjekt ostati izvan valencijskoga opisa jer je inkorporiran u leksičku jedinicu. Osim toga, kod tzv. bezličinih glagola mikrorealizirani subjekt nema semantički sadržaj, što još više naglašava njegovu neoavisnost o semantici i potpunu ovisnost o strukturi danoga jezika, bez obzira na glagol kao leksičku jedinicu. Od ostalih se dakle zavisnika subjekt ne razlikuje po položaju u hijerarhiji, već po visokoj gramatikaliziranosti (formalnoj "ukočenosti").

U slučajevima u kojima nije jasno je li subjekt makrorealiziran (prvenstveno kod tzv. bezličnih glagola) kriterij za određivanje njegove makrorealiziranosti bit će sljedeći: ako je element na mjestu u paradigmi koja pokriva sva lica danoga glagola, smatrat će se makrorealizacijom subjekta. To znači da će se na mjesto toga elementa, ako je on makrorealizacija subjekta, moći postaviti npr. zamjenica *ego* ili *tu* uz koju će stajati glagol istoga značenja u prvom ili drugom licu jednine (npr. tzv. bezlični glagol *deceo*).[94]

Izravni objekt

Osim subjekta, koji uvijek označava neki entitet, rečenica može uvoditi i druge entitete, koji ulaze u različite odnose prema sceni i jedni prema drugima. Dio je tih entiteta tradicionalna gramatika nazivala objektima, a dio je ulazio u skup priložnih oznaka. Budući da, kako je u prethodnim odjeljcima pokazano, ne postoji čvrsta strukturna razlika u načinu uvođenja objekata i priložnih oznaka u rečenicu, razdioba je izvršena na dvije razine kojih rezultati koreliraju: prvo na razini temeljnih kognitivnih koncepata (entitet – neentitet), a potom u terminima semantičkih uloga.

[94] Naravno, makrorealizaciju ću subjekta i dalje, kao i do sada, nazivati subjektom. Ako je subjekt samo mikrorealiziran (kao npr. kod glagola *pudet* u klasičnom latinskom), u opisu će se, da ne bi bilo prevelikoga odstupanja od tradicije, ta činjenica registrirati kao nepostojanje subjekta.

Bez obzira na nepostojanje jasnih granica između različitih tipova glagolskih zavisnika, jedan se tip zavisnika (uz subjekt) u latinskome strukturno osobito ističe. To je uočila i tradicionalna gramatika, koja ga je nazvala izravnim (direktnim, bližim) objektom. Radi se o objektu u akuzativu, kojemu je glavna karakteristika da prilikom pasivizacije prelazi na položaj subjekta. Akuzativ je među padežima po razini gramatikaliziranosti odmah nakon nominativa – osim označavanja protezanja u prostoru i vremenu i u nekim slučajevima cilja kretanja, on nema izdvojenih "konkretnih" značenja. Akuzativ je osobit i po tome što u jezicima sličnima latinskomu ima tendenciju kodirati aktant dvovalentne rečenice koji ima istu ulogu kao jedini aktant u jednovalentnoj rečenici (*Quintus Marcum occidit. Marcus decessit*), zbog čega se ti jezici i zovu akuzativnim jezicima (usp. LAZARD 1998: 26-29). Osim toga, na mjesto akuzativnoga objekta, kao i na mjesto subjekta, mogu doći i padežno nekodirani oblici (infinitiv i njegove konstrukcije, zavisne rečenice).

Utvrđeno je da u jezicima kakav je latinski većina dvoaktantskih struktura ima sljedeći oblik: *subjekt (nominativ) – glagol – objekt (akuzativ)*. Polazište su toga obrasca radnje u kojima postoji entitet (označen agensom) koji odašilje neki oblik energije ka drugom entitetu (označenom pacijensom). Međutim, ta se struktura proširila i na brojne rečenice u kojima referent subjekta ne vrši nikakvu radnju, a referent je objekta ne trpi (*Hic erat, qui apud Granicum amnem nudo capite regem dimicantem clipeo suo texit, CURT.8.1*) (usp. LAZARD 1998: 40-41).

Međutim, ima slučajeva postojanja entiteta označenih drugim oblicima i na drugim strukturnim položajima – tako se kao jedini tradicionalni objekt uz određene glagole javljaju genitiv, dativ, ablativ, prijedložni izraz, pa i akuzativ, koji ne dolaze u poziciju subjekta pri pasivizaciji, ali predstavljaju drugi entitet koji ulazi u radnju (*memini, parco, utor, habito, caveo…*). Ti su argumenti također entiteti, koji mogu biti označeni aktantskom ili modifikatorskom semantičkom ulogom, a kroz oblik im se više ili manje dade iščitati

semantička motivacija (usp. DOWTY 1991: 572-576). Zato se akuzativni objekt koji pasivizacijom postaje subjekt može nazvati "izravnim objektom" i biti posebno označen u shemi, dok će ostali aktanti biti označeni samo svojom semantičkom i morfološkom specifikacijom.

Morfološko markiranje

Određeni su dakle jezici (među njima i latinski) proširili strukturu V: S_{Nom}, O_{Acc} daleko izvan granica značenjske strukture: V : Ag_{Nom}, Pa_{Acc}, obuhvativši tako velik broj vrlo raznolikih značenja. Subjekt je toliko generaliziran da nema finitnoga glagolskog oblika bez njega (samo mikrorealiziranoga ili i makrorealiziranoga), pa makar i semantički praznoga, dok na mjestu drugog argumenta osim objekta može biti i koji drugi oblik ili pak ništa.

Osim subjekta i izravnog objekta, ostali elementi valencijskog okvira pojedinoga glagola zadržavaju pri promjeni dijateze manje ili više čvrstu vezu između svoje semantičke uloge i morfološke markacije. Oni su manje gramatikalizirani; kod njih semantika ima veću ulogu u odabiru morfoloških markanata. Međutim, valja znati da se i kod njih događaju odmaci od čisto semantičkoga, te da je prijelaz u stanje gramatikaliziranosti postupan. Zato će opis glagolske valentnosti morati u budućnosti, nakon opsežnih korpusnih istraživanja, utvrditi sve jezičnospecifične zakonitosti odmaka od osnovnih pravila preslikavanja značenja u funkcionalne morfeme.

Djelomična sloboda formalne markacije stupnjevita je: ona se može ograničiti na jednu, dvije, tri, pet ili desetak formi. Međutim, smještaj na tom spektru može se u većini slučajeva iščitati iz semantičke prirode odnosa između zavisnika i glagola, tj. razine

individuacije zavisnika i općenitosti/konkretnosti značenja glagola.[95]

Adpozicije se, kao i padežni nastavci i junktori, ubrajaju u suznačne (funkcionalne, gramatičke) morfeme, u skladu s TESNIÈREOVIM (2001: 221) pojmom translativa. Oni nisu elementi istoga reda kao samoznačne riječi, već služe kao markanti, označitelji načina na koji semantem sudjeluje u cijeloj strukturi. I njihovo značenje može biti konkretno (npr. prostorno, *de sella exsilui*), "pomaknuto" ali još uvijek prilično prozirno (*qua de causa*) ili pak teže svodljivo na zajedničko polazište (*de fratre confido*).

Svojim konceptom translacije TESNIÈRE (2001: 213-366) uspostavlja dinamičan model jezične strukture. Međutim, vezivanjem sintaksnih funkcija za leksičke kategorije zamagljuje se razlika među njima. Kad se npr. imenica rabi kao cirkumstant, ona se ne mora nužno transferirati u prilog, već jednostavno možemo reći da je imenica (s prijedlogom ili bez njega) tu u funkciji-relaciji cirkumstanta. Tesnière gotovo arbitrarno uzima kategoriju koja se najčešće rabi u određenoj funkciji, pa vezuje tu funkciju za tu kategoriju i sve druge elemente koji "dolaze" vršiti tu funkciju transferira u tu najčešću kategoriju. Nije nužno prilog činiti inherentnim cirkumstantom, pridjev atributu, a aktant imenici, kad je funkcija, a ne nužno kategorija, ono za što se možemo vezati.[96] Zato je model u ovom radu, kao i Mel'čukov i

[95] Za kriterij individuacije, tj. stupanj strukturne i značenjske "istaknutosti" objekta, usp. LAZARD (1998: 80-96, 195). Aktant bliži glagolu ima tendenciju biti nereferencijalan, neodređen ili ne-ljudski. Bliži objekti teže inkorporaciji u glagol, obično se u linearnom slijedu nalaze u njegovoj blizini i imaju malu gramatičku autonomiju. Njihovi referenti više kvalificiraju predikat no što su argumenti *sui iuris*. U tom se području najveće blizine glagolu nalaze manje individuirani elementi: "unutrašnji objekti", "etimološki objekti" i adverbijali koji izgledaju kao objekti. Nužnost prizivanja takvih semantičkih kriterija pokazuje se i u redefiniciji pojma prelaznosti. Prototipni je objekt u latinskome objekt u akuzativu i tu će se raditi o "najprelaznijoj" konstrukciji. Prelaznost (koja je prema novoj definiciji postupan fenomen), smanjivat će se u oba smjera, prema stapanju s glagolom i prema većoj individuaciji i markiranosti objekata (usp. HOPPER i THOMPSON 1980).

[96] Suprotno smatra VARGA (1994: 67), ali ne obrazlaže. FRANIĆ (2001: 59-60, bilj. 2) je konkretnija ("rekli bismo da se Tesnière kreće na funkcionalnoj razini raščlambe"), što ipak ne uklanja moj prigovor koji se odnosi

Praške dependencijske škole, s obzirom na translaciju statičan – omogućava da se, nakon sakupljanja podataka iz korpusa, uspostave zakonitosti preslikavanja iz jedne razine u drugu.[97]

Zbog svega je toga nužno svakoj semantičkoj relaciji pridružiti morfološku markaciju, bez obveze da se njihov odnos odmah u cijelosti objasni.[98] Naravno, što su objašnjenja potpunija, to je opis u znanstvenom smislu bolji. No, za onaj dio krajnjih proizvoda istraživanja koji kao korisnike ima osobe zainteresirane za njegovu utilitarnu vrijednost, takva detaljna objašnjenja mogu biti više balast negoli stvarna pomoć.

---

na terminološku nedosljednost. Nadalje, ostavljanjem riječi u kategoriji u kojoj je bila prije translacije (u slučajevima kad zaista nije došlo do promjene kategorije) lakše je objasniti nepromjenjivost njezinih "donjih" koneksija. Jedino bi glagol, kao element koji je redovito u vrhu rečenične hijerarhije i koji nema funkciju kakvu imaju ostali elementi (bolje rečeno: on je sam funkcija), mogao zadržati tradicionalni naziv, jer je upravo mjesto u hijerarhiji to što ga čini glagolom.

[97] I predstavnici koncepta semantičkih padeža, koji je izvorno predstavljan dinamično (generativno), kasnije su semantičku i morfosintaksnu strukturu stavljali u statičan odnos (usp. STAROSTA 1978; FILLMORE 1995: 95). Semantičke se uloge time prestale biti koncepti iz dubinske strukture, postajući jednostavno generalizacije pojedinačnih slučajeva.

[98] FINK (1977) predstavlja primjer bilježenja morfološke markacije svakog pojedinog semantičkog elementa.

4. 4. Valencijska mijena

Jedna te ista scena može se izraziti različitim glagolima (npr. *vendo* i *emo* za scenu trgovine) (1), kao što se istim glagolom mogu izraziti različite scene (*cado* za padanje, slabljenje, umiranje itd.) (2). Naravno, različite se scene mogu izražavati (i uglavnom se izražavaju) različitim glagolima (3). Upitno je postojanje slučajeva u kojima jedan i samo jedan glagol odgovara jednoj i samo jednoj sceni (4), jer bi to značilo da kod te scene nema mogućnosti parafraziranja drugim glagolom. U tablici 4.1. te su opcije navedene brojevima 1, 2, 3 i 4.

		scena	
		=	≠
glagol	=	4 (?)	2
	≠	1	3

Tablica 4.1.
Mogućnosti odnosa između izbora glagola i ostvaraja scene.
= jednako, ≠ različito

Ipak, svi se slučajevi u konačnici svode na situaciju navedenu pod brojem 4. Kada jedan glagol označava predikator jedne scene, određivanjem valencijskoga okvira danoga glagola i njegove (osnovne) tekstne realizacije nisu obuhvaćene sve mogućnosti jezične realizacije scene kroz taj glagol. Osim što se većini valencijskih okvira mogu dodavati raznolike sudioničke (npr. beneficijarske), adverbijalne (npr. mjesne, vremenske i načinske), apozitivne i ostale semantičke specifikacije, i unutrašnji se izgled okvira i njegove površinske realizacije može mijenjati.

Do promjene valencije dolazi na putu između scene i okvira, a ona se većinom odražava i na putu između okvira i teksta. Motivi promjena u svome su ishodištu komunikativni: u želji da scenu realizira na ovaj ili onaj način, govornik rabi (ne mijenjajući glagol) različita jezična sredstva. Zakonitosti pojedinoga jezika (semantičke i morfosintaksne) postavljat će govornikovu izboru stroža ili manje stroga ograničenja.

Ponekad u tekstu nema oznake nekoga od argumenata iz prototipne scene. Više je načina na koje se taj postupak, koji je TESNIÈRE (2001: 179-183) nazvao **recesivizacijom**, može izvršiti.[99] Načini recesivizacije mogu se podijeliti u izostavljanje, obezličenje i ispuštanje.

Neki glagoli označavaju scenu koja se može generalizirati toliko da se neki od argumenata ne mora realizirati, npr. *Omnes homines edunt (panem)*. S obzirom na razinu generaliziranosti značenja javljaju se različiti stupnjevi slobode (usp. HUMPHREYS 1994: 4871-4872; ALLERTON 1994: 4880). Pri takvom **izostavljanju** argumenata ostatak okvira ne mijenja se.[100]

Ako se ne realizira argument koji bi se ostvario subjektom, takvu recesivizaciju tradicionalno zovemo **obezličenjem**; na tekstnoj se razini subjekt ostvaruje, i to mikrovalencijski (*itur in antiquam silvam, VERG.A.6.179*). Budući da je subjekt semantički ispražnjen, nositelj predikacije markiran je morfemom za treće lice jednine. Ostali su argumenti nezavisni od obezličenja. Argument ostvaren kao subjekt ne mora pri obezličenju biti jedini nerealizirani argument, već se usporedno može javiti i izostavljanje (*bibitur*).

Naravno, na **nadrečeničnoj razini** svaki element, pa i glagol, može biti **ispušten** onda kada se može iščitati iz ostatka teksta. Svaki je naime element u komunikaciji ispustiv, pa i sama verbalizacija kao takva. Najočitiji su primjeri dijalogâ, kao npr. ovaj iz Plautova *Ćupa*: *"Euclio: Eo dico, ne me thensauros repperisse censeas. Megadorus: Novi, ne doceas. Desponde. Euclio: Fiat." (PL.Aul.240-241)* (Euklion je, dakako, uza sve to u zadnjoj replici

[99] Recesiv se razlikuje od refleksiva, gdje netko vrši radnju na sebi. Premda se broj sudionika kod refleksiva u izvanjezičnoj situaciji smanjuje, jezik provodi kodiranje kao da on ostaje nepromijenjen, što znači da dva jezična elementa označavaju jedan te isti referent.

[100] U latinskom postoje, doduše vrlo rijetki, i tzv. ergativni glagoli (*verto aliquid, in fugam verto*). Njih možemo predstavljati u dvama razdvojenim valencijskim okvirima.

mogao i samo kimnuti glavom.). Zato se pri istraživanju valencijskih svojstava mora uzeti u obzir cijeli tekst, a ne samo rečenica.[101]

U scenu se, obično iz stilskih razloga, može i **dodati** aktant koji ne postoji kao oznaka argumenta, već je sadržan u značenju glagola (npr. *Vitam vivo*).

Jedna te ista scena može se predicirati jednim te istim glagolom, bez promjene broja realiziranih elemenata, ali s različitom **perspektivizacijom** scene (usp. FILLMORE 1977). Više je načina na koje perspektivizacija može biti ostvarena.

Osnovna komunikativna struktura (tj. redoslijed dano-novo) može se promijeniti izmjenom redoslijeda riječi. Ona se obično pojavljuje uz razne vrste perspektivizacije, ali i sama za se. Budući da je relevantna za jezik kao cjelinu, a ne samo za pojedine glagole (ili je to slabo istraženo), neće se uključivati u valencijski opis.

Značajne su varijacije valencijskoga okvira u kojima se **mijenja fokus** scene, koji obuhvaća elemente realizirane na mjestima subjekta i objekta.

Pasivizacija premješta element realiziran u aktivnoj rečenici kao izravni objekt zajedno s njegovim semantičkim "teretom" na mjesto subjekta, dok element realiziran subjektom postaje aktant u kosom padežu ili prijedložnom izrazu. Time je prvotni objekt postavljen na istaknutije mjesto, a subjekt isključen iz fokusa (u tolikoj mjeri da se može slobodno izostaviti, što je slučaj recesivizacije, v. gore). Pri pasivizaciji glavni glagol poprima osobit oblik. Ostali glagolski zavisnici ostaju nepromijenjeni.

Elementi se mogu uključivati u fokus i isključivati iz njega i tako da subjekt ostane

[101] LURAGHI (1997) istražuje uzroke tekstno uvjetovanoga ispuštanja izravnoga objekta kod Cezara i Cicerona: koordinaciju, neodređenost objekta, upravljanje glagolskim imenima, referenciju na cijelu rečenicu, ablativ apsolutni, stilske razloge.

netaknut. Element koji je na mjestu izravnoga objekta bit će fokaliziran (**objektna fokalizacija**). Kognitivna gramatika objašnjava razlike u načinu ostvaraja okvira različitim stupnjevima *specificiranosti*, tj. konceptualizacijom jedne strukture s obzirom na *pozadinu* druge. Također, neutralna (akuzativna) markiranost povezana je s holističnošću konceptualizacije (usp. FILLMORE 1977: 75-79; ANDERSON 1994: 456; LANGACKER 1995: 15-17). Primjerice, u izrazu *vincula exuere sibi* fokus je radnje na okovima, jer se prvenstveno želi reći da okovi u cijelosti više nisu na osobi, dok je u izrazu *omnis [= omnes] armis exuit* u fokusu to da osobe nisu više naoružane, tj. da na njima više nema oružja.

Valja napomenuti i to da se perspektivizacija scene može mijenjati i promjenom samoga glagola (slučaj 3 u tablici 4.1.; usp. LEHMANN 2002: 196). Radit će se o različitim valencijskim okvirima, koji će biti međusobno povezani. Primjerice, ako se kod scene kupovanja odabere glagol *emo*, radnja polazi od kupca, dok kod *vendo* ona polazi od prodavača. Oba djeluju agentivno, a odabir glagola omogućuje nam da jednoga od dvojice sudionika prikažemo "agentivnijim". Nadalje, i ono što se prodaje i novac mijenjaju vlasnika, što ih smješta u semantičku ulogu teme. Civilizacijski nam okvir govori da je u našoj kulturi novac uglavnom taj koji nije predmet kupnje, zbog čega će roba imati tendenciju biti u fokusu (na mjestu izravnoga objekta). Ako se pak želi fokalizirati novac, tj. kao najvažniju informaciju prikazati ono čime je roba plaćena, rabit će se neki treći glagol, npr. *solvo (pro frumento nihil solvit)*. Potpun opis jezika morao bi voditi računa i o tim vezama, a sigurno je da bi sustavno okupljanje glagolâ u takve klase bila zanimljiva novost i u didaktici latinskoga.

U vezi s time pojavljuje se problem civilizacijske udaljenosti. Svaki glagol i kod pošiljatelja i kod primatelja poruke stvara mentalnu sliku scene koju glagol jezično realizira sa svim njezinim dijelovima. Nužan uvjet za konsenzus oko izbora jezičnih sredstava nije samo obostrano poznavanje jezika prenošenja poruke, već i zajedničko znanje o sceni u njenu

kulturnom kontekstu (usp. FILLMORE 1977: 74). Primjerice, semantičko područje glagola *proscribo* proširilo se iz jezgrenih značenja "nasloviti, objaviti" preko "staviti na dražbu" do "zaplijeniti imutak" i naposljetku "prognati", tako da je Rimljanin kad je mislio na neke posebne situacije iz povijesti vlastitoga naroda taj glagol rabio u "pomaknutom" značenju.[102]

Poznato je da se semantička i spojidbena svojstva leksemâ mijenjaju na dijakronijskoj osi te da učestalost nekih "graničnih" slučajeva može varirati s obzirom na protok vremena i funkcionalni stil, pa i pojedine skupine suvremenih govornika. Kad se opisuje sintaksa npr. suvremenoga hrvatskog jezika, obično se ograničava na trenutak opisivanja i navode slučajevi u kojima postoje kolebanja, ili se eventualno zalazi u najbližu prošlost. Starija razdoblja ostaju zadatak specijaliziranih djela. S druge strane, tekstovi na latinskome nastaju kroz više od 2500 godina, i sintaksa toga jezika morala bi pokriti cijelo to razdoblje ili barem njegovo prvo tisućljeće. Premda postoji najčešća referentna točka, a to je 1. st. pr. Kr., opis upotrebljiv za rad na većem broju djelâ morat će uzeti u obzir i mijene tijekom dužega razdoblja. Dakako, razvoj elektronički podržanih alata za pretraživanje korpusa taj posao čini znatno provedivijim negoli je bio nekoć.

Nedostupnost izvornih govornika latinskoga jezika postavlja nas pred teškoće pri razlučivanju rečenice kao gramatičke i iskaza kao komunikativne jedinice (usp. SILIĆ 1993: 18-19; SAMARDŽIJA 1998: 300). Od desosirovskoga para "potencija-aktualizacija" nama je

[102] Razlike postoje i u istovremenim kontekstima. Npr. u nekim crkvama i muzejima (upravo u Rimu) naišao sam na praksu da su na ulazu obvezatne "donacije" u točno određenom iznosu. Ako insistiramo na tom terminu, moramo prihvatiti činjenicu da u jednom kulturnom kontekstu (makar on bio umjetno stvoren i strogo ograničen) scena glagola "donirati" sadrži specifikaciju novčanog iznosa, dok u drugom ne sadrži. Možemo se spustiti i do razine jedne osobe: netko se može kao dvadesetogodišnjak redovito "prejesti" od jednoga tanjura hrane, dok istoj osobi nakon desetak godina možda neće biti dostatna ni tri.

dostupna samo aktualizacija (usp. SCHERER 1975: 5). Ako npr. kod rimskog pjesnika zateknemo rečenicu *Ignem in capitum is surgam*, ne raspolažemo s neposrednom informacijom o njezinoj gramatičnosti. Zaključke moramo donositi posredno, iz promatranja drugih činjenica: npr. iz toga da ostali izvorni govornici (pa ni taj pjesnik inače), koliko nam je poznato, nisu iskoristili mogućnost takve gramatičke konfiguracije, te da se u jezicima bliskima latinskome rečenice ne konstruiraju tako. Zato pri generalizacijama koje se tiču latinskoga valja biti oprezan, tim više što nije isključena mogućnost otkrivanja novih spisa u kojima se slobode izvornih govornika i na razini gramatičkih konstrukcija i na razini leksičkih združivanja mogu pokazati većima no što smo mislili.

4. 5. Dosadašnje primjene TV na latinski

U ovom ću se odjeljku osvrnuti na najvažnije radove u kojima su modeli nastali na temelju Tesnièreovih ideja primijenjeni na latinski. Budući da većina tih radova nije bila glavno polazište za model koji se predlaže u ovom radu (premda su neke ideje preuzimane, a postoje i veća ili manja "nezavisna" preklapanja), ovaj će pregled biti relativno sažet.

Najraniji se pokušaji primjene GZ i TV na latinski temelje na verziji GZ koju je razvio Jürgen Heringer, a koja se sastoji u nastojanju da se gramatika do kraja formalizira, tj. opiše skupom algoritama za proizvodnju rečenica, počevši od rečenice, pa do morfema.

Glavni je predstavnik toga smjera u latinistici Wolfgang Dressler, koji je 1970. predložio, sukladno s Tesnièreovim zahtjevima, prekid s tradicionalnim polaženjem od morfologije u gramatičkoj analizi.[103] Dressler ide korak dalje od Tesnièrea i kao početnu točku analize postavlja (nadsintaksnu) razinu teksta, jer i ta razina ima itekakvoga utjecaja na konačni izgled jezičnoga izraza. DRESSLER (1979: 174) valencijsku podjelu glagola utemeljuje na semantici, čime se svrstava među one koji valentnost izvode iz semantičke razine. S druge strane, on (1979: 171), dijeli padežne relacije na adnominalne funkcije, obvezatne dopune i fakultativne dodatke, koje utvrđuje pomoću problematičnoga kriterija gramatičnosti (usp. odjeljak 4.2).

Jedan od prvih cjelovitih prikaza sintakse latinskoga usklađen s najnovijim dosezima jezikoslovlja bio je priručnik Antona SCHERERA (1975), u nekim aspektima do danas

[103] Usp. DRESSLER 1979. Ostali su predstavnici Zifonnun / Pape (1971), Schmitt-Brandt (1972) i Barié (1973) (usp. HAPP 1976: 333-346).

nenadmašen. Zbog izrazite teorijske inovativnosti i nedovoljne sustavnosti nije uspio naći put u priručnike za širu populaciju. Iako se u cijeloj knjizi osjeća osvježen pristup latinskom jeziku, ovdje se osvrćem samo na tretman valentnosti u njoj.

Scherer promatra jezik funkcionalistički: on služi za izricanje stanja stvari (*Sachverhalt*). Svaki jezik ima registar sredstava za to izricanje.[104] Slijedeći njemačku tradiciju utvrđivanja rečeničnih planova, nezavisnu od tenijerovske GZ (Erben, Grebe), SCHERER (1975: 126-145) utvrđuje, na semantičkim osnovama, popis od 41 latinskog rečeničnog plana, koji su podijeljeni u četiri skupine s obzirom na tip glagola. Zbog semantičkoga pristupa Scherer dobiva vrlo intuitivne i didaktički upotrebljive podatke. SCHERER (1975: 239), inovativno u odnosu na tradicionalne gramatike, promatra zavisne rečenice kao elemente koji ulaze u strukturu glavnih rečenica, ali koje predstavljaju zasebnu scenu. Naglašava nužnost da se kod latinskoga promatra i dijakronijska komponenta, jer bi bez nje svako navođenje rečeničnih planova bilo nepotpuno.[105]

Najveći je odjek među latinistima imala verzija GZ koju je razvio Gerhard Helbig,[106] a najpotpunije ju je u opis latinskoga uveo tibingenski klasični filolog Heinz Happ.[107] Happ je u nizu članaka izdavanih 1970-tih godina na njemačkom, francuskom i talijanskom nastojao promicati primjenu Helbigova modela Tesnièreove teorije na grčki i latinski. Budući da mu je glavni interes didaktička primjena modela, zajedno s Ulrichom Dönngesom provodio je i praktične pokuse i istraživanja primjene u nastavi, utvrđujući značajne prednosti

[104] On jasno kaže: "U kojem su broju i u kojem obliku uz glagolsku rečeničnu jezgru nužni dodatni dijelovi rečenice, to ovisi o vrsti stanja stvari koje se predstavlja" (SCHERER 1975: 123).

[105] Schererov je pristup od svih navedenih najbliži onome koji se predlaže u ovom radu.

[106] O osnovama njegove teorije v. odjeljak 4.2. i nastavak ovoga odjeljka.

[107] Happ je, prema vlastitoj tvrdnji, 1973. u neizdanom predavanju prvi primijenio teoriju na grčki (usp. HAPP 1976: 333, bilj. 83).

valencijskoga pristupa pred tradicionalnim. O tim je istraživanjima njemačka stručna javnost obavještavana ne samo pisanim materijalima, već i izlaganjima na kongresima (usp. DÖNNGES 1977, HAPP 1977a, b).

U svom kapitalnom djelu HAPP (1976) daje uvod u TV i primjenjuje ju na latinski. On (1976: 30-31) prigovara tradicionalnoj gramatici da miješa semantičku i sintaksnu razinu, dok generativnoj teoriji (1976: 43) zamjera distribucionalizam (premda mu je i samome on nositelj glavnih metodoloških postupaka) i binarizam. Za razliku od generativaca, Happ operira samo s jednom gramatičkom razinom.

Vrlo su se rano pojavile ozbiljne kritike Happova modela, koje su dovele u pitanje mnoga njegova teorijska i empirijska polazišta, svodeći mu vrijednost s potencijalnog sveobuhvatnog gramatičkog sustava na sporadičnu pomoć u nastavi.

HAPP (1977: 31) ne samo da zahtijeva da se u gramatici krene od sintakse, a ne od semantike, već odbija analizu valencijskih okvira kao semantičkoga fenomena, jer su, po njemu, semantičke relacije nužno intuitivne i neutvrdive, a semantičke uloge kakve se pojavljuju u Fillmoreovoj gramatici padežâ nisu jezične, već izvanjezične kategorije. Time zanemaruje rezultate istraživanja valentnosti kao semantičkog fenomena (npr. Cookovo), u kojima je razvijen cijeli niz jezikoslovnih testova za utvrđivanje semantičkih relacija (usp. BOLKESTEIN 1977: 139). Pokazuje se i to da neuzimanje u obzir semantičkih činjenica može dovesti do pogrešnih analiza, a uočena su i Happova vlastita pozivanja na semantiku u onim slučajevima kada je morao priznati da je sa sintaksnim kriterijima bespomoćan (usp. BOLKESTEIN 1977: 139, 143-145; SERBAT 1978: 100-102; VESTER 1981: 171-172).

HAPP (1977: 30) i sam priznaje da GZ u obliku kakav on prezentira ima taj nedostatak što ne govori ništa o semantičkoj strukturi niti o govornom činu. Međutim, on ni

ne pokušava integrirati sintaksni i semantički opis u jednu cjelinu, već ih drži (deklarativno, ali ne dosljedno) neprirodno odvojenima.

Happ preuzima Helbigovu upotrebu vlastite intuicije za procjenjivanje gramatičnosti rečenica, s tom razlikom da se Helbig bavi svojim materinjim jezikom, a Happ jezikom kojega nije izvorni govornik. Slijedom toga, ne navodi potvrde iz rimskih pisaca (usp. BOLKESTEIN 1977: 139), već su mu primjeri iskonstruirani, i to češće njemački negoli latinski (usp. SERBAT 1978: 94).

Kritici su iz različitih aspekata podvrgnuti i Happovi testovi za utvrđivanje različitih relacija (usp. SERBAT 1978: 95-100; GUIRAUD 1978: 108-109; VESTER 1981: 170-171), izvođenje dalekosežnih zaključaka na temelju premalenog broja primjera (usp. SERBAT 1978: 95), te morfologizirana podjela dopuna po brojevima (usp. SERBAT 1978: 105-106).

Happov formalistički, binaristički i statički model pokazao se previše ograničenim a da bi mogao kao cjelina biti osnova bilo za gramatički opis bilo za didaktičku primjenu. Zato su se u praktičnim primjenama uzimali samo njegovi dijelovi.

Tesnièreov (i Helbigov) model koji je posredovao Happ u didaktici je latinskoga osobito odjeknuo u Austriji i Italiji. Udžbenik Austrijanca Felixa Seitza *Roma antiqua* prihvaćen je i prilagođen u Italiji (*Fare latino*, 1983).[108] To je učinila skupina sa sveučilišta u Torinu na čelu s Germanom Proverbiom, koja još od 1970-ih godina u sklopu kolegija didaktike klasičnih jezika primjenjuje u nastavi nove jezikoslovne teorije, prvenstveno Happovu verziju TV i GZ (usp. FAVARIN 2000) te Fillmoreovu ideju o semantičkim padežima (usp. PROVERBIO 2000, MURRU 1979). Njemački su praktičari nastavili širiti iste ideje i na svjetskoj razini (usp. HEILIG 1985, zanimljiv pokušaj primjene TV s

[108] MARTINO (2000) donosi kratku usporedbu toga priručnika s nekolicinom "tradicionalnih".

početnicima u učenju latinskoga, uz korištenje stema i različitih boja).

Osim što primjena toga modela u nastavi podliježe nekim prigovorima koji su upućivani samom modelu (npr. zanemarivanje semantičkog aspekta, morfologizirana podjela glagolskih zavisnika), javljaju se i neki specifični za nastavnu praksu: povremena pretjerana složenost stematskih prikaza, problematičnost analize nefinitnih glagolskih oblika i bezglagolnih rečenica, nepostojanje pomoćnih priručnika kao što je valencijski rječnik, nedostatak kvalificiranih nastavnika (usp. BALBO 2007: 63-64).

Iz tih razloga noviji didaktički priručnici u Italiji rabe pojedine dijelove TV, ali ne zasnivaju na njoj cijelu koncepciju. Osobito je zamjetno prilagođavanje teorije praktičnim potrebama njezinim rasterećivanjem od balasta nove terminologije (usp. BALBO 2007: 84).[109]

Glavni metodološki prigovori upućeni Happu (rabljenje vlastite intuicije pri opisivanju gramatičkih fenomena u latinskome i izostavljanje semantike) ne mogu se uputiti Nizozemcu Harmu PINKSTERU (1990, napisano 1985), koji u svojem opisu latinskoga integrira funkcionalnu gramatiku Simona Dika i TV.[110] Kao i Happ, PINKSTER (1990: XI) ne ubraja svoju glavnu knjigu u cjelovite gramatike latinskoga, već je smatra svojevrsnim eksperimentom.[111] On u tumačenju ponašanja jezičnih jedinica nastoji postići pravu ravnotežu između semantičkih i morfosintaksnih argumenata, premda polazi od sintakse, jer semantiku smatra nedovoljno istraženom. To će ponekad značiti i miješanje sintaksnih i semantičkih

[109] U Hrvatskoj, koliko mi je poznato, TV donedavno nije primjenjivana u nastavi latinskoga jezika. U ak. g. 2006./07. počeo sam uvoditi njezine osnovne koncepte u nastavu na studiju latinskog jezika na Hrvatskim studijima Sveučilišta u Zagrebu.

[110] PINKSTER (1990: 5) će se i eksplicitno pozvati na tradiciju GZ i TV (koje ne razlikuje međusobno).

[111] Danas Pinkster u sklopu projekta *The Oxford Latin Syntax* priprema veliku sintaksu latinskoga, koja u vrijeme rada na ovoj disertaciji još nije dovršena.

kriterija (npr. sintaksne funkcije neizravnoga objekta i komplementa razlikuju se prema semantičkim kriterijima, usp. PINKSTER 1990: 13).

Pinksterov model sličan je Schererovu i onome predstavljenom u ovom radu: predikacija, koja je odraz izvanjezičnoga stanja stvari, odražava se u jeziku kao predikat i njegov predikatni okvir (koji čine argumenti). Valentnost, dakle, polazi od konceptualne i semantičke razine i ostvaruje se na morfosintaksnoj. I sustav jezgrene predikacije vrlo je sličan modelu iz odjeljka 4.3.1. ovoga rada, uz neke terminološke razlike (usp. PINKSTER 1990: 16-24). Zajedničko je i gledanje na padežne morfeme i adpozicije kao na relatore bez semantičke samostalnosti (usp. PINKSTER 1990: 39).

PINKSTER (1990: 6) se dosta oslanja na korpusna istraživanja i statističke metode dolaženja do podataka, što još bolje može doći do izražaja tek u današnjoj eri velikih korpusa i naprednih alata za pretraživanje. Isto tako, mnoge fenomene, kao i Scherer, objašnjava dijakronijski.

Pinkster ima i semantičke funkcije, i to svega osam argumentskih i čak 26 adjunktskih, s time da sam priznaje kako ima i elemenata s istom semantičkom funkcijom koji mogu biti i argumenti i adjunkti. Kao i Scherer i ova studija, Pinkster sintaksu perioda koncipira analogno sintaksi fraze, jer i zavisne rečenice gleda kao dijelove strukture glavnih.

Na kraju valja spomenuti i to da je i Fillmoreova teorija gramatike padeža, koja se nameće kao prirodni saveznik svakom valencijskom opisu koji uključuje semantičku razinu, rano primijenjena na latinski. Dok se HARRIS (1979) zadržava na teoretskim razmatranjima, propitujući razinu "neutralizacije" pojedinih semantičkih uloga površinskim (morfosintaksnim) markacijama, MURRU (1979) nastoji, slično načinu na koji je to FINK (1977) učinio za njemački, izgraditi didaktički upotrebljiv registar semantičkih padeža za

latinski, predlažući čak i primjere školskih testova za upotrebu u nastavi u okviru toga modela. Semantička informacija nije u tim pristupima shvaćena kao izvor problema, već kao dobrodošlo obogaćenje jezičnoga opisa, učenicima i ostalim nelingvistima bliže od sintaksnih formalizacija.

5.

Naše gramatike i valencijski model

U prethodnom su poglavlju izložene temeljne postavke jednoga od mogućih modela opisa glagolske valentnosti za latinske glagole. Ovaj rad nema intenciju razviti ih do krajnjih pojedinosti. Međutim, mora ukazati na način njihove primjene na latinske glagole, a osobito na prednosti modela u odnosu na tradicionalni model. Također, mora se rasvijetliti njegov odnos prema cjelokupnoj tradiciji koja je opisana i analizirana u prva tri poglavlja, a i progovoriti o mogućnostima njegove praktične primjene.

Prije svega, tradicionalnoj gramatici valja uputiti načelnu kritiku imajući u vidu zahtjeve koje suvremeno jezikoslovlje postavlja pred jezični opis: jasno razlučivanje jezičnih razina i jezika od izvanjezične realnosti te dosljednost u primjeni jezikoslovnih kriterija (odjeljak 5.1.1.).[1] Uvest će se i sustav simbola za jednostavnu reprezentaciju valencijskih činjenica (odjeljak 5.1.2.).

[1] Kritika polaženja od forme umjesto od funkcije ponajprije se veže uz jezikoslovni funkcionalizam i ne mora biti zajednička svim jezikoslovcima.

Predloženi model ne bi smio kritizirati stvari samo na načelnoj razini, bez pokazivanja vlastitih prednosti u pojedinostima opisa. Neke ključne slabe točke tradicionalnoga opisa analizirane su, nakon čega je ponuđeno njihovo rješenje iz perspektive valencijskoga modela (odjeljci 5.2.1.-5.2.3.).

U završnim odjeljcima pokazat će se da valencijski model ne predstavlja oštri prekid s gramatikografskom tradicijom (odjeljak 5.3.1.), razmotrit će se neki problemi koji postavljaju pitanje provedivosti samoga modela (odjeljak 5.3.2.), a naznačit će se i smjerovi u kojima bi primjena modela u pojedinim područjima mogla krenuti (5.3.3.).

5. 1. Opća pitanja

Jedan je od glavnih izvora različitosti između tradicionalnog i valencijskog pristupa činjenica da se samo ovaj drugi oslanja na dostignuća suvremenoga jezikoslovlja. Polazeći od te temeljne razlike moguće je otvoriti nekoliko točaka kritike tradicionalne gramatike. Ta kritika bit će osnova za razradu pojedinačnih problema odnosa između tradicionalnog i valencijskog opisa, koja će se dati u kasnijim odjeljcima.

Sljedeći odjeljci govore na načelnoj razini o novostima koje valencijski pristup donosi u odnosu na tradicionalni, o znanstvenim postupcima koji se u njemu mogu rabiti i o načinu na koji će se nakon toga prikazivati valencijski podatci.

5. 1. 1. Metoda opisa

Današnji znanstveni trenutak zahtijeva da se kod obrade bilo koje teme jasno postuliraju metode pomoću kojih se do rezultatâ došlo. I kod jezičnih priručnika, kao formi usko povezanih sa znanstvenim istraživanjem, mora biti jasno na kojim se metodičkim načelima temelji njihova znanstvena osnova. Taj je zahtjev u našim dosadašnjim priručnicima latinskoga vrlo rijetko eksplicitno naglašen, a i u samoj se obradi vidi da su autori najčešće radili nastavljajući se na prethodnu tradiciju, bez propitivanja metodoloških temelja vlastitih postupaka. Ovdje ću se osvrnuti samo na općenitija pitanja, dok će o pojedinostima opisa biti riječi u narednim odjeljcima.

Razlučivanje razina jezika

Naše stare gramatike, a dijelom i one najnovije, nedovoljno jasno razlučuju jezične razine. To se prije svega vidi u definicijama vrsta riječi, osobito glagola (v. odjeljak 3.1.2). Miješanje morfoloških i semantičkih kriterija osobito je uočljivo kod starijih gramatičara, gdje definicija i podjela uključuju podatke i o završetcima i o značenju glagola. Noviji gramatičari dijele glagole prema morfološkim kriterijima (aktivni i pasivni), ali kod manjih skupina podjele rabe i semantičke (deponentni, *neutra*).[2]

U novijim gramatikama cijeli je sustav *"casus"* utemeljen na kriterijima koji ne razlučuju dostatno jezične razine. Za subjekt i objekt nije jasno jesu li morfosintaksni ili semantički pojmovi, a sintaksa pojedinih padeža podijeljena je na cjeline koje imaju sad semantičke, sad pomiješane semantičke i sintaksne kriterije. Tako se kod akuzativa i dativa

---

[2] Uključivanje *verba neutra* u *activa* u novijim gramatikama samo zato što su morfološki jednaki u sintaksnom je smislu još manje opravdano negoli postupci starijih gramatika.

rame uz rame nalaze "objektne" i npr. "posvojne" porabe; genitiv se prvo dijeli prema riječi uz koju genitiv stoji (sintaksno), a svaka od tih skupina na semantičke podskupine. Od tradicionalnih dijelova sintaksnoga ustrojstva rečenice, jasno se govori samo o subjektu i predikatu, a ostalih (objekt, atribut, priložna oznaka) uopće nema, već nalazimo samo padeže, glagolske oblike itd.[3]

Ni sam Tesnière nije u dostatnoj mjeri prekinuo s tradicijom. On razlikujući aktantske i cirkumstantske funkcije nudi ne samo jednostavnu, već i simplicističku shemu. Tri aktanta koje prepoznaje (četvrti se pojavljuje samo u kauzativnim strukturama) definirana su na dva načina: formalno i semantički. To je ponavljanje, bez kritičke distance, tradicionalne gramatike: subjekt vrši radnju, objekt je trpi, a treći je aktant entitet na čiju se štetu ili korist dotična radnja vrši (usp. FEUILLET 1996: 129).

Ovdje predloženi model nastoji jasno razlučiti pojedine jezične razine, ali i jezik od izvanjezične realnosti. Izvanjezična je scena samo motivacija za jezičnu djelatnost, koja se koncipira u ljudskome umu i u svakom se jeziku ostvaruje na drugačiji način. Jezik sadržava elemente koji imaju (leksičko ili gramatičko) značenje i koji predstavljaju semantičku strukturu. Svaki od njih ima morfološke osobitosti, koje predstavljaju posebnu razinu. Glagol se promatra kao leksikalizirana jezična refleksija izvanjezične relacije, koja na specifičan način uspostavlja veze između pojedinih entiteta i njihovih svojstava. Time se glagol definira kao leksička kategorija koja ulazi u semantičke i morfosintaksne odnose. Ujedno svaka scena čiji je predikator izražen glagolom ima element koji je referent sintaksnoga elementa subjekta, a neke scene imaju referent sintaksnoga elementa izravnoga objekta. U reprezentaciji su jezične razine postavljene na sljedeći način: semantika (leksemi i semantičke uloge kao relacije), sintaksa (zasebne riječi, napose subjekt i objekt) i morfologija (morfološka markacija).

[3] Da tomu nije tako samo kod nas, već i u bogatijim tradicijama, pokazuje HAPP (1977a: 12-13).

Prioritet forme ili prioritet funkcije

Antička je gramatika padeže promatrala polazeći isključivo od različitosti njihovih relacijskih morfema, odnosno od morfološkoga kriterija, dok se njihove uporabe (odnosno funkcionalnih svojstava) i semantičkih vrijednosti rijetko doticala (Remije Palemon prvi je koji je takvo što pokušao, ali nepotpuno i bezuspješno). Sve do generativne gramatike ta je stara koncepcija ostala u lingvistici dominantna: morfološki izdvojen padež promatrao se kao jedinstvena forma s jedinstvenom semantičkom vrijednošću, izdvojena od drugih padeža, s mnoštvom daljnjih podfunkcija. Tako je genitiv shvaćan kao padež imenice koja stoji uz drugu imenicu, ali razdjeljiv na subjektni, objektni, dijelni itd.

I alvaresovske i novije gramatike latinskoga nastavljaju tradicionalno kretanje od morfoloških padeža kao osnovne razine podjele njihovih poraba. I sustav *"genera"* i sustav *"casus"*, unatoč temeljnim razlikama u metodi opisa, dijele gradivo prema morfološkim padežima, bez obzira na preklapanja u njihovu značenju i razlike koje su ponekad veće unutar jednoga te istoga padeža negoli između padežâ.

Generativna gramatika donijela je razlikovanje dubinske i površinske strukture, njihovo povezivanje preko niza transformacijskih pravila, i pokazala da površinska semantička vrijednost padeža ne vrijedi u dubinskoj strukturi, te da tradicionalni padeži nisu tako oštro međusobno razdijeljeni i u sebi zaokruženi. Iz takvih je razmatranja proistekla i Fillmoreova ideja semantičkih padeža, prethodnica semantičkih uloga kakve danas poznajemo.

Tesnière je predložio polaženje s obrnutoga kraja, a njegov su prijedlog do krajnosti

proveli SCHERER (1975) i MEL'ČUK (1988) (v. uvod u odjeljak 4.5. i odjeljak 4.3.).[4] Budući da jezični ostvaraj po prirodi stvari slijedi nakon izvanjezične motivacije, a posredstvom mentalnih koncepata neposredno izraženih u semantičkoj strukturi, i ovdje predložen model nastoji usvojiti takav algoritam (v. odjeljak 4.3.1.).[5]

Empirijski postupci

Empirijski postupci u našim gramatikama nisu transparentni. Izvori tradicije (npr. Álvares i stariji autori) radili su istraživanja na dostupnim tekstovima, ali su neke zaključke donosili i na temelju teorijskih, posebice logičkih, propitivanja. Ako su naši autori i radili takva istraživanja, ona su bila sporadična i ticala su se pojedinosti. Osobito se to može reći za GGP, jer u toj gramatici izlaganje sintaksnoga gradiva u najvećoj mjeri prati Golikovo.[6] Primjeri koje oni daju dijelom su izvorni, a dijelom iskonstruirani za potrebe gramatike, dakle neizvorni. Ukratko, iza te gramatike ne stoji potpuno i neposredno znanstveno istraživanje s jasno postuliranim metodološkim načelima, već razni slojevi tradicije koja je s vremenom težila praktičnosti i pragmatičnosti usklađenoj s društvenim trenutkom.

Znanstvena osnovica novih priručnika latinskoga morala bi, uz poštivanje tradicije, jasno definirati empirijske postupke pomoću kojih će se dolaziti do jezičnih pravilnosti, tj. građe za rečene priručnike. Nepostojanje izvornih govornika eliminira mnoge istraživačke testove koji se rabe u proučavanju modernih jezika (usp. odjeljak 4.2.). Naše naime

---

[4] I PINKSTER (1990: 64) otvoreno kritizira tradicionalno polaženje od padeža i uspostavljanje odnosa 1:1 između morfološkoga padeža i značenja.

[5] I noviji priručnici latinskoga koji nisu strogo valencijski, pa čak ni dependencijalno usmjereni, prihvaćaju takav redoslijed: "Predikat zapravo svojim značenjem određuje i to koliko je nominalnih članova nužno da bi se izrazio 'minimalni događaj' i to koje su vrste nominalnih termina dopuštene. Štoviše, predikat određuje i to u kojem će se padežnom okviru nominalni članovi morati izraziti" (PINKSTER 1985: 178).

[6] Niti jednome od autora te gramatike struktura latinskoga jezika nije u znanstvenim radovima bila središnje područje bavljenja.

presupozicije o latinskim glagolima kulturno su uvjetovane i različite od onih starih Rimljana. Osim toga, uvijek dolazi do interferencije s glagolima iz našega jezika, koji redovito nemaju istu distribuciju.

Kao primjer se može navesti pitanje određivanja značenjske (ne)snošljivosti unutar semantičke valentnosti za svaki pojedini glagol. Latinski odavno nije materinji jezik, zbog čega možemo imati samo posredan uvid u intuiciju izvornoga govornika i, što je ovdje možda i važnije, u "kolektivnu semantičku svijest" zajednice govornika koja je određivala što je semantički kompatibilno, a što "pomaknuto". Hoćemo li *exstinguo* gledati kao ekvivalent samo za "gasiti", ili za "gasiti" i "uništavati" i "uklanjati"? Hoće li isti odgovor vrijediti za sva razdoblja povijesti latinskoga? Ako postoji granica, gdje je ona? U prvom slučaju latinski prijevod Marinkovićeve rečenice koju SAMARDŽIJA (1998: 300) donosi (*Pluvia iram exstinguebat*) bio bi, kao i u hrvatskome, neovjeren i uključivao bi značenjsku nesnošljivost (između *iram* i *exstinguebat*), dok bi u drugom slučaju bez problema ušao u valencijski opis glagola *exstinguo*.

Sve ono što nam izvorni govornici latinskoga mogu ponuditi jesu njihovi sačuvani tekstovi. Zato valja da korpusna istraživanja budu glavni generator podataka za istraživanja latinskoga jezika. Slijedom toga, trebalo bi da (za razliku od stanja u dosadašnjim gramatikama) svi ili gotovo svi primjeri koji se nađu u priručniku budu iz tekstova izvornih govornika.

Nadleksički semantemi

Pojam nadleksičkoga semantema uveden je kako bi se u prikaz semantičkoga okvira uključili elementi koji se sastoje od dviju ili više riječi, a ipak ulaze u odnos zavisnosti kao viša jedinica, odnosno u umu govornika koncipiraju se kao oznaka jednoga te istoga entiteta.

Prema tome, elementi stvarnosti mogu biti združeni na takav način da ih naš um na određenoj razini promatra kao jedinstvo. To rezultira raskorakom između sintaksne i semantičke razine, tj. nepoklapanjem granica između riječi s granicama između elemenata semantičkoga okvira. Stoga se (u sebi semantički i sintaksno složen) element promatra kao cjelina koja kao takva zauzima svoje mjesto u semantičkoj strukturi. Nadleksički se semantemi mogu podijeliti u više tipova, a ovdje navodim one najvažnije za valentnost.

Referenti su konstrukcije ACI podatci o događajima i stanjima, dakle entiteti. Primjerice, u rečenici *Ariovistus respondit ... illum ad se venire oportere* scena kao argumente obuhvaća dva entiteta: onoga koji govori i ono što je odgovoreno; drugi je pak entitet i sam scena, pa u sebi može sadržavati daljnje entitete (*illum*). ACI i kad je subjekt označava entitet: *Facinus est vincire civem Romanum* – {činjenica / pojava / događaj okivanja rimskoga građanina zločin je}.[7]

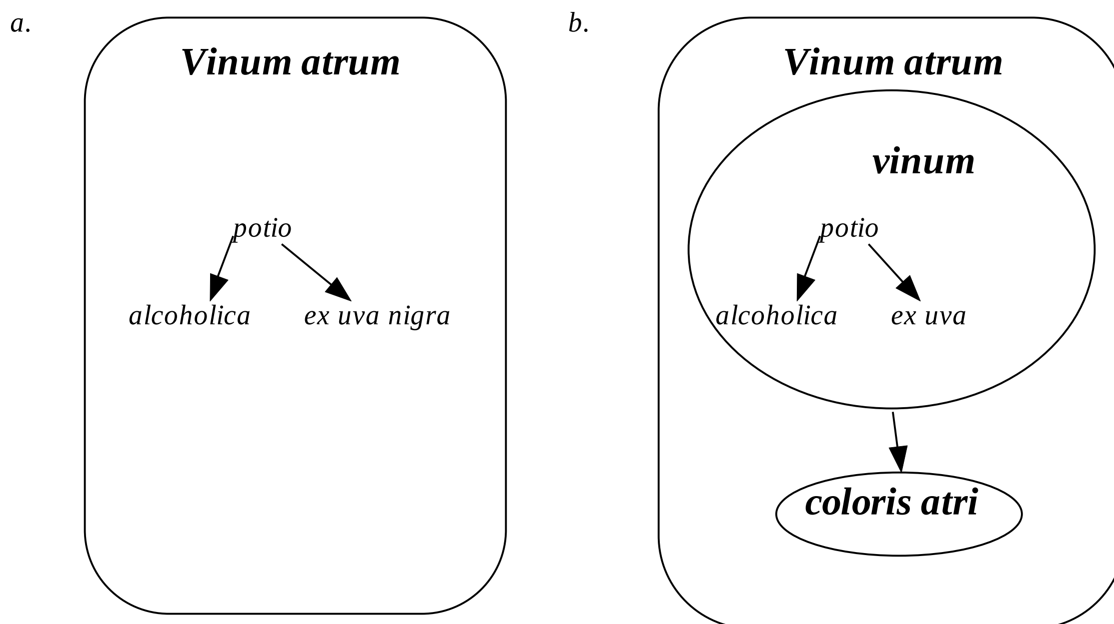
Složeni glagolski oblici promatraju se kao jedna cjelina, jer su semantički toliko srasli da pripadaju paradigmi koja obuhvaća i sintetičke oblike. Tako se ponašaju i tzv. perifrastične konjugacije.

I zavisne rečenice ulaze u scenu kao cjelina, jer imaju vlastitu unutrašnju strukturu čiji se dijelovi ne mogu nezavisno uključivati u strukturu glavne, već su zavisnici zajedničkoga "čvora" – glagola u zavisnoj rečenici, a preko eventualnog konektora povezuju se s nekim od elemenata glavne rečenice. U njoj pak zavisne rečenice mogu vršiti bilo koju semantičku ulogu i pripadati bilo kojem ontološkom konceptu.

Neki elementi predstavljaju nadleksičke semanteme, ali ne uvode novu glagolom induciranu scenu. Radi se o raznim idiomatskim izrazima kojima značenje nije jednako zbroju značenja sastavnica. U tim slučajevima javlja se širenje semantema na više riječi, što nije

[7] Ne ulazim ovdje u dijakronijski razvoj ove konstrukcije, već promatram samo završno stanje, u kojem je konstrukcija već okamenjena cjelina, koja može kao takva biti i na mjestu subjekta.

prototipna situacija. Primjerice, izraz *vinum atrum* može biti koncipiran kao idiom ("određeni tip vina") ili naprosto kao spoj dvaju leksičkih semantema koji ne čine višu jedinicu ("vino koje je tamno"). Prikaz njihove semantičke strukture izgledao bi ovako:

Slika 5.1.
Sintagma vinum atrum *kao nadleksički semantem (a) i kao spoj dvaju međusobno nezavisnih semantema (b).*

U prvom slučaju vino pripada tipu *vinum atrum* i uopće nije bitno koje je u stvarnosti boje (uostalom, ni hrvatsko "crno vino" nije crno, niti je "bijelo vino" bijelo). To što ga čini tom vrstom vina jest sastav, a ne boja. S druge strane, vino tamne boje (također *vinum atrum*) može biti potamnjeno umjetnom bojom, a da uopće ne spada u crna vina.

Mjesto granice između morfologije i sintakse nije jezične univerzalija, a promjenjivo je i unutar istoga jezika na dijakronijskoj osi. Zato je suvremeno jezikoslovlje sigurno u to da bjeline između riječi nisu jasan pokazatelj te granice (v. npr. u hrvatskome nesigurnost u rastavljanju prijedloga i negacija, te semantički ispražnjene riječi kao što može biti tzv. povratno "se" /npr. u ruskom inkorporirano u glagol/, u latinskome spojeve kao što su

priusquam, mecum, enklitike i sl., nastanak padeža u flektivnim jezicima itd.).

Naposljetku, u tako postavljenu sustavu poseban status moraju imati gramatičke riječi (prijedlozi i veznici), tj. riječi koje imaju manje leksičkoga sadržaja od tzv. punoznačnih riječi. Njih je još Tesnière prepoznao kao translatore, a i u današnjim se gramatikama one posebno izdvajaju. Naše gramatike latinskoga, uključujući i najnoviju, ne uočavaju posebnost prijedloga. Oni, naime, označavaju relacije, po čemu su vrlo slični padežnim morfemima, a i u dijakronijskom su ih razvoju romanskih jezika zamijenili, što ukazuje na međusobnu funkcionalnu bliskost tih elemenata. Zato je prikladno gledati ih kao dio nadleksičkoga semantema zajedno s riječju uz koju stoje i bilježiti ih ravnopravno s padežnim morfemima.

5. 1. 2. Notacijske konvencije

Prikaz činjenica dobivenih valencijskom analizom mora biti jasan i sažet. U ovom ću poglavlju primijeniti vrlo jednostavan dvorazinski sustav, u kojemu se na prvoj razini opisuje izvanjezična scena, a na drugoj daje semantički okvir oko nositelja valentnosti, uz morfosintaksne specifikacije.[8] Kombinacijom označavanja slovima abecede i linearnim poretkom postiže se povezanost između prikaza scene i semantičkoga okvira, odnosno tekstne realizacije. Prikaz se sastoji od tri dijela:

a) Opis scene.

Prvo se u vitičastoj zagradi {} navodi opis scene. Argumenti scene označavaju se slovima A, B, C…, a entiteti (prvenstveno osobe) gramatički se radi jednostavnosti smatraju osobom muškoga roda. Jezične realizacije argumenata koje se pojavljuju u semantičkom okviru uzimaju kao referente argumente označene slovima A, B, C… i tako redom. Ako je argument koji hrvatski opis predstavlja kao samostalan element u latinskome semantički inkorporiran u glagolu, taj element neće se pojaviti u semantičkoj reprezentaciji kao izdvojen.

b) Semantička i morfosintaksna reprezentacija.

Na ovoj razini prvo se kurzivom navodi nositelj valentnosti, a zatim pojedini zavisnici međusobno odijeljeni zarezima. Glagol sadržan u nositelju valentnosti navodi se u osnovnom obliku kakav se tradicionalno daje u rječničkim unosima (1. l. jed. ind. prez. akt. ili odgovarajući pasivni oblik za deponentne glagole, za bezlične glagole 3. l. jed., a za glagole kojima nedostaju oblici uobičajene forme). Zavisnici se predstavljaju semantičkim ulogama; na prvom je mjestu subjekt, na drugom objekt, a na idućima preostali elementi. Subjekt koji nije makrorealiziran i objekt koji ne postoji u valencijskom okviru označavaju se znakom Ø.

[8] U *Prilogu 4* ovaj će se način reprezentacije uklopiti u nešto složeniju, tabličnu formu.

U indeksu se označava površinska manifestacija zavisnika (npr. Ma_{Dat}, $\text{Na}_{per+\text{Acc}}$, Si_{Abl}…). Ako se neki semantički element može ostvariti na više načina, mogućnosti su odijeljene kosom crtom. Oblik subjekta u nominativu i izravnoga objekta u akuzativu nije potrebno posebno naznačavati jer u prikazu uvijek zauzimaju prvo i drugo mjesto. Komplementi se dodaju svojim elementima, i to znakom <. Ako komplement ima jednak oblik kao element kojem je komplement, taj se podatak ne ponavlja.

c) Napomene.

Na kraju slijede eventualne napomene.

Svaki element ima svoju semantičku specifikaciju. Ponavljam oznake semantičkih uloga:

Ag	agens	Ka	kauzator	Pu	put
As	asocijat	Ma	maleficijar	Re	relat
At	atribucija	Mj	mjera	Si	sila
Be	beneficijar	Na	način	Sr	sredstvo
Ci	cilj	Pa	pacijens	St	stimulus
Ek	eksperijens	Po	položaj	Te	tema
Is	ishodište				

Tablica 5.1.
Popis semantičkih uloga s njihovim oznakama.

Valja ponovno napomenuti da semantičke uloge najčešće nisu potpuno interpretabilne bez dovođenja u vezu sa scenom. To je jedan od razloga bilježenja izvanjezične scene.

{A daje B C-u} (1)

dono : Ag, Te, Ci_{Dat}

{Kiši} (2)

pluit : Ø, Ø

Napomene:

1. {A pada kao kiša}; B ≠ {kiša} – *pluit* : Ø, Ø, Te_{Abl}

2. {A baca B kao kišu}; B ≠ {kiša} – *pluit* : Is, Ø, Te_{Acc}

{A spava} (3)

dormio : Re, Ø

Napomene:

1. {A spavajući provodi razdoblje B} – *dormio* : Te, Pu

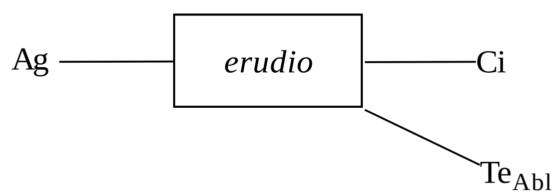
{A smatra da B ima svojstvo C} (4)

existimo : Ag, Te < At

Jedan te isti glagol koji pripada različitim scenama prikazuje se u dvama različitim okvirima. Razlike između varijanata pravit će se samo u *Prilogu 4*. Izostavljeni elementi ulaze u okvir, a podatak o učestalosti ponavljanja dat će se samo u *Prilogu 4*. Ispušteni elementi također ulaze u okvir.

Ovakav model dopušta i dvodimenzionalnu, grafičku reprezentaciju, u kojoj bi nositelj valentnosti, koji se nalazi u pravokutniku, bio okružen svojim zavisnicima: aktanti bi stajali lijevo i desno, komplementi gore, a modifikatori dolje. Komplementi bi bili povezani s elementom s kojim su u svezi. Time bi se na prikazu vidjela i razlika između aktanata, komplemenata i modifikatora, ali i elemenata na granici između tih kategorija.

{A poučavanjem čini da B nauči C} (5)

{Kiši} (6)

Međutim, ovakva reprezentacija ne može bez dodatnih opterećivanja prikazati veze između elemenata u sceni i semantičkih elemenata. Osim toga, informacije o ontološkim konceptima (o čijem dodjeljivanju ne mora uvijek postojati slaganje) nisu nužne za nastavne i leksikografske potrebe.

5. 2. Struktura rečenice

Trebalo bi da svaki novi znanstveni model nastoji ukloniti nedostatke staroga a da pritom u što manjoj mjeri stvara nove. O općim prednostima i nedostatcima ovdje predloženoga modela u odnosu na onaj predstavljen u GGP već je bilo govora u prethodnim odjeljcima. Sada valja prijeći na pojedinosti.

Novi model bavi se istom jezičnom stvarnošću kao i stari, ali nastoji to učiniti na dosljedniji i egzaktniji način. Slijedom toga, on na pojedine dijelove strukture gleda iz ponešto drugačije perspektive. U narednim se odjeljcima teorijski model uveden u 4. poglavlju dovodi u odnos s opisom u postojećoj tradiciji, a predložene se izmjene nastoje i argumentirati.

5. 2. 1. Aktanti

Subjekt

Pojam subjekta uveden je u naše gramatike latinskoga tek u 19. st., a u alvaresovskim je gramatikama uglavnom obuhvaćen terminom *nominativus ante verbum*. Vidljivo je da je u starijim gramatikama taj element definiran s obzirom na morfologiju i položaj u linearnom slijedu, što je novija tradicija zamijenila logičkim i semantičkim određivanjem (v. odjeljak 3.2.3.). Na posebnom se mjestu spominje ključno svojstvo subjekta (ono koje je središnje i u najnovijim definicijama), a to je kongruencija s finitnim glagolskim oblikom. Razlika je u tome što današnje teorije nastoje definiciju postaviti što jasnije i dosljedno je provesti u praksi (samom opisu jezika).

GGP (167) nigdje ne definiraju subjekt, ali se iz mjesta na kojima ga spominju mogu izvesti zaključci o tome kako ga shvaćaju. Najeksplicitnije o subjektu govore prilikom obrade nekih tzv. bezličnih glagola (GGP 170). Na tom mjestu u subjekte svrstavaju označene elemente (naglasci su moji) i nazivaju ih logičkim subjektom: *Omnibus discendum est. Piget me*.

Ta praksa postoji još od Vebera. Prije svega, podjela na gramatički i logički subjekt sama je po sebi nekonzistentna, jer subjekt može biti ili logički ili gramatički pojam. Problem je još ozbiljniji ako se veza između logičkog i gramatičkog subjekta uspostavlja na semantičkoj ili čak izvanjezičnoj razini, što je, čini se, slučaj s GGP. Jedino se tako može objasniti njihovo postavljanje gore navedenih elemenata na mjesto subjekta.

U prvoj, naime, rečenici *omnes* su ti koji u sceni treba da čitaju, a u polazišnoj sceni zaista i čitaju, dok je u drugoj rečenici *ego* taj koji je "življi", "svjesniji" (protoagentivniji, rekao bi DOWTY 1991) član negoli eventualni uzrok stanja – i zato su oni subjekti. Dok se u

prvom primjeru *omnibus* barem semantički identificira sa subjektom finitnoga glagola *disco*, u drugom nema ni te povezanosti.[9]

Kako je pokazano (v. odjeljak 4.3.2.), pojam subjekta može se fundirati strogo gramatički, tj. morfosintaksno. Međutim, ako se to učini, u toj definiciji više nema mjesta za logičke ili semantičke elemente. Prema definiciji koja je u prethodnom poglavlju predložena, subjekt je u latinskome element koji je mikroindiciran unutar glagolskoga oblika, a u većini je slučajeva i makrorealiziran. U slučajevima kada je makrorealiziran njegova mikroindiciranost mora se pokazati slaganjem njegova lica i broja s glagolskim gramatičkim morfemom za lice i broj. Kad nije makrorealiziran (kao kod tzv. bezličnih glagola), njegov će semantički sadržaj ostati prazan. Kad subjekt nije ni mikrorealiziran (primjerice, kod glagolskih imena), to znači da ga naprosto nema, ali ne znači da glagolsko ime nema semantičku ulogu koja bi kod finitnoga glagola bila na mjestu subjekta.[10]

{A uči (= učenjem usvaja) B} (7)

disco : Ag, Te

{A-u dodijava B} (8)

piget : Ø, Ø, Ek_{Acc}, $St_{Gen/Inf/ACI}$

Napomene:

[9] Problematičnost statusa subjekta, tj. njegovo prekomjerno isticanje, uzrok je marginalizacije bezličnih glagola u gramatičkom sustavu poslijealvaresovske tradicije.

[10] Tako kod akuzativa s infinitivom akuzativ zauzima određenu semantičku ulogu u okviru glagola koji je u infinitivu, ali to ne znači da je taj akuzativ njegov subjekt.

1. Oblik *pigendus* stoji kao atribut imenici koja je St.[11]

Glede kauzativa, GGP (182) ga samo spominju (*Caesar pontem fecit*), ali ga ne objašnjavaju. Do objašnjenja i jednostavnog prikaza moglo bi se doći pretpostavkom o dvjema scenama stopljenima u jedan semantički okvir:

{A izdaje naredbu da C napravi B} + {C pravi B} (9)

facio : Ka, Pa

Primjećuje se da se neposredni graditelji mosta (entitet C) ne realiziraju tekstno, što se vidi i iz valencijskog okvira.

Izravni objekt

Izravni je objekt, uz subjekt, jedini rečenični element koji je u ovdje predstavljenom modelu smatran dovoljno malo ovisnim o semantičkim podatcima da se može izdvojiti kao element s posebnim statusom. To nije učinjeno zato što ostali elementi ne sudjeluju u procesima ovisnima u velikoj mjeri o sintaksnoj strukturi, već zato što su postupci za utvrđivanje statusa subjekta i izravnoga objekta daleko uočljiviji, jednostavniji i istraženiji nego što je to slučaj s drugim glagolskim zavisnicima. Osim toga, izdvajanje subjekta i izravnoga objekta ima velik didaktički značaj, a i u leksikografskim unosima te su informacije vrlo korisne. Daljnja istraživanja na velikim korpusima utvrdit će sintaksne pravilnosti i kod

[11] Upravo se zbog svoje protopacijentivnosti taj element u toj konstelaciji ponaša kao izravni objekt (*usp. concipio voluntatem* > *concipienda voluntas*).

ostalih elemenata.

Izravni objekt definiran je kao glagolski zavisnik koji pri pasivizaciji glagola postaje subjekt (usp. odjeljak 4.3.2.). Ako glagol nema pasiva ili objekt ne postaje subjekt – ne radi se o izravnom objektu.

Termin (izravnoga) objekta ne postoji u starijim gramatikama, a može se reći da se više-manje poklapa s akuzativom *post verbum* kod *verba activa*. Novije gramatike uvode taj pojam i doživljavaju ga međusobno vrlo slično. Tako GGP (188) definiraju izravni ("upravni") objekt kao onaj koji "stoji uz prelazne glagole", što je kružno definiranje, jer se prelaznost glagola određuje upravo prema postojanju izravnoga objekta. Štoviše, ako se pojam prelaznosti javlja u samoj definiciji, jasno je da on nastoji biti semantički, jer sadrži "prelaženje" radnje sa subjekta na objekt, što je pojam koji je još u srednjem vijeku kontaminiran semantikom. Semantičku, pak, razinu, kako smo vidjeli, valja jasno razlikovati od gramatičke. Ta se neprikladnost pojma prelaznosti pokazuje u početku obrade, gdje GGP (188-191) ukazuju na razlike između latinskih i hrvatskih konstrukcija, ali ne govore ništa o značenjskoj raznolikosti latinskih izravnih objekata. Npr. kod glagolâ *amo, deficio, sequor* i drugih nema nikakvoga "prelaženja" radnje sa subjekta na objekt. Štoviše, njihove su semantičke strukture poprilično različite.[12]

{A voli B-a} (10)

amo : Ek, St

[12] U nekim se slučajevima to vidi i u načinima konstruiranja u hrvatskome, npr. kod nekih glagolâ bojazni (*horreo, timeo*), gdje se može uočiti da latinski ima tendenciju postavljanja stimulusa u akuzativ, a hrvatski u genitiv ("bojati se", "plašiti se", strašiti se"). Dakako, ovdje bi bilo potrebno provesti iscrpna istraživanja.

{A napušta B-a} (11)

deficio : Ag, Is

Napomene:

1. Ako referent subjekta nije entitet koji agentivno djeluje ili ako ne djeluje svojom voljom, njegova je uloga Te.

Premda definicija izravnoga objekta sadrži taj semantički element, GGP (188) najavljuju da će u samoj praksi on biti obrađen desemantizirano, jednako kao i u ovdje predloženom modelu: "Kad se aktivna rečenica pretvori u pasivnu, akuzativ upravnog objekta postaje subjekt…". Međutim, taj se uvjet ne provodi dosljedno. Naime, pod glagole koji imaju tzv. upravni objekt GGP svrstavaju i one koji se ne mogu pasivizirati (deponentni glagoli, glagoli uz koje stoji infinitiv "kao objekt" itd.).

{A slijedi B-a} (12)

sequor : Ag, Ø, Ci

{A može B}[13] (13)

possum : Te, Ø, At_{Inf}

{A se bori} (14)

pugno : Ag, Ø

[13] Tj. sudjelovati kao entitet kodiran mjestom subjekta u sceni koju nosi glagol B.

Ako se tome nejasnom semantiziranom definiranju i nedosljednom provođenju sintaksne definicije dodaju gotovi (ponekad i zastarjeli) prijevodi koje GGP nude, učeniku se onemogućuje da sam promisli o *ideji* koju tekst prenosi i prema njoj, u skladu sa svojim jezičnim osjećajem, oblikuje istu ideju u materinjem jeziku. Česta je greška ljudi koji su učili latinski prevođenje usklađeno s onime što se nalazi u gramatici ili rječniku, ali daleko od načina na koji bi hrvatski u danome kontekstu najradije oblikovao istu misao. Gramatika je ograničena prostorom: stoga ne može pokriti svu raznolikost jezika. Prema tome, faza razumijevanja i oblikovanja ideja (nazovimo je, na tragu Tesnièrea, translacijom) razlikuje se od prijevoda kao konačnoga proizvoda procesa prevođenja. Gramatički primjeri moraju se predstavljati kao neprecizni putokazi, kao samo jedna od mogućnosti prevođenja, a jedino što može ostati nepromijenjeno kao jezgreni dio izlaganja jesu podatci o značenju, o idejama. Zato bi opis fokusiran na semantičku razinu, s dodatnim morfosintaksnim specifikacijama, mogao u didaktičkom kontekstu dovesti do percipiranja latinskog jezika kao sredstva ljudske komunikacije, a ne kao skupa umjetno stvornih pravila koja se moraju mehanički slijediti.

Ostali aktanti

Osim elemenata koji zauzimaju sintaksna mjesta subjekta i izravnoga objekta, glagolska valentnost obuhvaća niz ostalih aktanata – glagolskih zavisnika koji uvode u scenu nove entitete. Ti su ostali aktanti u ovom modelu obilježeni semantičkom ulogom i morfološkom markacijom. O elementima koji nemaju padeže govorit će se u odjeljku 5.2.3., a sada ću se osvrnuti na neke slučajeve kod kojih bi se rješenja koja nudi sustav *"casus"* mogla doraditi razmatrajući načine na koje se valencijski model nosi s istim slučajevima.

Prije svega, valja naglasiti da u valencijski opis ravnopravno s "čistim" padežima ulaze

i prijedložni izrazi. U našim gramatikama latinskoga nije uočena bliskost funkcije padeža i prijedložnoga izraza, za koju postoje i sinkronijski (zamjenjivost i bliskost u značenju) i dijakronijski (gubljenje padeža u romanskim jezicima) dokazi. Uopće, u tradicionalnim gramatikama nije provedena razlika između leksičkih i funkcionalnih morfema, čime je opis bitno osiromašen, a njegova dosljednost i ujednačenost dovedena u pitanje. Prema tome, valencijski će opis, za razliku od gramatika iz naše tradicije, obuhvatiti i slučajeve u kojima su prijedložni izrazi obuhvaćeni valencijom.

Akuzativ

Kao što je rečeno u prethodnom odjeljku, strogo sintaksna definicija izravnoga objekta prisiljava nas na isključivanje nekih slučajeva akuzativnoga aktanta iz skupa izravnih objekata. Akuzativne, naime, zavisnike koji pri pasivizaciji glagola ne postaju subjekti neću smatrati izravnim objektima.

Osim slučajeva navedenih gore, u "upravne" su objekte u tradicionalnoj gramatici uvršteni i tzv. unutarnji objekti (GGP 194-195). Taj je koncept postavljen slično kao u ovome modelu – takav objekt u akuzativu ne uvodi u rečenicu ni aktant, ni modifikator, ni komplement. Međutim, GGP ne razmatraju daljnje implikacije: atribut (izrečeni ili neizrečeni) toga objekta bit će u jednoj od zavisničkih uloga (npr. u *mirum somnium somniare* objekt *somnium* ne dodaje informaciju, dok *mirum* predstavlja sadržaj ili način sanjanja; u *longam aetatem vivere* samo *longam* donosi novu informaciju, i to o duljini življenja). U većini slučajeva iz GGP (194) taj akuzativ ne spada u valentnost glagola, već je dio nositelja valentnosti, pa slijedom toga ne može biti ni objekt.

Drugačija je situacija s ostalim unutarnjim objektima (primjeri tipa *Olympia vincere, unguenta sapere, vinum sitire, stadium currere*). Kod njih riječi u akuzativu nisu semantički

redundantne, već uvode entitete koji mogu imati različite vrijednosti, a samo su dijelom sadržane u značenju glagola. One, prema tome, ako ulaze u valencijski okvir, imaju različite semantičke uloge, a status izravnoga objekta i kod njih ovisi o ponašanju pri pasivizaciji.

{A pobjeđuje u natjecanju B} (15)

vinco : Ag, Pa[14]

{A ima miris B-a} (16)

redoleo : Is, Ø, Te_{Acc}

Ako se vodi računa o ostvarenju didaktičkih ciljeva veliko je osiromašenje diskriminacija prijedložnih izraza, potpuno marginaliziranih u korist "čistih" padeža. Primjerice, u obradi priložnih (mjesnih i vremenskih) uloga akuzativa (GGP 196-197) nisu razlikovani slučajevi valencijski relevantnih prostornih i vremenskih elemenata tipa *Romam / in Illyricum eo, sex horas duravit* od onih koji to nisu.

Dativ

U tradicionalnoj gramatici problemi s obradom sintakse dativa počinju već uvodnom napomenom da je dativ padež "neupravnog ili daljeg objekta" (GGP 197). Budući da taj pojam nigdje nije definiran, ne može se izravno suditi o opravdanosti njegove upotrebe. Ipak,

[14] Ovdje Pa može biti pobijeđena osoba, osvojena stvar, natjecanje koje je osvojeno, nešto što je dokazano, nešto u čemu je pobijeđeno. Sve scene koje nosi ovaj glagol imaju zajedničku ideju dovođenja pacijensa u stanje pobijeđenosti, osvojenosti, posjedovanosti, kontroliranosti, tako da se sve mogu promatrati kao posebni slučajevi jedne te iste (apstraktne) scene, izvedeni metonimizacijom.

iz daljnjeg se izlaganja i primjerâ može zaključiti kako su kriteriji za status "neupravnoga objekta" sljedeći: ako glagol ima upravni objekt, dativ uvodi treći entitet, a ako glagol nema upravni objekt, dativ uvodi drugi entitet.

Međutim, takva je obrada podložna kritici iz više razloga:

- Prije svega, i drugi padeži i prijedložni izrazi mogu uvoditi drugi i treći entitet (npr. *obliti salutis meae de vobis ... cogitate, CIC.Catil.1.1; ab iniuria Maurum prohibet, SAL.Iug.107.1*), što navedeno sintaksno svrstavanje dativa dovodi u pitanje.

- Zatim, mora se uzeti u obzir značenjska raznolikost raznih poraba dativnoga aktanta koji je svrstan u objekte (*Hanc dedit mi* [Ci] *epistulam, PL.Ps.691*), *non solum utile est rei publicae nostrae* [Re], *sed etiam necessarium, LENT.Fam.12.14.3*), *medeor morbo* [Pa], *diffido adulatori* [Is]…).

- Naposljetku, pod "dalji objekt" svrstava se i dativ koji je zavisnik pridjeva (*omnibus necessarius*, GGP 200). Ako se objekti promatraju samo kao glagolski zavisnici, onda zavisnici pojedinih pridjeva (pa makar ovi bili na mjestu tzv. predikativa) ne bi smjeli imati isti sintaksni status.

Osim toga, i dativi koji nisu svrstani u dative objekta uvode entitete i ne može se reći da postoje strukturne razlike između načina na koji se u rečenicu uvode ti dativi i tzv. objektni dativi. Razlike između izraza npr. *medeor morbo* i *moderor linguae* mogu se ograničiti na situacijske uloge koje dativi imaju (čak su im i semantičke uloge iste):

{A liječi (= liječenjem čini da nestane) stanje B} (17)

medeor : Ag, Ø, Pa_{Dat}

{A obuzdava B} (18)

moderor : Ag, Ø, $Pa_{Acc/Dat}$

Glagoli složeni s prijedlozima koji se konstruiraju s dativom (*intersum, antefero, postpono*..., GGP 198), a mogu biti u prenesenom značenju, mogu se predstavljati pomoću pretpostavke o dvjema scenama:

{A postavlja B-a ispred C-a} > {A cijeni B-a više nego C-a} (19)

antepono : Ag, Te, Po_{Dat}

Svi su glagolski zavisnici zajednički objema scenama, a postanak je metaforičke porabe sasvim razvidan. Prema tome, valencijski okvir izgleda identično, a interpretacija uključuje pomak u značenju glagola.

Ablativ

Pravi ablativ

Većina je upotreba tzv. pravog ablativa (GGP 214-217) vezana za semantičku ulogu ishodišta (*pello sede*), osim u slučajevima statičnih scena, kada ga možemo obuhvatiti ulogom stimulusa (*vaco dolore*), atribucije (*careo libertate*) i sl. Valencijski model, za razliku od tradicionalnoga, u opis uključuje ravnopravno, ne u vidu napomena, i prijedložne izraze i zavisne rečenice.

Tradicionalni je opis neprecizan u konstataciji da taj ablativ označava ishodište. To, naime, nije uvijek tako. Primjerice, u rečenici *Romani Graecas urbes signis et tabulis pictis spoliaverunt* GGP (215) vide ablativ koji pokazuje točku od koje se polazi, premda je jasno da

su referenti tih ablativa ono što se lišava (teme), a gradovi ishodišta. *Urbes* s glagolom *spolio* ulaze u fokus i zato, bez obzira na semantičku ulogu, dolaze na mjesto izravnoga objekta. Isto je i s primjerima *libero metu*, *privo re familiari* i sl. Ovdje, dakle, imamo dvije različite klase glagola – jednu u kojoj je ablativ fiksna točka od koje se nešto odvaja, i drugu, u kojoj je ablativ entitet koji se odvaja od nečega drugoga. U oba se slučaja radi o ideji odvajanja, ali je ono što se odvaja na različitom mjestu u strukturi, što pak ovisi upravo o odabiru glagola. Valencijski opis preciznim dodjeljivanjem semantičkih uloga i vjernim opisom scene nastoji poštovati tu razliku.

Lokativni ablativ

Tradicionalni ablativ mjesta (GGP 217-219) u predloženom je sustavu obuhvaćen ulogama položaja i puta. Ablativ vremena (GGP 219-220) također je obuhvaćen ulogama položaja i puta, ali i ishodišta i cilja, što samo može obogatiti tradicionalni opis ili u najgorem slučaju biti jednako informativno. Kao i kod akuzativa, valencijski relevantni slučajevi (*habito, duro*...) u tradicionalnom opisu nisu registrirani, a valencijski ih opis donosi.

Instrumentalni ablativ

Najraznorodnija je skupina ablativa nazvana instrumentalnim ablativom (GGP 221-228), što se vidi već po tome što autori, premda u uvodu kažu tom ablativu "u našem jeziku odgovara … instrumental", u daljnjem izlaganju od ukupno 97 primjera daju samo 25 (ili 26%) onih koje su instrumentalom i preveli. Ovdje ću se pozabaviti uglavnom instrumentalnim ablativima koji spadaju u glagolsku valentnost.

Samo se neki instrumentalni ablativi mogu bez problemâ interpretirati kao ablativi sredstva, i to pojedini među onima koji spadaju u užu skupinu ablativa sredstva (primjeri kao *baculo nitor, pila ludo, fidibus cano, equo vehor* – dobar dio njih i ne spada u valencijski okvir).

Ostali se tzv. instrumentalni ablativi nude drugim interpretacijama. GGP ih okupljaju u nekoliko semantičkih, ali unutar sebe ne sasvim homogenih skupina. Valencijski ih opis može dosljedno svrstati u odgovarajuće skupine, a usporedno s njima uključiti i prijedložne izraze koji nose uloge u semantičkim okvirima istih glagola.

Glagoli koji uključuju duševna stanja (*fruor, fido, laboro*) imaju ablativ kao stimulus. Ono što uslijed odvijanja scene mijenja svoje stanje svrstano je pod pacijense (*officio fungor, castris potior*), dok ono što mijenja samo svoj položaj spada u teme (*gladio utor, carne vescor, erudio litteris, afficio honoribus, impleo hominibus*). Ablativ svojstva GGP svrstavaju pod instrumentalni ablativ, što je vrlo nasilna interpretacija. Taj ablativ, kako mu dobro odabrano ime kaže, uvodi karakterizaciju već uvedenoga entiteta, i zato je u ovom sustavu aktant blizak komplementu, a ima ulogu atribucije (*abundo silvis*). Lako su uočljive "prostorne" uloge nekih ablativa: cilja (*domo invito, proelio lacesso, assuefacio disciplina*) i položaja (*proelio vinco*). Isto tako, jasno je da tzv. ablativi mjere i cijene označavaju kvantifikaciju, zbog čega imaju semantičku ulogu mjere.

Ulogu ablativa obzira teže je uključiti u popis iz odjeljka 4.3.1. Ipak, ako uzmemo da on označava entitet u odnosu na koji se (na vrlo apstraktnoj razini) scena postavlja, jasno je da je uloga položaja ona koja najviše odgovara tom ablativu.

Bezlični glagoli

Tradicionalna je gramatika izdvajala tzv. bezlične glagole zbog njihova svojstva da nemaju "određena subjekta" (GGP 147-148). Podijeljeni su na "prave" ("koji dolaze samo kao bezlični") i "neprave" ("postali su od glagola koji se upotrebljavaju i lično, ponajviše s različnim značenjem"). Ta podjela nije sasvim konzistentna, jer i neki "pravi" bezlični glagoli mogu imati "određeni" subjekt (npr. *deceo, pudeo*). Isto tako, podjela se zasniva na

neutemeljenoj pretpostavci da subjekti "nepravih" bezličnih glagola (*accidit, patet, praestat*), kad su infinitivi, infinitivne konstrukcije ili zavisne rečenice, nisu "određeni".[15] Naprotiv, oni na mjestu subjekta imaju entitet izražen na te načine (u približnom značenju: "činjenica da…"). Ti "nepravi" bezlični glagoli samo su posebni, najčešće semantički pomaknuti, slučajevi upotrebe trećeg lica jednine ličnih glagola. Zato valencijski sustav prikazuje te slučajeve kao povezane s ishodišnim ličnim porabama (neupitna je dubinska semantička istovjetnost subjekata u npr. *labor viris convenit* "muževima pristoji rad" i *quid vos sequi conveniat* "kako priliči da odlučite" ili *melior fio* "postajem bolji" i *fit, ut…* "događa se da…"), što opisu daje veću koherenciju i omogućuje uočavanje dubokih veza između različitih značenja istih leksema.

Ovdje ću se egzemplarno osvrnuti samo na bezlične glagole tipova *decet* i *fallit*, koji se u tradicionalnoj gramatici obrađuju zajedno (GGP 190). Spominje se samo jedan aktant ("akuzativ lica"), premda je i ono što dolikuje, ono što je nepoznato itd. entitet označen aktantom. Osim toga, tu se zapravo radi o dvije semantičke skupine: u prvoj se radi o općenitijoj karakterizaciji relata, a u drugoj o konkretnoj situaciji u kojoj se on nalazi:

{B-u dolikuje (da učini) A} (20)

deceo : $\mathrm{At}_{\mathrm{Nom/Inf/ACI/}\mathit{ut}\mathrm{+con}}$, Ø, $\mathrm{Re}_{\mathrm{Acc}}$

{B ne zna A} (21)

fallo : $\mathrm{At}_{\mathrm{Nom/ACI/}\mathit{interrog}\mathrm{+con}}$, Re

[15] Zapravo, ne bih znao reći što u ovom kontekstu znači "određeno". U segmentu *ex malis minima eligere oportere (CIC.Off.3.3)* sasvim je "određeno" ono što treba raditi (izabirati).

Razlika se vidi i u načinu konstruiranja. Kad se subjekt izriče akuzativom s infinitivom, kod tipa *decet* "akuzativ lica" njegov je dio, dok je kod tipa *fallit* akuzativ samostalan član koji ne spada u skupinu s infinitivom. U tom je smislu ovaj drugi tip bliži skupini *piget*.

Trovalentni glagoli

Tradicionalni se sustav pokazuje osobito nepraktičnim pri opisu nekoliko skupina glagola koji u svojem valencijskom okviru imaju tri elementa. Poboljšanje koje bi valencijski model mogao ponuditi sastoji se u dosljednijem usustavljenju opisa na semantičkoj osnovi i ukazivanjem na značenjsko jedinstvo unutar pojedinih skupina. Time bi se u gramatiku uz nabrajanje različitih konstrukcija unijela neka dodatna objašnjenja koja bi sve te glagole povezala, a didaktička bi primjena iskoristila semantičke podatke za lakše usvajanje konstrukcija svih tih glagola kao cjeline, a ne kao niza slabo povezanih podataka.

<u>Dva akuzativa</u>

Kod glagola koje GGP (191-193) obrađuju kao one koji traže tzv. dva akuzativa (i to oba aktanta)[16], elementi koji se osim subjekta pojavljuju šturo su semantički razlučeni kao "akuzativ lica" i "akuzativ stvari", ali su glagoli prema načinu konstruiranja podijeljeni u četiri nestrukturirane skupine. Međutim, ako se promotri međudjelovanje značenja i konstruiranja tih glagola, dolazi se do jasne podjele:

A. glagoli baratanja informacijama

    a. prenošenje (*doceo*)

[16] O onima koji imaju komplement bit će riječi u odjeljku 5.2.2.

b. skrivanje (*celo*)

B. glagoli zahtijevanja

a. informacija (*rogo, interrogo*)

b. radnje (*posco, reposco, flagito, rogo, oro*)[17]

Takva podjela objašnjava neke pojedinosti iz načina konstruiranja. U sljedećim primjerima iznosim samo semantičke uloge, iz kojih se dade zaključiti mnogo toga o morfosintaksnom kodiranju (npr. informacija koja se zahtijeva bit će kodirana zavisnom upitnom rečenicom ili akuzativom koji govori o informaciji, dok će radnja koja se zahtijeva biti u nekom obliku zahtjevne rečenice).

A.a. {A čini da B zna C} (22)

doceo : Ag, Ci, Te

A.b. {A čini da B ne zna C} (23)

celo : Ag, Ci, Te

B.a. {A traži od B da mu kaže C} (24)

interrogo : Ag, Ci, Te

B.b. {A traži od C da učini B} (25)

[17] Glagoli zahtijevanja informacija zapravo su podvrsta glagola zahtijevanja radnje (zahtijeva se radnja odgovaranja), ali dovoljno su istaknuti da bi se izdvojili.

posco : Ag, Te, Ci

Iz sintaksno-semantičke kombinatorike vidljiva je i bitna razlika između glagola u kojima se zahtijeva neka radnja u odnosu na ostale: testom pasivizacije utvrđuje se da "akuzativ lica" (dakle, aktant koji nije informacija ili radnja) jedino u tim glagolima nije izravni objekt, već je to preostali nesubjektni aktant.

Dvojaka konstrukcija dativa

Kod glagola s dvojakom konstrukcijom (GGP 199) mijenja se perspektiva, ali ne i semantički sadržaj. Zato kod svih tih glagola postoje razlike samo na morfosintaksnoj razini, dok tek opis scene i semantička reprezentacija, koji sadrže iste (različito raspoređene) elemente, pokazuju njihovo jedinstvo.

{A daje B C-u} (26)

dono : Ag, Te, Ci_{Dat}

{A daje C B-u} (27)

dono : Ag, Ci, Te_{Abl}

Nadalje, isti glagoli s različitim konstrukcijama (tipa *consulo urbi*, *consulo Apollinem*) imaju u nekim slučajevima dovoljno različita značenja da se mogu svrstati pod različite scene i odvojeno promatrati. GGP (201) ih spominju unutar dativa interesa, premda u nekim primjerima upotrijebljeni dativ nije dativ interesa (*moderor linguae*). Evo primjera glagola *caveo* u različitim scenama (primjeri su : *caveo amico, cave canem, caveo ab insidiis*):

{A se brine za B} (28)

caveo : Ag, Ø, Be_{Dat}

{A se čuva B-a}[18] (29)

caveo : Ag, Ø, $Po_{Acc/ab+Abl}$

Sustav koji sadrži scene i semantičke uloge zorno može prikazati razvoj jednih značenja glagola iz drugih, kao i načine na koje su pojedine semantičke uloge nastajale i razvijale se (primjerice, mogu se promotriti aktantske ideje kod glagola *caveo,* od prvotnoga značenja "biti oprezan", pa "biti oprezan u odnosu na što", "biti oprezan u čiju korist", "biti oprezan ne želeći da se što dogodi", "čuvati se nečega" – svako je od tih značenja izazivalo pojavu novih morfosintaksnih postava).

Glagoli sjećanja i sudbenoga postupka

i njima bliski glagoli, obrađeni kod GGP (210-211) pod genitivom, u tradicionalnom se modelu prikazuju dijelom polazeći od značenja, a dijelom od oblika (tekstnoga ostvaraja). Ako su polazište izvanjezični referenti povezani sa semantičkom strukturom, pokazuje se da ti glagoli imaju dosta zajedničkih aktanata, kojima se realizacija mijenja ovisno o izboru glagola:

a) glagoli sjećanja: onaj tko se sjeća (Ci) / zaboravlja (Is), predmet sjećanja /

[18] Može se primijetiti da navedeni primjeri pripadaju dvama, a ne trima okvirima, kako bi se moglo zaključiti iz postojanja triju primjera. Druga dva primjera predstavljaju samo varijante označavanja jedne te iste scene.

zaboravljanja (Te),[19]

b) glagoli podsjećanja: onaj tko podsjeća (Ag), onaj tko je podsjećan (Ci), predmet podsjećanja (Te),

c) glagoli sudbenoga postupka: onaj koji tuži / osuđuje / oslobađa (Ag), onaj koji je tužen / osuđen / oslobođen (Pa), krivnja (Is), kazna (Ci).

Slijedom toga, svi se ti glagoli mogu prikazati poprilično sličnim shemama, koje pokazuju pripadnost tih glagola istim semantičkim klasama, što otvara prostor za njihov zajednički prikaz i obradu, slijedom toga i bolje usvajanje i pamćenje, a naposljetku i kvalitetnije snalaženje u tekstovima u kojima se javljaju.

[19] Radi se, naravno, o dvovalentnim glagolima, ali ih iz praktičnih razloga obrađujem ovdje.

5. 2. 2. Komplementi

Bitan je (često i jedni) dio jezgrenoga sadržaja nekih scena davanje pojedinom entitetu nekoga svojstva ili karakteriziranje jednoga entiteta pomoću drugoga. Ako nositelj scene u sebi sadrži glagol, element koji karakterizira entitet može se nazvati komplementom.[20] I komplementima se, kao i aktantima, mogu pridružiti razne semantičke uloge.[21]

Primjerice, u fragmentu *Cn. Octavio, qui primus ex illa familia consul factus est (CIC.Off.1.39.138)* element *consul* ne uvodi u scenu novi entitet, već se odnosi na novu službu koju je dobio referent subjekta. To što je Brut postao konzul ne udvostručuje ga kao entitet, već jednoj te istoj osobi dodaje jednu novu kvalitetu. Isto tako, u odsječku *[Nero] ... destinaverat et Romam Neropolim nuncupare (SUET.Nero 55.1)* elementi koje riječ *Neropolim* uvodi u scenu ne sadržavaju novi entitet, premda svakako povećavaju informativnost teksta (štoviše, bez nje bi segment bio i semantički i gramatički nepotpun).

Valencijski relevantni komplementi imaju niz semantičkih i gramatičkih osobina koje čine vrlo korisnim njihovo potpuno uključivanje u rječnički, gramatički i udžbenički opis. Tradicionalne ih gramatike prikazuju (jer su nezaobilazne jezične činjenice), ali raspršeno, neujednačeno i nedosljedno. U ovom će se odjeljku ukazati na posebnosti komplemenata, nakon čega će se uočiti njihovi glavni tipovi, a na kraju će se razmotriti neki slučajevi iz latinske sintakse u kojima koncept komplemenata može dovesti do pozitivnoga pomaka u odnosu na tradicionalni opis.[22]

---

[20] I spoj atributa i imenice može označavati scenu (koju ne nosi glagol), npr. "Kineski zid" označava scenu.

[21] Izdvajanje komplementa definiranoga semantički nije novost u valencijskoj literaturi (usp. NOËL i SIMON-VANDENBERGEN 1996: 145, bilj. 2, koji ga definiraju gotovo identično kao ja).

[22] Ovdje nas zanimaju samo valencijski vezani komplementi, iako postoje i oni koji to nisu. To je razlikovanje i u stranoj i u našoj lingvistici odavno prisutno: usp. npr. JERNEJ (1963), gdje se predikatna dopuna ("predikativ")

Osobine komplemenata

Pokazatelj je različitosti komplemenata u odnosu na aktante činjenica da semantička snošljivost ne postoji samo između aktanata i glagola, već i između aktanata i njihovih komplemenata. Npr. u segmentu *Namque apud nos, re vera sicut sunt, mercennarii scribae existimantur (NEP.Eum.1.5)* subjekt može biti netko tko može biti smatran nekakvim ili nečim, ali i netko tko može biti smatran najamnikom (**Namque apud nos, re vera sicut sunt, mercennarii fornices existimantur.*). Prema tome, atribucija na mjestu komplementa postavlja iste semantičke restrikcije kao i onda kada je na klasičnom mjestu atributa (**Fornices mercennarii Romam advenerunt.*).

Kompatibilnost aktanta i njegova komplementa nije samo semantička, već je i gramatička. Kod kopulativnih glagola (GGP 167-168) upravo komplementnost uvjetuje i objašnjava slaganje "imenskog dijela predikata" sa subjektom, koje se pojavljuje u nekim slučajevima. Isto je sa zamjenicama koje se slažu s drugim elementima (GGP 175), a kojima padež, u kontekstu valentnosti glagola, ovisi o elementu kojem su komplementi:

Quae est ista tam infesta ira ... ? (LIV.7.30.15) (30)

{A je B}

sum : Re < At, Ø

---

dijeli na a) predikatnu dopunu vezanu uz glagol s nepotpunim značenjem (*das gebündene Prädikativ* – npr. "dani postaju duži", "zovu ga Nebojšom" [valencijski vezan]) i slobodnu predikatnu dopunu (*das freie Prädikativ* – npr. "vratio se kući umoran" [valencijski nevezan]).

Takvo se slaganje pojavljuje i kad je aktant koji ima komplement izravni objekt:

*eum ... senatus ...egregium civem ... putavit. (*CIC.*Dom.85)* (31)

{A smatra B-a nečim/nekakvim (C)}

puto : Ag, Te < At[23]

Vrste komplemenata

Kao što se iz dosadašnjega izlaganja može zaključiti, vrlo je važno znati uz koji aktant stoji pojedini komplement. To je i gramatička i semantička informacija o kojoj ovisi način interpretacije komplementa.[24]

Osim toga, budući da je entitetnost jedna od osnovnih ontoloških kategorija na kojima je ovaj model utemeljen, može se postaviti pitanje je li referent komplementa u izvanjezičnoj stvarnosti entitet ili nije. Premda kod nekih komplemenata nema dvojbe o tome da se ne radi o entitetu (*in conviviis est liberior quam fuit,* CIC.*Att.2.18.2*), kod nekih drugih entitet kao referent nesumnjivo postoji (*Metellus est consul sane bonus,* CIC.*Att.1.19.4*). Međutim, tu se ne radi o entitetu odijeljenom od entiteta označenoga subjektom, već su *Metellus* i *consul* jedna te ista osoba. Prema tome, oni komplementi koji u sebi sadrže referenciju na entitet označavaju isti entitet koji označava element uz koji stoje.

[23] O prednostima valencijskoga prikaza pri opisu glagola s dva akuzativa i dva nominativa, koji su zapravo jedni te isti glagoli u različitoj dijatezi, v. niže u ovom odjeljku.

[24] Ni ovo nije nova ideja. JERNEJ (1963) dijeli predikative na "subjektne" i "objektne", dok francuskoj literaturi postoji razlika "attribut du sujet" prema "attribut d'objet", a u nizozemskoj "subjectcomplement" prema "objectcomplement" (DEFRANCQ 1996: 125-126). I u latinističkoj literaturi postoji ta podjela: PINKSTER (1990: 13) ima *subject complement* i *object complement*.

Skupine glagola s komplementima

Dva akuzativa

U odjeljku 5.2.1. bilo je govora o glagolima s dva akuzativna aktanta. Već tradicionalna gramatika uočava razliku između njih i glagola s akuzativnim aktantom i komplementom, nazivajući te akuzative "akuzativom objekta" i "akuzativom predikata" (GGP 193-194). Ona naslućuje u čemu se razlika sastoji (akuzativom predikata nešto se predicira izravnom objektu), ali ništa od toga ne eksplicira niti objašnjava. Budući da se sadržajno te skupine glagola vidljivo razlikuju, korisno je tu razliku istaknuti.

Kod glagolâ s dva akuzativna aktanta jedan aktant uvijek označava entitet, a drugi također entitet (uključujući informaciju i radnju), i to apstraktni entitet kojim se u sceni barata, sasvim odvojen od referenta prvoga akuzativa. S druge strane, kod glagolâ uz koje se javlja i akuzativni komplement radi se o pridruživanju svojstva, kvalitete, funkcije entitetu označenu drugim akuzativom.[25] Tako jasno postavljeno semantičko razgraničenje (povučeno usporedno s razgraničenjem u hrvatskome) omogućuje u didaktičkom smislu bolju prezentaciju pravilnosti koje se javljaju u pasivizaciji, kao i mogućnostî prijevoda na hrvatski (aktivacijom jezičnog osjećaja povezanoga sa semantičkim konceptima).[26]

Dva nominativa

Uvođenje koncepta komplementa omogućuje inkorporaciju prikaza tzv. dva nominativa u prikaz dva akuzativa, što se u tradicionalnoj gramatici obrađuje na razdvojenim

---

[25] Ovi su glagoli uočeni i u valencijskoj teoriji. Usp. DEFRANCQ (1996: 127), prema Devos i dr. (1992), baveći se engleskim glagolima.

[26] Drugim riječima, pomaže pri redukciji mehaničkoga pamćenja prijevodnih postava, a povećava važnost baratanja konceptima (v. odjeljak 5.3.3.).

mjestima (GGP 167-168 i 193-194). Glagoli s dva akuzativa od kojih je jedan komplement imaju kad su u pasivu te iste elemente u nominativu. To se događa upravo zato što komplement koji se slaže sa svojim elementom prati padež toga elementa.[27] Valencijski je prikaz jedinstven:

{A izabire B za C} (32)

eligo : Ag, Pa < Ci

Pasivnu varijantu reprezentacije iste scene nije potrebno navoditi, jer je već u osnovnom prikazu pokazano da komplement prati padež izravnoga objekta.

Genitiv vrijednosti

Ovaj genitiv usko je vezan za neki od aktanata, jer označava vrijednost njegova referenta, a ne uvodi novi entitet. Iz istoga razloga ovaj genitiv mora biti komplement. Ako je nositelj scene glagol *sum* ili *fio*, genitiv će biti komplement subjekta, a ako je jedan od ostalih glagola (*facio, aestimo, habeo*…), on je komplement izravnoga objekta:

{A ima vrijednost B} (33)

sum : Re < $\mathrm{At}_{\mathrm{Gen}}$, Ø

[27] Čini mi se da taj akuzativni komplement postaje nominativ zato što je i on na neki način izravni objekt, ili pak apozitivni element. Primjerice, u sceni izraženoj rečenicom *Senatus Ciceronem consulem creavit* senat je izabrao Cicerona, ali je ujedno izabrao i konzula. Prema tome, senat je na neki način izabrao dva entiteta, koji se nalaze u jednoj osobi (i zato se među njih primjerice ne stavlja veznik).

{A cijeni B-a vrijednošću C}   (34)

facio : Ag, Re < At_{Gen}

Tradicionalna gramatika, premda prepoznaje njihovu valencijeku relevantnost (GGP 212), ne prikazuje te komplemente kao vezane za subjekt ili objekt. Tu pojedinost, važnu za interpretaciju svake rečenice u kojoj se takvi elementi javljaju, valencijski opis vrlo jasno prikazuje.

5. 2. 3. Elementi izvan sustava *casus*

Već smo vidjeli (v. odjeljak 3.2.4.) da postoje elementi obuhvaćeni glagolskom valentnošću koji nisu obrađeni u tradicionalnim sustavima *"genera"* i *"casus"*. Zajednička je značajka tih elemenata nedostatak padežne markacije ili glagolsko podrijetlo. Budući da oba sustava zasnivaju sve podjele na (morfološkim) padežima, razumljivo je da su elementi bez padeža morali zauzeti posebno mjesto.

I tradicionalna gramatika mjestimice prepoznaje činjenicu da su neki nepadežni elementi valencijski vezani (npr. infinitiv uz glagole nepotpuna značenja), kao i općenito to da oni mogu sudjelovati u gradnji ustrojstva jezgrenoga dijela rečenice. Međutim, njihova valencijska obuhvaćenost nije sustavno obrađena, a još su manje ti elementi raspoređeni u neke funkcionalne skupine.

Prikaz valencijskoga okvira mora obuhvatiti sve valencijski relevantne elemente, pa i nepadežne i glagolske. Elementi koji nemaju padeže moraju, dakako, imati poseban status i ne mogu se jednostavno izjednačiti s padežnim elementima. Oni mogu u gramatičkoj strukturi biti bliski pojedinima od njih, ali činjenica da ti elementi nemaju morfološki padež i da najčešće eksplicitno uvode u tekst novu scenu izdvaja ih kao posebnu skupinu. Semantičke se uloge mogu dodjeljivati uvjetno, povezano s opisom scene, kao i kod padežnih elemenata.

S obzirom na njihov oblik elemente izvan sustavâ možemo podijeliti na infinitive (Inf), infinitivne konstrukcije (ACI, NCI), participske konstrukcije (PKA, PKP, AA), zavisne rečenice i priloge (Adv).[28]

Kao i padežni elementi, i oni u strukturi mogu biti u funkciji aktanata, komplemenata i

[28] Zavisne rečenice označavat ću u valencijskim okvirima njihovim stalnim dijelovima, tj. konektorom i glagolskim načinom koji u njima stoji (npr. *ut*+con, *quia*+ind, *rel*+con).

modifikatora, a mogu se ponašati i kao sintaksne jedinice subjekt i izravni objekt.[29]

Gramatička tradicija prepoznaje sintaksne uloge nekih nepadežnih elemenata (za infinitiv v. GGP 230-231, za ACI v. GGP 235-239), ali oko nekih drugih nema potpuno razvijene strategije pristupa (za zavisne rečenice v. GGP 271).[30]

U ovom će se odjeljku ti elementi rasporediti u skupine definirane predloženim sustavom, tj. pokušati im odrediti mjesto u valencijskom okviru.

Aktanti

Subjekt

Neki nepadežni elementi imaju sintaksne osobine subjekta, što znači da u semantičkom okviru zauzimaju mjesto koje može zauzimati i padežni aktant koji je apozicija mikrorealiziranoga elementa unutar glagola. Ako je subjekt nepadežni element, mikroindikacija će se unutar glagola realizirati morfemom za treće lice jednine. Ovo su neki najvažniji slučajevi glagola uz koje se na poziciji subjekta pojavljuju valencijski relevantni nepadežni elementi:

- Kako primjećuje i tradicionalna gramatika, mnogi tzv. bezlični glagoli mogu imati infinitiv, ACI ili zavisnu rečenicu na mjestu subjekta (usp. GGP 230, 238, a

[29] Štoviše, modifikatori u cijelosti spadaju u ove elemente, zbog čega se ne obrađuju izdvojeno.

[30] Zavisne rečenice u tom uvodnom dijelu prikazuju kao dio ustrojstva glavne, a nakon toga daju i sadržajnu podjelu. Usp. GGP (271): "Prema svom sadržaju, značenju i službi u rečeničnom sklopu" zavisno složene rečenice dijele se na: 1. upitne, zahtjevne (reč uz *v. postulandi, impediendi, timendi* i namjerne), izjavne (vremenske, uzročne, posljedične, pogodbene, dopusne, poredbene i odnosne) i nezavisne; 2. subjektne, predikatne, objektne, atributne i adverbne. Ovaj paragraf može zbuniti, jer se ne radi o podjeli na dvije skupine, već o dvije podjele, utemeljene na različitim kriterijima. U daljnjoj je obradi provedena samo prva (semantička). Utvrđivanje razlika između zavisnih rečenica koje označavaju entitete, onih koje označavaju svojstva entiteta i adverbijalnih u valencijskom sustavu omogućuje njihovo dosljedno razvrstavanje, a mogu se pokazati i posljedice njihova semantičkoga i konceptualnoga statusa na sintaksne osobitosti.

implicitno i GGP 190, 212). Kako je već rečeno (v. odjeljak 4.3.2.), pokazatelj elementa na mjestu subjekta koju je ovaj model prihvatio jest komutacija s elementima u ostalim licima. Ako vjerujemo Priscijanu, koji zajedno s drugim kasnoantičkim gramatičarima tvrdi da su svi bezlični glagoli nastali od ličnih i da se u najstarijih pisaca kao takvi i rabe (npr. *decet, iuvat, fallit, oportet, licet, libet*), sve te elemente možemo smatrati subjektima.[31]

{A dolikuje} (35)

deceo : $\mathrm{Re}_{\mathrm{Nom/Inf/ACI}}$, Ø

{A je potreban} (36)

oporteo : $\mathrm{Te}_{\mathrm{ACI}/\mathit{ut}+\mathrm{con/con}}$, Ø

Kod tzv. nepravih bezličnih glagola (GGP 148, 296-297) ponekad dolazi do pomaka u značenju u odnosu na ishodišni "lični" glagol, ali jedinstvo osnovnoga značenja u svakom se pojedinom slučaju jasno vidi:[32]

---

[31] Usp. PRISCIANUS (1855-1859: 2 /8/ 432; 2 /9/ 491; 2 /11/ 561) i još neka mjesta, pozivajući se na Kapera. Preostaje, dakle, pitanje trenutka u kojemu su se pojedini glagoli prestali rabiti lično. Ako se ograničimo na poslijearhajski latinski, neki od tih glagola neće imati makrorealizirane subjekte. To, pak, ne spada u temu ovoga rada.

[32] GGP (296-297) zavisne rečenice s *ut* uz tzv. neprave bezlične glagole smještaju u posljedične rečenice. Naravno, ne radi se ni o kakvim posljedicama. Te rečenice, naime, predstavljaju entitete koji se ne postavljaju u odnos prema drugome entitetu, već postoji samo relacija s nositeljem predikacije. Ako je odnos statičan (*restat*), radi se o relatu, a ako je dinamičan, o pacijensu (*accidit*). Pojavljuju li se one uz izraze kao što su *mos est, ius est*, radi se o relatima u odnosu s atributom. Slično je i s glagolima *refert* i *interest* – valencijski pristup omogućuje promatranje zavisnih rečenica i infinitivskih konstrukcija uz te glagole kao entiteta, što one i jesu. Time se uklanja potreba za njihovim nasilnim guranjem u postojeće kategorije, u ovom slučaju u upitne rečenice

{A izlazi/postaje/pokazuje se} (lično) (37)

evenio : $\mathrm{Pa}_{\mathrm{Nom}/\mathit{ut}+\mathrm{con}}$

{A se događa} (bezlično) (38)

evenit : $\mathrm{Pa}_{\mathrm{Nom}/\mathit{ut}+\mathrm{con}}$

S druge strane, bezlični glagoli koji označavaju duševna raspoloženja (GGP 147, 191) redovito imaju samo 3. lice jednine. Doduše, neki se u pretklasičnom latinskom pojavljuju i u drugim licima, ali subjekt im nije u semantičkoj ulozi u kojoj su nepadežni elementi (uzrok raspoloženja), već je to eksperijent (npr. *pudeo* kod Plauta). Takvi dijakronijski pomaci svakako zaslužuju posebnu pažnju u gramatičkoj i leksikografskoj obradi.

- Uz tzv. kopulativne glagole (*est, praestat* – GGP 230, 311)[33] infinitivi su vrlo bliski imenicama, komutabilni su s njima i na njihovo mjesto mogu doći preostala lica. Stoga se mogu ubrojiti u subjekte (*Accipere praestat quam inferre iniuriam*; *Mori est dulce*, usp. *Animalia sunt dulcia*).

GGP (230, 238-239) daju neujednačene popise glagolâ i izrazâ uz koje može stajati infinitiv, odnosno ACI kao subjekt. Time su učenici prisiljeni učiti dva puta istu stvar, premda bi trebalo samo naglasiti da izbor između infinitiva ili ACI ovisi o izricanju ili neizricanju

(u primjeru *Nostra interest, ut valeas* zavisna se rečenica teško može smatrati upitnom, kako se to u GGP /213/ tvrdi).

[33] *Praestat* se može ubrojiti u tzv. neprave bezlične glagole, tj. posebne slučajeve porabe inače ličnih glagola.

"subjekta" infinitiva (u slučaju bezličnih glagola i izraza s glagolom *sum*)[34] ili da se radi o pasivizaciji onih glagola koji traže ACI kao objekt (*verba dicendi* i *sentiendi*, v. niže).

Izravni objekt

Elementi na poziciji izravnoga objekta ističu se po svojstvu prelaženja na semantičko mjesto subjekta prilikom pasivizacije. Ako imaju padež, ti su elementi u akuzativu, a na mjestu subjekta u nominativu. Naravno, nepadežni se elementi moraju prepoznavati samo po sintaksnim karakteristikama. Slijedi popis najvažnijih.

- Glagoli *dicendi* i *sentiendi* imaju u aktivu uza se ACI na mjestu objekta (GGP 235-236), a u pasivu na mjestu subjekta (*Nuntiatum est hostes appropinquare*. GGP 239).[35] Ova strukturna razlika u odnosu na glagole *affectuum* i *voluntatis* posljedica je semantičkih razlika: kod prve skupine konstrukcija označava informaciju kojom se na neki način barata (pa prema tome može biti u pasivu, može biti "baratana"), dok se u drugoj skupini radi o sceni za koju je vezan nečiji emotivni doživljaj (od nje doživljaj potječe, pa "pasivno" i "aktivno" nisu relevantne kategorije). Što se tiče valentnosti samoga infinitiva u konstrukciji ACI, aktant koji bi mu da je u finitnom obliku bio na mjestu subjekta u konstrukciji je akuzativni element, tj. ono što se tradicionalno naziva subjektom infinitiva.
- Upitne rečenice (GGP 278) stoje uz glagole sa značenjem: "pitati, reći, znati, vidjeti, čuti i sl." Te rečenice označavaju entitete, informacije kojima se barata. Iz popisa glavnih glagolâ i primjerâ vidljivo je kako se ne radi u svim slučajevima o

[34] Jedina moguća iznimka, izraz *fama est*, ionako se može svrstati pod *verba declarandi* koja ACI traže kao objekt.

[35] GGP pojavu na mjestu subjekta ograničava na složena pasivna vremena. Premda je uočljivo da se konkurencija s NCI zaista tako raspoređuje, ne radi se o krutom pravilu, već o tendenciji (usp. *Creditur Pythagorae auditorem fuisse Numam*, *LIV.40.3.29*; *adesse Romanos nuntiatur*, *CAES.Gal.6.4*).

pitanjima, tako da je i naziv "upitne rečenice" upitan (npr. *qui sis et quid facere possis considera, CIC.Caec.37*).

- Odnosne rečenice također mogu biti na mjestu izravnoga objekta (*Quidquid agis, prudenter agas!*, GGP 313). Međutim, GGP ne ističu tu činjenicu niti objašnjavaju razliku između zavisnih odnosnih i upitnih rečenica. Naime, kao što je rečeno u prethodnoj točki, ono što se danas naziva zavisnom upitnom rečenicom ne mora biti vezano ni za kakav upit. Ako se promotri način na koji suvremena gramatikografija dijeli ta dva tipa (usp. SILIĆ i PRANJKOVIĆ 2006: 331-333), dade se zaključiti kako se razlika između upitnih i odnosnih rečenica sastoji u tome što su upitne rečenice aktant kao cjelina, dok su odnosne rečenice apozicija nekom (izrečenom ili neizrečenom) elementu iz glavne rečenice (upitna: *Narra [quid videris]*; odnosna: *Narra (id*$_i$*) [quod*$_i$ *vidisti]*).

Ostali aktanti

Ima nepadežnih elemenata koji označavaju entitete, ali nemaju osobine subjekta ili objekta u smislu kako su gore definirani. Nekolicina je najuočljivija.

- U cijeloj se našoj gramatikografskoj tradiciji javlja popis skupine glagola uz koje zbog njihove semantičke nepotpunosti stoji infinitiv (usp. odjeljak 3.2.4.). O načinu interpretacije i prikaza tih glagola (zvanih i glagolima nepotpuna značenja) u suvremenoj su se valencijskoj teoriji pojavljivala različita mišljenja, ali većina smatra modalni glagol strukturnim središtem rečenice, a infinitiv jednom od njegovih dopuna (usp. HELBIG 1979: 21-22; TARVAINEN 1983: 17-18). Ti glagoli, naime, zajedno s infinitivom čine semantički složenu cjelinu u kojoj glavnu leksičku informaciju nosi glagol u infinitivu, a modalni ili fazni glagol preuzima

gramatičku oznaku lica i ostaloga.[36] Ovdje se zapravo radi o raskoraku između sintaksne i semantičke strukture. U sintaksnoj strukturi subjekt i infinitiv zavisnici su finitnoga glagola (ovdje dolazi do izražaja imenički karakter infinitiva), dok je u semantičkoj strukturi subjekt argument infinitiva više negoli finitnoga oblika, jer finitni oblik ima općenitije značenje od infinitiva – infinitiv je semantički centar rečenice, dok finitni glagol "kolorira" njegov sadržaj označavajući mu modus, fazu i sl. Premda različiti glagoli u tekst obično uvode dvije scene, ovdje se radi o dvjema verzijama jedne te iste scene. Zbog posebnosti tih slučajeva možemo se poslužiti posebnom notacijom, koja pokazuje kako glagol nepotpuna značenja i infinitiv kao nadleksički semantem traže jedan element na mjestu subjekta, a ostale im članove semantičkoga okvira određuje infinitiv:

{A je obično involviran u radnju X} (39)

soleo + inf.: Re, Ø, (inf. : …)

{A pokušava raditi X} (40)

conor + inf.: Ag, Ø, (inf. : …)

- U gramatikama je uočeno da se uz neke glagole pojavljuju i tzv. zahtjevne rečenice (GGP 280-284).[37] One označavaju entitete sa semantičkom ulogom (željenog ili

[36] U problemu odnosa infinitiva i subjekta glavne rečenice neki teoretičari prihvaćaju postojanje dubinske strukture na kojoj je subjekt drugoga glagola prazna kategorija koja koreferira s prethodnom imenicom, prisutnom na površinskoj strukturi; drugi olabavljuju zahtjev gramatike zavisnosti da svaka riječ ima samo jednu glavu, pa subjekt pripisuju obama glagolima (usp. HUDSON 1993: 335-336).

[37] Njihova podvrsta, namjerne rečenice, nisu valencijski relevantne, niti su im referenti entiteti.

neželjenog) cilja (koji u trenutku govorenja postoji samo u mislima i/li/ verbalnoj realizaciji), dok ACI uz neke od tih glagola također označava entitet, ali onaj koji negdje postoji neovisno o prikazu eksperijentovih želja, pa je stoga u semantičkoj ulozi teme. Neki su upravnici performativni glagoli u kojima je sadržano djelovanje prema cilju – (ne)ostvarenju scene označene zavisnom rečenicom (verbalno: *verba postulandi, hortandi, dicendi…*: ili bez specifikacije načina: *verba curandi, impediendi*), dok drugi predstavljaju duševno stanje referenta eksperijenta izazvano scenom izrečenom u zavisnoj rečenici (*verba optandi* i *timendi*).[38]

{A B-u savjetuje C} (41)

suadeo : Ag, Ø, $\mathrm{Ci}_{\mathrm{Dat}}$, $\mathrm{Te}_{\mathrm{Acc}/\mathit{ut}+\mathrm{con}/\mathit{ne}+\mathrm{con}/\mathrm{con}/\mathrm{Inf}/\mathrm{ACI}}$

{A se boji da će se dogoditi B} (42)

timeo : Ek, Ø, $\mathrm{St}_{\mathit{ut}+\mathrm{con}/\mathit{ne}+\mathrm{con}/\mathit{interrog}+\mathrm{con}/\mathrm{ACI}}$

- Uz glagole pitanja pojavljuje se zavisna rečenica čiji je referent sadržaj pitanja, informacija u semantičkoj ulozi teme (*interrogat velletne ad Masinissam reverti, Liv.27.19.11*). Ako se rečenica pasivizira, kod nekih glagola subjekt postaje upitana osoba, a ne zavisna rečenica (*cum interrogaretur utrum pluris patrem matremne faceret, Nep.Iph.3.4*), dok kod nekih to postaje upravo zavisna rečenica (*uter sit poeta melior inter plurimos quaeritur, Quint.Inst.10.1.67*). Prema tome,

[38] Ova podjela razlikuje se od one iz GGP, jer pokušava ukloniti neke nedosljednosti (npr. glagoli *opto* i *cupio* našli su se kod GGP među *verba postulandi*, nije uočena bliskost /u smislu direktne opreke/ između *verba curandi* i *impediendi*, kao ni između *verba optandi* i *verba timendi*). Isto tako, semantičko jedinstvo pojedinih skupina u GGP je naznačeno vrlo šturo.

takva je zavisna rečenica samo uz neke glagole pitanja na mjestu objekta. Detaljnom analizom svih slučajeva moglo bi se doći do pravilnosti u toj raspodjeli.

- Za razliku od *verba dicendi* i *sentiendi*, ACI uz *verba affectuum* i *voluntatis* (GGP 236-238) ne postaje subjekt prilikom pasivizacije, između ostaloga i zbog toga što se većina tih glagola i ne može pasivizirati (v. gore drugu točku u pododjeljku *Izravni objekt*). ACI uz *verba affectuum* ima semantičku ulogu stimulusa koji izaziva emociju, a uz *verba voluntatis* referent je scena za koju se (ne) želi da se ostvari, dakle cilj.

Komplementi

Status nepadežnih elemenata koji bi se mogli smatrati koplementima problematičan je, jer se u latinskom jeziku zamjećuje tendencija udruživanja takvih komplemenata s drugim elementima u nadleksičke semanteme. Tako se PKA (242-243) i PKP (250-251) gledaju kao složeni glagolski oblici, premda se ishodišno radi o spoju komplementa i pomoćnoga glagola. S vremenom su se oni sve više shvaćali kao jedna cjelina i naposljetku se uklopili u pasivnu paradigmu pojedinih glagola. Drugim riječima, particip futura i gerundiv u tim su se konstrukcijama sve manje shvaćali kao trajno svojstvo ili stanje, postajući sve više dio nositelja pojedinačne scene.

U odjeljku 5.2.2. bilo je riječi o tzv. kopulativnim glagolima kao onima koji uvjetuju pojavu subjektnoga komplementa. Oni od njih koji su u pasivu, u aktivu imaju komplement uz izravni objekt (GGP 167-168, 230). Mnogi od tih glagola u pasivnoj dijatezi imaju konstrukciju NCI (GGP 239-241) u kojoj infinitiv paradigmatski dolazi na mjesto komplementa. Doista, on na neki način daje novu informaciju o referentu subjekta, a kao glagolsku imenicu možemo ga uvjetno gledati kao oznaku entiteta. Međutim, infinitiv uvodi

novu scenu u kojoj je semantička (i situacijska) uloga subjekta finitnoga glagola izjednačena s ulogom elementa koji bi bio subjekt infinitiva da je u finitnoj formi (upravo kao u slučaju glagolâ s nepotpunim značenjem, v. gore). Prema tome, infinitiv u NCI ima poseban položaj, blizak komplementnom, ali ne izjednačen s njime.[39]

{A-u se naređuje da učini X} (43)

iubeor : A < Inf, Ø

GGP polaze od morfologije, a ne od konceptualno-semantičkih kategorija ili od valentnosti, zbog čega im je gradivo rascjepkano, neprirodno razdružujući funkcionalno bliske koncepte. Valencijski opis dosljedno polazi od glagolâ i glagolskih klasa, što omogućuje uočavanje povezanosti između izvanjezične i jezične (semantičko-gramatičke) stvarnosti.

Modifikatori

Elementi koji nemaju padeže mogu se pojavljivati i kao modifikatori, ali tada obično neće biti valencijski relevantni. Od valencijski vezanih elemenata pojavljuju se neki prilozi načina u slučajevima kao *bene (male, opportune) fit / acidit / evenit* (GGP 292 daje primjere, ali ne spominju posebno te elemente). Zbog njihove karakteristike da nemaju padeže ti su elementi slabo i nesustavno opisani u tradicionalnim gramatikama. Statistička istraživanja na velikim korpusima mogla bi rezultirati njihovim cjelovitim katalogom.

---

[39] U notaciji ga možemo bilježiti kao komplement i umjesto semantičke uloge ostaviti morfosintaksnu specifikaciju.

5.3. Prošlost, sadašnjost i budućnost valencijskog modela

Prijelaz s tradicionalnog na valencijski model ne mora se u praksi doživljavati kao osobito zahtjevan. Premda činjenica da je valencijski model izgrađen na temelju novije literature i kritika upućena tradicionalnom modelu možda i zamagljuju bliskost koja postoji između njih, valencijski model nije ništa drugo do pokušaj dosljednijeg provođenja jezikoslovnih kriterija na jednu te istu jezičnu stvarnost koju opisuje i tradicionalni model (odjeljak 5.3.1.).

Valencijski pristup kakav je iznesen u ovom radu podložan je različitim prigovorima, ali na svaki se od njih može ponuditi odgovor, ili pak potražiti kompromisna rješenja koja ulijevaju nadu da će se uz daljnju precizaciju osnovnih postavki i metodoloških postupaka i ti problemi prevladati (odjeljak 5.3.2.).

Naposljetku, ostaju otvorena brojna moguća područja praktične primjene valencijskoga modela: gramatikografska i leksikografska praksa, glotodidaktika i znanstvena istraživanja. Njegova fleksibilnost omogućuje da se u ta područja taj model uključi bilo kao pomoćno sredstvo bilo kao teorijski temelj (odjeljak 5.3.3.).

5.3.1. Kontinuitet gramatikografske tradicije

Kod svakog je novopredloženog modela opisa jezika koji pretendira na praktičnu primjenu legitimno postaviti pitanje njegove "odmaknutosti" od postojeće tradicije. Budući da je utvrđeno kako se gramatika GGP temelji na modelu starom dvjesto godina, a valencijski model na teorijskim postavkama razvijenima u posljednjih nekoliko desetljeća, očekivane su velike razlike među njima. Time se javlja problem praktične provedivosti "skoka" na novi model, odnosno mogućnosti izobrazbe kadrova koji bi poučavali u skladu s novim modelom, sastavljali nastavne i referentne priručnike ili rabili velencijski model u znanstvenim istraživanjima.

Polazište u pokušaju odgovora na to pitanje može nam biti nepobitna činjenica da se svi modeli opisa, i tradicionalni i novi, bave jednom te istom jezičnom stvarnošću. Razlika, prema tome, nije toliko u obrađenoj građi, koliko u mjestu fokalizacije i eksplicitnosti prikaza pojedinih pojava. Stoga se može očekivati da će svi sustavi imati više površinskih, možda i prividnih, negoli pravih, sržnih razlika.

Sustav *"genera"* u potpunosti je utemeljen na uočavanju valencije. U središtu se cijeloga sustava nalazi glagol, koji svojim sintaksnim i semantičkim osobinama određuje izgled ostatka rečenične jezgre. Štoviše, perspektiva starih gramatika bliska je ekstremnoj interpretaciji postavke gramatike zavisnosti po kojoj je glagol pokretač pojavljivanja svih konstituenata u rečenici. Tada se, naime, i modalne riječi promatraju kao obilježivači glagola, a ne cijele rečenice.[40]

[40] Zato stari gramatičari kažu da glagol "traži" česticu, a ne na način kako je kasnije strukturalizam postavio stvari, da je rečenica modificirana česticom i da njezin smisao upravlja oblikom glagola i čestice (usp. Jur 88:

Premda, dakle, sustav *"genera"* u nekim slučajevima nije valjano razgraničio jezične razine i premda nije uvijek dobro osjetio vanjsku granicu valencijske vezanosti,[41] sa sigurnošću se može reći da on pokazuje kako je valencijska ideja prepoznata i rabljena i u starom sustavu, i to u vrijeme kada je poznavanje latinskoga nakon što se učilo iz tih udžbenika (doduše, mnogo većim intenzitetom) bilo daleko bolje negoli kasnije.

Poslijealvaresovske gramatike ne polaze u opisu valencijski relevantnih elemenata od glagola kao leksičke jedinice, ali na brojnim mjestima na kojima su pojedini elementi valencijski vezani daju popise glagola uz koje se oni javljaju. Takvi popisi, koji daju morfosintaksne i semantičke informacije, predstavljaju združene s kazalom na kraju priručnika izvor podataka vrlo sličan onome što bi ga davao valencijski rječnik. Uključujući u takav način prikaza uz padeže i infinitive, njihove konstrukcije te zavisne rečenice, novije se gramatike još više približavaju cjelovitom opisu glagolske valentnosti.

Intuitivno shvaćanje valentnosti koje polazi od scene (npr. glagol *laudo* dvovalentan je zato što prikazuje scenu u kojoj osoba A hvali entitet B, makar neki od entiteta ne bio prisutan u sceni) javlja se i u novijem dijelu gramatikografske tradicije (tamo bi se tvrdilo da je *laudo* u osnovi prelazan, ali da se može "intranzitivizirati", "rabiti apsolutivno" itd.) (usp. PINKSTER 1985: 164). Razlika je u tome što to nije eksplicitno izraženo i što izvanjezična stvarnost nije jasno odijeljena od jezične.

Pažljiv pregled cjelokupne tradicije nameće zaključak kako je predloženi model u

---

"*Optativus ... poscit sibi particulas, quae desiderium significant: 'utinam, o, si' etc.; 'ut' pro 'utinam'*." "*Coniunctivus ... postulat sibi varias particulas coniunctivas ... et provocabulum 'quisquis'. Nec non particulas interrogativas ...*"). Drugim riječima, stara shema (smisao > glagolski način > modalna riječ) zamijenjena je u strukturalizmu shemom (modalna riječ < smisao > glagolski način).

[41] Istini za volju, ni danas nisu riješena ta dva problema koja predbacujemo tradicionalnoj gramatici.

osnovnim polazištima sljednik i sustava *"genera"* i sustava *"casus"*. Sustavu *"genera"* bliži je po dosljednoj verbocentričnosti i traganju za semantičkim klasama glagola, a sustavu *"casus"* po semantičkom specificiranju većega broja padežnih uloga, uočavanju posebnoga statusa zavisnih rečenica i uključivanju (strogo definiranih) sintaksnih pojmova subjekta i objekta. Primjena suvremenih jezikoslovnih spoznaja na latinski dovela je, dakle, do sinteze starije i novije verzije tradicionalnog modela, nastojeći donijeti najbolje od svake i dodatno naglasiti značenjsku i funkcionalnu sastavnicu latinskoga teksta.

5.3.2. Izazovi predloženom modelu

Kao i svaka novost, valencijski se model kroz svoj razvoj susretao s raznim oblicima sumnjičavosti i kritike. Sa sviješću da su mnogi poblemi opisa u prethodnim odjeljcima već spomenuti, a neki i svjesno ostavljeni otvorenima, osvrnut ću se samo na nekoliko točaka koje bi mogle biti problematične za ovdje predstavljeni model, i to u kontekstu njegove primjene kao polazišta u pisanju referentnih i didaktičkih priručnika.

Koncept **semantičkih uloga**, iako vrlo privlačan zbog svoje intuitivnosti, u praktičnoj se provedbi susreće s ozbiljnim problemima. Naime, ljudski um i jezik previše su složeni a da bi značenjski koncepti bili svodivi na dvadesetak ili manje semantičkih uloga. Primjerice, semantička uloga St bila bi dodijeljena istaknutim izrazima u <u>*tuis iniuriis*</u> *doleo* i <u>*de Cossinio*</u> *doleo*, premda se radi o dvjema različitim vrstama stimulusa.[42] Nadalje, u mnogim se slučajevima javlja sinkretizam semantičkih uloga (uz *curro* jedan te isti član predstavlja Ag i Te), što se može riješiti uspostavom hijerarhije semantičkih uloga, ali zahtijeva dodatan intelektualni napor, osobito od nekoga tko tek uči latinski. Isto tako, problematična je neintuitivnost naziva za visoko gramatikalizirane semantičke uloge, u kojima je potreban visok stupanj apstrakcije (*accuso* <u>*aliquem*</u> je Pa, zato jer se radi o promjeni u stanje okrivljenosti). Time se (u navedenom slučaju) nismo daleko odmakli od tradicionalnog (doduše, pogrešno smještenoga na semantičku razinu) koncepta izravnoga objekta kao označitelja entiteta prema kojemu je radnja usmjerena.

Većina ovih problema nestaje ako se semantičke uloge, kao što to radi ovaj model, uzimaju uvjetno, u vezi s njihovim scenama. Iz opisa se scene zna koji je član agentivniji, koji

[42] U prvom je slučaju stimulus ujedno i predmet sažaljenja, dok u drugome to nije slučaj.

je onaj koji se kreće ili mijenja, koji označava svojstva scene, a koji osobine aktanata. Nazivi se uloga ne promatraju kao potpuna informacija, već kao orijentacija prema izvanjezičnim (konceptualnim, a onda i situacijskim) ulogama. Samo se uz te ograde robusnost semantičkih uloga može pokazati korisnom. Doduše, time se djelomično priznaje nesposobnost za uspostavu semantike autonomne u odnosu prema izvanjezičnoj realnosti, a i opis se atomizira umjesto da se okrupnjuje, ali se zauzvrat otvaraju mogućnosti elegantne reprezentacije kakve bi u nedostaku gramatičke svijesti izvornih govornika bilo teško, ako ne i nemoguće, postići.

Široko shvaćanje scene, koje potencijalno (ugrađivanjem scena) uključuje cjelokupnu realnost, postavlja probleme i pred određivanje semantičkih uloga. Primjerice, kod glagola *doleo* stimulus može biti neposredni vanjski uzrok, ali i, s jedne strane, neki od fizioloških procesa ili svi fiziološki pocesi zajedno, a s druge strane bilo koji od posrednih uzroka (ako je netko nekome nanio bol, mogao je to učiniti udarcem nakon što je gurnut od nekoga tko je pao zbog udarca s leđa, i tako unedogled). Isto tako, ako su nekoga povrijedile nečije riječi, neposredni se uzrok može tražiti i u zvučnim valovima u komunikacijskom kanalu, pa i u fiziološkim procesima unutar onoga koji je izgovorio vrijeđajuće riječi. Ako li je istraživač religiozan ili praznovjeran, popis mogućih stimulusa još se više širi. Naravno, nema smisla stvarnost cjepkati na komunikacijski i jezično irelevantne dijelove: scena i semantičke uloge u jezičnome opisu moraju se definirati i dodjeljivati u skladu s procjenom toga što je ljudima "važno" u komunikaciji i uopće u percepciji svijeta. Koliko god te procjene mogle biti poglašene arbitrarnima, upravo one nastoje pronaći zakonitosti koje diktiraju izgled i funkcioniranje jezika.[43]

[43] Ovaj je stav vrlo blizak teoriji o postojanju mentalnoga jezika kako ga opisuje BITI (2007). Taj mi je članak postao dostupan na samom kraju istraživanja, tako da se nisam imao prilike podrobnije upoznati s rečenom teorijom. No, čini mi se da ono što sam uspio vidjeti može biti sasvim kompatibilno s valencijskim modelom opisanim u 4. poglavlju ove radnje.

Model opisan u 4. poglavlju ne razjašnjava vezu između **izvanjezične stvarnosti** i razine **mentalnih koncepata**, koja prethodi jezičnoj djelatnosti. Jesu li predikacija, predikator i argumenti mentalni koncepti ili stvarni objekti iz vanjskoga svijeta? Gdje se nalaze referenti jezičnih jedinica? To pitanje, premda načelno važno, u našem istraživanju nije presudno. Promatrajući odnos između jezika i izvanjezične stvarnosti ne moramo precizirati gdje se točno ta izvanjezična stvarnost nalazi – važno nam je samo to da je ona izvan jezika. Odnos između mentalnih koncepata i vanjskoga svijeta predmet je proučavanja kognitivne znanosti: kada se taj odnos u dostatnoj mjeri rasvijetli, može se očekivati otvaranje prostora za uspostavu opisa valentnosti na razini mentalnih koncepata povezane s vezama koje se uspostavljaju između objektata iz vanjskoga svijeta i ljudskih kognitivnih i emocionalnih iskustava.

Kad god se u praktičnu primjenu uvodi novi model, postavlja se načelno pitanje **smislenosti mijenjanja staroga modela** koji je dobro služio svrsi. Kad se radi o poučavanju klasičnih jezika u nas, uvijek su novosti prihvaćane s velikim zakašnjenjima (sustav *"casus"*), samo manjim dijelom (vrlo ograničena recepcija inovativne metode usvajanja gramatičkoga gradiva u udžbeniku *Orbis Romanus*) ili gotovo nikako (brojni Golikovi didaktički tekstovi i po vlastitu priznanju neuspješni pokušaji reforme latinske gramatike, usp. GOLIK 1901).

Stoljetna uspješnost tradicionalnoga modela nije upitna. Međutim, mora se prihvatiti činjenica da se od njegova nastanka do danas situacija u velikoj mjeri promijenila. Ne samo da je broj nastavnih sati latinskoga u školama eksponencijalno smanjen, već su i standardi poznavanja latinskoga u društvu i u struci nemjerljivi s onima koji su postojali nekada. Osim toga, način na koji se danas živi ne ostavlja više pojedincu dovoljno vremena za "pospremanje" velikih količina podataka u glavu: pozornost se okreće ka savršenijim oblicima organizacije i pretraživosti podataka, kako bi bili pri ruci kad god nam zatrebaju. Svejedno je

smatramo li mi tu tendenciju zaglupljivanjem ili oslobađanjem intelekta od suvišnoga balasta – ona je naša realnost i moramo joj se prilagoditi. Iz svih tih (i mnogih drugih) razloga i status latinskoga u društvu umnogome se promijenio. Nekoć je kao svjetski jezik smatran vrijednošću sam po sebi, a danas je ustupio mjesto narodnim jezicima i povukao se među pomoćne discipline raznim znanostima (povijesti, bogoslovlju, jezikoslovlju itd.). Ako se izuzmu entuzijasti koji iz osobnih pobuda njeguju živi latinski, taj je jezik velikoj većini onih kojima je potreban isključivo sredstvo za istraživanje tekstova iz prošlosti.[44]

Ako je tradicionalni model i dobar za prvu skupinu ljudi (budući da će oni pristati izdvajati više vremena za latinski negoli ostali), druga se skupina suočena s golemom količinom slabo strukturiranih podataka često osjeća bespomoćnom i isfrustriranom. Vrijeme predviđeno u školskom planu za svladavanje osnova latinske gramatike nije ni približno dostatno za snalaženje u nekom izvornom tekstu. Stvarno korisni i upamćeni ostaju civilizacijski, književnopovijesni i općekulturni sadržaji (npr. poslovice), dok gramatičko gradivo izblijedi, a vrijeme utrošeno za njegovo usvajanje postane potrošeno.

Ti se problemi samo uvođenjem valencijskoga modela ne mogu riješiti. Međutim, atomiziranjem dijela gradiva na glagole s njihovim okvirima i osposobljavanjem učenikâ ili studenata da nađu podatak koji im treba bitno se smanjuje količina gradiva koje se mora memorirati, a ne otklanja se mogućnost da se ono ipak memorira.

Ako se i pristane na promjene, ostaje problem njihove (materijalne) cijene. U svakom slučaju, jeftinije je i lakše ne usvajati novine, jer one zahtijevaju osposobljene ljude i prilagođene priručnike. Međutim, ako se utvrdi korist od prihvaćanja valencijskoga modela, može se pokazati kako on samo prividno predstavlja radikalan skok od onoga što imamo sada (v. odjeljak 5.3.1.).

[44] Poseban su slučaj neke religijske zajednice koje imaju stručnjake što prevode tekstove na latinski i rabe taj jezik (najčešće u obliku naučenih formula) u nekih ceremonijalnim prigodama.

S druge strane, čak i ako bi se taj problem na razini naše zemlje riješio, ostaje neusklađenost s praksom u većini drugih zemalja, koje se u prikazu samih gramatičkih pojedinosti drže tradicionalnih koncepata, pa čak i kad grafički i na druge načine predstavljaju krajnju avangardu. Osim toga, prelazak na novi sustav ne bi uklonio potrebu za sposobnošću snalaženja i u tradicionalnim sustavima, u sladu s kojima su pisane sve naše i velika većina svjetskih gramatika i rječnika.

Nedvojbeno je da svaki gramatički model, i tradicionalni i moderni, ima nedostataka. U konačnoj se ocjeni o prihvaćanju nekoga modela moraju zbrojiti njegovi nedostatci i prednosti u odnosu na drugi model, a to se ne može u potpunosti učiniti prije negoli se vidi njegov učinak u praktičnoj provedbi. Ne bi bilo čudno ako bi se valencijski model u jednom području primjene pokazao boljim od tradicionalnoga, a u drugome manje prihvatljivim.

Možda bi u ovom trenutku najbolje bilo kompromisno rješenje – umjereno uključivanje valencijskih podataka u pojedina područja primjene, iskorištavajući njihovu intuitivnost i fleksibilnost i prilagođavajući ih trenutnim potrebama. Ako bi se kroz određeno vrijeme glavne postavke valencijskoga pristupa pokazale korisnima, valjalo bi razmisliti i o formalizaciji njihove primjene: uključenju u rječnike, gramatike i nastavne programe.

Sljedeći odjeljak naznačava kamo bi nas mogla odvesti praktična primjena valencijskoga modela.

5.3.3. Mogućnosti praktične primjene valencijskoga modela

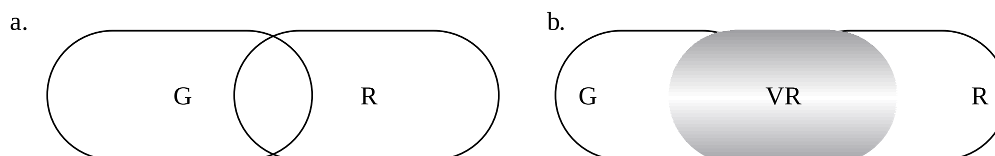
Gramatikografija i leksikografija

Leksikografija proučava načine na koje se može opisati značenje leksičkih jedinica i navesti njihova kontekstno specifična uporaba. S druge strane, gramatikografija nastoji zabilježiti ono što se događa s leksičkim jedinicama kad su dio većih cjelina, više ili manje neovisno o njihovu značenju. Zbog toga postoje dvije vrste priručnika – rječnik i gramatika – koji su usmjereni na ta dva područja. Naravno, praksa pokazuje da je smjer razvoja gramatičke porabe u velikoj mjeri odraz značenja pojedinih leksema. To je osobito uočljivo kod glagolske valentnosti, gdje upravo glagol kao leksem u najvećoj mjeri sudjeluje u određivanju izgleda vlastite morfosintaksne okoline. Upravo se zbog toga u cijeloj gramatikografskoj tradiciji unutar gramatika pojavljuju leksikografski elementi, odnosno popisi glagola i njihovih semantičkih klasa koje utječu na izgled rečenične jezgre. S druge strane, gramatički uvjetovani odnosi (morfosintaksna valentnost, kongruencija, pravila uvrštavanja zavisnih rečenica…) dolaze na vidjelo i u rječničkim unoscima, u kojima su najčešće strogo poštovani.

Takvo stanje nije anomalija, već nešto što je neizbježno. Gramatika i rječnik bave se jednom te istom jezičnom stvarnošću, ali su isti podatci u njima različito "posloženi", ovisno o potrebama onoga kome su namijenjeni ti priručnici. Budući da su ta dva različita prikaza međusobno nerazdvojiva, svaka je gramatika hibrid između "stroge" gramatike i leksikona. Čak su i neke idiomatske porabe našle mjesto u našim gramatikama latinskoga (usp. *capitis damnare*, GGP 211; *Quid tibi vis?*, GGP 201).

To područje između gramatike i leksikona može se adekvatno obuhvatiti konceptom valentnosti. Valencijski rječnik sadržava "leksikaliziranu" gramatiku i "gramatikaliziran"

leksikon. Time on uspijeva pokrivati sve porabe glagola, ali bez podataka o sintaksnim i semantičkim pojedinostima koje o valentnosti ne ovise (slaganje atributa s imenicom, nominativ kao padež subjekta, glagolsko vrijeme i način…), kao i o porabi pojedinih leksičkih jedinica neovisnoj od konteksta. Tako valencijski rječnik dolazi na mjesto posrednika između gramatike i rječnika:

Slika 5.2.
a. Područja koja pokrivaju gramatika (G) i rječnik (R) u tradicionalnom opisu jezika. b. Područje koje integrira valencijski rječnik (VR).

Leksikalistički pristup u valencijskom rječniku omogućuje smještanje sintaksnih informacija u leksikon (usp. ROBINSON 1986: 419). Generalizacije (ono što se odnosi na sve glagole ili na njihove skupine) mogu biti obuhvaćene u gramatici u užem smislu. Ključno je za mogućnost gramatičke primjene valencijskih podataka utvrđivanje tipova glagolskih klasa, povezanih međusobno po značenjskoj i valencijskoj bliskosti i sudjelovanju u različitim scenama. Time bi se glagoli rasporedili u svojevrsnoj konceptualnoj hijerarhiji scena zajedničkoj svim jezicima (sličnoj onoj koja se primjenjuje primjerice u Rogetovu tezaurusu), čime bi se otvorio prostor i za stvaranje usporednih višejezičnih priručnika.[45] Ipak, valja ponoviti da je velik odmak u odnosu na tradicionalne gramatike samo prividan – u velikoj se mjeri zapravo radi o ekspliciranju onoga što je implicitno već prisutno i u starijim

[45] Između mnogih istraživača koji u zadnjih 15-ak godina idu u tom smjeru mogu se izdvojiti RAPPAPORT HOVAV i LEVINE (2003), koje govore o teoriji predikatske dekompozicije nazvane *event structure* ("struktura scene") kao zamjeni za nestrukturirane filmorovske semantičke uloge: u tom se modelu postulira relativno malen broj tipova scena definiranih osnovnim predikatima ("uzrokovati", "postati", "biti"…), unutar kojih se pojedini glagoli razlikuju pomoću "korijena" (*root*) koji ima idiosinkratično značenje (npr. "suh"). Time je dobivena hijerarhija događaja u kojima općenitiji obuhvaćaju specifičnije.

gramatikama i o dovođenju te eksplicitnosti do mjere u kojoj će biti korisnija.

Neposredni se dakle rezultati proučavanja valentnosti mogu uključiti u valencijski rječnik, eventualno nadopunjen leksikografskim podatcima te idiomatskim porabama i primjerima. Zatim, nakon utvrđivanja glagolskih klasa i eventualnih nadklasa, podatci dobiveni takvim generalizacijama mogu se uključiti u gramatiku u užem smislu.

Didaktika

O neprilagođenosti tradicionalnoga modela prezentacije gramatičkoga gradiva današnjim prilikama u nastavi latinskoga jezika bilo je govora u odjeljku 5.3.2. Nedostatke tradicionalnoga modela nastave latinskog jezika pregledno navodi BALBO (2007: 58):

- prilagođen je situaciji s mnogo više nastavnih sati. U suvremenoj se školi takvom metodom ne uspijeva doći do iole zanimljivijih izvornih tekstova, jer se oni nalaze na kraju zamornoga puta učenja pravila izoliranih od tekstova,
- nejasno definira kratkoročne i srednjoročne ciljeve nastave [oni su se, dakako, promijenili u odnosu na ciljeve u vrijeme nastanka modela],
- u gramatikama je uglavnom izložen latinski 1. st. pr. Kr., uz malo iznimaka, a ne poklanja se dovoljno pažnje ni dijakronijskim ni sinkronijskim varijantama latinskoga,
- na naprednijim stupnjevima ne uspijevaju se pokazati suptilnije strukturne razlike između latinskog i materinjeg jezika (usp. i FINK 1977: 33, o "nepotpunim" iskazima, koji u gramatikama imaju status iznimke, kao o slučajevima koji su jednako važni kao "redovni" i koji su pokazatelj prave jezične kompetencije).

Ti su problemi u velikoj mjeri prisutni i kod nas. Suočeni sa smanjenjem broja

nastavnih sati sastavljači su gramatika uvođenjem sustava *"casus"* reducirali pojmovni instrumentarij u gramatici, što je pojednostavnilo nastavni proces (v. odjeljak 3.3.1.), ali su i smanjili količinu obuhvaćenoga gradiva. Novije gramatike, GGP napose, pokušale su prilagoditi priručnike daljnjem gubitku prostora za latinski u nastavi jednostavnim skraćivanjem gradiva. Nastava se stala sve više fokusirati na gramatičko gradivo u užem smislu, uz gubljenje veze s leksikonom. Time osoba koja uči jezik dobiva iluziju vlastitoga poznavanja jezika, koje se razbija tek susretom s izvornim tekstovima koji nisu didaktički prilagođeni. Nasuprot tome, valencijski rječnik ne diskriminira neklasične, substandardne, rijetke ili idiomatske izraze – korisnik u njemu u relativno sažetoj i preglednoj formi može pronaći sve ono što u okolici glagola zatečenoga u tekstu može očekivati.

Dakako, puko uvođenje valencijskoga modela neće riješiti sve navedene probleme. Ipak, može ih olakšati. Ciklički valencijski pristup (koji će se ukratko opisati niže, u bilješci 47), omogućuje uključivanje u nastavu izvornih tekstova u samim početcima nastave, dok potpuni valencijski opis pregledno prikazuje dijakronijske promjene u doživljaju scene i valencijskom okviru te razlike u njihovim sinkronijskim varijantama. Fleksibilnost modela omogućuje njegovu prilagodbu ciljevima nastave, zadovoljavajući se u prilikama skučenog nastavnog programa s osposobljavanjem učenika ili studenta na snalaženje u valencijskim kompendijima. Time se smanjuje količina podataka koji se moraju usvojiti, a osigurava se barem djelomična kompetencija (uz pomoć odgovarajućeg priručnika) za snalaženje u latinskim tekstovima.

Snažnije uključivanje u izlaganje gradiva semantičkih i intuitivnih koncepata umjesto dosadašnjih gramatičkih apstrakcija poput objekta moglo bi se pokazati korisnim u nastavi. Jedna je od najvažnijih zadaća učenja latinskog jezika "otkrivanje značenja" (STEINTHAL 1979: 240). Jasno je da se ono može omogućiti samo utvrđivanjem i naglašavanjem

sustavnosti sveza između gramatike i leksikona (a to znači – semantike) (usp. SIMON-VANDENBERGEN i dr. 1996: 8). Zato nastavna obrada sintaksnih osobina pojedinih elemenata mora biti usko povezana s njihovom semantikom, kako inkorporiranom (njihovo leksičko značenje) tako i impliciranom (elementi u semantičkom okviru). Valencijski model omogućuje upravo takvo funkcionalno okupljanje raznovrsnih podataka na jednom mjestu.

Kretanje od ideja, a ne od morfologije, nužno je u današnjem vremenu kad nastavi latinskoga nije dano dovoljno prostora da se bavi memoriranjem paradigmi koje se baziraju na morfologiji. Korisniku bi trebalo omogućiti da se osloni na općeljudsku intuiciju, zajedničku svim jezicima, te na sličnosti između latinskog i materinjeg jezika. Razlike pak između jezika (koje se ponajviše javljaju na morfosintaksnoj razini) morale bi u priručniku biti popisane na što ekonomičniji način.

Fokusiranje na značenjski element teksta i njegovu povezanost s izvanjezičnom stvarnošću nosi i velik motivacijski potencijal. Osobi koja uči jezik valencijski model nudi polazište u konkretnoj izvanjezičnoj situaciji, a ne u apstraktnoj gramatičkoj strukturi iz koje se izvodi smisao. Tako ona oslanjajući se na svoje znanje o svijetu i civilizaciji i krećući od njega pronalazi zadovoljstvo u spoznajama o prenošenju istih misli kroz različite jezične kodove, zatvarajući krug koji počinje i završava u istoj točki: izvanjezičnoj situaciji. Tekst se više ne promatra kao slagalica koju treba složiti u smislenu cjelinu, već kao odraz misli, kao funkcionalno sredstvo komunikacije koje može imati različite ostvaraje.[46] Osim toga, kontekstualizacija i polaženje od scena, koje opet imaju svoj širi društveni kontekst, omogućuju holističko integriranje gramatike, političke povijesti, književnosti, sociologije, kulturne antropologije itd. u nastavni kompleks, čime se zadovoljava jedan od najvažnijih

[46] Jedna je od prednosti TV, osim kompatibilnosti s tradicionalnom gramatikom, i to što u njoj postoji vrlo nizak stupanj (apstraktne) formalizacije (usp. FAVARIN 2000: 46).

zahtjeva moderne škole (usp. BALBO 2007: 21).[47]

Znanstveni rad

Premda sam u radu stavio naglasak na primjenjivost valencijskoga modela u pisanju priručnika za nelingviste (upravo radi održavanja kontinuiteta s tradicijom), on može biti i jest na različite načine rabljen i u znanstvenim proučavanjima. Sustavom jednostavnih valencijskih oznaka mogu se obilježavati veliki korpusi kao polazište za stvaranje baza podataka, koje se mogu eksploatirati u gramatičkim, semantičkim, stilističkim, jezičnopragmatičkim i jezičnokognitivnim, civilizacijskim i inim istraživanjima, u strojnom prevođenju, glotodidaktici itd. Pritom je bitno obogaćenje tradicionalnih sintaksnih podataka semantičkim okvirom, lišenim u što je moguće većoj mjeri idealiziranih apstrakcija (usp. DEVOS 1996: 23). Registriranje takvih neposrednih, površinskih podataka manje je interpretativno od traženja sintaksnih relacija (usp. DEVOS 1996: 50) i samim time manje podložno različitim znanstvenim pristupima. Takav pristup na neki način predstavlja povratak promatranju "sirovih" jezičnih podataka, bez velikoga teoretiziranja. Dakako, opravdanost takvoga djelomično induktivnog pristupa mogla bi se dovesti u pitanje. Međutim, možda je on jedini koji je kad se radi o jeziku bez izvornih informanata moguć.[48]

---

[47] Način organizacije nastave, tj. praktična provedba modela, nije predmet ove studije. Ipak, želim izdvojiti zanimljiv prijedlog Stefana FINKA (1977: 19), jednoga od ranih zagovaratelja primjene gramatike padežâ u poučavanju jezikâ. On, naime, razrađuje didaktički program u kojemu se gradivo u nastavi raspoređuje prema porastu kompleksnosti valencijske strukture glagola, i to ciklički, tako da se prvo pojavljuju najjednostavniji valencijski okviri, nakon čega se u daljnjim lekcijama isti glagoli periodički ponavljaju uz dodavanje složenijih struktura.

[48] Zatvorenost i dostupnost u elektroničkom obliku korpusa tekstova koje su napisali izvorni govornici latinskoga otvara zanimljivu perspektivu, koju ću provizorno nazvati **totalnim opisom**. Ako se prizna mogućnost ugradnji scena jedne u drugu (sve do maksimalne scene, koja bi uključivala sve zamislivo), svi bi se tekstovi toga korpusa mogli povezati u jedan jedini hijerarhijski uređen sustav scena izraženih jezikom, u kojemu bi tekstni ostvaraji bili povezani s pojedinim manje ili više poopćenim situacijama u izvanjezičnoj

stvarnosti. Sve upotrebe pojedinoga glagola u pojedinoj sceni u tom bi opisu bile klasificirane po svojoj generaliziranosti, vremenu nastanka, žanrovima, stilovima, socijalnoj raslojenosti, autorima itd. Takav je pristup izrazito otvoren prema istraživanjima u području lingvistike teksta, stilistike, književne teorije, antropologije, povijesti ideja i sl. Osim toga, najnovija istraživanja kognitivnih procesa koji upravljaju jezičnom djelatnošću vrlo jasno pokazuju nemogućnost izoliranja pojedinih jezičnih poraba iz njihova izvanjezičnoga konteksta, kao i nemogućnost praktične primjene formalne logike u opisu jezične djelatnosti. Svaki je čovjek uvjetovan vlastitim mentalnim "postavkama", svaka je jezična situacija jedinstvena, a jezični opis mora ta vlastita ograničenja uzeti u obzir. Na koncu, premda je mogućnost provedbe ove zamisli i na teorijskoj i na praktičnoj razini daleko od sigurne, neka ostane na kraju ovoga rada kao jedna od zanimljivih posljedica do kojih bi uključivanje valencijskoga modela u opis latinskoga jezika moglo dovesti.

Zaključak

Glavna pitanja na koja istraživanja provedena u ovome radu nastoje odgovoriti mogu se sažeti u nekoliko točaka:

- Kakvu je ulogu opis valentnosti imao u hrvatskim gramatikama latinskoga kroz povijest?
- Pokazuju li hrvatske gramatike latinskoga neke sličnosti i pravilnosti u opisu valentnosti glagolâ?
- Je li opis kakav danas postoji adekvatan s obzirom na napredak jezikoslovlja i praktične (osobito didaktičke) svrhe?
- Koje prijedloge za poboljšanje takvoga opisa nudi suvremeno jezikoslovlje?
- Je li potrebno ta rješenja primjenjivati na latinski?

Istraživanje je pokazalo kako je u većem dijelu gramatikografske tradicije dio opisa koji se bavi fenomenom valentnosti glagolâ bio najvažniji segment prikaza sintakse. Naime, u gramatikama tzv. predalvaresovske i alvaresovske tradicije (1518-1823) središnja se cjelina sintaksnoga opisa sastoji upravo od raspoređivanja glagolâ u klase s obzirom na njihova (morfosintaksna) valencijska svojstva. Glagol je, dakle, bio polazišna točka u analizi cijele strukture. Može se zaključiti kako je upoznavanje glagolske valentnosti u to vrijeme bila osnovna sastavnica metodičkoga pristupa strukturi latinske rečenice.

Novije, poslijealvaresovske gramatike (od 1823 do danas) suočile su se s potrebom smanjenja gramatičkoga gradiva i prelaskom na narodni jezik kao nastavni, ali i s teorijskom

promjenom u paradigmi gledanja na jezične fenomene. Katalogiziranje glagola po morfosintaksnim svojstvima zamijenio je postulat o bipolarnoj strukturi (subjekt-predikat), leksička su svojstva glagola (a samim time i valentnost) uklonjena na margine gramatikografskoga interesa, a gramatika se izolirala od rječnika. Time je dovršen proces u kojemu se iz humanističkoga, aktivnoga i dinamičnoga, pristupa latinskom jeziku kao "umijeću" (*ars*) došlo do njegovoga pasivnoga i statičnoga opisa kroz niz umrtvljenih i preskriptivnih gramatičkih pravila izvedenih iz klasičnih tekstova, čime se baratanje njime svelo na puko "poznavanje" (*scientia*) (usp. VERBURG 1974: 201). Upravo je zanemarivanje opisa glagolske valentnosti, koji strukturi iskaza nudi funkcionalnu i dijakronijsku vizuru, jedan od temeljnih odraza (ali i sredstava) gubljenja aktivnosti i životnosti u pristupu latinskom kroz cijelo poslijehumanističko razdoblje, sve do danas.

Odgovor na drugo pitanje naslućuje se iz dosadašnjeg izlaganja: naše gramatike latinskoga mogu se s obzirom na opis valentnosti glagolâ (ali i na gramatikografsku metodu uopće) podijeliti u dvije skupine: stariju (1518-1823, s jednim odvjetkom u 1863) i mlađu (od 1823. do danas). Starija je skupina preuzela metodu opisa valentnosti iz srednjovjekovnoga sustava u kojemu se polazeći od dvorazinske podjele glagola na skupine (prva se razina naziva *genera* "rodovi", a druga *ordines* "redovi") nabrajaju pojedine konstrukcije, uz mjestimična okupljanja glagola u semantičke skupine.

Novije gramatike reduciraju količinu gradiva i polazište postavljaju u morfološke padeže, čiju porabu dijele prema semantičkim (ponekad i sintaksnim) ulogama, samo mjestimično specificirajući i glagole koji uvjetuju pojavljivanje pojedinih padeža. Zamagljuje se razlika između valencijski vezanih i nevezanih elemenata, čime se potraga za valencijskim podatcima usmjerava na rječnike.

Unutar tih dviju tradicija metodologija je opisa poprilično homogena. Doduše, prijelaz iz staroga u novi sustav odvio se u dvije faze kroz nekoliko desetljeća, ali kada je konačno uspostavljen (s Veberovom gramatikom 1853), gotovo da i nije bilo bitnih promjena.

Današnji je, dakle, sustav nastao prije dva stoljeća, da bi se do kraja oblikovao prije gotovo 130 godina, nekoliko desetljeća prije nastanka strukturalne lingvistike. Već ta činjenica nameće sumnju u njegovu adekvatnost danas, premda to ne znači *a priori* da je sumnja opravdana. Međutim, kroz istraživanje su izronili neki problemi koje izostanak sustavnoga valencijskog opisa predstavlja za današnje priručnike latinskoga (utemeljene na gramatikografskoj tradiciji).

Prije svega, zbog neusklađenosti opisa gramatičke strukture sa zahtjevima suvremenoga jezikoslovlja mogu se uputiti neke načelne primjedbe, koje u ovom slučaju možemo promatrati u kontekstu opisa valentnosti, ali su primjenjive i šire: metodološki neispravno nerazlučivanje jezičnih razina (tj. svođenje na zajednički nazivnik fenomena koji se pojavljuju na različitim razinama); polaženje od forme jezičnih elemenata uz preveliko (iako ne potpuno) zanemarivanje njihove funkcije; nedostatno propitivanje i ekspliciranje empirijskih postupaka kojima se dolazi do jezičnih pravilnosti; samo djelomično uvažavanje semantičkih jedinica koje se sastoje od više riječi. Zanemarivanje fenomena valentnosti glagolâ, koji pruža mnoge podatke i objašnjenja o strukturi iskaza, poseban je problem koji se prožima sa svima ostalima.

Osim toga, takav pristup otežava i praktičnu primjenu, koja je i svrha gramatike (ako je promatramo kao referentni ili udžbenički priručnik, što je slučaj u našoj tradiciji). Nedostatak eksplikativnosti u gramatičkom opisu valencijskih činjenica uz višak preskriptivnosti i deskriptivnosti, kao i dominantna statičnost i mehaničnost, sprečavaju dublji uvid u mehanizme funkcioniranja jezika i time stvaraju podlogu za probleme na višim

razinama učenja, na kojima se susreću suptilnije razlike između jezikâ, kod kojih se ne možemo oslanjati na intuiciju govornikâ jezika srodnoga latinskom. Zapostavljenost semantičkih i pragmatičkih elemenata osiromašuje opis i mjestimično ga ogoljava do kostura nerazumljive sintaksno-logičke apstrakcije. Gotovo potpuna zanemarenost dijakronijskoga razvoja i sinkronijske raslojenosti jezika pretjerano simplificira iznimno složenu pojavnost, pa i navodi na pogrešne zaključke. Semantički dio gradiva intenzivno se premješta u rječnike, u kojima nerazdruživa sveza s gramatičkim implikacijama nije dovoljno jasna, što izaziva korisničko nesnalaženje u rječnicima pri potrazi za upravo tim svezama.

Naravno, nije moguće "jednim potezom" riješiti sve te probleme. Proces usvajanja spoznaja suvremenoga jezikoslovlja mora se odvijati postupno i uz posvemašnji oprez. Svi teorijski modeli koji pretendiraju na praktičnu primjenu moraju biti usklađeni i sa spoznajama suvremene teorije informacije i sa svim vidovima didaktičke teorije i prakse. Osim toga, mora se ostaviti mogućnost i za to da će model biti samo dijelom prihvaćen.

Jedan od takvih, u suvremenoj glotodidaktici djelomično (a u latinistici u manjoj mjeri) ovjerenih pristupa sintaksi glagola predstavlja i teorija valentnosti. Valentnost se može promatrati kao teorijska konstrukcija stvorena da bi se kompleksni semantički fenomeni obuhvatili gramatički (usp. HERINGER 1993: 306-307). Kroz svoju povijest teorija je valentnosti doživljavala velike, pa i radikalne izmjene, te je intenzivno surađivala s drugim teorijskim okvirima. Čisti je valencijski model, uz svoje prednosti, pokazao i neke slabe točke (određivanje vanjske granice valencije, koordinirane strukture, metaforički izrazi…), a ukazale su se i specifičnosti latinskoga kao jezika koji nam ne nudi izvorne govornike kao informante.

Pokazalo se da fleksibilan, takoreći eklektički model valencijske teorije ostavlja manje neriješenih problema od strogog valencijskog pristupa. Takav model oblikovan je u ovom

radu na temelju suradnje teorije valentnosti (klasične i mladovalencijanističke) s Fillmoreovom gramatikom padeža, postavkama kognitivne lingvistike, semantičkom komponencijalnom analizom, Mel'čukovom teorijom "značenje-tekst" i Lazardovom tipologijom. Utvrđeno je da su tom pristupu bliski i neki pristupi latinskome, npr. SCHEREROV (1975), a dijelom i PINKSTEROV (1990).

Jezik se u tom načelno kognitivističkom i funkconalističkom pristupu promatra kao vidljivi odraz kognitivne strukture (usp. DELANCEY 2001: 13). Ona je pak odraz izvanjezične stvarnosti, što se operacionalizira konceptom izvanjezične scene.[1] Kognitivni se koncepti u jeziku ostvaruju kao jedinice značenja, semi, koji grade semantičku komponentu rečenice. Ona se pak reflektira u pojedinim elementima tekstne strukture: leksičkim i gramatičkim jedinicama, njihovima poretkom, intonacijom. Taj je vidljivi odraz strukture ono što nam rimski autori ostavljaju i što je jedini neposredni objekt analize.

Kad se nositelj izvanjezične predikacije u jeziku realizira kao leksička jedinica glagol, tada dolazimo na područje valentnosti. Elementi koje, prema podatcima koje dobijemo istraživanjem latinskih tekstova, glagol oko sebe okuplja čine njegov valencijski okvir. Takvi valencijski okviri mogu se prezentirati u obliku valencijskoga rječnika, a poopćeno i unutar gramatičkoga opisa. Oni su otvoreni prema unošenju dijakronijskih podataka i tumačenju razvoja značenja, a moguće je iskorištavati njihove dijelove u nastavne svrhe. Osim toga, daju obilje semantičkih podataka, što obogaćuje korisnikovu spoznaju. Naposljetku, omogućuju pronicanje u način na koji jezik funkcionira i uspostavlja veze s izvanjskom realnošću.

[1] Time se zadovoljavaju i zahtjevi holističke spoznaje da jezični odnosi počivaju na međuzavisnosti između elemenata (koja se dokazuje mijenjanjem poruke uklanjanjem bilo kojega elementa, usp. SERBAT 1978: 108), jer u sceni i značenje glagola nositelja scene ovisi o cijeloj sceni.

Iz svega rečenoga naslućuje se i odgovor na posljednje pitanje. No, prije negoli prijeđemo na njega, spomenimo ukratko promjene koje bi funkcionalistički pristup reprezentaciji jezične strukture mogao donijeti. Suvremeno nam, naime, jezikoslovlje može pomoći pri rješavanju problema s kojima se danas susreće način pristupa latinskom jeziku i tekstovima. Ono predlaže rješenje: otkrijmo kako jezik doista funkcionira i naša će slika o njemu biti fleksibilnija, moći ćemo njime suverenije manipulirati. Jer, dinamičan model jezika (kakav nude i funkcionalna i generativna i valencijska teorija, osobito u sprezi s kognitivnom znanošću) otkriva ne samo ono što je u jeziku *potvrđeno*, već i ono što je *moguće*, odnosno što bi moglo biti *ovjereno*. Surađujući s kognitivnom znanošću i uspostavljajući analogije s današnjim ljudima, on nastoji prikazati način na koji je funkcionirao um Rimljana dok su se služili svojim jezikom. Time struktura latinskoga, umjetno "usađivana" u naše glave tijekom tradicionalnog procesa učenja, može, zahvaljujući metodama prilagođenima novim spoznajama, na prirodniji način zauzeti mjesto u kognitivnim procesima u našem umu.

Nakon ove digresije u kojoj se razmišlja o onome što bi se moglo dogoditi ako se predložene teorijske postavke razrade, vratimo se na neposredne i odmah vidljive koristi koje nam valencijski pristup može donijeti u praksi.

U istraživanju je pokazano da primjena valencijskoga modela može ukloniti mnoge prigovore upućene tradicionalnoj gramatici (v. gore). Znanstvenici u najnovije vrijeme sve više ekspliciraju činjenicu da je relevantnost valencijskih podataka u strukturi pojedinoga jezika tolika da je nezamislivo njegovo potpuno svladavanje bez njihovoga poznavanja (usp. ROBERTS 2003: 184). Sustavno polaženje od onoga što korisnik nalazi u tekstu, a osobito navođenje pojedinih lako zamislivih scena, omogućuje brže pronalaženje ekvivalentnoga

značenja i održavanje stalne veze s izvanjezičnom stvarnošću.[2] Upravo ta veza u skladu je s holističkim zahtjevima suvremene znanosti (a posljedično i škole): sve se manje pristaje na oštre podjele po pojedinim disciplinama – one se integriraju i predstavljaju kao dio većega kompleksa, jer se samo kao takve mogu potpuno razumjeti i interpretirati. Budući da je jezik odraz društva u kojemu je nastao, gramatika ne smije biti izolirana od civilizacije. Valencijski opis, otvarajući prostor neograničenu uvrštavanju civilizacijskih podataka i povezivanju značenjskih jedinica u svojevrsne semantičke mreže, može znatno pridonijeti tom kvalitativnom skoku.

U radu je bilo riječi i o nekim problemima koji mogu odgoditi ili spriječiti praktičnu primjenu valencijskoga modela. Njihov je karakter raznolik: od unutarteorijskih poteškoća, koje se mogu ukloniti prilagođenim pristupom i priznavanjem ograničenosti teorije, do sasvim izvanjskih prepreka koje zahtijevaju širi strukovni, ali i društveni angažman. Taj drugi segment često ovisi i o neznanstvenim čimbenicima na koje se adekvatno može utjecati tek nakon što se stručnjaci slože oko toga kojim bi smjerom bilo najbolje krenuti.

Jedna je od prednosti valencijskoga modela to što omogućava kompromisno rješenje, u kojemu se dijelovi valencijskoga opisa mogu iskorištavati bez narušavanja cjeline koja već postoji. Takvo umjereno iskušavanje novosti i stalno uzajamno korigiranje i novoga i staroga moglo bi u dužem periodu dovesti i do većih pozitivnih pomaka.

[2] Iz osobnoga nastavničkog iskustva znam da je to s osobama koje uče latinski tradicionalnim metodama vrlo teško postići. One su toliko "zabavljene" rješavanjem gramatičkih apstrakcija, da nakon što se iz njih s velikom mukom "ispetljaju" misle kako su "prevevši" npr. rečenicu učinile dovoljno. Međutim, kad se od njih zatraži da parafraziraju prevedeno, često se pokazuje da zapravo nisu razumjele ono što su (gramatički točno) prevele.

Prilozi

Prilog 1

O autorima i priređivačima gramatikâ

Ovaj prilog donosi osnovne podatke o autorima i priređicačima gramatika koje su predmet analize 3. poglavlja ove radnje. Poredak je kronološki.

Ivan Polikarp Severitan (1472-1526)

Šibenski humanist (poznat i pod pseudonimima *Barbula* i *Pompilius*), dominikanac; studirao na Rimskoj akademiji kod Palladija Fosca, Marca Antonija Sabellica, Pomponija Leta i Giovannija Sulpizija. Pisao je brojna i raznovrsna djela: filološka, povijesna, politička, teološka i filozofska; prijevode, latinske pjesme (bio je *poeta laureatus*) i govore.[1]

Jakov Mikalja (1601-1654)

Talijanski isusovac hrvatskoga podrijetla, rođen u naselju Peschici na poluotoku Garganu. Bio je gimnazijski profesor u Dubrovniku, misionar u Ugarskoj, te hrvatski ispovjednik u Loretu. Najpoznatije mu je djelo rječnik *Thesaurus linguae Illyricae sive Dictionarium Illyricum* s malom talijanskom gramatikom pisanom na hrvatskom.[2]

---

[1] Usp. KRASIĆ (1977), koji pretpostavlja da mu je Polikarp prezime oca (Vlaha), a Severitan majke (Hrvatice). ČVRLJAK (1986: 183) tvrdi da mu je pravo ime bilo Ivan Barbula, a *Policarpus Severitanus* "humanističko ime".

[2] O njemu je veću studiju, u kojoj je uklonio mnoge nejasnoće i ispravio neka pogrešna mišljenja, napisao VANINO (1933), dok je JERNEJ (1951) utemeljeno dokazao Mikaljino hrvatsko podrijetlo.

Bartol Kašić (1575-1670)

Isusovac s Paga, gramatičar, leksikograf, prevodilac, vjerski pisac i misionar. Školovan je u Italiji, a službovao u Dubrovniku, u Italiji i kao vizitator po zapadnom Balkanu. Plodan pisac, autor prve gramatike hrvatskoga (*Institutionum linguae Illyricae libri duo*, 1604), prevodilac *Biblije* i *Rimskoga obrednika*.[3]

Prerada Alvaresa iz 1637: Pitanje identiteta priređivača:

ŠTEFANIĆ (1940: 14-22) smatra da je priređivač Mikalja. Priređivači se na gramatici nisu potpisali, a o sebi govore u množini. VANINO (1933: 5) znade za novac koji je Mikalji 1636. odobren za tiskanje gramatike, ali misli da je to bilo za njegovu talijansku gramatiku koja je izišla 1649. Već ŠTEFANIĆ (1940: 17, bilj. 4) korigira to mišljenje smatrajući da se radi o latinskoj gramatici iz 1637. U zahtjevu za novčanu potporu tiskanju gramatike, koji citira VANINO (1933: 28), piše kako će samo trebati da tiskar u gramatici promijeni talijanski tekst u ilirski, tako da će tiskanje biti jeftinije – to bi značilo da je postojala neka latinska gramatika na talijanskom potpuno identičnoga teksta s Mikaljinom, osim što je talijanski zamijenjen hrvatskim. Priređivač (Mik 4) najavljuje i izlazak Mikaljina rječnika *Blago jezika slovinskoga*, što je značajna indikacija, iako ne mora biti odlučna u određivanju autorstva. ŠTEFANIĆ (1940: 19) identificira kao polazno jedno od talijanskih izdanja rimskoga tiskara Corbelletta, u to vrijeme više puta pretiskivanih po papinskom privilegiju.

RAGUŽ (1978: 131-132, bilj.; 1980/81: 102, bilj. 5), uglavnom razmatrajući grafiju u predgovoru gramatike, dopušta Mikalji sudjelovanje u priređivanju, ali konačnu redakciju pripisuje radnoj skupini u kojoj je bio i Kašić. To je i nakon više godina ostalo njegovo mišljenje (usp. RAGUŽ 1987: 94, bilj. 1): "Kada se govori o Mikaljinu autorstvu, svakako treba imati na umu da je netko u Propagandi tekst *temeljito izmijenio*" [naglasak Š.D.]; kasnije RAGUŽ (1996: 274-275) tvrdi nešto rezerviranije: "Bit će dakle da je Mikalja to izdanje priredio, ali da je uvod napisao (ili preradio?) Kašić, odnosno da je to izdanje dotjerivano u hrvatskoj grupi u Propagandi u Rimu." HORVAT (2001: 499) svojom formulacijom još više naglašava Kašićevu ulogu: "Kašić i Mikalja su 1637. dovršili prilagodbu Alvarezove (*sic*) gramatike za hrvatsku mladež…" Pandžić nije siguran, ali ni dosljedan: s jedne strane,

[3] Usp. HORVAT (2004).

smatra da je Kašić bio "jedan od priređivača" (CASSIUS 2005: 48) i da je, uz Mikalju, "barem suuredio" gramatiku (2005: 329, bilj. 141), dok u bibliografiji navodi da je izdanje priređeno naprosto *"ex recensione Bartholomaei Cassii"* (2005: 192), a na jednom mjestu piše da određenu rečenicu "Kašić ... donosi kasnije u izdanju Álvaresa (Aa) [tj. 1637]" (2005: 225, bilj. 55). Naravno, u Rimu je tada boravio cijeli niz uglednih i sposobnih isusovaca koji su mogli raditi na sastavljanju i doradi gramatike. S obzirom na to da se u većini bibliografija priređivanje pripisuje Mikalji (a i zato što eventualne Kašićeve promjene nisu zadirale u metodu opisa latinskoga, već su korigirale za našu temu nevažnu hrvatsku sastavnicu), preferirao sam, sa svim nužnim rezervama, Mikaljino ime.

Toma Babić (oko 1680-1750)

Franjevac rođen u Velimu u Ravnim kotarima. Bio je samostanski vikar i gvardijan na Visovcu, gvardijan u Kninu, definitor Bosne Srebrene te zamjenik dvojice skradinskih biskupa. Poznat je i kao autor popularne nabožno-poučne zbirke *Cvit razlika mirisa duhovnoga* (*Babuša*).[4]

Lovro Šitović (1682-1729)

Franjevac rodom iz Ljubuškog. Potpisivao se kao *Laurentius de Gliubuschi*, prema rodnome mjestu Ljubuškom. Prezime mu se pojavljuje i kao "Sitović", "Ljubuški", "Ljubušak". Rođeno mu je ime bilo Hasan, a krsno ime Stjepan. Podrijetlom je bio musliman, a kao dijete je prešao na katoličanstvo. Vršio je službe profesora filozofije i teologije u sjemeništima po Dalmaciji, kao i starješine franjevačkoga hospicija u Splitu. Od ostalih njegovih djela najpoznatija je moralnodidaktička *Pisna od pakla*.[5]

---

[4] Najpotpunije podatke o Babiću daju ŠETKA (1967) i *Zbornik o Tomi Babiću*, Šibenik – Zagreb 2002. MATKOVIĆ (1896: *s. v.*) daje pogrešan podatak da je Babić umro 1721. O gramatici usp. TVRTKOVIĆ (2002).

[5] Usp. LULICH (1857: 49-51), CRNICA (1937, 1939: 44-50), RAGUŽ (1978), KNEZOVIĆ (1996, 2000, 2002), KOVAČIĆ (1991: 301-302), GOSTL (1997b), JURIŠIĆ (1999), NIKIĆ (2001, s iscrpnim popisom literature).

Josip Jurin (1730-1801)

Franjevac rodom iz Primoštena; 1765/66. bio je *magister iuvenum* na Visovcu, nakon toga do kraja života učitelj u šibenskom samostanu, a u dva navrata i zamjenik gvardijana. Pored ostaloga, ostavio je nedovršeni rukopisni trosveščani latinsko-hrvatsko-talijanski rječnik *Calepinus trium linguarum*.[6]

Stjepan Marijanović (1794-1848)

Bosanski franjevac i pedagog. Rodio se u Lipnici kod Kraljeve Sutjeske, a osim što je bio gvardijan u Sutjesci, bosanski kustos i provincijal, bavio se pisanjem udžbenika, reformama školstva unutar provincije, te poviješću i pastoralnom teologijom.[7]

Adolfo Veber Tkalčević (1825-1889)

Svećenik, filolog, jezikoslovac i književnik rodom iz Bakra, jedan od najutjecajnijih intelektualaca u Hrvatskoj druge polovice 19. st. Bio je borac za hrvatski jezik i vođa zagrebačke filološke škole. Osim brojnih školskih udžbenika, pisao je i književna djela (poglavito novele), te brojne znanstvene i polemičke radove.[8]

---

[6] O njegovu životu i djelu najpotpunije izvještava zbornik *Jezikoslovac fra Josip Jurin*, Primošten-Šibenik 1999, s daljnjom bibliografijom uz pojedine članke; gramatikom se u tom zborniku bavi i iscrpnu bibliografiju donosi TAFRA (1999), a od starijih istraživača spomenuti je KOSORA (1953), koji je svojim radovima izvukao Jurina iz mraka zaborava.

[7] Kratku biografiju daju PRANJKOVIĆ (2000: 129), ALILOVIĆ (1986: 52-53) i KOVAČIĆ (1991: 223). O njegovoj reformaciji franjevačkih gimnazija v. JELENIĆ (1990 [1915]: 366-377).

[8] U PRANJKOVIĆ (1993) nalaze se opširni podatci o Veberovu životu i djelu, kao i bibliografija njegova i o njemu, dok više podataka o njegovoj latinskoj gramatici donosi STOJANOVIĆ (1990).

Anđeo Kraljević (1807-1879)

Hercegovački franjevac, provincijal i biskup. Rođen je u Čerigaju kod Širokog Brijega; bio je župnik u više mjesta, gvardijan u Kreševu i Širokom Brijegu, te prvi provincijalni kustod hercegovačke franjevačke redodržave, tajnik Kustodije i mostarski biskup. Sudjelovao je u osnivanju i podizanju širokobriješkog samostana, a u svom je kraju puno učinio i na kulturnom i prosvjetnom polju.[9]

Ivan Pavec (1844-1896)

Gimnazijski profesor, rođen u Ounicama u Češkoj. Studirao je u Budimpešti, a radio kao suplent u zagrebačkoj i varaždinskoj gimnaziji. Osim latinske gramatike, napisao je i jedan školski njemačko-hrvatski rječnik, te knjigu *Mali latinac*.[10]

Julije Golik (1866-1924)

Klasični filolog i pedagoški teoretičar, rođen u Fužinama. Osim filoloških, jezikoslovnih i pedagoških priloga u periodici, priređivao je školska komentirana izdanja rimskih klasika te prevodio i prikazivao strana pedagoška djela.[11]

Veljko Gortan (1907-1985)

Klasični filolog. Rođen je u Preku na Ugljanu; bio je profesor zagrebačkog Filozofskog fakulteta, plodan istraživač i prevoditelj djelâ hrvatskog latiniteta. Između ostaloga, s Gorskim

---

[9] Usp. ALILOVIĆ (1986: 58-59).

[10] Usp. CUVAJ (1911: 89, 1913: 612).

[11] Usp. *Opća enciklopedija JLZ*, sv. 3, *s.v.*

i Paušem napisao je i školske priručnike *Elementa Latina* (1949) i *Lingua Latina* 1-2 (1951-52).[12]

Oton Gorski (Otto Glücks) (1886-1969)

Klasični filolog. Rođen je u Dubici; radio je kao gimnazijski nastavnik klasičnih jezika i hrvatskoga. Uz priručnike za latinski, značajan je njegov školski *Grčko-hrvatskosrpski rječnik* (1960) u suautorstvu s Nikom Majnarićem.[13]

Pavao Pauš (1908-1983)

Klasični filolog i povjesničar. Osim suautorstva u *Latinskoj gramatici* napisao je više studija, između ostalih: *Robovlasništvo i diktatura u Rimskoj republici* (1956), *Atenska robovlasnička demokracija* (1957) i *Povijest staroga vijeka* (1957).[14]

[12] Usp. *Veljko Gortan…* (1987).

[13] Usp. *Opća enciklopedija JLZ*, sv. 3, *s.v.*

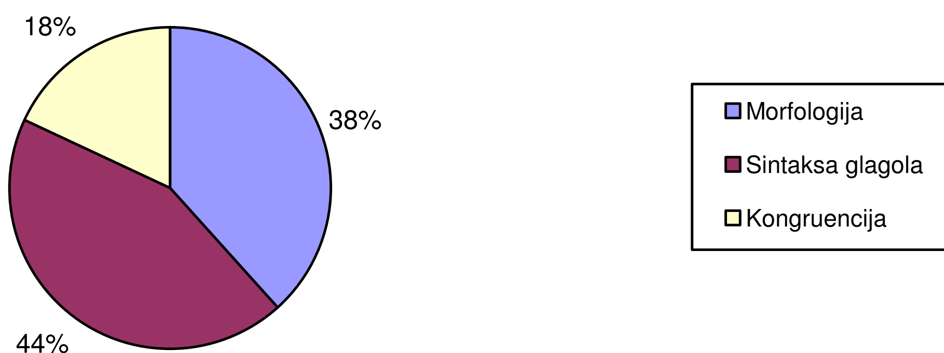
[14] Usp. *Opća enciklopedija JLZ*, sv. 6, *s.v.*

Prilog 2

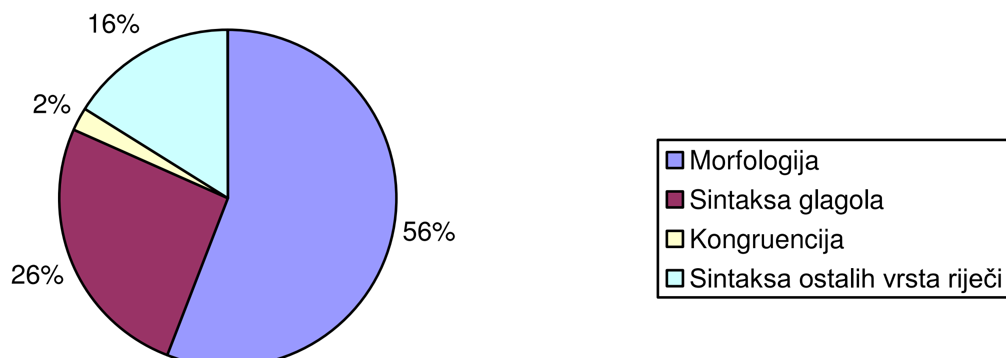
Odnosi zastupljenosti gramatičkih cjelina u gramatikama

U ovom se prilogu daju grafički prikazi iz kojih se može vidjeti količinska zastupljenost sintakse i njezinih pojedinih dijelova u gramatikama koje se obrađuju u 3. poglavlju ove radnje.

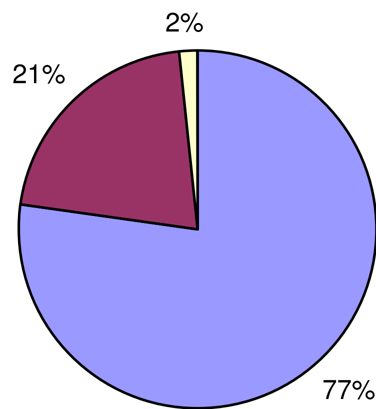
Grafikon 1: Polikarp Severitan

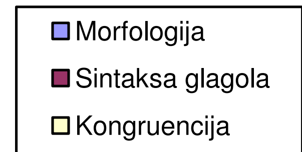

Grafikon 2: Mikalja

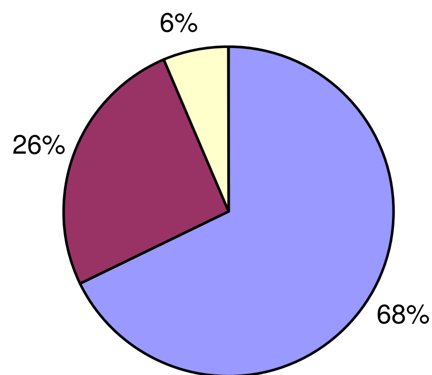

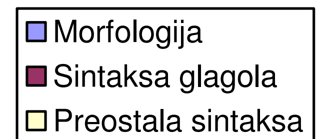
Grafikon 3: Babić

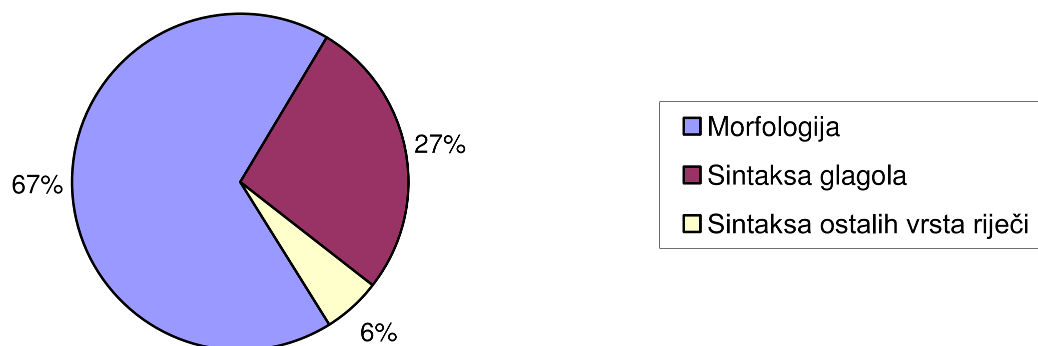

Grafikon 4: Šitović

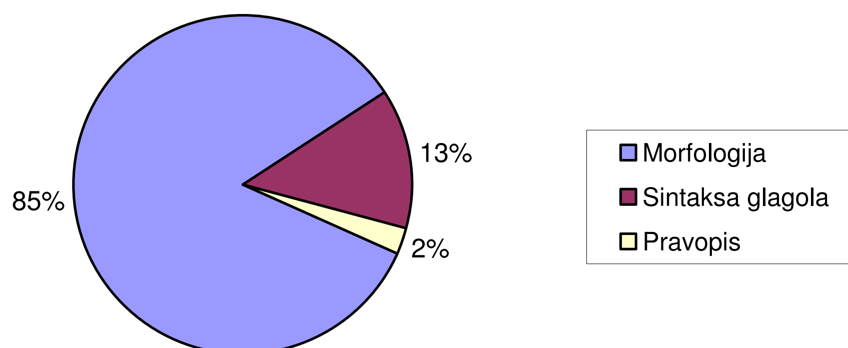

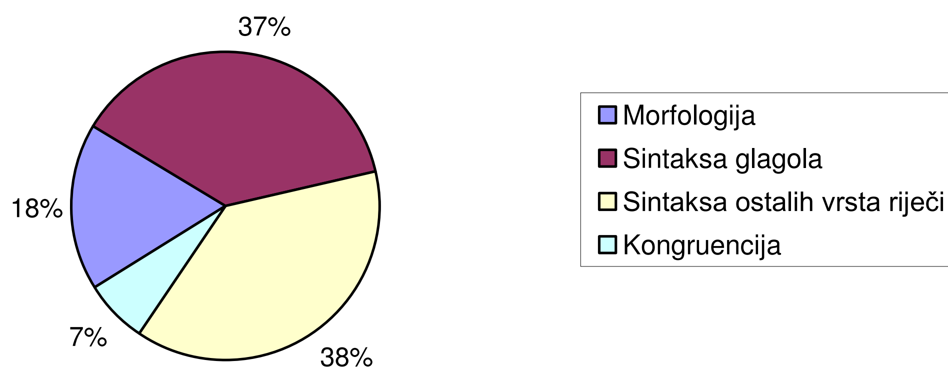
Grafikon 5: Jurin

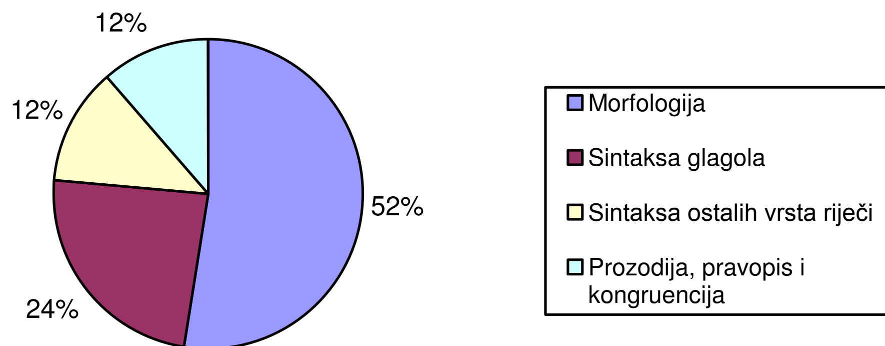

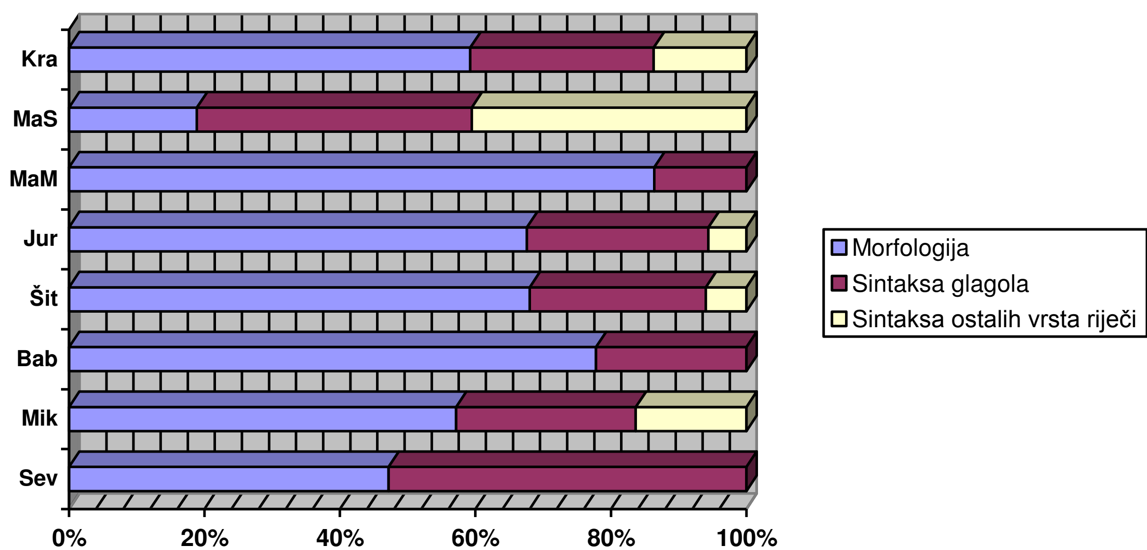
Grafikon 6: Marijanović - Institutiones

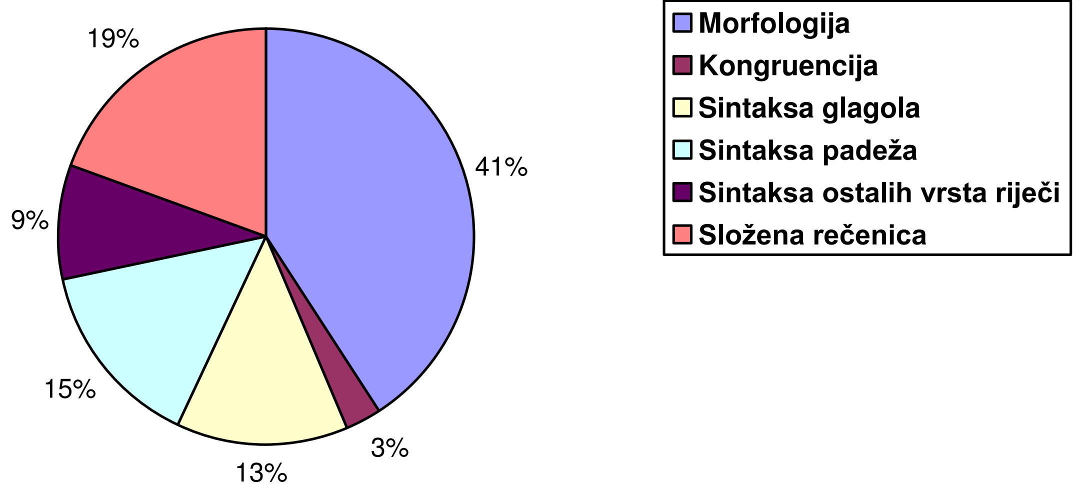

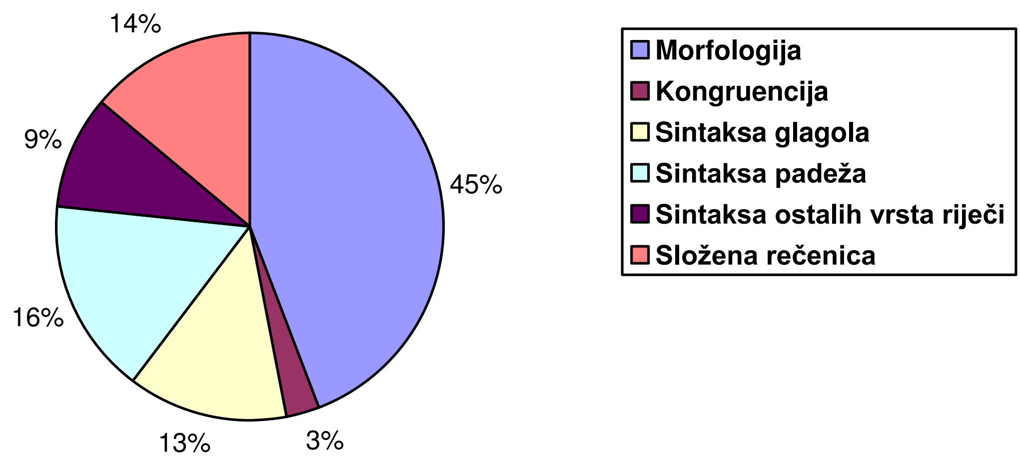
Grafikon 7: Marijanović - Syntaxis

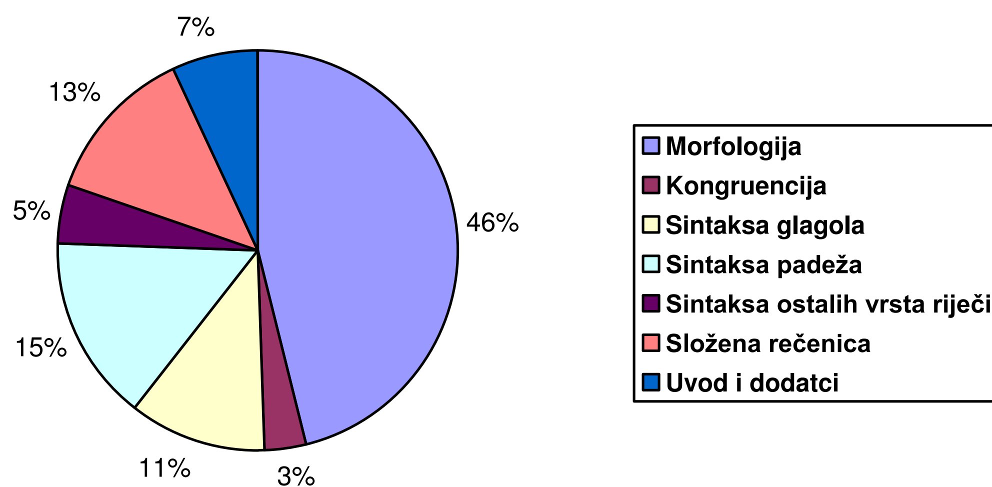

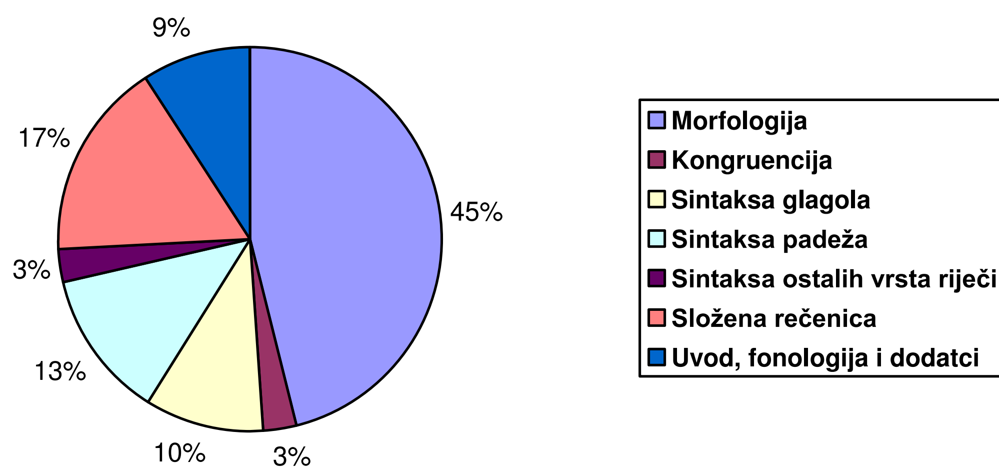

Grafikon 8: Kraljević
12%
12%
52%
24%
Morfologija
Sintaksa glagola
Sintaksa ostalih vrsta riječi
Prozodija, pravopis i kongruencija

Grafikon 9: Odnos morfologija : sintaksa glagola : sintaksa ostalih vrsta riječi u starijim gramatikama
Kra
MaS
MaM
Jur
Šit
Bab
Mik
Sev
0%
20%
40%
60%
80%
100%
Morfologija
Sintaksa glagola
Sintaksa ostalih vrsta riječi

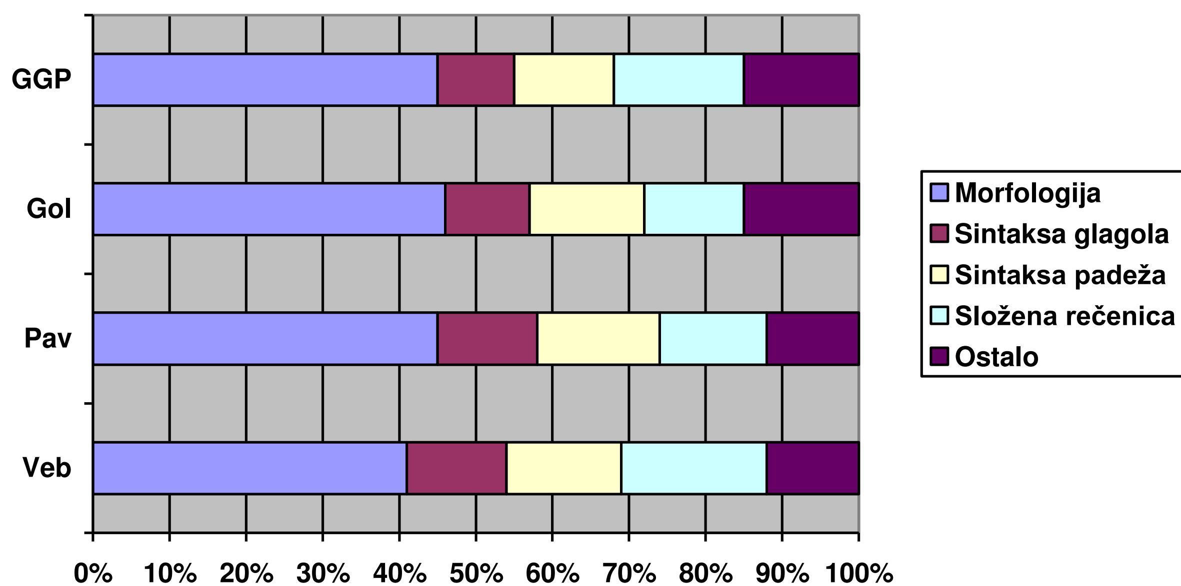

Grafikon 10: Veber
19%
41%
9%
15%
13%
3%
Morfologija
Kongruencija
Sintaksa glagola
Sintaksa padeža
Sintaksa ostalih vrsta riječi
Složena rečenica

Grafikon 11: Pavec
14%
9%
45%
16%
13%
3%
Morfologija
Kongruencija
Sintaksa glagola
Sintaksa padeža
Sintaksa ostalih vrsta riječi
Složena rečenica

Grafikon 12: Golik
7%
13%
5%
46%
15%
11%
3%
Morfologija
Kongruencija
Sintaksa glagola
Sintaksa padeža
Sintaksa ostalih vrsta riječi
Složena rečenica
Uvod i dodatci

Grafikon 13: Gortan - Gorski - Pauš
9%
17%
45%
3%
13%
10%
3%
Morfologija
Kongruencija
Sintaksa glagola
Sintaksa padeža
Sintaksa ostalih vrsta riječi
Složena rečenica
Uvod, fonologija i dodatci

Grafikon 14: Odnos zastupljenosti gradiva u novijim gramatikama

Prilog 3

Osnovni pojmovi valencijske teorije

Većina se pojmova odnosi na model koji je predložen u ovoj radnji (neki i po prvi put), dok su ostali zajednički svim valencijskim modelima ili modelima koji se u njih mogu inkorporirati (npr. gramatika padežâ).

agens – semantička uloga koja označava entitet predstavljen kao živ koji rabeći vlastitu energiju vrši radnju i ima visok stupanj kontrole nad njom

aktant – jezična oznaka entiteta

argument – odsječak izvanjezične stvarnosti (entitet, osobina entiteta ili osobina njihovoga međusobnog odnosa) koji je s drugim odsječcima izvanjezične stvarnosti povezan preko predikatora

asocijat – semantička uloga koja označava element koji se pridružuje drugom elementu u istoj semantičkoj ulozi, a nije s njime vezan pukom koordinacijom ili apozicijom

atribucija – semantička uloga koja označava element što se u sceni stavlja u statičan odnos s relatom

beneficijar – semantička uloga koja označava entitet koji ima ili bi trebalo da ima korist od scene

cilj – semantička uloga koja označava krajnju točku radnje ili zbivanja

dodatak – u klasičnoj verziji teorije valentnosti, jezični element koji se (na razini jezika kao sustava) ne pojavljuje obvezatno uz neki nositelj valentnosti. Taj je element dodatak samo s obzirom na taj nositelj valentnosti

dodavanje – tekstna realizacija aktanta koji ne postoji kao oznaka argumenta, već je sadržan u značenju glagola

dopuna – u klasičnoj verziji teorije valentnosti, jezični element koji se (na razini jezika kao sustava) obvezatno pojavljuje uz neki nositelj valentnosti. Taj je element dopuna samo s obzirom na taj nositelj valentnosti

eksperijens – semantička uloga koja označava živo biće s intelektom koje prima ili ima emocionalni ili drugi izrazito subjektivni doživljaj

entitet – odsječak izvanjezične stvarnosti koji može imati neovisnu egzistenciju i doživljava se kao zasebna jedinka

fraza – dio teksta koji se sastoji od nekog elementa i svih njegovih neposrednih i posrednih zavisnika

gramatika zavisnosti – skup jezikoslovnih teorija koje jezičnu strukturu gledaju kao hijerarhiju odnosâ zavisnosti

ishodište – semantička uloga koja označava ishodišnu točku radnje ili zbivanja

ispuštanje – recesivizacija koja se pojavljuje na razini rečenice, s time da ispušteni element postoji negdje drugdje u tekstu ili komunikacijskoj situaciji

izostavljanje – recesivizacija koja se pojavljuje zbog porasta generaliziranosti scene

izravni objekt – element teksta koji se javlja uz aktivni glagol, a uz isti taj glagol u pasivu postaje subjekt

kauzator – semantička uloga koja označava nekoga tko ne vrši izravno radnju, ali je nalog došao od njega, a postoji i određen stupanj kontrole

komplement – jezična oznaka dodatne informacije o entitetu uvedene preko predikatora označenoga nositeljem scene koji sadržava glagol

makrovalentnost – morfosintaksne sveze između nositelja valentnosti i valencijski vezanih elemenata realiziranih izvan gramatičkoga morfema inkorporiranoga u nositelj valentnosti

maleficijar – semantička uloga koja označava entitet koji trpi štetu od scene ili protiv kojega je ona usmjerena

mikrorealizacija – realizacija zavisnika u formi gramatičkoga morfema inkorporiranoga u nositelj valentnosti

mikrovalentnost – sposobnost gramatičkoga morfema unutar morfološke strukture nositelja valentnosti da reprezentira valencijski vezan element

mjera – semantička uloga koja označava kvantifikaciju scene

modifikator – jezični element koji daje dodatne podatke o sceni, a ne označava niti entitete niti njihova svojstva

način – semantička uloga koja označava način odvijanja radnje / zbivanja ili postojanja stanja

nositelj valentnosti – jezični element koji ima valencijski potencijal, tj. čija valentnost uvjetuje pojavu drugih elemenata u njegovoj okolini; **glagolski nositelj valentnosti** – nositelj valentnosti koji se sastoji od glagola

obezličenje – recesivizacija pri kojoj izostaje realizacija subjekta

objektna fokalizacija – promjena fokusa scene u kojoj element koji nije ni subjekt ni izravni objekt postaje izravni objekt bez promjene glagola

ontološki koncept – bilo koja od osnovnih kategorija na koje se segmenti izvanjezične stvarnosti mogu podijeliti

pacijens – semantička uloga koja označava entitet čija je promjena ili nemijenjanje posljedica izrečene scene (uključujući nastajanje i nestajanje)

pasivizacija – promjena fokusa scene u kojoj glagol mijenja glagolsko stanje, izravni objekt postaje subjekt, a subjekt postaje fakultativni element u kosom padežu

perspektivizacija – skup različitih mogućnosti prikaza jedne te iste scene pomoću jednih te istih elemenata, ali s različitim naglaskom, kutom gledanja i sl.

položaj – semantička uloga koja označava prostornu ili vremensku točku fizičkoga ili mentalnoga prostora u kojoj ili u odnosu na koju se stanje smješta, odnosno radnja odvija

predikacija – skup koji čine predikator i njegovi argumenti

predikator – odsječak izvanjezične stvarnosti koji izražava odnos između pojedinih entiteta, entiteta i njihovih osobina, ili entiteta i osobina samoga odnosa

promjena fokusa scene – strategija perspektivizacije pri kojoj pojedini tekstni elementi iz komunikativnih razloga dolaze na mjesto subjekta ili izravnoga objekta

protoagentivnost – svojstvo entiteta da u odnosu na drugi entitet ima više značajki životnosti, svjesnosti, voljnosti, pokretljivosti, salijentnosti, relevantnosti za scenu. Svojstvo se prenosi i na njegove jezične oznake

protopacijentivnost – svojstvo entiteta da u odnosu na drugi entitet ima manje značajki životnosti, svjesnosti, voljnosti, pokretljivosti, salijentnosti, relevantnosti za scenu. Svojstvo se prenosi i na njegove jezične oznake

put – semantička uloga koja označava dio prostora ili vremena u kojem se odvija kretanje u sceni

recesivizacija – izostanak tekstne realizacije nekoga od valencijski releventnih elemenata. Njezini su tipovi izostavljanje, obezličenje i ispuštanje

relat – semantička uloga koja označava element koji se u sceni stavlja u statičan odnos s nečim, a pri tom je protoagentivniji

scena – odsječak izvanjezične stvarnosti koji sadrži jednu ili više predikacija; **prototipna scena** – scena koju si najveći broj pripadnika određenoga kulturnog kruga predočuje kao prvu kad čuje ili pročita njezin jezični ostvaraj; **izvedena scena** – scena čiji je predikator označen istim glagolom kao kod prototipne scene, ali se razlikuje od prototipne scene; **koncipirana scena** – scena koju govornik želi priopćiti; **realizirana scena** – scena koja je priopćena, imala ona doslovno ili metaforično značenje; **spojene scene** – slučaj u kojemu se realizirana scena rabi za izraz koncipirane scene, a različita je od nje

sem – najmanji element značenja

semantem – osnovna semantička jedinica koja se može sastojati od jednoga ili više sema; **leksički semantem** – semantem kojemu na planu izraza odgovara punoznačna riječ; **nadleksički semantem** – semantem koji se na planu izraza ostvarju dvjema ili većim brojem punoznačnih riječi

semantička klasa glagola – skup glagola koji pripadaju istoj sceni, značenje im je blisko, ili se mogu grupirati na neki drugi semantički relevantan način

semantička uloga – poopćena oznaka odnosa koji semantički zavisnik uspostavlja prema upravniku

semantički okvir – struktura koja sadrži semantički odraz neposrednih argumenata pojedinoga predikatora

sila – semantička uloga koja označava entitet koji vrši radnju a nije agens, niti ga pokreće agens, već prirodne zakonitosti

sredstvo – semantička uloga koja označava ono što agens rabi za izvršenje radnje

stema – shema u obliku obrnutoga stabla pomoću koje se prikazuju odnosi zavisnosti

stimulus – semantička uloga koja označava ono što neposredno izaziva stanje eksperijensa

subjekt – element teksta koji je u latinskom jeziku uvijek mikrorealiziran u finitnom glagolskom obliku

tekst – materijalni ostvaraj jezične djelatnosti (u pismu ili govoru)

tema – semantička uloga koja označava entitet koji je (ili nije) uslijed radnje ili zbivanja promijenio položaj (u fizičkom ili mentalnom prostoru)

teorija valentnosti – jezikoslovna teorija koja se bavi valentnošću smatrajući je jednom od važnih sastavnica jezičnoga ustrojstva; **klasična teorija valentnosti** – skup modela unutar teorije valentnosti razvijanih od 1960-ih do 1980-ih godina, a zajednička im je dihotomija glagolskih zavisnika na dopune i dodatke; **mladovalencijanisti** – skupina teoretičara valentnosti koji su nastupili 1990-ih godina i uveli kompleksnije promatranje valentnosti u odnosu na klasičnu verziju teorije

upravnik – nadređeni element u odnosu zavisnosti

valencija – specificirani podatci o valentnosti nekoga glagola kao označitelja predikatora pojedine scene

valencijski okvir – skup svih elemenata koji spadaju u valenciju nekog jezičnog elementa, tj. dio semantičkog okvira koji obuhvaća valencijski relevantne elemente; **osnovni**

valencijski okvir – valencijski okvir koji je arbitrarno određen kao onaj koji će se predstavljati kao polazni u valencijskom opisu – (redovito) onaj koji se javlja u aktivnim afirmativnim izričnim rečenicama u sadašnjem vremenu, na početku diskursa, s neutralnom komunikacijskom namjerom); **izvedeni valencijski okvir** – svaki valencijski okvir koji se zbog promjene komunikacijske situacije razlikuje od osnovnog valencijskog okvira, a pripada istom valencijskom okviru

valentnost – sposobnost jezičnoga elementa da organizira dio svoje okoline; **glagolska valentnost** – sposobnost glagola da organizira dio svoje okoline

zavisnik – podređeni element u odnosu zavisnosti

zavisnost – asimetričan odnos koja se uspostavlja između pojedinih jezičnih jedinica u iskazu kao posljedica uspostavljanja konceptualnih veza u izvanjezičnoj stvarnosti; **semantička (sintaksna, morfološka) zavisnost** – odnos zavisnosti između semantičkih (sintaksnih, morfoloških) jedinica; **morfosintaksna zavisnost** – sintaksna i morfološka zavisnost uzete zajedno

Prilog 4

Uzorak valencijskog rječnika

U uzorku su obrađeni glagoli koji se pojavljuju kao prvi u prvih pet slova abecede u CALONGHI (1964). Kvantitativni su podatci dobiveni na temelju pretraživanja elektroničke baze podataka BTL-3, a uzeti su u obzir samo antički autori. Pojedini se udjeli odnose samo na neposredno nadređenu razinu, a ne na sve pojavke. U dnu je tablice naveden ukupan broj pojavaka iz korpusa koji su uzeti u obzir.

Kod scena je navedeno koje od njih uključuju pomak u značenju glagola. U uvodnom se dijelu govori o razvoju značenja, a daju se i primjeri i ostale napomene relevantne za pojedina značenja. Izvedene su scene označene s i., ii., iii. itd.

1. ABALIENO

Glagol označava ideju razdvajanja, koje se prototipno odvija na razini vlasništva i kontrole ("otuđiti, lišiti, prepustiti, ustupiti, prodati"): *ea quae accepisset a maioribus vendidisse atque abalienasse, CIC.Ver.4.134*. Metaforičkim pomakom može se odnositi na:

i. duševnu povezanost ("otuđiti, rastaviti, lišiti, učiniti neprijateljskim, osloboditi"): *totum se a te abalienavit Dolabella, CIC.Att.14.18.1.*

ii. prostornu blizinu ("odvojiti, rastaviti"): *a viro me tali abalienarier, PL.Mil.1321.*

Is_{abAbl} javlja se kad je Is živo biće ili institucija, a Is_{Abl} kad nije.

Scena	Valencijski okvir	Statistički podatci[15]
{A otuđuje B-a od C-a}	Ag, Te, $Is_{Abl/abAbl}$	45,1% - Te – 100% - Is – 30,4%
i. {A otuđuje B-a od C-a}		50,1% - Te – 100% - Is – 69,2%
ii. {A odvaja B-a od C-a}		4,8% - Te – 100% - Is – 100%
		51 pojavak

[15] Analizirani su svi antički autori kod kojih se ovaj glagol u bazi BTL-3 pojavljuje (Askonije Pedijan, Ciceron, Kvintilijan, Livije, Nepot, Plaut, Pseudoapulej, Retorika Hereniju, Salustije, Seneka Mlađi, Skribonije Largo, Terencije, Ulpijan i Valerije Maksim). Primjećuje se da je veći udio ispuštanja u poslijeklasičnim i osobito prijeklasičnim tekstovima, što otvara mogućnosti za daljnja istraživanja.

2. BACCHOR

Od prototipne scene "slaviti Bakanalije" (*Bacchae bacchanti si velis advorsarier, Pl.Am.703.*) metaforičkim se pomakom značenje glagola proširilo na:

i. "ludovati kao oni koji slave Bakanalije", što se može odnositi na osobe (Ag, *quanta in voluptate bacchabere, Cic.Catil.1.26.*) ili metaforički na prirodne sile (Si, *bacchante vento, Hor.Carm.1.25.11.*).

   A. Najčešće se naznačuje mjesto kroz koje se osoba tako se ponašajući kreće: *in antro bacchatur vates, Verg.A.6.78.* Ovo je značenje toliko često da bi se moglo smatrati kako je preuzelo prototipnost.

ii. "zaneseno govoriti, pjevati, intonirati (kao oni koji slave Bakanalije)": *grande Sophocleo carmen bacchamur hiatu, Iuv.6.636.* Sadržaj govorenja / pjevanja / intoniranja ima semantičku ulogu Te.

Scena	**Valencijski okvir**	**Statistički podatci**[16]
{A slavi Bakanalije}	Ag, Ø	16,2%
i. {A divlja iz/ unutar/prema B}	Ag/Si, Ø, Is_{abAbl}/$Po_{inAbl/Abl/interAbl/perAcc/subAcc/inAcc/}$/$Ci_{adAcc}$	73% -Specifikacija mjesta – 77,8% - Is – 9,5% - Po – 76,1% (*inAb* – 43,8%) - Ci – 14,4%
ii. {A zaneseno, snažno govori (pjeva, intonira) B}	Ag, Te	10,8% - Te – 100%
		37 pojavaka
Particip perfekta pasivnoga može se pojaviti uz imenicu koja označava mjesto na kojem se divlja ili slave Bakanalije (3 slučaja): *virginibus bacchata Lacaenis Taygeta,Verg.G.2.487.*		

3. CACHINNO

Prototipna scena "neobuzdanoga smijanja" (*ridere convivae, cachinnare ipse Apronius, Cic.Ver.3.62.*; uz moguću specifikaciju uzroka smijeha ili predmeta ismijavanja kao Is: *ille exitum meum cachinnat, Apul.Met.3.7.*) metaforički se proširila na:

i. "šum valova" (koji podsjeća na smijeh), pri čemu Si = val: *suavisona echo crepitu clangente cachinnat, Acc.trag.573.*

Scena	**Valencijski okvir**	**Statistički podatci**[17]
{A se neumjereno smije B-u/ A ismijava B-a }	Ag, Ø, Is	92,3% Is – 33,3% (1 kod Apuleja i 2 kod Fulgencija Mitografa)
i. {A šumi}	Si, Ø	7,7% (1 mjesto kod Akcija)
		13 pojavaka

[16] Uzorak čine autori od 1. st. pr. Kr. do 117. g. (Ciceron, Horacije, Juvenal, Katul, Kolumela, Kurcije, Kvintilijan, Lukan, Lukrecije, Ovidije, Plinije Stariji, Seneka Mlađi, Seneka Stariji, Silije, Stacije, Valerije Flako, Varon, Vergilije i *Vergilijev dodatak*).

[17] Analizirani su svi antički autori kod kojih se ovaj glagol u zbirci BTL-3 pojavljuje (Akcije, Apulej, Ciceron, Donat, Fulgencije Mitograf, Lukrecije, Nonije Marcel i Svetonije).

4. DAMNO

Prototipna scena pripada sudbenom postupku i predstavlja čin osuđivanja na određenu kaznu (*qui inter sicarios damnatus est, CIC.Clu.21*), pri čemu Ag predstavlja sudbenu vlast, Pa procesuiranu osobu, Is krivnju, a Ci kaznu. Metonimijski pomak u značenju glagola premješta ga u druge aspekte sudbenoga postupka:

i. pospješivanje osude (tužbom, zastupanjem optužbe), ali ne kao onaj koji ima vlast donijeti je: *Verrem, quem M. Cicero damnaverat, PLIN.Nat.34.6.*

ii. sudbeno obvezivanje na neku radnju (obično u oporuci – nema zločina, tako da se radi o "osudi" u vrlo širokom smislu): *heredes Staberi ... gladiatorum dare centum damnati populo paria, HOR.S.2.3.85-86.*

iii. predavanje na izvršenje kazne ili u područje kontrole (Ci je izvršitelj ako je *adAcc* ili *Dat*, a kazna ako je *Abl*): *magno gens est damnata triumpho, STAT.Silv.3.3.118.*

Metaforički pomak u značenju smješta scenu izvan sudbenoga konteksta:

iv. prepuštanje nekome ili nekom nepovoljnom stanju ("osuđivanje" na to stanje): *[sui] iudicis aeterna damnavit lumina nocte, OV.Met.3.335.*

v. uslišanje želje (spojene scene: realizirana scena predstavlja obvezivanje na ispunjenje zavjeta, pri čemu riječ *votum* predstavlja tu obvezu i ne postoji u koncipiranoj sceni): *bis eiusdem voti damnata re publica, LIV.10.37.16.*

vi. Mentalni stav osuđivanja: *tantos damnat honores esse epulis, SIL.2.283.*

vii. Oduzimanje vrijednosti rabljenjem nečega drugoga ("osuđivanje" na potisnutost u drugi plan): *Eoas iaculo damnare sagittas, STAT.Silv.3.2.126.*

Scena	Valencijski okvir	Statistički podatci[18]
{A donosi sudbenu presudu nad B-om zbog zločina C na kaznu D}	Ag, Pa, Is$_{Gen/exAbl/deAbl/Abl/ACI/quod+ind/quod+con/cur+con/interAcc/obAcc/propterAcc/inAcc/proAbl}$, Ci$_{Gen/inAcc/adAcc/Abl/ut+con}$	79,7% - samo Ag i Pa – 57,4% - Ci – 25,6% (*inAcc* – 33,3%, *Gen* – 16,6%, *adAcc* – 8,3%, *Abl* – 1,7%) - Is – 17% (*Gen* – 62,5%, *Abl* –37,5%)
i. {A postiže da se B osudi zbog zločina C}	Ag, Pa, Is$_{Gen/exAbl/Abl}$	0%
ii. {A sudski putem obvezuje B-a da učini C}	Ag, Pa, Ci$_{ut+con/Inf}$	0%
iii. {A predaje osuđenoga B-a C-u na izvršenje kazne ili u područje njegove kontrole}	Ag, Pa, Ci$_{adAcc/Abl/Dat/Gen}$	1,7%
iv. {A prepušta B-a C-u ili nepovoljnom stanju C}	Ag, Pa, Ci$_{Dat/adAcc/Abl/Gen/inAcc}$	6,8%
v. {A uslišuje želju B-u} > {A obvezuje B-a da izvrši zavjet C}	Ag, Pa, Ci$_{Gen/Abl}$	6,8%
vi. {A smatra krivim / osuđuje / ne odobrava B-a zbog C}	Ag, Pa, Is$_{Gen/Abl}$	3,3%
vii. {A odbija dati / činiti B}	Ag, Pa$_{Acc/Inf}$	1,7%
viii. {A rabeći C oduzima B-u vrijednost}	Ag, Pa, Sr$_{Abl}$	0%
		59 pojavaka

[18] U analizu su zbog velikoga broja pojavaka uključeni samo Cezar, Juvenal, Katul, Livije (srazmjeran dio), Plaut, Plinije Mlađi, Propercije, Salustije i Vergilije. Zanimljivo je da se u čak 56,9% ispitanih slučajeva radi o participu perfekta upotrijebljenome pridjevski ili imenički, a u tim slučajevima postoji tendencija izostanka specifikacije krivnje i kazne.

5. EBIBO

Prototipna scena odnosi se na čovjeka ili životinju koja kroz usta unosi tekućinu u tijelo, ponekad ispražnjavajući entitet koji je sadrži ("piti, ispiti": *naufragus ebibat undas, PROP.2.24.27.*). Ono što se pije jest Te, a ono iz čega se pije ima ulogu Is. Objektnom fokalizacijom potaknutom procesom metonimije Is može doći na mjesto Te (*ubera ebiberant avidi lactantia nati, OV.Met.6.342.*). Metonimijskim pomakom na mjesto izravnoga objekta mogu doći i drugi elementi:

i. Mj – jedinica pomoću koje se određuje količina popijene tekućine: *ut ego illic hirneam ebiberim meri, PL.Am.431.*
ii. Pa – materijalna sredstva koja se troše uslijed pijenja alkohola ("zapiti"): *haec libertus ut ebibat heres, HOR.S.2.3.122.*
iii. Te – činjenica koja je zaboravljena uslijed pijenja alkohola: *non ego cum vino simitu ebibi imperium tuom, PL.Am.631.*
iv. Ci – stanje u koje agens dolazi pijući: *fratri ... paratam mortem ebibit, APUL.Met.10.5.*

Metaforičkim pomakom uloga Te se ne mijenja, ali je scena drugačija:

v. primanje tekućine kroz pore na površini, ili što analogno ("upijati"): *ebibit umorem circum vitalia fusum pestis, LUC.9.743-744.*
vi. ulijevanje vodenoga toka u stajaću vodu ("utjecati"): *Asphaltiten lacum ... a quo postremo ebibitur, PLIN.Nat.5.72.*
vii. iscrpljivanje (spojene scene: koncipirana scena ("iscrpljivati") realizira se scenom "ispijanja krvi"): *quae mihi misero amanti ebibiit sanguinem, PL.Cur.152.*

Scena	**Valencijski okvir**	**Statistički podatci**[19]
{A pije B} / {A pije svu tekućinu koja se nalazi u B}	Ag, Te / Ag, Is	48,4% - Ag, Is – 80% - Ag, Te – 20%
i. {A pije tekućinu određenu jedinicom B}	Ag, Mj	16%
ii. {A opijajući se troši B}	Ag, Pa	9,8%
iii. {A opijajući se zaboravlja B}	Ag, Te	3,2% (1 pojavak, kod Plauta)
iv. {A uslijed pijenja dolazi u stanje B}	Ag, Ci	3,2% (1 pojavak, kod Apuleja)
v. {A upija B iz C}	Si, Te, Is_{exAbl}	9,8%
vi. {B utječe u A}	Te, Ci	6,4%
vii. {A iscrpljuje B-a} > {A ispija B-u krv/dušu}	Ag, Te, Ma_{Dat}	3,2% (1 pojavak, kod Plauta)
		31 pojavak

Više semantičkih informacija kombiniranih s gramatičkima zahtijevaju više prostora od dosadašnjih razdvojenih opisa. Generalizacije dobivene na temelju mnogih podataka mogu se sažeti u relativno ekonomičan kompendij, ali detalje je najbolje dati u obliku višesmjerno pretražive računalno podržane baze podataka.

[19] U analizu su uključeni svi pojavci klasičnoga latiniteta obuhvaćeni u bazi tekstova BTL-3, a autori su: Apulej, Aulo Gelije, Celzo, Fedro, Horacije, Katon, Lukan, Nemezijan, Ovidije, Petronije, Plaut, Pomponije Mela, Plinije Stariji, Propercije, Pseudokvintilijan, *Smrt i oporuka Aleksandra Velikoga*, Terencije.

Popis tablica i slika

Popis literature

Građa (ispitivane gramatike):

POLICARPUS SEVERITANUS (1518) = *Ioanni Policarpi Severitani Grammatices horisticae, methodicae et exegeticae libri tres et De arte metrica libellus cum Arte retrogradi carminis opus*, [*s. l. et a.;* Perusiae 1518.]

ALVARUS (1637) = *Emmanuelis Alvari de Societate Iesu De institutione grammatica pro Illyricis accomodata a patribus eiusdem Societatis libri tres et expensis Sacrae Congregationis de propaganda fide impressa*, Romae 1637.

BABYCH = (1712) *Prima grammaticae institutio pro tyronibus illyricis accommodata a p. f. Thoma Babych*, Venetiis 1712. (^{2}1745)

LAURENTIUS DE GLIUBUSCHI (1713) = *Grammatica Latino-Illyrica ex Emmanuelis aliorumque approbatorum grammaticorum libris iuventuti Illyricae studiose accommodata a patre f. Laurentio de Gliubuschi*, Venetiis 1713. (^{2}1742, ^{3}1781)

GIURINUS (1793) = *Slovkigna slavnoj slovinskoj mladosti diaçkim, illiriçkim i talianskim izgovorom napravglena – Grammatica Illyricae iuventuti Latino italoquae* (!) *sermone sermone intruemdae* (!) *accomodata (!) studio ac labore patris Iosephi Giurini*, Venetiis 1793.

MARIANOVICH (1822) = *Institutiones grammaticae Latinae idiomate Illyrico propositae ad usum iuventutis provinciae Bosnae Argentinae, compilatae studio et opera p. Stephani Marianovich, eiusdem provinciae alumni*, u Splitu 1822.

MARIANOVICH (1823) = *Syntaxis linguae Latinae iuventuti provinciae Bosnae Argentinae accommodata studio et opera p. Stephani Marianovich, eiusdem provinciae alumni*, Venetiis 1823.

WEBER (1853) = *Latinska slovnica za nižu gimnaziju, sastavio Adolfo Weber*, u Beču 1853. (^{2}1865, ^{3}1877)

KRALJEVIĆ (1863) = Kraljević, Angeo, *Grammatica Latino-Illyrica za mladež ercegovačku*, u Rimu 1863.

PAVEC (1881) = Pavec, Ivan, *Latinska slovnica*, Zagreb 1881. (^{2}1885, ^{3}1891, ^{4}1895, ^{5}1899, ^{6}1901)

GOLIK (1910) = Golik, Julije, *Latinska gramatika za srednje škole*, Zagreb 1910. ([2]1912, [3]1916, [4]1919, [5]1923, [6]1933)

GORTAN i dr. (1954) = Gortan, Veljko, Oton Gorski, Pavao Pauš, *Latinska gramatika*, Zagreb 1954. ([10]1993, [12]2005)

Zbornici i zbirke na koje se upućuje u popisu upotrijebljenih radova:[1]

Aspects = Aspects of Contrastive Verb Valency (ur. A-M. Simon-Vandenbergen, J. Taeldeman, D. Willems), Gent 1996.

Babić = Zbornik o Tomi Babiću (ur. A. Jembrih), Šibenik – Zagreb 2002.

Beiträge = Beiträge *zur Valenztheorie* (ur. G. Helbig), Halle 1971.

BTL-3 = *Bibliotheca Teubneriana Latina. Version 3*, CD-ROM, München – Leipzig – Turnhout – Strombeek-Bever 2004.

Cambridge Companion = The Cambridge Companion to Renaissance Humanism (ur. J. J. Kraye), Cambridge 1996.

Civiltà = Civiltà dell'Umanesimo: Atti del VI, VII, VIII Convegno internazionale del Centro di studi umanistici Angelo Poliziano, Palazzo Tarugi, 1969, 1970, 1971 (ur. G. Tarugi), Firenze 1972.

Contrastive analysis = Contrastive analysis of English and Serbo-Croatian. Vol 4: The valence theory and the valency dictionary of Croatian verbs (ur. R. Filipović), Zagreb 1993.

Current Trends = Current Trends in Linguistics 13 : *The Historiography of Linguistics* (ur. T. A. Sebeok), The Hague 1975.

Della Bella = Isusovac Ardelio Della Bella (1655-1737). Radovi međunarodnog znanstvenog simpozija, Split, 14. - 15. listopada 1988. (ur. D. Šimundža), Split – Zagreb, 1990.

DÖNNGES-HAPP = DÖNNGES, Ulrich, Heinz HAPP *Zur Anwendung der Dependenz-Grammatik auf den Latein- und Griechisch-Unterricht. Vier Aufsätze*, Heidelberg 1977. [*Gymnasium: Beihefte – Heft 8]*

Dum docent = Dum docent discunt. Per una didattica delle lingue classiche (ur. G. Proverbio), Bologna 2000.

Empirical issues = Empirical issues in formal syntax and semantics 2 (ur. F. Corblin, C. Dobrovie-Sorin i J.-M. Marandin), The Hague 1999.

EoLL = The Encyclopedia of Language and Linguistics (ur. R. E. Asher), sv. 1-10, Oxford etc. 1994.

[1] Zbornici se od periodičnih publikacija razlikuju po tome što uz njih u bibliografskoj natuknici ne stoji broj u seriji, već samo broj početne i završne stranice članka (eventualno i sveska kod višesveščanih publikacija). Enciklopedije općega karaktera nisu u ovom početnom popisu.

Germania Latina = *Germania Latina – Latinitas Teutonica* (ur. E. Kessler i dr.), München 2002.

Gramatička teorija = *Gramatička teorija, kontrastivne studije i nastava stranih jezika* (ur. P. Mrazović), Novi Sad 1979.

HoLS = *History of the language sciences : an international handbook on the evolution of the study of language from the beginnings to the present = Geschichte der Sprachwissenschaften : ein internationales Handbuch zur Entwicklung der Sprachforschung von den Anfaengen bis zur Gegenwart = Histoire des sciences du langage : manuel international sur l'evolution de l'etude du langage des origines a nos jours* (ur. S. Auroux i dr.), Berlin – New York [sv. 1] 2000, [sv. 2] 2001.

HoLT = *History of linguistic thought and contemporary linguistics* (ur. Herman Parret), Berlin 1976.

HoP = *Handbook of Pragmatics* (ur. J. Verschueren, J. Ostman, J. Blommaert i C. Bulcaen), Philadelphia 1996.

Hrvatski jezik = *Hrvatski jezik u Bosni i Hercegovini jučer i danas – Zbornik* (ur. Š. Musa), Mostar 2002.

Interrogativi = *Interrogativi dell'Umanesimo*, sv. 2: *Etica, estetica, teatro, onoranze a Niccolò Copernico = Atti del X Convegno internazionale del Centro di studi umanistici, Montepulciano, Palazzo Tarugi, 1973* (ur. G. Tarugi), Firenze 1976.

Isusovci = *Isusovci u Hrvata. Zbornik radova međunarodnog znanstvenog simpozija "Isusovci na vjerskom, znanstvenom i kulturnom području u Hrvata"* (ur. V. Horvat), Zagreb 1992.

Jurin = *Jezikoslovac fra Josip Jurin* (ur. V. Lakić), Primošten – Šibenik 1999.

Kašić-Zbornik = *Život i djelo Bartola Kašića. Zbornik radova sa znanstvenoga skupa u povodu 340. obljetnice Kašićeve smrti, Zadar – Pag, 18-22. travnja 1991.* (ur. N. Kolumbić), Zadar 1994.

Leksikografija = *Leksikografija i leksikologija – zbornik radova* (ur. A. Peco), Sarajevo 1988.

Ljubuški = *Ljubuški kraj, ljudi i vrijeme. Zbornik znanstvenoga simpozija održanog u Ljubuškom 11. i 12. kolovoza 1995.* (ur. A. F. Markotić), Mostar – Zagreb 1996.

Nebrija = *Antonio de Nebrija: Edad media y renacimento* (ur. C. Codoñer i J. A. G. Iglesias), Salamanca 1994.

PiHoL = *Papers in the History of Linguistics. Proceedings of the Third International Conference in the History of the Language Sciences (IHHoLS), Princeton, 19-23 August 1984* (ur. H. Aarsleff i dr.), Amsterdam 1987.

PiG = *Pragmatik in der Grammatik. Jahrbuch 1983 des Instituts für Deutsche Sprache* (ur. G. Stickel), Düsseldorf 1984.

PoG = *Papers on Grammar* (ur. G. Calboli), Amsterdam 1994.

Povijest školstva = *Povijest školstva i pedagogije u Hrvatskoj* (ur. D. Franković), Zagreb 1958.

Prague Studies = *Prague Studies in Mathematical Linguistics, Vol. 10* (ur. E. Hajičová i dr.), Amsterdam 1990.

Renaissance Eloquence = *Renaissance Eloquence : Studies in the Theory and Practice of*

Renaissance Rhetoric (ur. J. J. Murphy), Berkeley – Los Angeles 1983.

RFD = Riječki filološki dani : zbornik radova, sv. 2 (ur. Marija Turk), Rijeka 1998.

Sfida = La sfida linguistica. Lingue classiche e modelli grammaticali (ur. G. Proverbio), Torino 1979.

SiHoL = Studies in the History of Linguistics: Traditions and Paradigms (ur. D. Hymes), Bloomington – London 1974.

Sprachdiskussion = Sprachdiskussion und Beschreibung von Sprachen im 17. und 18. Jahrhundert (ur. G. Hassler i dr.), Münster 1999.

Studia classica = Studia classica I. Studia classica u Hrvatskoj 1607-1987 (ur. D. Novaković, Z. Šešelj, D. Škiljan), Zagreb 1990.

Syntax and Semantics = Syntax and Semantics 8 (ur. P. Cole i J. M. Sadock), New York – London 1977.

Syntaxe et latin = Syntaxe et latin. Actes du IIeme Congres International de Linguistique Latine, 28-31 Mars 1983 (ur. C. Touratier), Aix-en-Provence 1985.

Syntax-IHoCR = Syntax – International Handbook of Contemporary Research, Volume 1 (ur. J. Jacobs, A. von Stechow, W. Sternefeld i T. Venneman), Berlin – New York 1993.

TARVAINEN = TARVAINEN, Kalevi, *Two Papers on Dependency Grammar*, Umeå 1983.

Tesnière-Louvain = Lucien Tesnière aujourd'hui. Actes du Colloque International 16-18 novembre 1992 (ur. F. Madray-Lesigne i J. Richard-Zappella), Louvain – Paris 1995.

Tesnière-Strasbourg = Lucien Tesnière - Syntaxe structurale et opérations mentales. Akten des deutsch-französischen Kolloquiums anlässlich der 100. Wiederkehr seines Geburstages, Strasbourg 1993 (ur. G. Gréciano i H. Schumacher), Tübingen 1996.

Theory and Description = Theory and Description in Latin Linguistics: Selected Papers from the XIth International Colloquium on Latin Linguistics (ur. A. M. Bolkestein, C. H. M. Kroon, H. Pinkster, R. Risselada, J. C. Gieben), Amsterdam, 2002.

Uloga Katoličke crkve = Uloga Katoličke crkve u razvoju hrvatskog školstva (ur. M. Pranjić i dr.), Zagreb 1994.

Universals = Universals in Linguistic Theory (ur. E. Bach i R. Harms), New York 1968.

Untersuchungen = Untersuchungen zur Verbvalenz (ur. H. Schumacher), Tübingen 1976.

Veljko Gortan: 1907-1985 (1987) (ur. Rudolf Filipović), Zagreb.

VhS = Valenztheorie und historische Sprachwissenschaft (ur. Albrecht Greule), Tübingen 1982.

ViK = Valenzen im Kontrast. Ulrich Engel zum 60. Geburtstag (ur. P. Mrazović i W. Teubert), Heidelberg 1988.

ViP = Valency in Practice/Valenz in der Praxis (ur. A. Cornell, K. Fischer i I. F. Roe), Bern 2003.

VSG = Valence, Semantic Case and Grammatical Relations (ur. W. Abraham), Amsterdam 1978.

VTS = Valency. Three Studies on the Linking Power of Verbs (ur. Finn Sørensen), Copenhagen

1988.

Zbornik-Split = 290 godina klasične gimnazije u Splitu (gl. ur. S. Piplović), Split 1990.

Zbornik-Visoko = Zbornik Franjevačka klasična gimnazija u Visokom 1882–1982, Visoko 1983.

Zbornik-Zagreb-FF = Zbornik radova Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, knjiga 1, Zagreb 1951.

Zbornik-Zagreb-gimnazija = Zbornik naučnih i književno-umjetničkih priloga bivših đaka i profesora Zagrebačke klasične gimnazije : o godišnjem jubileju 1607-1957 (ur. A.-Lj. Lisac), Zagreb 1957.

Upotrijebljeni radovi:

ÁGEL, Vilmos (2000) *Valenztheorie*, Tübingen.

ALBRECHT, Jörn (1999) "Kasus, Satzfunktion, 'semantische Rolle' in Grammatikographie des 18. Jahrhunderts", *Sprachdiskussion*, 191-206.

ALILOVIĆ, Ivan (1986) *Bibliografija hrvatskih pisaca Bosne i Hercegovine do godine 1918.*, Zagreb.

Allen and Greenough's New Latin Grammar for Schools and Colleges (1903) (ur. J. B. Greenough, G. L. Kittredge, A. A. Howard, Benj. L. D'Ooge), Boston. <http:// www.perseus.tufts.edu/cgi-bin/ptext?doc=Perseus%3Atext%3A1999.04.0001>, pristupljeno 28. 10. 2007.

ALLERTON, David J. (1994) "Valency and Valency Grammar", *EoLL*, sv. 9, 4878-4886.

ALVARUS, Emmanuel (1859) *De institutione grammatica libri tres*, Parisiis. (Izdanje je tiskano po mletačkom iz 1575.: Venetiis, apud Basam; Venetiis, apud Alexandrum Gryphium).

ANDERSON, John M. (1971) "Dependency and grammatical functions", *Foundations of Language* 7, 30-37.

ANDERSON, John M. (1994) "Case Grammar", *EoLL*, sv. 2, 453-464.

APPENDINI, Francesco Maria, *Grammatica della lingua Illyrica*, Ragusa 1808.

BACKER, Augustin de, Carlos SOMMERVOGEL (1890-1909) *Bibliothèque de la Compagnie de Jésus*, Tome I-IX, Bruxelles-Paris.

BALBO, Andrea (2007) *Insegnare latino. Sentieri di ricerca per una didattica ragionevole*, Torino.

BALENOVIĆ, Vid (1957) "350 godina humanističke nastave u Zagrebu. Povijest zagrebačke Klasične gimnazije 1607.-1957.", *Zbornik-Zagreb-gimnazija*, 11-66.

BARATIN, Marc (2000) "A l'origine de la tradition artigraphique latine, entre mythe et réalité", *HoLS*, sv. 1, 459-466.

BAUER, Laurie (1979) "Some thoughts on dependency grammar", *Linguistics* 17, 301-315.

BERRUTO, Gaetano (1994) *Semantika*, Zagreb.

BETHKE, Matthias (2003) "Valency theory in the description of English: D. J. Allerton / R. Emons", predavanja na Sveučilištu Erlangen, zimski semestar šk. g. 2001/2002. <http://www.linguistik.uni-erlangen.de/~msbethke/papers/Valency.pdf>, pristupljeno 14. 5. 2006.

BEZINA, Petar (1989) *Srednje školstvo u franjevačkoj provinciji Presvetog Otkupitelja* (1735-1920), Split.

BEZINA, Petar (1994) *Kulturni djelatnici Franjevačke provincije Presvetoga Otkupitelja u 18. i 19. stoljeću*, Zagreb.

BIERE, Bernd Ulrich (1976) "Ergänzungen und Angaben", *Untersuchungen*, 129-173.

BITI, Marina (2007) "O suodnosu mentalnih i jezičnih svjetova iz perspektive kognitivne stilistike", *Fluminensia* 19, br. 2, 51-71.

BLOOMFIELD, Leonard (1969), *Language*, London. [9. izdanje, [1]1935)

BOLKESTEIN, A. Machtelt (1977) [Recenzija za HAPP (1976)], *Kratylos* 21, 137-146.

BRKAN, Jure (1984) "Školovanje svećeničko-redovničkih kandidata Provincije Presvetog Otkupitelja u XVIII. stoljeću", *Kačić* 16, 7-58.

BROZOVIĆ, Dalibor (1971/72) "Uloga bosanskohercegovačkih franjevaca u formiranju jezika hrvatske književnosti i kulture – od Divkovića do fra Grge Martića", *Jezik* 20, 37-51.

BROZOVIĆ, Dalibor (1987) "Hrvatski književni jezik u 18. stoljeću", *Republika* 43, 11-12 i 229-241.

BURKARD, Thorsten (2002) "Die lateinische Grammatik im 18. und frühen 19. Jahrhundert. Von einer Wortarten- zu einer Satzgliedgrammatik. Ellipsentheorie, Kasuslehre, Satzglieder", *Germania Latina*, 781-830.

BURSILL-HALL, Geoffrey L. (1974) "Toward a History of Linguistics in the Middle Ages, 1100-1450", *SiHoL*, 77-92.

BURSILL-HALL, Geoffrey L. (1994) "Linguistic Theory in the Later Middle Ages", *EoLL*, sv. 4, 2228-2234.

CALONGHI, Ferruccio (1964) *Dizionario Latino-italiano*, Torino.

CASSIUS, Bartholomaeus (2005) *Institutiones linguae Illyricae* (2. kritičko izdanje priredio, preveo i komentirao Zvonko Pandžić, koji je napisao uvodnu studiju: "Semantika tradicionalne gramatike – The Semantics of Traditional Grammar", 14-188), Zagreb – Mostar. [1. izd. Romae 1604].

Catholic Encyclopedia, izdanje iz 1913. dostupno na: <http://www.newadvent.org/cathen>, pristupljeno 2. 12. 2005.

CHAFE, Wallace L (1970) *Meaning and the Structure of Language*, Chicago.

COLOMBAT, Bernard, (2000) "La réforme du l'étude du latin à l'époque de l'humanisme", *HoLS*, sv. 1, 661-665.

COOK, Walter A. (1978) "A case grammar matrix model (and its application to a Hemingway text)", *VSG*, 295-309.

COULARDEAU, Jacques (1995) "Lucien Tesnière: actancialité et et didactique des langues", *Tesnière-Louvain*, 367-374.

COVINGTON, Michael A. (1984) *Syntactic Theory in the High Middle Ages*, Cambridge.

CRNICA, Ante (1937) "Bivši Turčin – glasoviti franjevac – o. Lovre Šitović", *Novo doba*, 73 (uskrsni broj), Split, 23-24.

CRNICA, Ante, (1939) *Naša Gospa od Zdravlja i njezina slava*, Split.

CRUSE, D. Alan (1973) "Some thoughts on agentivity", *Journal of Linguistics* 9, 11-23.

CUVAJ, Antun (1911) *Građa za povijest školstva kraljevinâ Hrvatske, Slavonije od najstarijih vremena do danas*, sv. 6, Zagreb.

CUVAJ, Antun (1913) *Građa za povijest školstva kraljevinâ Hrvatske, Slavonije od najstarijih vremena do danas*, sv. 10, Zagreb.

ČVRLJAK, Krešimir (1986) "Humanist, polihistor i filozof Ivan Polikarp Severitan Barbula Šibenčanin i njegov komentar Seneki pogrešno atribuiranih etičkih distiha Dionizija Katona (1472-?)", *Prilozi za istraživanje hrvatske filozofske baštine* 23/24, 177-217

DAHL, Östen (1980) "Some arguments for higher nodes in syntax: A reply to Hudson's 'Constituency and dependency' ", *Linguistics* 18, sv. 5/6, 485-488.

DEFRANCQ, Bart (1996) "Object complements in English, French and Dutch: Some observations", *Aspects*, 125-143.

DELANCEY, Scott (2001) "Lectures on Functional Syntax", *LSA Summer Institute, UC Santa Barbara* (predavanja), <http://www.uoregon.edu/~delancey/sb/fs.html>, pristupljeno 27.9.2007.

DESBORDES, Françoise (2000) "L'ars grammatica dans la période post-classique: le 'Corpus grammaticorum latinorum' ", *HoLS*, sv. 1, 466-474.

DEVOS, Filip (1996) "Contrastive verb valency: Overview, criteria, methodology and applications", *Aspects*, 15-81.

DIONIZIJE TRAČANIN (1995) *Gramatičko umijeće* (priredio i preveo Dubravko Škiljan), Zagreb.

Dizionario di linguistica : e di filologia, metrica, retorica (1994) (ur. Gian Luigi Beccaria), Torino.

DOBRONIĆ, Lelja (2004) *Klasična gimnazija u Zagrebu od 1607. do danas*, Zagreb.

DONATUS, Aelius (1864) *Ars grammatica (liber I: De partibus orationis, editio prima; uulgo: Ars minor) (Grammatici latini ex recensione Heinrichi Keilii)*, Lipsiae, 355-366. [elektroničko izdanje: BTL-3]

DÖNNGES, Ulrich (1977) "Versuche und Erfahrungen mit Dependenz-Grammatik im Lateinunterricht", DÖNNGES-HAPP, 89-124; [prerađena verzija referata održanoga na Kongresu DAV /Deutschen Altphilologenverband/ u Kölnu 23. 4. 1976].

DOWTY, David (1991) "Thematic Proto-Roles and Argument Selection", *Language* 67, sv. 3, 547-619.

DRESSLER, Wolfgang, (1979) "Come descrivere la sintassi dei casi nel latino?", *Sfida*, 169-185. [prijevod članka: "Comment décrire la syntaxe des cas en latin?", *Revue de Philologie, de Littérature et d'Histoire anciennes* 44 (1970), sv. 1, 24-36.]

DUKAT, Vladoje (1908) *Hrvatske preradbe Grigelyevih "Institutiones Grammaticae"*, Zagreb.

ELERICK, Charles (1994) "How Latin word order works", *PoG*, 99-117.

ENGEL, Ulrich (1977) *Syntax der deutschen Gegenwartssprache*, Berlin.

ENGEL, Ulrich (1980) "Sposobnost vezivanja jezičnih elemenata i poređenje jezika. Semantički proširen pojam valentnosti i njegova primenjivost u kontrastivnoj lingvistici", *Zbornik radova Instituta za strane jezike* 2, Novi Sad.

FARRELL, Allan (1938) *The Jesuit Code of Liberal Education*, Milwaukee.

FAVARIN, Silvana (2000) "La 'grammatica della dipendenza' applicata alle lingue classiche", *Dum docent*, 39-51.

FEUILLET, Jack (1996) "Les types de fonctions", *Tesnière-Strasbourg*, 129-136.

FILLMORE, Charles J. (1968) "The case for case" *Universals*, 1-88.

FILLMORE, Charles J. (1977) "The Case for case reopened", *Syntax and Semantics*, 59-81.

FILLMORE, Charles J. (1995) "Constituency vs dependency", *Tesnière-Louvain*, 93-104.

FINK, Stefan R. (1977) *Aspects of a Pedagogical Grammar Based on Case Grammar and Valence Theory*, Tübingen.

FISCHER, Klaus, Ian ROE, Alan CORNELL (2003) "Preface", *ViP*, 7-14.

FORQUET, Jean, Blanche GRUNIG (1971) "Valenz und Struktur", *Beiträge*, 36-66.

FRANIĆ, Ivana (2001) "Relacija subjekt – predikat: strukturalna sintaksa i funkcionalizam", *Suvremena lingvistika* 51/52, 59-72.

FRANKOVIĆ, Dragutin (1958a) "Škole u srednjem vijeku", *Povijest školstva*, 7-27.

FRANKOVIĆ, Dragutin (1958b) "Dalji razvoj školstva za povlaštenu klasu u doba ratova s Turcima", *Povijest školstva*, 28-48.

FRASER, Norman. M. (1994) "Dependency Grammar", *EoLL*, sv. 2, 860-864.

GAIFMAN, Haim (1965) "Dependency systems and phrase structure systems", *Information and Control* 8, 304-337.

GOLIK, Julije (1901) "Latinska gramatika. Misli o gramatici latinskoga jezika i autokritika moje latinske gramatike za srednje škole", *Nastavni vjesnik* 9, 359-389.

GOLLNER, Nada (1957) "Srednje škole prema *Ratio educationis* 1806. godine", *Zbornik-Zagreb-FF*, 449-481.

GOSTL, Igor (1997a) "Aneksni rječnici XVIII. stoljeća", *Kolo* 7, sv. 1, 335-358.

GOSTL, Igor (1997b) "O jednom zaboravljenom splitskom ugledniku: podsjećanje na fra Lovru Šitovića, propovjednika, prosvjetitelja, pisca i gramatičara", *Mogućnosti*, 44, sv. 4/6, 10-24. [pretiskano kao: "Leksička građa u latinsko-hrvatskoj gramatici Lovre Šitovića", *Kolo* 8 (1998), sv. 4, 106-122.]

GOSTL, Igor (1998) "Aneksna leksikografija XVIII. stoljeća", *Filologija* 30/31, 41-46.

GOSTL, Igor (1999) "Aneksni rječnici u gramatičkim kompendijima franjevaca Tome Babića i Lovre Šitovića", *Kolo* 9, sv. 4, 136-154.

Grammatici Latini (1961) (ur. Heinrich Keil), Hildesheim.

GRIGELY, Josephus (1841) *Institutiones grammaticae in usum scholarum grammaticarum regni Hungariae et adnexarum provinciarum, Pars I*, Budae.

GRONDEUX, Anne (2000) "La 'Grammatica positiva' dans le Bas Moyen-Age", *HoLS*, sv. 1, 558-610.

GUIRAUD, Charles (1978) "La théorie de la valence appliquée au latin", *Revue de Philologie* 52, 106-111. [Recenzija za HAPP (1976)]

HAPP, Heinz (1976) *Grundfragen einer Dependenz-Grammatik des Lateinischen*, Göttingen.

HAPP, Heinz (1977a) "Möglichkeiten einer Dependenz-Grammatik des Lateinischen", DÖNNGES-HAPP, 11-34; [pretisak iz: *Gymnasium* 83 (1976), 35-58].

HAPP, Heinz (1977b) "Möglichkeiten und Grenzen bei der unterrichtlichen Anwendung einer Dependenz-Grammatik des Lateinischen", DÖNNGES-HAPP, 35-87 [prerađena verzija izlaganja održanoga na Kongresu DAV /Deutschen Altphilologenverband/ u Kölnu 23. 4. 1976.

HARRIS, Martin (1979) "Alcuni problemi circa una grammatica dei casi del latino e del protoromanzo", *Sfida*, 263-280. [prijevod članka: "Some problems for a case grammar of Latin and early Romance", *Journal of Linguistics* 11 (1975), sv. 2, 183-194].

HAYS, David G. (1964) "Dependency theory: A formalism and some observations", *Language* 40, 511-525.

HEILIG, Ernst (1985) "Erfahrungen bei der Anwendung eines dependenzgrammatischen Modells im Anfängerunterricht Latein", *Syntaxe et latin*, 241-252.

HELBIG, Gerhard (1971), "Theoretische und praktische Aspekte eines Valenzmodells", *Beiträge*, 31-49.

HELBIG, Gerhard (1979) "Tendencije razvoja suvremene teorije valentnosti", *Strani jezici* 8, sv. 1/2, 2-23.

HELBIG, Gerhard (1992) *Probleme der Valenz- und Kasustheorie*, Tübingen.

HELBIG, Gerhard (1995) "Was heisst Tesnière aus heutiger Sicht?" *Tesnière-Louvain*, 87-90.

HELBIG, Gerhard, Wolfgang SCHENKEL (1969) *Wörterbuch zur Valenz und Distribution deutscher Verben*, Leipzig.

HERINGER, Hans Jürgen (1968) "Präpositionale Ergänzunbestimmungen im Deutschen", *Zeitschrift für deutschen Philologie* 87, 426-457.

HERINGER, Hans Jürgen (1984) "Neues von der Verbstzene", *PiG*, 34-64.

HERINGER, Hans Jürgen (1985) "The verb and its semantic power: Association as a basis for Valency theory", *Journal of Semantics* 4, sv. 1, 79-99.

HERINGER, Hans Jürgen (1993) "Dependency syntax: Basic ideas and the classical model",

Syntax-IHoCR, 298-316.

HORVAT, Vladimir (2001) "Jakov Mikalja, isusovac-leksikograf : 400. obljetnica rođenja (1601.-1654.) i 350. obljetnica tiskanja (1651.) prvog hrvatskog rječnika 'Blago jezika slovinskoga'", *Obnovljeni život* 56, sv. 4, 495-502.

HORVAT, Vladimir (2004) *Bartol Kašić – otac hrvatskoga jezikoslovlja*, Zagreb. (2. dopunjeno izdanje; [1]1999).

HORVATIN, Mirko (1911) "Latinska vježbenica za prvi razred", *Nastavni vjesnik* 19, 296-298.

HOUSEHOLDER, Fred W. (1994) "Plato and His Predecessors", *EoLL*, sv. 6, 3194-3197.

HOVDHAUGEN, Even (1994) "Roman 'Ars Grammatica', Including Priscian", *EoLL*, sv. 7, 3595-3598.

HUDSON, Richard A. (1980a) "Constituency and dependency", *Linguistics* 18 (novo brojanje), sv. 3/4, 179-198.

HUDSON, Richard A. (1980b) "A second attack on constituency: A reply to Dahl", *Linguistics* 18, sv. 5/6, 489-504. nsk 203.021

HUDSON, Richard A. (1993) "Dependency syntax. Recent developments in Dependency theory", *Syntax-IHoCR*, 329-338.

HUMPHREYS, R. Lee (1994) "Valency changing alternations", *EoLL*, sv. 9, 4871-4878.

HUNT, Richard W. (1941/43) "Studies on Priscian in the Eleventh and Twelfth Centuries. I. Petrus Helias and his Predecessors", *Medieval and Renaissance Studies* 1, sv. 2, 194-231.

HYMES, Dell (1974) "Introduction: Traditions and Paradigms", *SiHoL*, 1-38.

Iugoslaviae scriptores Latini recentioris aetatis: bibliographiae fundamenta. Pars I, Opera scriptorum natione Croatarum usque ad annum MDCCCXLVIII typis edita. Tomus II, Index systematicus (1971) (skupio i razvrstao Šime Jurić, ur. Zlatko Herkov) Zagrabiae.

JACOBS, Joachim (1994) *Kontra Valenz*, Trier.

JELENIĆ, Julijan (1990) *Kultura i bosanski franjevci, II svezak*, Sarajevo. [fototip izdanja iz 1915.]

JENSEN, Kristian K. (1996) "The humanist reform of Latin and Latin teaching", *Cambridge Companion*, 63-81.

JERNEJ, Josip (1951) "Podrijetlo Jakova Mikalje", *Zbornik-Zagreb-FF*, 613-627.

JERNEJ, Josip **(**1963) "O predikatnoj dopuni u hrvatskosrpskom jeziku", *Filologija* 4, 77-80.

JERNEJ, Josip (1981) "Povijest talijanskih gramatika na hrvatskom ili srpskom jeziku od 1649. do 1900.", *Rad JAZU*, knj. 388, Zagreb, 131-236.

JERNEJ, Josip (1990) "Paralela između Mikaljine i Della Belline gramatike", *Della Bella*, 187-191.

JERNEJ, Josip (1992) "Gramatike Bartola Kašića i Jakova Mikalje", *Isusovci*, 295-300.

JURIŠIĆ, Gabrijel (1999) "Fra Lovre Šitović (Ljubuški, 1682. - Šibenik, 28. veljače 1729.)", *Kršni zavičaj* 32, 49-77.

KAPITANOVIĆ, Vicko (1994) "Franjevci među hrvatskim narodom i njihovo prosvjetiteljsko djelovanje", *Uloga Katoličke crkve*, Zagreb, 49-66.

KAŠIĆ, Bartol (1990) *Hrvatsko-talijanski rječnik s konverzacijskim priručnikom* (priredio Vladimir Horvat), Zagreb.

KATIČIĆ, Radoslav (1981) "Gramatika Bartola Kašića", *Rad JAZU*, knj. 388, Zagreb, 5-106.

KNEZOVIĆ, Pavao (2000) "Izdanja djela fra Lovre Šitovića" Sarajevo, *Bosna Franciscana* 12, 65-93.

KNEZOVIĆ, Pavao (2002) "Njegovanje hrvatskog u gramatikama latinskog jezika (17. i 18. st.)", *Hrvatski jezik*, 53-69.

KNEZOVIĆ, Pavle (1988) "Aneksni rječnici latinskih gramatika 18. stoljeća", *Leksikografija i leksikologija – zbornik radova* (ur. Asim Peco), Sarajevo, 143-154. [autor je identičan autoru pod imenom Pavao KNEZOVIĆ]

KNEZOVIĆ, Pavle (1996) "Šitović ili Sitović. Prilog znanstvenom rasvjetljavanju povijesnih nedoumica", *Ljubuški*, 337-341. [autor je identičan autoru pod imenom Pavao KNEZOVIĆ]

KORADE, Mijo (1994) "Isusovačko prosvjetiteljsko djelovanje u Hrvatskoj, *Uloga Katoličke crkve*, 73-84.

KOSOR, Karlo (1981) "Hrvatski jezik latinske gramatike fra Tome Babića", *Kačić* 13, 5-56.

KOSOR, Marko (1953) "Trojezična gramatika fra Josipa Jurina", *Rad JAZU* 295, 41-65.

KOVAČIĆ, Anto Slavko (1991) *Bibliografija franjevaca Bosne Srebrene,* Sarajevo.

KRASIĆ, Stjepan (1977) "Šibenski humanist Ivan Polikarp Severitan i njegova politička misao", *Prilozi za istraživanje hrvatske filozofske baštine* 5/6, 7-78.

KRAVAR, Miroslav (1994) "Kašićeva *Gramatika*: 'Ilirički' jezik u školi katoličke reforme", *Kašić-Zbornik*, 83-94.

KRUIJFF, Geert-Jan M. (2002) "Formal and computational aspects of Dependency Grammar. Historical development of DG" <http://www.loria.fr>, numeracija moja, pristupljeno 1. 2. 2006.

KUČANDA, Dubravko (1999) "Imaju li meteorološke predikacije subjekt?", *Filologija* 33, 75-91.

KUJUNDŽIĆ, Nedjeljko (1994) "Prinos benediktinca hrvatskoj kulturi i školstvu", *Uloga Katoličke crkve*, Zagreb, 31-35.

KUKULJEVIĆ, Ivan (1860) *Bibliografia hrvatska. Dio prvi: Tiskane knjige*, Zagreb.

KUNA, Herta (1961) "Neke osobine jezika fra Lovre Šitovića", *Naučno društvo NR BiH, Građa* 10, knj. 7, Sarajevo, 125-177.

KVINTILIJAN, Marko Fabije (1984) *Obrazovanje govornika* (s latinskog preveo, predgovor i komentar napravio Petar Pejčinović), Sarajevo.

LAKOFF, Robin (1976) "La Grammaire générale et raisonée, ou la grammaire de Port-Royal", *HoLT*, 348-373.

LANCELOT, Claude (2000) *Opća i obrazložbena gramatika* (hrvatsko izdanje priredio i komentarom popratio Vojmir Vinja), Zagreb.

LANGACKER, Ronald W. (1995) "Structural syntax: the view from cognitive grammar", *Tesnière-Louvain*, 13-39.

LÁSZLÓ, Sarolta (1988) "Mikroebene", *ViK*, 218-233.

LAZARD, Gilbert (1998) *Actancy*, Berlin – New York.

LEHMANN, Christian (1982) "Ergative (and active) traits in Latin", *Glossologia* 1, 57-66.

LEHMANN, Christian (2002) "Latin valency in typological perspective", *Theory and Description*, 183-203.

LISAC, Andrija-Ljubomir (1957) "Školski udžbenici klasične gimnazije kroz 350 godina", *Zbornik-Zagreb-gimnazija*, 129-227.

LULICH, Antonio (1857) *Stato della Dalmata francescana provincia de' MM. OSS. del SS. Redentore*, Spalato.

LURAGHI, Silvia (1997) "Omission of the direct object in Classical Latin", *Indogermanische Forschungen* 102, 239-257.

LYONS, John (1997) *Semantics. Volume 1*, Cambridge.

МАРИЦКИ-ГАЂАНСКИ, Ксенија (1975) *Хеленска глотологија пре Аристотела*, Нови Сад.

MARTINO, Maria Teresa (2000) "Analisi di manuali per l'insegnamento del latino nella scuola secondaria superiore", *Dum docent*, 127-130.

MATKOVIĆ, J[ako] (1896) *Bibliografia bosanskih franjevaca. Tiskane knjige*, u Sarajevu.

MAXWELL, Hugh (1987) "Dependency theory since Grimm", *PiHoL*, 565-574.

MEL'ČUK, Igor A. (1988) *Dependency syntax: theory and practice*. Albany.

MIHAJLOVIĆ, Dejan (1910) "Nekoje bilješke o latinskim vježbama za II. gimnazijski razred od Mirka Divkovića", *Nastavni vjesnik* 18, 135-139.

MILANESE, Guido (1992) *Strumenti e prospettive per lo studio del latino*, Milano.

MOGUŠ, Milan (1993) *Povijest hrvatskoga književnog jezika*, Zagreb. (2. prošireno izdanje izašlo je 1995]

MRAZOVIĆ, Pavica (1975) "Teorija gramatike zavisnosti", *Strani jezici* 4, sv. 1/2, 5-22.

MRAZOVIĆ, Pavica (1979) "Razvoj gramatike zavisnosti", *Gramatička teorija*, 5-65.

MURRU, Furio (1979) "La 'grammatica di casi' e l'insegnamento del latino", *Sfida*, 282-309.

N. N. (1914) "Alvares, Emmanuel" *Dictionnaire d'histoire et de géographie ecclésiastiques* (1912-) (ur. Alfred Baudrillart i dr.), Paris, sv. 2, 867.

N. N. (1955) "Álvares, Manoel", u: *Enciklopedija Jugoslavije* (1954-1971) (gl. ur. Miroslav Krleža), Zagreb, sv. 1, 86.

N. N. (1977) "Álvares, Manoel", u: *Opća enciklopedija Jugoslavenskog leksikografskog zavoda* (1977-1982) (gl. ur. Josip Šentija), Zagreb, sv. 1, 123.

N. N. (1980) "Álvares, Manoel", u: *Enciklopedija Jugoslavije* (1980-1990) (gl. ur. Miroslav Krleža), Zagreb, sv. 1, 127.

NIKIĆ, Andrija (2001) *Fra Lovre Šitović i njegova djela : s posebnim osvrtom na gramatiku*, Mostar.

NOËL, Dirk, Anne-Marie SIMON-VANDENBERGEN (1996) "English 'as', French 'comme', and Dutch 'als' introducing object complements: A metagrammatical comparison", *Aspects*, 145-164.

PALMER, Martha (2006) "A Class-Based Verbal Lexicon", *Department of Linguistics at the University of Colorado at Boulder / Research & Projects / VerbNet*, <http://verbs.colorado.edu/~mpalmer/projects/verbnet.html>, pristupljeno 17. 9. 2007.

PALMER, Martha, Paul KINGSBURY, Daniel GILDEA (2005) "The Proposition Bank: An Annotated Corpus of Semantic Roles", *Computational Linguistics* 31, br. 1, 76-105.

PANEVOVÁ, Jarmila, Petr SGALL (1990) "Dependency syntax: its problems and advantages", *Prague Studies*, 187-199.

PAPE, Sabine (1976) "Bemerkungen zu einigen Grundbegriffen der Valenztheorie", *Untersuchungen*, 21-53.

PASIERBSKY, Fritz (1981) "Sprachtypologische Aspekte der Valenztheorie unter besonderer Berücksichtigung des Deutschen", *Zeitschrift für Phonetik, Sprachwissenschaft und Kommunikationsforschung* 34 (1981), 160-177.

PAVIĆ, Stjepan (1983) "Pregled latinskih gramatika bosanskih franjevaca", *Zbornik-Visoko*, 79-98.

PERCIVAL, Walter Keith (1972) "The Historical Sources of Guarino's 'Regulae Grammaticales': A Reconsideration of Sabbadini's Evidence", *Civiltà*, 263-284.

PERCIVAL, Walter Keith (1975) "The Grammatical Tradition and the Rise of the Vernaculars", *Current Trends*, 231-275.

PERCIVAL, Walter Keith (1976a) "The Applicability of Kuhn's Paradigms to the History of Linguistics", *Language* 52, sv. 2, 285-294.

PERCIVAL, Walter Keith (1976b) "Deep and Surface Structure Concepts in Renaissance and Mediaeval Syntactic Theory", *HoLT*, 238-253.

PERCIVAL, Walter Keith (1976c) "Renaissance Grammar: Rebellion or Evolution?", *Interrogativi*, 73-90.

PERCIVAL, Walter Keith (1978) "Textual problems in the Latin Grammar of Guarino Veronese", *Res Publica Litterarum* 1, 241-254.

PERCIVAL, Walter Keith (1983) "Grammar and Rhetoric in the Renaissance", *Renaissance Eloquence*, 67-83.

PERCIVAL, Walter Keith (1987) "On Priscian's Syntactic Theory: The Medieval Perspective", *PiHoL*, Amsterdam, 65-74.

PERCIVAL, Walter Keith (1990) "Reflections on the History of Dependency Notions in Linguistics", *Historiographia Linguistica* 17, 29-47.

PERCIVAL, Walter Keith (1994) "Nebrija and the Medieval Grammatical Tradition", *Nebrija*, 247-257.

PETRUCK, Miriam R. L. (1996) "Frame semantics", *HoP*. <http://framenet.icsi.berkeley.edu/papers/miriamp.FS2.pdf>, pristupljeno 11.9. 2007.

PEZO, Bruno (1984) "Franjevci Provincije presvetog Otkupitelja pisci latinskih gramatika u XVIII. stoljeću," *Kačić* 16, 59-82.

PINBORG, Jan (1975) "Classical Antiquity: Greece", *Current Trends*, 69-126.

PINKSTER, Harm (1985) "Latin cases and valency grammar. Some problems", *Syntaxe et Latin*, 163-189.

PINKSTER, Harm (1990) *Latin Syntax and Semantics*, London. [revidirani prijevod njemačkog izdanja: *Lateinische Syntax und Semantik*, London 1988; izvornik: *Latijnse syntaxis en semantiek*, Amsterdam 1984]

PLATON (1975) *Protagora / Sofist* (preveli Koloman Rac i Milivoj Sironić; predgovor napisao Branko Bošnjak), Zagreb.

PLATZACK, Christer (1988) "Valency and GB Grammar", *VTS*, 57-71.

POTTS, Timothy C. (1978) "Case-grammar as componential analysis", *VSG*, 399-457.

PRANJKOVIĆ, Ivo (1993) *Adolfo Veber Tkalčević*, Zagreb.

PRANJKOVIĆ, Ivo (2000) *Hrvatski jezik i franjevci Bosne Srebrene*, Zagreb.

PRANJKOVIĆ, Ivo (2005) "Adolfo Veber Tkalčević i njegova skladnja", u: VEBER TKALČEVIĆ (2005), 197-222.

PRISCIANUS (1855-1859) *Institutiones grammaticae* (*Grammatici latini ex recensione Heinrichi Keilii. Prisciani grammatici Caesariensis Institutionium grammaticarum libri XVIII*, sv. 2 [*libros I-XII continens*, 1855] i 3 [*libros XIII-XVIII continens*, 1859]), Lipsiae. [elektroničko izdanje: BTL-3]

PROVERBIO, Germano (2000), "Presentazione", *Dum docent*, 9-20.

RABADAN, M. (1911) "Latinska gramatika za srednje škole", *Nastavni vjesnik* 19, 813-817.

RADELJ, Petar (1994) "Obrazovno djelovanje dominikanaca u Hrvatskoj", *Uloga Katoličke crkve*, 36-48.

RAGUŽ, Dragutin (1978) *Jezik Lovre Ljubušaka (Šitovića)*, magistarska radnja iz lingvistike, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu.

RAGUŽ, Dragutin (1980/81) "Hrvatska gramatička terminologija u dvjema preradbama Alvaresove latinske gramatike", *Filologija* 10, 97-125.

RAGUŽ, Dragutin (1987) "Dosad nepoznata hrvatska preradba Alvaresove gramatike (Trnava 1699)", *Rasprave Zavoda za jezik* 13, 93-96.

RAGUŽ, Dragutin (1996) "Gramatika i gramatička terminologija Lovre Ljubušaka (Šitovića)", *Ljubuški*, 273-281.

RAPPAPORT HOVAV, Malka, Beth LEVIN (2003) "Roots and Templates in the Representation of Verb Meaning", Department of Linguistics, Stanford University, Stanford, CA, May

15, 2003. <http://www.stanford.edu/~bclevin/su03.pdf>, pristupljeno 28. 11. 2007.

ROBERTS, John T. (2003) "The pedagogical application of valency *avant la lettre*? The work of François Gouin", *ViP*, 165-186.

ROBINS, Robert Henry (1976) "Some Continuities and Discontinuities in the History of Linguistics", *HoLT*, 13-31.

ROBINS, Robert Henry (1997), *A Short History of Linguistics*, London – New York. [4. izd., [1]1967]

ROBINSON, Jane J. (1970) "Dependency structures and transformational rules", *Language* 46, 259-285.

ROBINSON, Peter J. (1986) "Constituency or dependency in the units of language acquisition? An approach to describing the learner's analysis of formulae", *Lingvisticae Investigationes* 10, 417-437.

ROE, Ian (2003) "Layout of Valency Dictionary Entries: Theory and Practice", *ViP*, 187-210

ROMEO, Luigi (1976) "A Paradigmatic History of 'Latin' Linguistics", *HoLT*, 159-163.

SALOPEK, Damir, Zlatko ŠEŠELJ, Dubravko ŠKILJAN (1982) *Orbis Romanus 1 : početni udžbenik latinskog jezika*, Zagreb.

SAMARDŽIJA, Marko (1986) *Valentnost glagola u suvremenom hrvatskom književnom jeziku*, doktorska disertacija, Zagreb.

SAMARDŽIJA, Marko (1987) "Četiri pitanja o biti valentnosti", *Radovi Zavoda za slavensku filologiju* 22, 85-105.

SAMARDŽIJA, Marko (1993a) "Gramatika zavisnosti i teorija valentnosti", *Contrastive analysis*, 1-14.

SAMARDŽIJA, Marko (1993b) "Metode i problemi teorije valentnosti", *Contrastive analysis*, 113-119.

SAMARDŽIJA, Marko (1998) "Značenjska nesnošljivost leksema i gramatičnost rečenice", *RFD*, 297-302.

SCHERER, Anton (1975) *Handbuch der Lateinischen Syntax*, Heidelberg.

SCHMITTER, Peter (2000) "Sprachbezogene Reflexionen in frühen Griechenland", *HoLS*, sv. 1, 345-366.

SEIDEL, Kurt Otto (1982) " 'Quid sit dictionem regere dictionem'. Aspekte der Verbvalenz in Grammatiken des 12. bis 17. Jahrhunderts", *VhS*, 270-287.

SEKULIĆ, Ante (1994) "Pavlini i razvitak visokog školstva u Hrvatskoj", *Uloga Katoličke crkve*, 67-72.

SERBAT, Guy (1978) "Sur l'application du modèle valenciel à la syntaxe latine" [recenzija za HAPP (1976)], *Revue des Études Latines* 56, 90-114.

SGALL, Petr, Jarmila PANEVOVÁ (1989) "Dependency Syntax – a challenge", *Theoretical Linguistics* 15, sv. 1/2, 73-86.

SILIĆ, Josip (1993) "Valentnost i sintaksa", *Contrastive analysis*, 15-27.

SILIĆ, Josip, Ivo PRANJKOVIĆ (2006) *Gramatika hrvatskoga jezika*, Zagreb.

SIMEON, Rikard (1969) *Enciklopedijski rječnik lingvističkih naziva*, sv. I (A-O), sv. II (P-Ž), Zagreb.

SIMON-VANDENBERGEN, Anne-Marie, Johan TAELDEMAN, Dominique WILLEMS (1996) "Introducing 'Contagram' or Why we need contrastive verb valency", *Aspects*, 7-13.

SLUITER, Ineke (2000) "Language and thought in Stoic philosophy", *HoLS*, Berlin – New York, sv. 1, 375-384.

SMERDEL, Ton (1956) "Gramatike latinskog i grčkog jezika", *Živa antika* 6, sv. 1, 351-353.

SOMERS, Harold L. (1984) "On the validity of the complement-adjunct distinction in Valency Grammar", *Linguistics* 22, 507-530.

SPRINGHETTI, Emilio (1960/61) "Storia e fortuna della Grammatica di Emmanuele Alvares, S.J.", *Humanitas* 13/14, Coimbra, 283-304.

STANKIEWICZ, Edward (1974) "The Dythiramb to the Verb in Eighteenth and Nineteenth Century Linguistics", *SiHoL*, 157-190.

STAROSTA, Stanley (1978) "The one per sent solution", *VSG*, 459-576.

STEINTHAL, Hermann (1979) "Sull'uso di una grammatica generativo-transformazionale nell'insegnamento del latino", *Sfida*, 216-247. [prijevod članka: "Zur Praxis einer transformationellen-generativen grammatik in Lateinunterricht, *Gymnasium* 80 (1973), sv. 1/2, 101-128.]

STOJANOVIĆ, Miodrag (1990) "Kako treba pisati latinske slovnice za gimnaziju po A. Veberu i J. Turomanu", *Studia classica*, 73-78.

STOLAC, Diana (2002) "Sintaktičke napomene u gramatici Tome Babića", *Babić*, 165-176.

STOLAC, Diana (2004) "Metodološki problemi u istraživanju sintakse u starim hrvatskim gramatikama", *Fluminensia* 16, sv. 1/2, 31-43.

ŠETKA, Jeronim (1967) "O. fra Toma Babić", *Kačić* 1, 95-203.

Školstvo u Hrvatskoj i Slavoniji : od njegova početka do konca god. 1895 (1896) Zagreb.

ŠREPEL, Milivoj (1890) "Latinski izvor i ocjena Kašićeve gramatike", *Rad JAZU*, knj. 102, Zagreb, 172-201.

ŠTEFANIĆ, Vjekoslav (1940) "Prilog za sudbinu Alvaresove latinske gramatike među Hrvatima", Sarajevo, *Vrela i prinosi* 11, 12-34.

TAFRA, Branka (1993) *Gramatika u Hrvata i Vjekoslav Babukić*, Zagreb.

TAFRA, Branka (1999) "Jurinova gramatika", *Jurin*, 7-36.

TAFRA, Branka (2005) *Od riječi do rječnika*, Zagreb.

TARVAINEN, Kalevi (1983) "Principles and problems of English Dependency gramar", TARVAINEN, 1-28.

TAYLOR, Daniel J. (1994) "Varro and early Latin language science", *EoLL*, sv. 9, 4910-4913.

TAYLOR, Daniel J. (2000) "Varro and the origin of Roman linguistic theory and practice", *HoLS*, sv. 1, 455-458.

TESNIÈRE, Lucien (2001) *Elementi di sintassi strutturale*, Torino [prijevod knjige: *Éléments de syntaxe structurale*, Paris 1959.; preveli i priredili Germano Proverbio i Anna Trocini Cerrina].

The Syntax of Apollonius Dyscolus (1981) (preveo i sastavio komentar F. W. Householder), Amsterdam.

TUNKL, Antun (1958) "Počeci općeg školovanja u doba prosvijećenog apsolutizma", *Povijest školstva*, 49-87.

TVRTKOVIĆ, Tamara (2002) "Gramatički rad Tome Babića", *Babić*, 123-132.

URLIĆ, Šime (1919) *Crtice iz dalmatinskoga školstva od dolaska Hrvata do g. 1910. I. dio, do godine 1814.*, Zadar.

VAN VALIN, Robert D., Jr. (1999) "Generalized semantic roles and the syntax-semantics interface", *Empirical issues*, 373-389.

VANINO, Miroslav (1933) "Leksikograf Jakov Mikalja S. I. (1601-1654)", *Vrela i prinosi* 2, 1-43.

VANINO, Miroslav (1939) "Geneza naučne osnove 'Ratio studiorum' ", *Vrela i prinosi* 9, 111-129.

VANINO, Miroslav (1941) "Álvares, Manoel", *Hrvatska enciklopedija, sv. 1.* (gl. ur. Mate Ujević), 292.

VATER, Heinz (1978) "On the possibility distinguishing between complements and adjuncts", *VSG*, 21-45.

VEBER TKALČEVIĆ, Adolfo, *Skladnja ilirskoga jezika za niže gimnazije*, [pogovor Ivo Pranjković], Zagreb 2005. [faksimilski pretisak izdanja iz 1859]

VERBURG, Pieter A. (1974) "Vicissitudes of Paradigms", *SiHoL*, 191-230.

VESTER, Elseline (1977) [Recenzija za HAPP (1976)], *Mnemosyne* 34, 169-174.

VINCE, Zlatko (1990) *Putovima hrvatskoga književnog jezika*, Zagreb.

VINJA, Vojmir, *Uvod*, u: LANCELOT (2000), 7-24.

WHALEY, Lindsay J. (1997) *Introduction to Typology: The Unity and Diversity of Language*, Thousand Oaks.

WILLEMS, Dominique (1978) "A la recherche d'une grammaire des cas. Ses rapports avec la syntaxe et le lexique", *VSG*, 243-260.

ZANINOVIĆ, Mate (1990) "Pregled razvoja gimnazije do naših dana", *Zbornik-Split*, 23-35.

ZMAJLOVIĆ, Zvonimir (1957) "Nastavni plan klasične gimnazije i njegov razvoj u 350 godina", *Zbornik-Zagreb-gimnazija*, 99-128.

ŽEPIĆ, Stanko (1975) "Gramatika zavisnosti i teorija valentnosti", *Suvremena lingvistika* 11, 19-27.

Sažetak

Rad se bavi problemom opisa valentnosti glagolâ u cjelovitim gramatikama/udžbenicima latinskoga napisanima za Hrvate od 1518. do danas. Na početku rada govori se o povijesnom i stručnom kontekstu u kojemu su se te gramatike pojavljivale, te se ukratko predstavlja svaka od njih. U sljedećem se poglavlju razmatra način na koji je fenomen valentnosti glagolâ opisivan u jezikoslovlju do kraja 16. stoljeća. U trećem poglavlju donosi se analiza pristupa valentnosti glagolâ u navedenim gramatikama, te se utvrđuju kontinuitet i faze njegova razvoja. Četvrto poglavlje predstavlja teoriju valentnosti L. Tesnièrea (obogaćenu semantičkim padežima iz teorije Ch. Fillmorea) kao polazište za alternativni pristup problemu valentnosti glagolâ. U posljednjem se poglavlju pojedini problemi u opisu s kojima se susreće tradicionalna gramatika nastoje riješiti primjenom valencijskoga modela. Osim toga, propituju se nedostatci valencijskoga modela, njegova uklopljenost u dosadašnju tradiciju i mogućnosti njegove praktične primjene.

Ključne riječi: valentnost – glagol, latinski jezik – gramatika, teorija valentnosti, sintaksa, semantika

Summary

The Ph.D thesis deals with the problem of describing verb valency in the integral Latin grammars/textbooks for Croats written between 1518 and the present. It begins with an outline of historical and scholarly context within which the grammars were written, giving a brief account of each. Next chapter focuses on the ways in which valency had been linguistically described by the end of the 16th century. The fourth chapter gives an account of L. Tesnière's valency theory (adding semantic cases from Ch. Fillmore's theory), which is the basis for an alternative approach to verbal valency. The last chapter attempts, by the application of valency model, at resolving some problems in the description of the phenomenon that traditional grammars had been facing. The thesis also discusses some shortcomings of the valency model, its incorporation into the previous tradition, and the possibility of its practical application.

Key words: valency – verb, Latin – grammar, valency theory, syntax, semantics

Životopis

Rođen sam 27. rujna 1979. godine u Rijeci, gdje sam završio osnovnu i srednju školu. Na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu završio sam 28. studenoga 2002. studij latinskog jezika i rimske književnosti i grčkog jezika i književnosti. U siječnju 2003. godine upisao sam Poslijediplomski znanstveni studij lingvistike na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu, smjer Klasična filologija. Nakon položenih svih ispita, kvalifikacijsku doktorsku radnju pod naslovom "Opis latinske sintakse u gramatikama Tome Babića i Lovre Šitovića" (mentor: prof. dr. Ivo Pranjković) obranio sam 16. studenoga 2004. i upisao doktorsku godinu istoga studija na istom fakultetu.

Od 1. lipnja 2004. zaposlen sam u Hrvatskom institutu za povijest na radnom mjestu znanstvenog novaka u suradničkom zvanju asistenta, trenutno na projektu *Civilna Hrvatska ranog novovjekovlja : društveno-kulturno-politički odnosi*. Kao vanjski suradnik sudjelujem od 2002. u nastavi na Hrvatskim studijima Sveučilišta u Zagrebu predajući kolegije *Latinski jezik* za studente kroatologije te *Uvod u translaciju*, *Gramatičke vježbe 3* i *Gramatičke vježbe 4* za studente latinskog jezika. Tijekom šk. g. 2002/03. predavao sam kao vanjski suradnik grčki jezik u Salezijanskoj klasičnoj gimnaziji u Rijeci.

Za tisak sam priredio četiri knjige iz područja hrvatskog latiniteta (od toga dvije u supriređivaštvu), napisao priručnik za početno učenje latinskoga, 12 članaka u znanstvenim časopisima (dva u suautorstvu, četiri izvorna znanstvena članka), tri prikaza, te više prijevoda s latinskoga. Sudjelovao sam s referatima na šest međunarodnim znanstvenih skupova (Šibenik, Rijeka-Krk, Šibenik-Skradin-Visovac, Visovac-Zaostrog, Visovac-Skradin, Rijeka), s temama iz hrvatskoga latiniteta 16., 18. i 20. stoljeća. Glavni su mi znanstveni interesi: slabije istraženi hrvatski latinisti, hrvatska gramatikografija latinskoga nekad i danas te primjena novijih jezikoslovnih teorija na opis i poučavanje latinskoga.